

2008 DEC 15.

55983
83/99 FI H/79
2008/6

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXVI. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXVI. évfolyam • 6. szám
2008. december

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRIA
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honism@interware.hu

Megjelent

az

Oktatási és Kulturális
Minisztérium

a

Nemzeti Kulturális Alap

a

Magyar Nemzeti Múzeum

és a

Magyar Művelődési Intézet
és Képzőművészeti Lektorátus

támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,

fél évre 990 Ft,

az egyes számok ára 460 Ft.

Előfizetésben terjeszti

a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletéga
1008 Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető

valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.

További információ: 06 80/444-444

Kézirat-előkészítés:

Lengyel Ágnes

Nyomdai munkák:

Opticult Bt. (Kovács Gyula),

ETO-Print Nyomdaipari Kft.

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)

ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Albert István ny. tanár, a Magyar Kultúra Lovagja,
Egyházaskozár

Barta András diák, Veszprém

Buzás Gergely régész-szakmuzeológus, Visegrád

Cseh Valentin muzeológus, Zalaegerszeg

Csorba Csaba dr. ny. főiskolai docens, Szolnok

Debreczeni Droppán Béla történész-levéltáros,
Budapest

Domokos Mária dr. népzene kutató, Budapest

Endre Diána diák, Gyulafirátót

Gábrriel Tibor titkár, újságíró, Budapest

Gertner Kinga diák, Siklós

Halász Péter főtanácsos, Budapest

Kaczián János főlevéltáros, Szekszárd

Krizsa Ildikó dr. néprajzkutató, Budapest

Lupescu, Radu történész, Kolozsvár

Magyar Enikő diák, Siklós

Martonfalvi Tóth Attila tanár, Budapest

Messik Miklós dr. újságíró,

a Magyar Műemlékekért a Világban
Közhasznú Egyesület elnöke, Budapest

Monok István dr. főigazgató, Budapest

Munkácsi Katalin Fruzsina diák, Szolnok

Őriné dr. Bilkei Irén főlevéltáros, Zalaegerszeg

Rácz Péter diák, Porva

Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest

Selmecki Kovács Attila dr. néprajzkutató, Budapest

Szokol Zsófia diák, Makó

Tatai Zoltán, a Molnár Gábor Társaság elnöke,
Budapest

Töttös Gábor dr. főiskolai docens, helytörténész,
Szekszárd

Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc

Vancsó Renáta diák, Makó

Végső István történész, Kiskunhalas

Vekov Károly dr. docens, Kolozsvár

Zika Klára szerkesztő, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tisztelteidjükről.

Az első borítón *Fadrusz János*
kolozsvári Mátyás szobrának részlete látható

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Mátyás király és a reneszánsz kora

Mátyás és az európai kortárs gyűjtemények (<i>Monok István</i>)	3
Reneszánsz építészet Mátyás király korában (<i>Buzás Gergely</i>)	11
Cimerhasználat Mátyás király korában (<i>Dr. Csorba Csaba</i>)	17
A mindennapi élet Mátyás király korában (<i>Bilkei Irén</i>)	21
Mátyás király és Kolozsvár (<i>Dr. Vekov Károly</i>)	23
„Röptülj, lelkem, keresd meg hazámat!” Babits Mihályra emlékezve (<i>Dr. Tóttös Gábor</i>)	30
Zalatnai tragédia, 1848 (<i>Debreczeni-Droppán Béla</i>)	33
Száz esztendeje született Molnár Gábor író (<i>Tatai Zoltán</i>)	41

ISKOLA ÉS HONISMERET

Dümmerth Dezső: A reneszánsz király	46
Honismeret a napköziben. Forróné Virág Zsuzsával beszélget <i>Halász Péter</i>	52
Levelek Lázár Ervinhez – Pályázati felhívás	54

TERMÉS

Vajdahunyad-vára a Hunyadiak korában (<i>Lupescu, Radu</i>)	55
A déli határvédő rendszer a XV. században (<i>Cseh Valentin</i>)	59
Hunyadi-kori emlékek Cseh-Morvaországban, Franciaországban, Angliában (<i>Messik Miklós</i>)	72
Mátyás király a népmesékben és a mondákban (<i>Dr. Kriza Ildikó</i>)	75
Kik küldtek bombákat Kiskunhalasnak 1944 karácsonyán? (<i>Végső István</i>)	82

ZSENGE TERMÉS

Késő gótikus és reneszánsz emlékek (<i>Gertner Kinga – Magyar Enikő</i>)	85
Mátyás király házassági törekvései (<i>Szokol Zsófia – Vancsó Renáta</i>)	88
A reneszánsz nevelés (<i>Munkácsi Katalin Fruzsina</i>)	91
Vetési Albert (<i>Endre Diána – Barta András – Rácz Péter</i>)	93

KRÓNIKA

A fővárosi Mátyás-vetélkedő (<i>Gábel Tibor</i>)	95
A Balassagyarmati Honismereti Kör jubileumára emlékeztek (<i>Selmeczi Kovács Attila</i>)	97
„Legyen áldott az emléke!” (<i>Domokos Mária</i>)	98
Martonfalvi Tóth Györgyre emlékeztek Kézdimartonfalván (<i>Martonfalvi Tóth Attila</i>)	100
Emlékünnepség Egyházaskozáron (<i>Albert István</i>)	100
In memoriam Jakó Zsigmond (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	102

KÖNYVESPOLC

Kováts Dániel: Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája (<i>Csorba Csaba</i>).....	104
Eike von Repgow: A Szász tükör (<i>Csorba Csaba</i>).....	105
P. Benedek Fidél könyvei az erdélyi ferencesekről (<i>Udvarhelyi Nándor</i>)	105
Demjénné Kovács Erna: Jeles nagykaposiak (<i>Zika Klára</i>)	107
Bai József: Tanulmányok Lengyel község történetéből (<i>Kaczián János</i>)	108
Móser Zoltán: Névviseletek (<i>Halász Péter</i>)	109
A XXXVI. ÉVFOLYAM TARTALOMJEGYZÉKE	110

*Minden kedves olvasónknak
békés, áldott karácsonyt
és boldog újesztendőt kíván*

a Szerkesztőbizottság

*****

*Itt az újév, újat hozzon,
Régi jótól meg ne fosszon!
S ha már több jót nem is adhat,
Vigye el a régi rosszat!*

(Ipolynyéki köszöntő)

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé szeretnénk tenni a munkát, s a korrektúra megkönnyítésével esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat hajlékony (flopy) lemezen vagy CD-n küldi el számunkra. Ezeket azonban csak magyar ékezetekkel ellátva és (a tördelés számára leginkább megfelelő) WORD rtf-kiterjesztésű formátumban tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentse. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt
(1053 Bp. V., Magyar u. 40. Tel.: 1-327-7796)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311-2241)

ÉVFORDULÓK

Mátyás és az európai kortárs gyűjtemények*

Miért különleges a Bibliotheca Corviniana? 2008-ban, a reneszánsz év rendezvényein számtalanszor hangzott el, hogy a korszak legnagyobb, vagy második legnagyobb könyvtára, hogy a szakértők 2000–2500 kötetesre becsülik az állományát, és az, hogy ma hiteles corvina alig 215 ismert a világ fél-száz gyűjteményében. Az érdeklődők persze nem kell, hogy tudják: az sem tisztázott a szakmai vitákban, hogy mit nevezünk corvinának. A kutatástörténet legutóbbi nagy fejezete kétségtelenül Csapodi Csaba és felesége, Gárdonyi Klára nevéhez kötődik. Ők olyan korszakban dolgoztak a corvinákkal, amikor csak nagyon keveseknek adatott meg az utazás lehetősége. Egy olyan téma, amelynek forrásai, maguk a kódexek, és kéziratok csaknem teljes egészében külföldön találhatóak, hálátlannak mondható. Tudjuk, hogy nem ezért, hanem könyvtörténeti okoknál fogva, a Csapodi házaspár leszűkítette a corvina fogalmát azokra a kódexekre, amelyeken Mátyás, illetve felesége, Aragóniai Beatrix valamilyen tulajdonjegye (főként a címerük) található. A díszes kódexek esetén ebben sem voltak következtetések, így belekerült Bibliotheca Corvinianájukba néhány, Mátyás utódja által birtokolt kötet, és amellett, hogy a nyomtatványokat szinte elviszerűen kizárták a gyűjteményből, a gazdagon díszített Thuróczy-kronikával komolyan foglalkoztak. Nem jelentette ez azt, hogy Csapodi Csaba ne vizsgálta volna meg minden olyan említést, amely valamilyen kötet kapcsán a nagy király könyvtárába tartozást állította. Így foglalkozott a corvina XVI–XVII. századi utóéletével is.¹ Neki köszönhető, hogy elkezdődött annak a könyvanyagának az értékelése, ami Buda 1686-os, török uralom alóli felszabadítása után került a hadakat kísérő értelmiségiek látókörébe, és amit Bécsbe szállítottak.² Ő ezeket nem tartja corvináknak, a királyi palota kápolnájának papsága könyvtáraként azonosította őket. A Csapodi házastárs emellett részletesen foglalkozott a Mátyással kortárs Magyarország előkelőségeinek könyveivel is. Csapodi Csaba főként Janus Pannoniusra,³ Gárdonyi Klára Vitéz Jánosra koncentrált.⁴ Kettejük munkássága önálló korpusz a corvinák történetében, és ha az ötven évvel ezelőtti évforduló körüli könyvtérmező darabjai (Mátyás emlékkönyv,⁵ Zoltai Klára corvina könyvészet⁶) mérföldkövek a Bibliotheca Corviniana történetét bemutató úton, akkor az 1973-ban megjelent *The Corvinian Library, History and Stock*,⁷ és a legutolsó Bibliotheca Corviniana díszalbum (1990)⁸ ezek méltó párjai.

Az európai humanizmus-kutatás azonban ennél többet tud. A háború utáni negyven év nem volt alkalmas időszak a szakmai együttműködésre, így a magyar szakemberek – Csapodiek sem – nem tudták követni a nemzetközi szakirodalmat. Az 1982-es schallaburgi monumentális Mátyás-kiállítás⁹ azonban

¹ *Csapodi Csaba: Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára? Magyar Könyvszemle.* 1961. 394–421. old. (önálló füzetben ugyanez: Bp. 1961. Az MTA Könyvtárának közleményei 24.); *Uő.*: Wann wurde die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus vernichtet? Gutenberg Jahrbuch. 1971. 384–390. old.

² *Csapodi Csaba: A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 15(90) Új sorozat) Bp. 1984.*

³ *Csapodi Csaba: A Janus Pannonius szöveggyűjtemény. (Humanizmus és reformáció, 10.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1984.*

⁴ *Csapod-Gárdonyi Klára: Die Bibliothek des Johannes Vitéz. (Studia Humanitatis, 6.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1984.*

⁵ *Mátyás király emlékkönyv I–II. Szerk.: Lukinich Imre.* Bp. 1940.

⁶ *Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma. Fitz József közreműködésével összeállította Zoltai Klára. Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai. X. Bp. 1942.*

⁷ *Csaba Csapodi: The Corvinian Library, History and Stock. (Studia humanitatis, 1.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1973.*

⁸ *Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára: Bibliotheca Corviniana.* Helikon Kiadó, Bp. 1990.

⁹ *Schallaburg '82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541. 8. Mai – 1. November, 1982. Red. von Gottfried Stangler, Moritz Csáky, Richard Perger, Andrea Jünger.* Wien 1982.

csak az együttműködési szándék kifejezése volt, a magyarországi szakma nem tudott a nyugati műhelyekkel közös értékelést adni a korszak Magyarországról. Egy itthoni – nem is a legmodernebb – humanizmus és reneszánsz képet exportáltunk.¹⁰ Ez is nagyon fontos volt.

A rendszerváltás óta eltelt lassan két évtized jól megmutatta: szükséges valamennyi forrás újbóli értékelése, a források körének kiterjesztése nem megkerülhető, és el kell olvasni azt a szakirodalmat, ami a nyugat-európai és Egyesült Államokbeli műhelyekben készült az elmúlt században. A magyarországi kutatás ugyanis a XIX–XX. század fordulójától kezdve folyamatosan maradt le ebben a kérdésben, a hidegháborús időszak nyugati és keleti szakmai kapcsolatokat ellehetetlenítő, szervezett politikája sokat rontott a helyzeten. A másik oldalt sem érdekelte, hogy mit tudnak a vasfüggönyön innen. Új kutatási korszak kezdődik tehát, és a mostani évforduló arra talán elég lesz, hogy felmérjük a teendőket. Valamennyi kódex kodikológiai, paleográfiai, ikonográfiai, könyvtörténeti újraértékelése mellett rá fogunk jönni arra, hogy mennyi mindent tudhatunk meg akkor, ha egy-egy másoló műhely gazdyes ismert termékét a vizsgálódás körében tarthatjuk.¹¹ Az azonosítások ugyanis nem csupán possessor-bejegyzéseken, pecsételen és külső forráson alapulhatnak. A kutatásokat mindenképp olyan kutatói attitűddel kell kezdenünk, hogy számunkra potenciális corvina minden olyan mű, amely valamilyen formában a budai udvar szellemi látókörébe került. Ebből, a több ezer műből kell azután kiválasztani azt a talán kétezret, pontosan nem tudjuk mennyit, ami nagy valószínűséggel a királyi könyvtárat is gazdagította. A cél, egy olyan komoly bibliográfiai mű, és történeti szöveggyűjtemény megalkotása, amely minden olyan említést, amely az egyes kötetek, vagy éppen a gyűjtemény történetét taglalja. A két korpusz együtt lehet a Bibliotheca Corviniana modern könyvésze.

Már most sokkal többet tudunk a Mátyással kortárs európai uralkodók gyűjteményeiről is, vagyis a már most ismert tényeket komparatív eszközökkel is vizsgálni tudjuk.

A kortárs közgyűjtemények

A *burgundiai hercegi könyvtár* története a leginkább dokumentált az európai könyvtártörténetben. Katalógusai a XIV. század második felétől maradtak fenn, és a hálás utókor nemzedékről nemzedékre kiállításokon mutatta be a műtárgyként is fennmaradt kódexeket. Jó Fülöp (1396–1467) és harmadik felesége, Portugál Izabella (1397–1471) is rendelkezett könyvtárral,¹² fiuk, Merész Károly (1433–1477),¹³ vagy az ő lánya, Burgundiai Mária (1457–1482)¹⁴ már a könyvmecénási szokást is örökölte szüleitől. Az első említett nemzedék unokái (akiknek ismerjük a könyvtárát), Szép Fülöp (1478–1506)¹⁵ és Ausztriai Margit (1480–1530)¹⁶ már a humanista könyvnyomdászat fénykorát is megérhették. Tudjuk persze, hogy Szép Fülöp apja, I. Miksa (1459–1519) is nagyra becsülte az új művészetet,¹⁷ de könyvtárában a vezető szerep mégis a kéziratoké maradt, vagy a kéziratként illusztrált nyomtatványoké, illetve az igényes metszeteké. A burgundiai hercegi könyvtár 910 kötetes volt, amikor a legtöbb könyvet irták össze. A latin könyvek aránya alig 15% volt, görög pedig egyáltalán nem szerepelt a kódex tételek között. Több mint 75% francia nyelvű irodalom (akár ókori szerzők fordítása), lo-

¹⁰ *Balogh Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában I–II. köt. Bp., 1966.

¹¹ Ezért alapítottuk a *Supplementum Corvianum* című sorozatunkat.

¹² Isabelle de Portugal, duchesse de Bourgogne, 1397–1471. Exposition du 5 octobre au 23 novembre 1991. Catalogue par Claudine Lemaire, Michele Henry; iconographie par Anne Rouzet. Bruxelles 1991. Bibliothèque royale.

¹³ Charles le Téméraire 1433–1477. Exposition organisée à l'occasion du cinquantième centenaire de sa mort. Catalogue rédigé par Pierre Cockshaw, Claude Lemaire, Anne Rouzet. Bruxelles 1977. Bibliothèque royale.

¹⁴ Bruges à Beaune. Marie, l'héritage de Bourgogne. Exposition du 18 novembre 2000 au 28. février 2001., Beaune. Catalogue rédigé par Hospices civils de Beaune. Paris 2000. Somogyi.

¹⁵ Philippe le Beau (1478–1506). Les trésors du dernier duc de Bourgogne. Exposition organisée à l'occasion du cinquantième centenaire de la mort de Philippe le Beau. Du 3 novembre 2006 au 27 janvier 2007. Chapelle de Nassau, Bibliothèque royale de Belgique. Catalogue édité par Bernard Bousmanne, Hanno Wijsman, Sandrine Thieffry. Bruxelles 2006. Bibliothèque royale de Belgique.

¹⁶ La librairie de Marguerite d'Autriche. Europalia Österreich. Catalogue par Marguerite Debae. Bruxelles, 1987, Bibliothèque royale; Marguerite Debae: La bibliothèque de Marguerite d'Autriche. Essai de reconstruction d'après l'inventaire de 1523–1524. Louvain–Paris 1995. Éd. Peeters.

¹⁷ A spanyol királyok könyvgyűjtő szenvedélyének legátfogóbb bemutatása az Europalia 85 Espana kiállítás volt: Les rois bibliophiles. Europalia 85 Espana. Catalogue établie par Amalia Sarriá. Bruxelles 1985. Bibliothèque royale.

vagtörténetek, históriák, szokásjog gyűjtemények. A humanista latin nyelvű irodalom csak foltokban bukkan tehát fel a gyűjteményben.

Hasonló a helyzet a nyelvi (ami a latint illeti) és a tartalmi összetételt tekintve a *kasztíliai és aragóniai kortársakkal* is. Aragoniai Ferdinánd (1452–1516) és Kasztíliai Izabella (1451–1504) fontosnak tartották az udvari kultúra felvirágoztatását, a könyvműsöletést, és kiadást, maguk is gazdagon illuminált kódexek gyűjtői voltak, ugyanakkor gondot viseltek a nyomtatott könyvek világának szabályozására (és bizony cenzúráztatására) is.¹⁸

Az aragonai család nápolyi uralkodása (1443–1504), ottani udvari kultúrájuk különösen fontos összehasonlítási alapot szolgáltat, hiszen I. Ferdinánd (1443–1494) király leánya Beatrice d'Aragona 1476-ban Mátyás felesége lett. A család nápolyi udvari könyvtárából ismert darabok – katalógus nem került még elő – fele részben latin nyelvűek, a többi spanyol és olasz. Görög kódexek nem voltak a gyűjteményben.¹⁹ I. Ferdinánd király gyermekeinek nevelője, Diomede Carafa olasz nyelven írt életvezetési tanácsokat az ifjaknak (de institutione vivendi), de amikor Beatrice elindult Magyarországra, a számára írt tanácsokat lefordították neki, és külön kódexbe foglalták, hogy az úton is olvashassa.²⁰ (Ez a ma Pármában őrzött corvina.)²¹ Miért fordították latinra a szöveget? Bizonyára azért, mert a férjével, és annak nem itáliai környezetével latinul beszélgetett.

A francia királyi gyűjtemény tényleges megalapítója – könyvtár, mint intézmény – V. Károly király (1364–1380) volt.²² Ő vincennes-i, fontainebleau-i, Beauté-sur-Mare-i, illetve a Cîte királyi palotájában elhelyezett könyveit a Louvre-ban gyűjtötte össze (1368), katalogizáltatta, és gvarapította tovább. Műve VI. Károly uralkodás végére, vagyis a XIV. század közepéig elpusztult, a könyvtár széthullott. Az újjászervezést éppen a Hunyadi Mátyással kortárs uralkodók kezdték, így a szakirodalomban kevésbé értékelt XI. Lajos (1461–1483), majd VIII. Károly (1483–1498). A XVI. század első felében majd I. Ferenc szervezte azután valóban nagy gyűjteménnyé.²³ A gyönyörűen illusztrált históriák, hórás könyvek, régi és kortárs irodalom ebben a könyvtárban is csaknem teljes egészében franciául volt meg.

Anglia Mátyás uralkodása idején a Lancaster és a York házak közötti háborúban pusztult (Rózsák Háborúja), VII. Henrik (1484–1509), az első Tudor uralkodó sem éppen magas udvari kultúrájáról volt ismert. A családnak voltak könyvei, de főként francia és angol historikus és jogi kéziratok, a napi valósággyakorlat könyvei mellett. Nem is beszélhetünk ebben a korban királyi könyvtárról Angliában.²⁴

A nemzetközi szakirodalomban – az olaszországban is – több vélemény fogalmazódott meg azzal kapcsolatban, hogy Mátyás itáliai példákat követett-e a könyvtár kialakításakor, vagy fordítva, számos esetben a magyar király adott példát, amit a fejedelmi családok próbáltak követni.²⁵ Valamennyi városállam uralkodójának reneszánsz udvartartása volt a korban, a XIV. század közepétől kezdve számos jelentős családi gyűjteményről maradt fenn katalógus. Nagyságban ezek a 100 és 600 között mozognak, ritkán volt több könyvük. A XV. század második felére persze nagyon sok értelmiséginek, kereskedő polgárnak volt kisebb könyvgyűjteménye. A magánkönyvtárak tematikus és a nyelvi összetétele Má-

¹⁸ Vö.: *Hipólito Escobar*: Historia de las bibliotecas. Madrid 1987. a reneszánsz fejezet, benne a kasztíliai könyvtárak: 206–210. old. Az átmeneti korszak – kéziratosság, nyomtatott könyv – könyvtörténetére: *Creadores del libro. Del Medioevo al Renacimiento*. Sala de Exposiciones de la Fundación Central Hispano, 28 de septiembre – 20 de noviembre 1994. Edición a cargo de José María Fernández Catón. Madrid 1994.

¹⁹ *Libri a corte. Testi e immagini nella Napoli aragonese*. Catalogo della mostra, Napoli, Biblioteca Nazionale 23 settembre 1997 – 10 gennaio 1998. A cura di Alma Serena Lucianelli, Angela Pinto. Napoli 1997. Paparo.

²⁰ *Diomede Carafa*: De institutione vivendi. Tanítás az életvezetés szabályairól. Emlékeztető Magyarország fenséges királynéjának. Latin szöveg fordítása: *Lázár István Dávid*. Olasz szöveg fordítása és utószó: *V'igh Éva*. Bp. 2006. (OSZK).

²¹ *Csapodi* 1973. Nr. 228.; hasonmás kiadása: Parma 2004. Biblioteca Palatina di Parma.

²² *La librairie de Charles V. Exposition de la Bibliothèque nationale de France*. Réd. par François Avril, Jean Lafaurie. Paris 1968. BnF.

²³ Denise Bloch, *La formation de la Bibliothèque du Roi*. In: *Histoire des bibliothèques françaises. Les bibliothèques médiévales du VIe siècle à 1530*. Sous la direction d'André Vernet. Paris 1989. 311–331. old.

²⁴ A folyamatról, ahogy kialakult az angol királyi könyvtár, lásd: *Jean-Philippe Genet*: L'Angleterre: des bibliothèques des rois à une bibliothèque royale. (Supplementum Corvianum, II.) In: *Mathias Corvin, les bibliothèques princières et la genèse de l'État moderne*. Sous la rédaction de *Jean-François Maillard*. *István Monok, Donatella Nebbiai*. Bp. 2008.

²⁵ Az itáliai könyvtárakról röviden lásd: *Enzo Bottasso*: Storia della biblioteca in Italia. (*Bibliografia e biblioteconomia*, 16.) Editrice Bibliografica. Milano 1984.

tyás koráig úgy változott, hogy az olasz nyelvű olvasmányok (antik szerzők fordításai, kortárs humanista szerzők művei, történelem, szépirodalom, de a vallásos élet háttérolvasmányai (szentek élete, beszédyűjtemények) a nagyobb részt alkották a gyűjteményben. Érdekes módon, még a vezető humanisták esetében is. A latin, és a XV. század közepétől dinamikus növekvő számú görög kéziratok a szerzetesrendek, illetve templomok könyvtáraiban halmozódtak. A tudós humanista könyvtárak is általában a tulajdonos halála előtt, vagy haláluk után azonnal intézményi gyűjteményeket gazdagítottak. Nagyon kevés több generációs tudós könyvtárról tudunk. Jó példa a változások nyomon követésére Firenze.²⁶

De lépünk közelebb az észak itáliai fejedelmi könyvtárak történetéhez. A milánói hercegi család, a Sforza páviai nagy könyvgyűjteményének²⁷ kialakítása a XIV. században kezdődik, sok könyv a Viscontiakkal való házasság révén került a családhoz. A könyvtár a XV. század első harmada végére elérte a csaknem ezerkötetes nagyságot (1426-ból maradt fenn katalógus), és ez maradt a XV. század folyamán, hiszen a több uralkodói családdal rokon kapcsolatba kerülő Sforzák lányai örökségképpen apasztották a gyűjteményt. Így kerültek Bécsbe azok a kódexek, amelyeket Bianca-Maria Sforza vitt magával, amikor 1494-ben az özvegy I. Miksa császár felesége lett. A páviai gyűjtemény azonban, XII. Lajos francia király (1498–1515) hadi sikereinek köszönhetően (az itáliai háború: 1499–1513) jelentős részben Párizsba került, jelentősen gyarapítva a francia királyi könyvtárat kialakító I. Ferenc (1515–1547) gyűjteményét.

Hunyadi Mátyás uralkodása alatt az Este család központi udvartartása Ferrarában volt. Az itteni könyvtár Ercole d'Este idején, 1495-ben 512 kötetet számlált, számunkra talán furcsa módon többségében olasz nyelvű kódexet.²⁸

A Mátyással kortárs európai udvarok könyvtáiról szóló áttekintésben külön fejezet illeti meg a Medici családot. Cosimo Medici 1428-ban még csak 63 kötetes könyvtárat tudhatott magáénak, igaz ebben is volt már Dante és Boccaccio mű is, olaszul. 1444-ben a családi könyvtárat nyilvánossá tették (Biblioteca Medicea Publica),²⁹ a San Marco domonkos kolostorban helyezték el, és ide hozták a firenzei humanista Niccolò Niccoli Santa Maria degli Angeli templomban, annak halálakor, 1437-ben elhelyezett kódexeit is.³⁰ A Medici család ezután újabb könyvtárat épített (Biblioteca Medicea Privata), amely Lorenzo Medici élete végén 1019 kötetet számlált. 1494-ben ezeket a könyveket is nagyobb részt a San Marco kolostorban helyezték el, így annak 1499-ből ránk maradt katalógusa szerint 1232 kötet volt. A mai Biblioteca Medicea Laurenziana a XVI. században alakult ki, a család újabb könyvei, a San Marco és a Santa Maria del Fiore templom könyvtárainak egyesítésével.³¹ A San Marco kolostorban már az 1450-es években kialakították a Bibliotheca Latina, és a Bibliotheca Graeca termeket, ahogy az ma is látható. Nehezen elképzelhető, hogy ez a humanista minta-könyvtár ne lett volna inspiráló erejű a Budára érkező, Mátyás könyvtára gyarapítását irányító humanisták számára.

Nagyságban a pápai könyvtár volt igazán mérhető a Bibliotheca Corvinianához. Az V. Miklós pápa (1447–1455), aki kezdeményezője volt egy pápai könyvtári intézmény létrehozásának, halálakor már 1200 kódexet birtokolt (ennek egyharmada volt görög, a többi latin). A hivatalos könyvtáralapítás IV. Sixtus pápa „ad decorem militantis Ecclesiae” kezdetű bullájával történt 1475. június 15-én. Az

²⁶ Christian Bec: *Les livres des Florentins (1413–1608)*. Olschki (Biblioteca di „Lettere Italiane”. Studi e testi, XXIX) Firenze 1984.

²⁷ *Élisabeth Pellegrin*: *La bibliothèque des Visconti et des Sforza ducs du Milan au XVe siècle*. Paris 1955. CNRS

²⁸ *Giulio Bertoni*: *La biblioteca Estense e la cultura Ferrarese ai tempi del duca Ercole I. (1471–1505)*. Torino 1903. Ermanno Loescher; a katalógus, 1495. 235–252. old. *Ernesto Milano*: *Casa d'Este dall'anno mille al 1598*. In: *Gli Estensi. Prima parte: La corte di Ferrara, a cura di Roberta Iotti*. Modena 1997. Il Bulino (Il giardino delle Esperidi, 6.) 9–94. old.

²⁹ *Berthold L. Ullman–Philip A. Stadler*: *The Public Library of Renaissance Florence. Niccolò Niccoli, Cosimo de' Medici and the Library of San Marco*. Padua 1972. Antenore (Medioevo e Umanesimo, 10.)

³⁰ Eugenio Garin: *La biblioteca di San Marco*. Firenze 2000. La Lettere.

³¹ *Antonietta Morandini*: *Biblioteca Medicea Laurenziana*. Firenze 1986. Nardini (Le grandi biblioteche d'Italia); *All'ombra del lauro. Documenti librari della cultura in età Laurenziana*. Catalogo della Mostra, Firenze. Biblioteca Medicea Laurenziana, 4 maggio – 30 giugno 1992. A cura di Anna Lenzuni. Firenze 1992. Silvana; *I libri del Duomo di Firenze. Codici liturgici e Biblioteca di Santa Maria del Fiore (secoli XI–XVI)*. Catalogo della Mostra, Firenze. Biblioteca Medicea Laurenziana, dal 23 settembre 1997 al 10 gennaio 1998. A cura di Lorenzo Fabbri, Marica Tacconi. Firenze 1997. Centro Di.

1480-ben Bartolomeo Platina által összeállított katalógus már 2527 kötetet regisztrált.³² A nyelvi összetétel vizsgálatánál a latin és görög túlsúlya mellett kevés számú olasz és más nemzeti nyelven írt (vagy nyomtatott) munkát láthatunk. Tematikusan számottevő arányúak a teológiai munkák, jóllehet az antik szerzők, és kortárs humanisták munkái is nagy számban vannak jelen.

A német fejedelemségek központjaiban is egyre-másra alakultak a könyvtárak, de a bibliofília mindenütt (a déli, és az északi területeken egyformán) a könyvnyomtatással terjedt el. A német választófejedelmek a reformáció, annak születő intézményrendszere (egyház, iskola, nyomda stb.) támogatása mellett (vagy éppen ennek ellenállva, a katolikus oldal támogatásával) alakították ki nagyobb udvari gyűjteményeiket.³³

A Bibliotheca Corviniana

Amint az eddigiekből kitűnt, Mátyás budai könyvtára számos tekintetben különbözött a kortárs európai példától. Nagyságban hozzá mérhető csupán a pápai könyvtár volt. Miután nem ismerjük a Bibliotheca Corviniana valódi méretét, azt szoktuk mondani, hogy Mátyásé volt a második legnagyobb XV. századi gyűjtemény. Számottevő mennyiségű könyvet Mátyás nem örökölt szüleitől, vagy uralkodó elődeitől, a pápai könyvtár pedig – viharos története ellenére – mégiscsak folyamatos múltat tudhatott maga mögött a korai keresztény századoktól kezdve. A Hunyadi sarj teljesítménye a gyűjtemény-építés terén tehát mindenképpen kiemelkedő. A könyvtár nagyságánál sokkal fontosabb azonban az, hogy milyen nyelvi és tartalmi összetételű volt a budai gyűjtemény. Ez a kérdés egyben elvezet ahhoz a problémához, amely a Bibliotheca Corviniana szerepének megítélésében áll, illetve ahhoz a felvetéshez, ami megkérdőjelezi, hogy Mátyás maga használta volna ezeket a könyveket.

Láttuk, hogy a kortárs uralkodói könyvtárak polcain többségükben vernakuláris irodalom sorakozott. Ennek csak az egyik oka az, hogy a francia, az olasz, a katalán, a spanyol, az angol, vagy éppen a flamand irodalmi emlékek lényegesen nagyobb arányban voltak jelen a XV. századi királyságokban, mint Magyarországon a magyar. Ugyanezt mondhatjuk el a kisebb német fejedelmi könyvtárakról is, a német nyelvű történeti, vagy éppen lovagi (Rittergeschichten) irodalom arányáról a latinnal szemben. Szorosan összefügg ez a jelenség a különböző országok polgárosodási szintjével, illetve azzal, hogy az uralkodói udvar mennyire kötődött műveltségében valamelyik nemzeti nyelvű kultúrához. A francia nyelv domináns szerepe Burgundiában, a Németalföldön, és Angliában (a normann hódítás után) magától értetődő. Érdekes módon a flamand középkori irodalom értékeire is majd csak a spanyol helytartók figyelnek fel, és II. Fülöp spanyol királyként szervezetteren az északi (elszakadt) területekről is vásároltatta magának az ott kibővítésre ítélt kódexeket.

A Bibliotheca Corviniana egykori állományáról alkotott képünk nem teljes, de számos, jól használható ismerettel rendelkezünk.³⁴ Bizonyos, hogy teljesen korszerű bibliotheca gyűlt össze a budai udvarban. A középkori standard művek – enciklopédiák, a skolasztikusok munkái stb. – mellett elsősorban a késő antik egyházatyák írásai voltak jelen, azután az ókori auktorok, közöttük a frissen felfedezett és lefordított görögök is – sőt, ők görögül is jelen voltak –, valamint a kortárs humanista irodalom.³⁵ Taddeo Ugoletto, Mátyás könyvtárosa kezdeményezésére a firenzei Naldo Naldi dicsőítő költeményt írt a könyvtárról. Ebben felsorolt sok könyvet, azonban abban nem lehetünk biztosak, hogy valóban általa Budán látott kódexekről van szó, vagy egyszerűen a *humanista panegyricus* műfajnak megfelelően bemutat egy ideális könyvtárat.³⁶ Ezen túlmenően megfogalmazza a kortárs humanista, egy ideális

³² Quinto Centenario della Biblioteca Apostolica Vaticana, 1475–1975. Catalogo della mostra. Vatican 1975. BAV; The Vatican Library. Its History and Treasures. New York 1989. Belsor Inc. 11–14.

³³ Összefoglalóan: *Ladislav Buzas*: Deutsche Bibliotheksgeschichte der Neuzeit, 1500–1800. Wiesbaden 1976. Ludwig Reichert Verlag (Elemente des Buch- und Bibliothekswesen, Bd. 2.) 16–32. old.: Die Hofbibliotheken.

³⁴ *Csapodi* 1973.: Vö.: *Csapodi Csaba*: A reneszánsz könyvkultúra (Humanista könyvtárak). In: *Madas Edit-Monok István*: A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig. Balassi Kiadó. Bp. 2003. 68–90. old.: *Mikó Árpád*: Stories of the Corvinian Library. In: *Uralkodók és corvinák / Potentates and Corvinas. Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulóján. / Anniversary Exhibition of the National Széchényi Library.* Szerk. / Ed. by *Karsay Orsolya*. Bp. 2002. 139–155. old.

³⁵ *Karsay Orsolya*: A „fenséges könyvtár dicsérete”. *Magyar Könyvszemle*. 1991. 316–324., különösen 319–320. old.

³⁶ *De laudibus Augustae Bibliothecae* Toruń, Książnica Miejska im. Kopernika, Cod. Lat. R. Fol. 21. 107. *Csapodi* i. m. (1973) No. 435.

könyvtárhoz kötődő eszmét, amelynek a kortárs uralkodók közül leginkább Hunyadi Mátyás gyűjteménye felelt meg. A berendezés firenzei mesterek műve volt, és a szövegben leginkább egy XV. századi fejedelmi stудио értelmezése rejlik. Ezekben a stудиоkban a könyveken, és képeken kívül még természeti furcsaságok (kitömött ritka állatok, kőzetek stb.) is megtalálhatók voltak. A könyvtár a budai palota legszebb része volt, mert Naldi szerint így fejezte ki a tudás magasabb rendűségét.³⁷ Az egykori valóság nehezen körvonalazódik a későbbi, kevésbé humanista szándékú tudósításokból. Valószínű, hogy nem is egy, hanem két terem volt a könyvek reprezentatív tárháza (legalábbis Oláh Miklós kettőről írt); a falakat (mennyezeteket) freskók díszítették, az ábrázolásokat feliratok értelmezték.³⁸ A könyvtár, a palota ama terem sorához kapcsolódott, amely a legfontosabb reprezentációs tereket foglalta magában: a tróntermet és a kápolnát. Arra ma még nincs lényeges adatunk, hogy Mátyás idejében hogyan működött reprezentatív funkciója, de az, hogy a későbbi korszakokban – beleértve ebbe a török időket is – a palota nevezetességei közé tartozott, egyértelműen erre utal.

A könyvtár mindenképpen megfelelt a kor humanista ideális könyvtárának. Körvonalazódik egy olyan vélemény, hogy gyarapítása is éppen ennek a humanista eszményt megfogalmazó körnek volt a feladata, és tegyük hozzá érdeke. Dalmáciai, itáliai, német, cseh, lengyel humanisták a szereplői annak a tudós kapcsolatrendszernek (hálózat), amely egyrészt a művek fellelhetőségéről, másrészt a legjobb másolókról, vagy éppen eladók kész készíratokról informálta a Mátyás közvetlen környezetében élőket. Csúnyán fogalmazva, a Bibliotheca Corviniana egy tudós kör magánkönyvtára volt, akik kihasználták és kiszolgálták egy nagyhatalom fejének reprezentációs igényeit, és mindenképpen tudatos kulturális intézményt teremtő szándékait.

Mátyás és a corvinák

Mennyiben használta ezeket a könyveket Mátyás? A görög kódexekben gyönyörködhetett, olvasni nem tudta őket. A latin kódexeket tudta olvasni, jóllehet nem biztos, hogy a szövegekkel a diszkódexben találkozott először. Több olyan példát tudunk, amikor egy-egy szövegre, mint ismertre hivatkozik az ajándék díszes kötet, vagy éppen ösnyomatvány kézhez vételekor (pl. Syllus Italicus, Roberto Valturio). Ismerjük Mátyás életének históriáját, és világosan látszik, hogy alig volt ideje budai udvarában tartózkodni. Biztosan részt vett tudós disputákon, a házasság tisztaságáról szóló fikatív jegyzőkönyvét is ismerjük, Antonio Bonfini leírásában (*De pudicitia conjugali et virginitate dialogi*).³⁹ A művet tartalmazó kódexet feltehetően az özvegy királynő, Beatrix vitte magával Nápolyba, onnan Zsámboky János tulajdonába került. Johannes Leunclavius 1572-ben az ő könyvtárából adta ki.⁴⁰

Mátyás könyvhasználatához számba kell venni, hogy vajon a Bibliotheca Corvinianában voltak-e nem latin és görög nyelvű könyvek? Olasz biztosan volt. Vitatják a szakemberek, de van, aki felteszi, hogy a ma a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Dante-kódex is része lehetett a gyűjteménynek.⁴¹ Tudott-e Mátyás egyáltalán olaszul? Valamennyit biztosan. Magyar kódexről nem tudjuk, hogy a gyűjteménybe került volna. Nehezen hihető azonban, hogy egy ideális humanista gyűjteményben, egy a latin és görög műveltségű humanisták számára egzotikus nyelven írt művek ne kerültek volna. Ugyanígy nem kizárható a szláv nyelvek sem. Nem hihető, hogy Csehország és Szilézia meghódítója csak latin nyelvű könyveket hozott el az elfoglalt udvarokból.

Az idejét háborúzással, államügyekkel és reprezentációval töltő uralkodónak sok ideje nem maradt az olvasásra. A díszítés, a képi megjelenítés a gyorsabb megértést, a szöveg illusztrálását szolgálta. Bármenyire is szoros ikonográfiai program alapján díszítettek egyes műveket, annak értelmét a király bi-

³⁷ *Karsay Orsolya*: Potentates and Studioli. In: *Uralkodók és corvinák* i. m. 2002. 37–53. old.; *Ld. Naldus Naldus*: De laudibus Augustae Bibliothecae. In: *Irodalomtörténeti emlékek*. Kiad. Ábel Jenő. Bp. 1890. 267. old.

³⁸ *Balogh Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában I–II. Bp. 1966. I. 62–65. old.

³⁹ Az eredeti kódex mai lelőhelye: OSZK Clmae 421. – *Csapodi* 1973. Nr. 131. Kritikai kiadása: *Antonio Bonfini*: Symposion de virginitate et pudicitia coniugali. Ed. Stephanus Apró. Bp. 1943. (*Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum*)

⁴⁰ *Antonio Bonfini*: Symposion trimeron, sive... de pudicitia coniugali et virginitate dialogi III. Ex bibliotheca Ioannis Sambuci. Ed. Johannes Leunclavius. Basel 1572. Johannes Oporinus (OSZK RMK III. 616).

⁴¹ Feltehető, hogy a velencei Giovanni Como ajándékozta Mátyásnak 1464-ben: *Giorgio Fossaluzza*: Provenienza del codice, fortuna critica, stile e carattere illustrativo delle miniature. In: *Danta Alighieri Commedia*, Biblioteca Universitaria di Budapest, Codex Italicus I. Studi e ricerche, a cura di Gian Paolo Marchi, József Pál. Verona 2006. 51–90. old.

zonyára csak magyarázattal értette meg, nem automatikusan, jóllehet – ahogy a kortársai – Mátyás is sokkal több ikont megértett, mint amennyit kódexeinek mostani, kései értelmezői.⁴² Sajnos az egyetlen megmaradt díszes kortárs históriát tartalmazó nyomtatvány (Thuróczy János krónikája) vitatott corvina-példány.⁴³ Így nehezen tudnánk azt a módszert követni Mátyás képolvasásának megítélésében, mint amelyet Laetitia Le Guay kiváló monográfiája alkalmazott, a burgundiai hercegek generációi által használt Philippe de Comynes és Jean Froissart kéziratok képi világa elemzésénél.⁴⁴ Biztos azonban az, hogy a kép és a szöveg viszonya a könyvnyomatás előtti időszakban más volt, mint a Gutenberg korszakban. A nyomtatott könyv, a képi világot háttérbe szorította, másfajta olvasási és megértési felkészültséget igényelt. A képek gyakran értelmezték, és újraértelmezték a szöveget. Számos esettanulmány elemzi ezt a jelenséget az antik szerzők kiadásai kapcsán,⁴⁵ és nem lesz felesleges a fennmaradt corvina ikonográfiai újraértékelése sem. Ebből pedig nem hiányozhat az olvasástörténeti megközelítés sem.

Az uralkodó könyvhasználatának megítélésekor szembe kell nézni azzal a kérdéssel is, hogy a Mátyás uralomra jutása körüli időkből feltalált új művészet (könyvnyomatás) első termékei milyen mértékben voltak jelen a könyvtárban. Az elmúlt húsz év egy-egy uralkodó könyvtárát bemutató kiállításainak katalógusait lapozva azt tapasztalhatjuk, hogy a nyomtatott könyv, tényleges megjelenését és elterjedését (1460-as, 1470-es évek) követően csak 30-50 évvel később szerez helyet magának az uralkodói könyvtárak polcain.⁴⁶ Az európai kortárs uralkodók könyvtárainak számbavételekor azt is láthatjuk, hogy attól csak a Mátyás halálát követő második uralkodói generáció az, amelynek tagjai – V. Károly (1500–1558),⁴⁷ I. Ferdinánd (1503–1564)⁴⁸ és Magyarországi Mária (1505–1558)⁴⁹ – már rendszeresen gyűjtötték és használták a nyomtatványokat. Jó példa a kasztíliai és aragóniai könyvtár: az említett Aragoniai Ferdinánd (1452–1516) és Kasztíliai Izabella (1451–1504) is fontosnak tartották a nyomdászat támogatását, hiszen Kasztíliaiban már 1472-ben ismert nyomda. A Katolikus Királyok 1502-ben Toledóban kiadott rendelete (*Pragmática*) rendelkezett is a nyomdászat tartalmi és formai igényességének vizsgálatáról. Ez a cenzúra-rendelet ugyanis kitért a tinta és a papír minőségétől kezdődően a betűk formájára is.⁵⁰ A szakirodalom többféle megközelítésből indokolja, hogy a nyomtatott könyv térhódítása az uralkodói gyűjteményekben miért késett, néha kiemelve műfajokat, amelyek területén a kéziratosság tovább fennmaradt. Ilyenek például a zenei kéziratok, vagy a hórás könyvek csoportja.⁵¹

Hunyadi Mátyás első, fennmaradt dokumentummal igazolható találkozása a nyomtatott könyvvel 1471-ben történt. Ez év szeptember 13-án Julius Pomponius Laetusnak írt levelében megköszöni az általa kiadott, neki ajándékozott, és egy Bandius nevű miniátor által Budára küldött Silius Italicus szö-

⁴² A képek és a szöveg viszonyáról az olvasásban, vö. *Klaus Oschema: Des Fürsten Spiegel? Anmerkungen zu den Bibliotheken der burgundischen Herzöge im 14. und 15. Jahrhundert.* In: *Buchkultur im Mittelalter. Schrift – Bild – Kommunikation.* Hrsg. von Michael Scholz, Adrian Mettauer. In Verbindung mit Yvonne Dellsperger, André Schnyder. Berlin–New York 2005. Walter de Gruyter. 177–192. old.

⁴³ OSZK Inc. 1143. *Josef Fitz: Die Ausgaben der Thuróczy-Chronik.* Gutenberg Jahrbuch 1937. 97–106. old. *Mátyus: Elemér: A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai.* Magyar Könyvszemle. 1967. 1–11. old.

⁴⁴ *Laetitia Le Guay: Les princes de Bourgogne lecteurs de Froissart. Les rapports entre le texte et l'image dans les manuscrits enluminés du livre IV des Chroniques.* Paris-Turnhout 1998. CNRS, Brepols. (Documents, études et répertoires)

⁴⁵ Lásd például: *Karl Stackmann: Die Auslegungen des Gerhard Lorchius zum "Metamorphosen". – Nachdichtung Jörk Wickrams. Beschreibung eines Ovid-Kommentars aus der Reformationszeit.* Zeitschrift für deutsche Philologie, 86 (1967). *Sonderheft: Spätes Mittelalter. Wolfgang Stammer zum Gedenken.* Besorgt von Hugo Moser, Kurt Ruh. 120–160. old.

⁴⁶ Vö. *Klaus Oschema: Des Fürsten Spiegel? ... i.m. 177–192. old.*

⁴⁷ *Kaiser Karl V., und seine Zeit. Katalog zu den Ausstellungen...* in Bamberg. Hrsg. von Stephan Diller. Bamberg 2000. Universitätsverlag. *Ausstellung Kaiser Karl V. (1500–1558). Macht und Ohnmacht Europas.* Bonn–Wien. Hrsg. von Petra Kruse. Wien 2000. Kunsthistorisches Museum Wien.

⁴⁸ *Kaiser Ferdinand I. 1503–1564. Das Werden der Habsburgermonarchie.* Hrsg. von Wilfried Seipel. Wien 2003. Kunsthistorisches Museum Wien.

⁴⁹ *Mary of Hungary. The Queen and Her Court 1521–1531.* Ed by. *Orsolya Réthelyi, Beatrix F. Romhányi, Enikő Spekner, András Vég.* Budapest History Museum. Bp. 2005.

⁵⁰ Vö. a 10. jegyzetben idézett katalógus "La bibliophilie d'Isabelle la Catholique" fejezetével.

⁵¹ Vö. Marguerite Debae tanulmányát az 6. jegyzetben idézett katalógusban, XVIII–XIX.

vegkiadást (*De secundo bello Punico*).⁵² Mátyás egész levele nagyon szívélyes hangvételű, szinte biztosan ő maga írta. A mű szövegét már ismerte, Silius – ahogy kiderül – kedves olvasmánya lehetett. Könyvtörténeti szempontból ez a mondat azt jelenti (már fiatal korában is olvasta), hogy ő maga egy újabb feltételezhető kódexről tesz említést. Miután Silius Italicus művének ez a Rómában megjelent példánya sajnos nem ismert, nem tudjuk megmondani, hogy a nyomtatványt külön díszítették-e a király számára.

A következő évben, 1472-ben, Veronában, Joannes Nicolai da Verona műhelyében megjelent Roberto Valturio (1413–1483/5) *De re militari* című műve.⁵³ Ennek, az 1465-ben befejezett műnek 22 kéziratos másolata ismert, valamennyi gazdagon díszített.⁵⁴ Hunyadi Mátyásnak Valturius könyve több példányban is rendelkezésére állt a könyvtárában. Lehet, hogy maga a nyomtatvány is megvolt, hiszen Isztambulban fennmaradt egy példány, amelyet Csontos János a Bibliotheca Corviniana részének feltételez.⁵⁵ Csapodi kételkedik ebben, a kétséges corvinák közé sorolja.⁵⁶ Két kéziratot azonban ő is valódi corvinának ismer el: a modenai kódexet⁵⁷ szép tollrajzokkal,⁵⁸ illetve a nagyon gazdagon díszített drezdai-kódexet⁵⁹ is. Ez utóbbi a veronai editio princeps másolata, valóban a királyi reprezentációhoz illő díszekkel. A fametszeteket lemásolták, az iniciálék, illetve az illusztrációk gazdagon aranyozottak.⁶⁰ A másolás tényét már Csontos János megállapította, de nem vizsgálta a többi fennmaradt kódex viszonyát a másolathoz.⁶¹ Külön érdekességeket rejt a későbbi nyomtatott kiadások kézbe vétele. A latin és az olasz nyelvű 1483-as veronai kiadások (Boninus de Boninis)⁶² az első, 1472. évi editio fametszeteit másolják. Az egész Valturius-kérdés Mátyás könyvhasználatának, gyűjtési szokásainak megismeréséhez tartogat érdekes adalékokat. Teljes bizonyossággal nem mondhatjuk, hogy az említett isztambuli ösnyomtatvány Mátyásé lett volna, de semmiképpen nem zárható ki.

⁵² Vö. *Szilády Áron*: Költészetünk I. Mátyás király idejében. Bp. 1877. (A Magyar Tudományos Akadémia 1877. évi május 27-én tartott XXXVII-dik közgyűlésének tárgyai. A MTA évkönyvei XVI. kötetének I. darabja) 37.; A levél kiadása: *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. XI. kötet. Emich Gusztáv. Pest 1855. 454–455. old.

⁵³ HC 15847; *Leo. S. Olschki*: La prima edizione di Valturio. La bibliofilia, I (1899–1900) Vol. I. 46–55. old.

⁵⁴ A hallatlanul gazdag szakirodalomból itt csak az egyik utóbbi összefoglalást idézzük: Il potere, le arti, la Guerra. Lo splendore del Malatesta. Catalogo della mostra tenuta a Rimini nel 2001, a cura di R. Bartoli, A. Donati, E. Gamba. Milano 2001. Federico Motta.

⁵⁵ *Csontos János*: A konstantinápolyi küldöttség jelentése. Akadémiai Értesítő, 1890. 40. old. Csontos pusztán azon az alapon, hogy a mű első kiadása is megtalálható Isztambulban, arra gondolt, hogy a drezdai kódex az ösnyomtatvány másolata. Végeredményben megelőlegezte Erla Rodakiewitz véleményét (Lásd a 23. jegyzetet).

⁵⁶ *Csapodi* 1973. Nr. 688.; megjegyzendő, hogy Csapodi nem ismerte a képi anyag szerzősége kapcsán folytatott szerteágazó vitát. Az egyik feltevés szerint ugyanis a szerző Matteo de' Pasti, akinek patrónusa Sigismondo Pandolfo Malatesta, Rimini ura volt (lásd a 22. jegyzetet). Corrado Ricci szerint a Tempio Malatestiano, a kódex és az ösnyomtatvány díszítője nem azonos személy, viszont feltételezi, hogy Matteo de' Pasti egy kéziratot magával vitt Konstantinápolyba, ura, Sigismondo Pandolfo Malatestiano ajándékaént II. Muhamed szultánnak (*Corrado Ricci*: Il tempio Malatestiano da Rimini. Bestetti e Tuminelli. Milano–Roma 1925. 47–52. old.). Erla Rodakiewitz (vö. 23. jegyzettel, p. 17.) ezt nem tartja valószínűnek. Matteo azonban valóban volt Konstantinápolyban a szultán meghívására. Vö. *Franz Babinger*: An Italian Maps of the Balkans, presumably owned by Mehmed II, the Conqueror (1452–53). *Imago Mundi* VIII (1951) 8–15. old.; *Argenag Sakisian*: The Portraits of Mehmet II. *The Burlington Magazine for Connoisseurs*. Vol. 74. 1939. Nr. 433. 172–181. old. – A portrét lásd a következő honlapon (lehet, hogy Matteo de' Pasti munkája): http://www.netmuseum.org/explore/byzantium_III/byz9300_lg.html

⁵⁷ *Csapodi* 1973. Nr. 687.

⁵⁸ Legutóbb erről szép fotókat közölt *Ernesto Milano*: I codici corviniani conservati nelle biblioteche Italiane. In: *Nel segno del Corvo*. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443–1490), a cura di Ernesto Milano. Modena 2002. Il Bulino (Il giardino delle Esperidi, 16) 65–93. Ez a kódex az első nyomtatott kiadás előtt készült.

⁵⁹ *Csapodi* 1973. 686.

⁶⁰ *Csontos János*: Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában. *Hadtörténeti Közlemények*, 1890. 203–210. old.; *Erika Trögel*: Handschriften aus der Bibliotheca Corvina in den Bibliotheken der DDR. *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 1964. 152–159. old.

⁶¹ A magyar szakirodalom nem ismeri Rodakiewitz alapvető írását e tárgyban: The edition princeps of Roberto Valturio's 'De re militari' in relation to the Dresden and Munich Mss. In: *Maso Finiguerra*, XVIII–XIX (1940) 15–82. old.

⁶² HC 15848 (*Sander* 1942. 7462.); HC 15849 (*Sander* 1942. 7483.)

De sorolhatnánk a Budán megjelent nyomtatványokat, a Mátyás által támogatott nyomtatott könyveket, amelyek minden bizonnyal ott voltak a budai udvarban.⁶³ Tudjuk, hogy Thuróczy János *Chronica Hungarorum* 1488-ban kétszer is megjelent, Augsburgban és Brűnnben.⁶⁴ A brűnni kiadásból nem ismerünk olyan példányt, amely kapcsolatba hozható Mátyás királlyal. Az Országos Széchényi Könyvtárban azonban őrzünk egy pergamenre nyomtatott, nagyon gazdagon illusztrált, a király címerét is viselő, neki dedikált példányt, amelyről többen felteszik, hogy valóban a híres bibliotheca része volt. Csapodi kétségesnek tartja ezt, a díszítést kiadói fogásnak tudva be.⁶⁵ Szempontunkból azonban mindegy is, hogy ez a példány forgott-e Hunyadi Mátyás kezében, azonban jól illusztrálja, hogy a királyok abban az időben gyűjtöttek nyomtatványokat is. Igaz, a kiadók, vagy a királyi könyvtárak őrői gondoskodtak arról, hogy a nyomtatvány a díszes kéziratokéhoz hasonló öltözetet kapjon.

Ugyancsak ebbe a csoportba – pompázatosan illuminált ősnymtatvány – tartozik a francia nemzeti könyvtár kétkötetes Arisztotelész-korvinája is, amelynek autentikus voltát senki sem tagadja.⁶⁶

Az ősnymtatványokkal kapcsolatban tehát elmondhatjuk, hogy Hunyadi Mátyás hasonlóan viszonyult hozzájuk, mint a bevezetőben idézett kortárs uralkodók: ha lehetett, a kéziratokat helyezte előtérbe, a reprezentációs funkciót valójában a díszített kéziratok látták el. Példát említettünk arra is, hogy nyomtatványt másoltatott magának, és arra is, hogy azt gazdagon illusztrálták számára. Ha a királyi udvar szellemi horizontjának megrajzolása szándékával közeledünk a kérdéshez, akkor több szempontból kell számba venni a kortárs könyvkiadás termékeit: az uralkodónak vagy környezetének ajánlott könyvekkel kezdve a sort el kell jutnunk az udvarban keletkezett művek idézeteinek számbavételéig is.

Befejezésül visszautalok bevezetőnkben feltett kérdésre: valóban Mátyás király könyvtára volt a legszebb és a legnagyobb könyvtár Európában a XV. század második felében? Nem túlzás, ha azt mondjuk: elképzelhető.

Monok István

Reneszánsz építészet Magyarországon Mátyás király korában

Magyarországon a legkorábbi, jól keltezhető reneszánsz kőfaragványok az 1480-as évek közepén készültek el. A reneszánsz formák megjelenése a magyarországi építészetben feltehetően hosszabb folyamat eredménye, melynek közvetett előzményei még a XV. század középső harmadára, de közvetlen előzményei is csaknem egy évtizedre nyúlnak vissza.

Bár itáliai építőmesterek alkalmasszerűen korábban is gyakran tevékenykedtek Magyarországon, folyamatos jelenlétük a XV. század közepére az ország déli határvidékén állandósuló török elleni háború tette szükségessé. A fejlődő haditechnika következtében ugyanis a tüzéreg alkalmazásában és a tüzérgyverekhez kifejlesztett új típusú erődítmények emelésében élenjáró olasz és dalmát hadmérnökök, építésszek nélkülözhetetlenné váltak a határvédelemben és a török elleni hadjáratokban.¹ Az 1440-es évektől

⁶³ Vö. Monok István: *A Bibliotheca Corviniana és a nyomtatott könyvek*. MKSz 2008/3.

⁶⁴ Augsburg, 1488, Erhard Ratdolt (RMK III 15; Hain 15.518; *Csapodi* 1973. 653.), Brűnn 1488 (RMK III. 16; Hain 15.517; *Csapodi* 1973. Nr. 652.)

⁶⁵ OSZK Inc. 1143. *Josef Fitz*: Die Ausgaben der Thuróczy-Chronik. Gutenberg Jahrbuch, 1937. 97–106. old.; *Mályusz Elemér*: A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai. Magyar Könyvszemle. 1967. 1–11. old.

⁶⁶ Velence, 1483–1484, Andrea Torresani, Bartolomeo de'Blavi (GW 2337); *Csapodi* 1973. Nr. 54.

¹ 1465 novemberében Mátyás Bologna városától kéri, hogy küldjék el hozzá Aristotele Fioravante építész, aki 1467 első felében tesz eleget a meghívásnak, hogy a törökök elleni munkákban részt vegyen. Aristotele Fioravante korábban (1462–63-ban) Francesco Sforza milánói herceg számára is dolgozott, mint hadmérnök. (Balogh, 1966. p. 495.) 1466-ban Laki Thúz János horvát bánhoz küld Galeazzo Maria Sforza milánói herceg hat kőművest. (*Balogh Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában. Bp. 1966. 508. old.) Ugyanebben az évben Laki Thúz János és Rozgonyi János tárnokmester a király számára kértek Raguzából mérnököket, kőfaragókat és asztalosokat. (Uo. 510–511. old.) A raguzai tanács pedig Paschoe Michelievich raguzai mérnököt küldi Rozgonyi Jánoshoz. (Uo. 508–509. old.). Mindezek oka egy tervezett török elleni hadjárat lehetett.

a délvídeken megjelentek azok a korszerű várak, amelyek a korszak modern itáliai erődépítészetének hatásait mutatják: Vajdahunyad,² Szeged,³ Bács,⁴ ám ezeken az épületeken az akkor még Itáliában is újdonságnak számító, az antik római művészet formakincséből táplálkozó reneszánsz nem hagyott nyomot.

Az olasz mesterek beáramlásának a következő lehetséges időszaka az 1470-es évek közepén indulhatott. Mátyás magyar király ekkor kötött házasságot a nápolyi király lányával, Aragóniai Beatrixszal. Az itáliai királyné hírére földijeitől közlő volt aki elindult szerencsét próbálni a magyar udvarba.⁵ Úgy tűnik, közöttük lehettek az első, a reneszánsz formakincset ismerő és alkalmazó művészek is.⁶ Ez a folyamat érett be az 1480-as évek közepére, és ennek köszönhetően születhetett meg a magyarországi kora reneszánsz művészet.

A korszak első éveiben azonban még igen kis számban lehettek jelen olyan olasz és dalmát szobrászok, kőfaragók és ácsmesterek akik járatosak voltak az új stílusban. Számuk még arra is kevés volt, hogy a király és a királyné építkezéseinek vezető szerepet kapjanak, bár az egyes uralkodói építkezéseken feladataikkal szemmel láthatóan eltérőek voltak. A legnagyobb mennyiségben a fő irányú rezidenciáról, Budáról ismerünk az 1480-as évekből származó reneszánsz kőfaragványokat. Ezek jelentős részét ráadásul építészeti elemek: ajtó és ablakkeretek, kandallók és kétféle balusztrád alkotják. Ez utóbbiak közül az egyik márgából, a másik vörös márványból készült. A vörös márvány balusztrádnak nagy valószínűséggel késő gótikus oszlopok kapcsolódtak, és együtt alkották a budai palota középső udvarának loggiáját. A középső udvar mellett Mátyás másik reneszánsz stílusú építkezése a budai palotában a Zsigmond-udvar keleti szárnyán folyt. A középső udvarhoz hasonlóan feltehetően itt is egy régebbi palotát építtetett át. Bonfini egy befejezetlen, nagyobb szabású építkezés tervéről ír, de elkészült részletként csak egy Herkules tetteit ábrázoló domborművekkel díszített díszkaput említ. A reneszánsz építészeti elemek mellett fennmaradtak szobortalapzatként szolgáló reneszánsz oszlop és pillérelmek, valamint reneszánsz szökőküttörédek is, ezekről az írott források is részletesen megemlékeznek.

Budához képest kisebb jelentőségű mellékrezidencia volt Visegrád, ahonnan már jóval kevesebb reneszánsz faragvány maradt ránk. Itt teljesen hiányoztak a reneszánsz nyílászorok, kandallók vagy szabadon álló szobrok. Az itáliai stílust képviselő azonban két Giovanni Dalmatához köthető díszkút: a Herkules-kút és a Múzsák-kútja. Minden bizonnyal készen érkeztek Firenzéből a palotakápolna carrarai márványból faragott, reneszánsz oltárai és tabernákulumai.⁷ Ez utóbbit díszíthette a firenzei Gregorio di Lorenzo már helyben, gerecei vörös márványból faragott, Madonnát ábrázoló lunetta-domborműve. A palotában reneszánsz építészeti szerkezetnek csak a kápolna orgonaeerkélye, a díszudvar balusztrádos loggiája, és egy-két másik rövidebb baluszteres korlát tekinthető. E balusztrádok a budai vörös márvány balusztrád egyszerűbb, és durvábban megformált párdarabjai voltak. Egyedül a díszudvari loggia balusztrádjánál jelentek meg a budai balusztrádnak hasonló minőségben – bár kevésbé díszes formában – kivitelezett vörös márvány törpepillérek.

A harmadik uralkodói építkezés, amelyből Mátyás-kori reneszánsz faragványt ismerünk, a Visegrádnál is kisebb jelentőséggel bíró királyi szálláshely, a tatai vár. A fennmaradt kőfaragványok között a

² Lupescu, Radu: Vajdahunyad vára. In.: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458-1490. Kiállítási katalógus. Szerk.: Farbakó P. – Spekner É. – Szende K. – Véghe A. Bp. 2008. 169. old.

³ Horváth Ferenc: A szegedi vár története. Castrum 4. 2006. 5–30. old.

⁴ Horváth Alice: Egy magyar humanista, Váradi Péter építkezései (15. századi építészeti központ Dél-Magyarországon). Művészettörténeti Értesítő 1987.

⁵ Így került Mátyás udvarába Antonio Bonfini, recanati iskolamester, aki még Itáliából ismerte Beatrixot, majd a hercegnő magyar királynévé válása után, 1486-ban egy Beatrixnek ajánlott könyvével indult el a magyar királyiudvarba (Kulcsár Péter: Antonio Bonfini és műve. in: Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford.: Kulcsár Péter. Bp. 1995. 1010–1011. old.)

⁶ Ez feltételezhető Gregorio di Lorenzo esetében, aki 1475-ben, Beatrix és Mátyás házasságkötését közvetlenül megelőzően érkezett Magyarországra, miután kapcsolatba került Nápolyban és Ferrarában Beatrix rokoniával. (Caglioti, Francesco: A firenzei Gregorio di Lorenzo, Mátyás király szobrása. in: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458-1490. Kiállítási katalógus. Szerk.: Farbakó P. – Spekner É. – Szende K. – Véghe A. Bp. 2008. 131–132. old.)

⁷ A tabernákulum szerkezete és díszítése sok elemében a firenzei San Lorenzo Desiderio Settignano által faragott tabernákulumát követte. (Rétzi Mária: Visegrád reneszánsz szobrászatának újabb kutatásai. In.: Lövei Pál. (szerk.): Tanulmányok Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Művészettörténet – Műemlékvédelem. IV. Bp. 1993. 219–225. old.)

nagyszámú későgótikus darab mellett azonban mindössze egyetlen reneszánsz töredék – valamilyen kisépítészeti szerkezet, talán egy oltár vagy tabernákulum részlete⁸ – keltezhető az 1480-as évekre.

A királyi pár építkezéseikhez kell még sorolnunk az ebben az időben a királyné rokonainak kezén lévő, de valójában inkább Beatrix által lakott és fejlesztett esztergomi érseki palotát.⁹

Az esztergomi érseki palota modernizálására a jelek szerint az 1480-as években történt meg. Építési munkákra elsőként egy 1482-es, a királyné cimereivel díszített vörös márvány faragvány mutat. A feliratos cimeres kő funkciója nem világos, talán egy pilaszter-, vagy fiále-bázis lehetett, reneszánsz részletformák nem figyelhetőek meg rajta.¹⁰ Feltehetően szintén Esztergomból származik egy íves oldalú, háromszögű oromzat Beatrix koronás cimereivel.¹¹ Ez a faragvány sem tekinthető azonban reneszánsz műnek. Van azonban néhány olyan vörös márványból készült reneszánsz faragvány is, amelyeket díszítésük alapján jól párhuzamba állíthatóak a budai palota reneszánsz vörös márvány faragványával, és stílusuk az 1480-as évekre enged következtetni. Ide sorolható egy delfines fríz,¹² amelynek delfinjei jól összevethetőek Gregorio di Lorenzo fiesolei lavabójának delfinjeivel.¹³ Ehhez igen közel álló delfines fríz a budai várból is ismert.¹⁴ Az esztergomi fríz kő vastagsága megfelel egy szemöldökpárkány koronázó tagozatának alsó illesztési felületének.¹⁵ E párkánytagozat kissé gazdagabban díszített, de több részletében azonoságot mutató párja szintén ismert Budáról,¹⁶ ráadásul méretei alapján az is a fent említett budai delfines frízzel hozható kapcsolatba.¹⁷ Ehhez az esztergomi faragványcsoporthoz kapcsolható esetleg még egy korongfűzerekkel és levelekkel díszített volutás, vörös márvány gyámkő is,¹⁸ amely szintén a párkány alsó illesztési felületével azonos kiülésű tagozatot támasztott alá. Amennyiben a fenti esztergomi töredékek összetartoztak úgy egy díszes nyíláskeret, esetleg kapuzat szemöldökpárkányát alkothatták.¹⁹ Nem tudjuk, hogy ezek a faragványok az esztergomi vár mely épületéből származnak. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy Beatrix építkezéseket folytatott az érseki palotában. A palota lakrésze a XII. század végén épült Fehér-toronyban helyezkedett el. Az innen nyíló, talán oratóriumként funkcionáló északi helyiség nyugati falát valószínűleg egy erkéllyel törték át, ám ennek csak a nyílása maradt meg. A helyiség északi falán egy oszlophéletes, vörös márvány keretű kora gótikus ab-

⁸ Stangler, G. – Csáky, M. – Perger, R. – Jünger, A. (szerk.): Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Wien 1982. 376. kat. 343. old.

⁹ Esztergom már 1480-tól Beatrix királyné befolyási körébe került. Mátyás ekkor az esztergomi érseki széket Beatrix öccsének, az ifjú Aragóniai Jánosnak adta. Mivel öccse alig tartózkodott Magyarországon (*Beke Margit*: Aragóniai VI. János. In: *Beke Margit* (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Bp. 2003. 219–222. old.) Esztergom gyakorlatilag Beatrix kezére került. Ez a helyzet nem változott meg János 1485-ben bekövetkezett halála után sem, mivel ekkor az érsekséget a királyné gyermekkorú unokaöccse, Estei Hippolit kapta meg. A gyermek 1487-ben érkezett Magyarországra és Beatrix udvarában maradt egészen 1494-ig (*Laczkovik György*: „Estei Hippolit”, in: *Beke Margit* (ed.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*, Bp. 2003. 224–225. old.).

¹⁰ Stangler, G. – Csáky, M. – Perger, R. – Jünger, A. (szerk.): Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Wien 1982. 617. kat. 747. (Horváth István közlése). Horváth itt a címert Aragóniai János érsek cimereként értelmezi, ennek azonban a zárt cimerekorona ellentmond: ez alapján a kövön látható címer kétségkívül Beatrix királynéé lehet.

¹¹ Balogh 1966. I. 109. old. II. 55. old. 67. kép. E faragvány először Pécssett tünt fel Koller Józsefnek a pécsi egyházmegye történetét feldolgozó művében (*Koller J.*: *Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueeclesiarum. Posonii 1804*. Tab. II. fig. 8., Tab. II. fig. 8.). A faragvány azonban aligha származhat Pécsről, valószínűleg úgy kerülhetett a déldunántúli püspöki városba, ahogy az esztergomi középkori székesegyház főkapuját, a Porta Speciosat ábrázoló festmény is, amelyet a történelmi emlékek iránt nagy érdeklődést mutató, 1751-ben pécsi püspökké kinevezett, tudós esztergomi kanonok, Klimó György (1710–1777) vitt magával Esztergomból.

¹² Stangler, G. – Csáky, M. – Perger, R. – Jünger, A. (szerk.): Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Wien 1982. 618–619. o. kat. 751.; Klinger László, katalógustétel. In: *Buzás Gergely – Tolnai Gergely* (szerk.): *Az Esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa*. Az Esztergomi Vármúzeum Füzetei 2. Esztergom 2004. 203. old. kat. 40/4.

¹³ Az Gregorio di Lorenzo és az esztergomi faragványok kapcsolatára elsőként Linda Pisani hívta fel a figyelmet, amiért ezúton is szeretnék neki köszönetet mondani.

¹⁴ Balogh 1966. I. 128. old., II. 89. old. 122. kép.

¹⁵ Klinger László, katalógustétel. In: *Buzás Tolnai* 2004. 201. old. kat. 40/1-2.

¹⁶ Balogh 1966. I. 117. old. II. 96. old. 133. kép.

¹⁷ A delfines fríz és a kotonapárkány ma a Budapesti Történeti Múzeum kiállításán egymásra helyezve látható.

¹⁸ Klinger László, katalógustétel. In: *Buzás Tolnai* 2004. 202. old. kat. 40/3.

¹⁹ Klinger László, katalógustétel. In: *Buzás Tolnai* 2004. 200. old.

lak nyílt. Ennek az ablaknak a fülkáját belülről keretelték egy félköríves, vörös márvány kerettel. A keretet gazdag ornamentikával: tojásléccel, gyümölcsfüzérrel és levéldíszes kymataggal díszítették. Kymatagjának levéldíszre a fent említett budai párkánytörödédek kymájának díszével azonos.²⁰

A királyi páron kívül pedig csak egy-két művelt és a királyi udvarhoz szorosan kötődő főpap engedhette meg magának, hogy reneszánsz faragványokat rendeljen. Az egyikük Báthori Miklós váci püspök volt, aki 1474–1506 között viselte ezt a méltóságot. Püspöksége első feléből két évszám, reneszánsz címerkőve ismert: egy 1483-as²¹ a nógrádi, egy 1485-ös pedig a váci várból.²² A nógrádi vár a püspökség birtokaihoz tartozott. Báthori itteni építkezését Istvánffy Miklós, XVII. századi történetíró megjegyzése szerint „Jacobus Tragurinus Dalmata” irányította.²³ Az épület egyéb faragottkő tagozatait nem ismerjük, így azok stílusáról sem tudunk semmit.²⁴

A váci püspöki várból származó 1485-ös Báthori címer nyilván azoknak az építkezéseknek a befejezését jelzi, amelyekről 1485-ben írott művében Galeotto Marzio is megemlékezett.²⁵ A vár legfontosabb középkori épületeit: a székesegyházat és a püspöki palotát ma még alig ismerjük, de az itt folytatott ásatások már számos kőfaragványt felszínre hoztak. Ezek közül néhány, a visegrádiakhoz hasonló későgótikus építészeti elem talán Báthori Miklós 1485 előtti építkezéseihez sorolható.²⁶ Ugyaninnen azonban nagy számban kerültek elő reneszánsz építészeti töredékek is. Elsősorban egy balusztrád, oszlopok, továbbá nyílaskeretek töredékeit érdemelnek figyelmet.²⁷ Ezek nagyrészt feltehetően egy palota-épülethez tartozhattak. A nagyszámú balusztrád-törpepillér és a hozzájuk tartozó, a váci vár ásatásaiból előkerült bábok budai márgából készültek és nagyjából azonosak a budai várból ismert márga balusztárdelemekkel. Az egyik törpepillér füzérdíszén egy hordó ábrázolása is megjelenik, ami Mátyás király egyik jelvénye volt.²⁸ Ez arra vall, hogy a váci faragványok a budai palota Mátyás-kori kőfaragóműhelyében készültek, és onnan készen kerültek Vádra.

A másik főpap akiről sejthetjük, hogy még az 1480-as években reneszánsz stílusban építkezett Filipec János nagyváradi püspök (1476–1491) volt, aki a nagyváradi várat építtette át.²⁹ Ransanus 1488-as leírása szerint.³⁰ A vár falainak és tornyainak építésén túl, a püspöki palotán is dolgozhattak ebben az időben. Minden bizonnyal ekkor kerültek ide a budaiakkal megegyező, vörös márványból faragott reneszánsz ablakok, amelyeket valószínűleg készen szállítottak Budáról Nagyváradra.³¹

Mindkét püspök építkezése tehát elválaszthatatlanul kapcsolódott Budához. A tagozatok, díszítések és a kőanyagok azonossága alapján bizonyosak lehetünk benne, hogy mindketten a budai építkezések műhelyéből rendelték meg azokat a faragványokat amelyekkel saját épületeiket feldíszítették.

Ahhoz képest, hogy milyen rövid időre, és kevés épületre korlátozódik is a Mátyás-kori magyarországi reneszánsz építészeti története, a mesterek személyéről meglepően gazdag forrásanyag maradt

²⁰ Stangler, G. – Csáky, M. – Perger, R. – Jünger, A. (szerk.): Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Wien 1982. 619. kat. 753. old.; *Feuerné Tóth Rózsa*: Reneszánsz építészet Magyarországon. Bp. 1977. 50. kép.

²¹ A faragvány 1949-ben került elő, Héjj Miklós ásatása során. *F. Tóth*, 1977. 22. kép. 217. old.

²² *F. Tóth* 1977. 23. kép 217. old.

²³ *Balogh* 1966. I. 500. old.

²⁴ *Gerő László* (szerk.): Várépítészetünk. Bp. 1975. 306–308. old. A romosan álló várban a kis léptékű, 1949-es ásatás óta csak a közelmúltban végeztek nagyobb régészeti kutatásokat, de ezek is csak a külső falakra terjedtek ki és eredményeik közöletlenek.

²⁵ *Koppány Tibor*: A váci vár reneszánsz kőfaragványai. *Váci Könyvek* 7. 1994. 178. old.

²⁶ Ide köthető néhány nyílaskeret- és egy, a visegrádiakkal egyező kandallópárkány töredék: *Tettamanti Sarolta*: A váci vár. *Váci Könyvek* 7. 1994. 112–122. old. 39/2, 3, 5. ábrák, a kandallótörödédek közöletlen.

²⁷ *Koppány* 1994.

²⁸ *Mikó Árpád*: Dolium, A váci kora reneszánsz balusztrád datálása egy Mátyás-embléma alapján. *Művészettörténeti Értesítő* 1992.

²⁹ A középkori nagyváradi várat és palotát a XVII. században teljesen lerombolták egy új palota építése kedvéért. A középkori palota régészeti maradványainak feltárását egy Adrian Andrei Rusu által vezetett munkacsoport kezdte meg: *Rusu* 2002.

³⁰ „...struit enim Varadini arcem inexpugnabilem, cuius ingens murus turresque et idoneae tanto operi mansiones satis plane ostendunt magnitudinem animi conditoris...” *Ransanus, Petrus*: Epithoma rerum Hungararum id est Annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus, ed. P. Kulcsár, (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Ser. nova 2.) Bp. 1977. II. 97. old.

³¹ *Mikó Árpád*: Reneszánsz paloták a váradi várban. In: *Váradi kötötörödédek*. Szerk.: *Kernyi Terézia*. Bp. 1989. 100–102. old.

fenn. Mátyás építkezéseivel kapcsolatban a magyar kutatás elsősorban egy firenzei ácsmester, Chimenti Camicia szerepét hangsúlyozta.³² Camicia Mátyás király udvarában való működéséről Giorgio Vasari tájékoztat, aki szerint „palotákat, kerteket, szökőkutakat, templomokat, erődöket...” épített a magyar királynak.³³ Korabeli adattal is rendelkezünk az ő magyarországi szerepléséről: 1479-ben megbízottja Firenzében négy ácsot szerződtetett magyarországi munkákra. Magyarországi tartózkodására 1488-89-ből van közvetlen adat.³⁴ Vele más firenzei ácsok is dolgoztak Mátyás királynak, így Vasari szerint Baccio Cellini, aki Camicia távozása után is Magyarországon maradt.³⁵ Az 1479-es adatból inkább arra következtethetnénk, hogy Camicia a királyi építkezéseken dolgozó ácsok pallérja lehetett, így a Vasari által felsorolt építkezéseknek nem okvetlenül a vezetését kell neki tulajdonítanunk, lehetséges, hogy csak az ácsmunkák irányítását látta el bennük. Ez már csak azért is valószínű, mert a Vasari szerint Camicia által elvégzett munkák közül, több kategóriáról biztosan állíthatjuk, hogy nem is reneszánsz stílusban készültek Mátyás korában Magyarországon, így építőjük aligha lehetett egy firenzei mester. A paloták átalakítása közül a visegrádi, a tatai teljesen és a budai jelentős része is későgótikus stílusú építkezés volt, miként az összes Mátyás által emeltetett templom munkálatai is. Másrészt a reneszánsz alkotások egy részéről is biztosan állítható, hogy nem Camicia műve volt: a két visegrádi reneszánsz kút mestere Giovanni Dalmata, a budaiak közül pedig az egyik a firenzei Verrocchio-műhelyben készült. Mindamelllett Vasari értesülései mégsem okvetlenül hibásak. A budai palotában biztos adataink vannak reneszánsz kazettás fámennyezetekről, és hasonlókat Oláh Miklós Visegrádon, Bonfini pedig Tatán is említ. A templomok fedélszékei jelentős ácsmunkákat jelentettek, és a kertek munkái közül is számos és fontos ácsmunka akadhatott: a lugasok, pergolák, favázás kerti épületek elkészítése mind az ácsok feladata volt. Más faszervezetű épületek és folyosók építéséről Bonfini a budai palota esetében külön is szól. Az erődök jelentős része szintén fából készült. A köépitkezéseken is nagy szükség volt ácsok közreműködésére, mert ők készítették az emelöket, állványzatokat, amelyről Vasari is megemlékezik Camicia munkái között. Természetesen ez nem zárja ki, hogy alkalom adtán Camicia valóban építési jellegű feladatokat is elláthatott. Elképzelhető például, hogy a Mátyás-kori visegrádi és budai kert és a teraszok tervezésében is része volt, személye mindenesetre Magyarzathatná a visegrádi kert olyan jellegzetesen toszkán vonását, mint a teraszok kiemelt szerepét.

Az alapkérdés azonban az, hogy vajon egyáltalán szükséges-e valódi építész keresnünk a Mátyás-kor reneszánsz stílusú építkezései mögött. Mátyás és néhány magyar főpap reneszánsz építkezései az 1470-es évek második felében és az 1480-as években – amennyire ezt a ránkmaradt töredékekből meg tudjuk ítélni – minden esetben régebbi, gótikus épületek átalakítását jelentették, részben későgótikus, részben reneszánsz stílusban. Bár az építkezéseken a két stílus egymással párhuzamosan jelen volt, ezek, a jelek szerint nem keveredtek: a faragottkő szerkezetek vagy tisztán későgót, vagy tisztán reneszánsz stílusúak voltak. A Mátyás-kor eme néhány magyarországi építkezésén tehát nem csak két stílus, hanem kétfajta építési szervezet találkozott. Az Alpokon túli Európa gótikus építőműhelyeinek páholyrendszerében a tervezés és kivitelezés szakmai irányítása egy kézben, a szobrászként és kőfaragóként is tevékenykedő páholymester kezében összpontosult. Ezzel szemben az itáliai reneszánsz építési szervezetben a tervezés és a kivitelezés már kezdett elválni egymástól. Az építész feladata elsősorban a tervek elkészítése volt, és jelenléte az építkezésen nem is volt szükségszerű, hiszen a tervek megvalósítását egy pallér és a néhány megfelelően képzett kőfaragó és kőműves is elvégezhette.

A jelek szerint a Mátyás-kori magyarországi építkezéseken egymástól többé-kevésbé elkülönülő gótikus és reneszánsz kőfaragócsoportokkal kell számolnunk, de mivel az épületek szerkezete gótikus

³² Összefoglalóan legújabbban: *Farbaky Péter*: Chimenti Camicia, a Florentine woodworker-architect, and the early Renaissance reconstruction of the royal palace in Buda during the reign of Matthias Corvinus (ca. 1470–1490). In: *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*. 50. 2006.; *Farbaky Péter*: Chimenti Camicia, Mátyás firenzei asztalos-építész és szerepe a budai királyi építkezésekben. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus. Szerk.: *Farbaky P. – Spekner E. – Szende K.* – Végli A. Bp. 2008.

³³ „se non che a servizio del Re di Ungheria egli fece palazzi, giardini, fontane, tempii e muraglie grandissime di fortezze, con intagli et ornamenti di palchi molto garbati” *Vasari, Giorgio*: Le vite de’ più eccellenti architetti, pittori, et scultori italiani, da cimabue insino a’ tempi nostri. Torrentino – Firenze 1550. 406–408. old.; Ezt a megállapítását az 1568-as kiadásban is megismétli.

³⁴ *Balogh* 1966. I. 485–487. old.

³⁵ „che furono condotti di poi per le mani di Baccio Cellini con bellezza e grazia infinita. Dopo le quali cose Chimenti, come amorevole della sua patria, se ne tornò a Fiorenza, e Baccio si restò in Ungheria” *Vasari* 1550. 407 old., ugyanezt ismétli az 1568-as kiadás.

volt, így az építkezés irányításában is inkább a gótikus stílusban dolgozó kőfaragók mestere játszhatott vezető szerepet. A gótikus építőpályók szervezete, ahol az egyes kőszerkezetek tervezése és kivitelezése az egyes kőfaragók saját feladata volt, lehetővé tette különböző stílusban dolgozó kőfaragók együttműködését is. Ráadásul a reneszánsz szerkezeteket Báthori Miklós és Filipec János építkezéseinek valószerűleg nem is helyben készítették, hanem a királyi építkezéseken dolgozó műhelyekből, készen szállították a helyszínre, és ott egy megfelelően képzett olasz vagy dalmát pallér irányításával állították össze. Vagyis a korszak magyarországi reneszánsz emlékeit elsősorban szobrász és kőfaragómunkáknak, nem pedig építészeti alkotásnak kell tekintenünk. Az olyan feladatok mint a reneszánsz loggiák, vagy bizonyos homlokzatok megalkotása, megoldható volt Itáliából készen kapott építészeti rajzok egyszerű kivitelezői adaptációjával is. Így joggal tulajdoníthatóak ezek a munkák azoknak a forrásokból ismert és stíluskritikai módszerekkel is kimutatható szobrászoknak, mint Giovanni Dalmata illetve Gregorio di Lorenzo, illetve az ő irányításuk alatt álló olasz és dalmát kőfaragóknak.

Mindkét ismert szobrász keze kimutatható a budai, visegrádi, esztergomi és tatai faragványokon. Míg Gregorio di Lorenzohoz kizárólag szobrászi munkák köthetnek, úgy Itáliában mint Magyarországon,³⁶ addig Dalmata sokoldalúbb, és nagyobb formátumú művész volt. A traui születésű, és évtizedeken át Andrea Bregno római műhelyében dolgozó szobrász számos oltár és síremlék készítése mellett már római munkái során is kapcsolatba került építkezésekkel. Elsősorban a római Palazzo Venezia épületszobrászi munkáiban vette ki részét, de dolgozott a vatikáni Sixtus kápolna szentélyrekesztőjén és énekeskarzatán is.³⁷ Aligha meglepő, hogy éppen ezek az épületek, illetve épületrészek jelentik a Mátyás-kori magyarországi reneszánsz építészet formakincsének legfontosabb analógiáit. A budai vörös márvány balusztrád és visegrádi párja egyetlen ismert itáliai előképe a Sixtus kápolna cantoriájának mellvédje,³⁸ a budai és nagyváradai keresztosztós ablakok pedig a Palazzo Venezian is megjelenő, jellegzetesen római keresztosztós reneszánsz ablaktípus képviselői.³⁹ Más általánosabb. Itáliában szélesebb körben elterjedt reneszánsz formák, mint budai és esztergomi félköríves nyílászkeretek, vagy a budai, váci és visegrádi kompozit fejezetek párhuzamai is megjelennek a római Palazzo Venezia épületén.⁴⁰ Ugyanítt – éppen a Dalmata által kivitelezett déli kapun⁴¹ – találkozunk az esztergomi konzol⁴² közeli párhuzamával. Dalmata három síremlékén, a ma már csak ábrázolásokból, illetve egy-két fennmaradt részletből ismert római Erolí⁴³ valamint a későbbi anconai Gianelli⁴⁴ síremléken találkozhatunk a budai palotából származó monumentális, pespektivikusan szűkülő kazettás mennyezettel ellátott, pilaszterekkel és párkányzattal keretelt fülkemotívummal, amely a budai befejezetlen Mátyás-palota nagy reneszánsz díszkapujának alapmotívuma volt. Dalmata visegrádi kútjainak legközelebbi előképe is Rómában fedezhető fel, a Santa Maria in Trastevere előtt 1450-ben, V. Miklós által állított szökőkút-

³⁶ Caglioti 2008. 128–137. old.

³⁷ Röhl, Johannes: Giovanni Dalmata. 10. Worms, 1994.

³⁸ Steinmann, E.: Cancellata und Cantoria in der Sixtinischen Kapelle. Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlungen XVIII. Heft. 1. 1897.

³⁹ A keresztosztós, klasszikus profilelemekkel tagolt ablaktípus késő-antik eredetű, ilyenek töredékei kerültek elő Sens későantik városfalából, de a lateráni múzeum egy ábrázolásáról is ismertek (ez utóbbira: *Casanova, Maria Letizia*: Palazzo Venezia. Roma 1992. 23. old.). A típus XV. századi elterjedésében minden bizonnyal a gótikus keresztosztós ablakformák is szerepet játszottak, különösen Közép-Európában, ám a reneszánsz forma római kialakulását nehéz a gótikus változatokkal kapcsolatba hozni, azok jelenléte ugyanis Itáliában csak északon, a francia és német határvidéken, illetve délen, Nápolyban igazolható (*Casanova* 1992. 23. old.). A reneszánsz keresztosztós ablakok legkorábbi példányai ismereteink szerint a S. Maria in Cosmedin 1435 körül átépített Palazzo diaconale-jának ablakai (Marta 1995. 124. o. 206. kép), a vatikáni palota V. Miklós korabeli szárnyán 1447–50-ben már elsőrendű szerepet kaptak (Marta 1995. 99. old.), és az 1450-es évektől Rómában (*Marta, Roberto*: L'Architettura del Rinascimento a Roma (1417–1503), *Technique e tipologie*, Roma 1995. 123–125. old.) és a város környékén (pl. Palestrina, egykori Colonna villa) széles körben elterjedtek. Távollabba Itáliában azonban csak elvétve jutottak el a XV. században: például Pienza 1459–1463 között egyértelműen római hatásra (Chierici 1964. 116–117. old.), Nápolyban pedig a Palazzo Cuomon 1464–1490 között (*Chierici, Gino*: Il Palazzo Italiano dal Secolo XI. al secolo XIX. 2. kiadás. Milano 1964. 129. old.).

⁴⁰ *Buzás Gergely - Réti Mária - Szőnyi Endre*: Giovanni Dalmata Herkules-kútja a visegrádi királyi palotában. Budapest – Visegrád 2001. 82. old., 168. kép.

⁴¹ Röhl 1994. 51–59. old.

⁴² *Buzás - Tolnai* 2004. 202. old. kat. 40/3. (Klinger László közlése).

⁴³ Röhl 1994. 102–108. old., 114–116. kép.

⁴⁴ Röhl 1994. 157–164. old., 163. kép.

ban.⁴⁵ Egy ehhez igen hasonló kút jelenik meg Pinturicchio 1492–1495-ben festett Zsuzsanna és a vének című freskóján a vatikáni palota Borgia lakosztályában. E kúttípusnak egy kisebb és kevésbé díszes, 1480-ban készült példánya pedig Róma közelében, Frascatiban ma is áll.⁴⁶

Mindezek arra utalnak, hogy Giovanni Dalmatának meghatározó szerepe lehetett a Mátyás udvarában dolgozó reneszánsz szobrász és kőfaragóműhely vezetésében. Ezt igazolja az az egyedülálló kegy is, amelyben itt részesült: művészetéért Mátyás királytól nemesi birtokot, Majkovec kastélyát és uradalmát kapta.⁴⁷ Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a Mátyás-kori magyarországi reneszánsz építészeti erőteljes római irányultsága⁴⁸ elsősorban Dalmata befolyásának tulajdonítható.⁴⁹

Buzás Gergely

Címerhasználat Mátyás király korában

A Mátyás király korabeli Magyarországon a címerhasználat, és általában véve a címerek szerepe a korábbi évtizedekhez képest alapvetően nem változott. A címerábrázolások általában a XV. század első felében kialakult gótikus stílust követték, a reneszánsz stílusú címerek tömegesen csak 1490 után, a Jagellók uralma alatt jelentek meg.

A címerhasználat alapvetően egyrészt a hadviseléshez, másrészt az írásbeliséghez kötődött. A XV. századi hadseregekben még nem alakult ki az egységes egyenruha-viselet. A harcosok, ruháján, pajzsán, sisakján, lován a címer jelölte az illető származását, illetve hovatartozását. A címeres zászlók is az egy-egy csapatot alkotó harcosok egybetartozásának jelképei voltak.

Az írásbeliség vonatkozásában a pecsét volt egy-egy íromány hitelességének a záloga. Egyházi és világi hivataloknak, a különböző tisztségviselőknek, valamint a közhitelesség meghatalmazott szerveinek (a káptalanoknak és a konventeknek), a városoknak, az iparosok testületeinek (a céheknek) hiteles pecsétjük volt. A magánszemélyek pecsétjeinek is megvolt a hitelesítési szerepük, ez azonban nem jelentett közhitelességet.

Az ország irányításában vezető szerepet játszó személyeknek, családoknak természetesen is címerük, de a nemesség többsége a XV. század második felében sem rendelkezett még saját címerrel (s ennek megfelelően címeres pecséttel). Sőt a nemesi önkormányzatoknak, a vármegyéknek nem volt saját címerük még Mátyás király korában sem. Ezek majd csak a következő évtizedekben jelennek meg. Az első ránk maradt megyei címert II. Ulászló király adományozta Somogy vármegyének (1498). Bár Hunyad vármegye legrégebb pecsétjén 1490-es évszám látható, ennek a dátumnak egyértelmű magyarázata még várat magára. Volt viszont címerük, címeres pecsétjük a városoknak: a *királyi szabad váro-*

⁴⁵ A kútról egy 1472-es Róma-térkép vázlatos ábrázolása alapján tudjuk, hogy egy sokszögű medence felett elhelyezett kerek tálból és egy fölé emelkedő kútszoborral vagy kisebb tállal koronázott pillérből állt. (Marta, 1995. 81. old.)

⁴⁶ Buzás Réti – Szőnyi 2001. 67. old.

⁴⁷ Röll 1994. 170–172. old.

⁴⁸ A magyar művészettörténeti kutatás a római mellett erős firenzei és urbinói hatásokkal is számolt a Mátyás-korban. A firenzei eredetű magyarországi reneszánsz formák azonban az 1480-as évekre egész Itáliában elterjedtek, így eredeti származási helyük nem sokat mond a közvetlen átvétel helyére vonatkozóan. Urbino esetében egyetlen jellegzetes építészeti elemet lehet csak megemlíteni ebben a vonatkozásban, a pilaszteres keretelésű ablakokat, ám ezek léte nem igazolható minden kétség nélkül a Mátyás-kori Magyarországon. Az ilyen szerkezetek rekonstrukciójához alapul szolgáló budai kötődésekről még azt sem tudjuk bizonyosan, hogy ablakok voltak-e, vagy ajtók (sem keresztosztoúk, vagy ezek illesztési fészkei, sem hátoldalukon lévő falc nem maradt meg, ami az ablakkeret értelmezést bizonyíthatná), Mátyás-, vagy Jagelló kori keltezésük pedig szintén vitatható.

⁴⁹ A rendelkezésünkre álló adatok véleményem szerint nem támasztják alá Farbaký Péter véleményét, aki a római formák közvetítését Dalmata helyett inkább Chimenti Camicianak tulajdonítja. (Farbaký 2008. 314. old.) Bár Farbaký hitelt érdemlően igazolta, hogy fiatal korában, az 1450-es évek második felében Chimenti Camicia is dolgozott Rómában, de az erről szóló adat azt is elmondja, hogy kifejezetten famunkákat végzett, így aligha hozhatjuk vele kapcsolatba az olyan kőszerkezeteket mint a keresztosztoús ablakok, vagy balusztrádok. Különösen igaz ez az utóbbira, ezek ugyanis csak később, az 1460–70-es években jelennek meg Rómában és máshol Itáliában (Davies, Paul – Hemsoll, David: Renaissance balusters and the antique. Architectural history, 26. 1983. 6. old.), akkor amikor Chimenti Camicia már Firenzében tartott fenn műhelyt. (Farbaký 2008. 313. old.)

soknak, meg egyéb *kiváltságos városoknak* csakúgy, mint a *mezővárosoknak*. Sőt jó néhány *falu* is rendelkezett címeres pecséttel.

Bár a címer az eredetét tekintve nemesi jelkép, a XV. században már a polgárság és a parasztság címerhasználatára Nyugat-Európában tömegesnek számított, s ehhez sok tekintetben hasonló lehetett a magyar helyzet is.

A XV. század második felének magyar címerhasználatára nem ítéhető meg egyértelműen a fennmaradt emlékek abszolút száma, illetve számaránya alapján. Ennek az oka egyértelmű: a korszak írásos és tárgyi emlékeinek rendkívül nagyarányú pusztulása. A pusztulásnak a mértéke alighanem meghaladja a 90%-ot! Bár az utóbbi évtizedek műemléki és régészeti kutatásai során sok címeres emléket találtak, de ezek a leletek alapvetően nem módosították a pusztulás arányát.

A XIV–XV. században a királyi címet az ország hagyományos, Árpád-kori címerének és az illető uralkodó családi címerének az egyesítéséből alakították ki. Az uralkodó ún. örökérvényű okleveleit függőpecséttel látta el, a többi oklevél esetében a rányomott pecsétet használta. Mátyás király 1464-ig, amíg meg nem koronázták, nem használhatott királyi nagypecsétet, csak titkos pecsétet. Arany függőpecsétjének egyik oldalán a vágásos Árpád-házi címer, a másik oldalán pedig a kettőskereszt, és a trónon ülő király alakja látható. A király bírói pecsétjén a negyedik mezőben látható családi címere, a Hunyadiak csőrében gyűrűt tartó hollója.

Bár az V. László király által *Hunyadi Jánosnak* adományozott *bővített címerben* (1453) a holló mellett koronát tartó vörös oroszlán is látható, Mátyás király nem ezt a címet, hanem többnyire a család korábbi (egyszerűbb) címerét használta, amely csőrében gyűrűt tartó hollót ábrázolt. Ez a jelkép látható a Corvina-kódexekben, szív pajzsba helyezve.

Mátyás király *első titkos pecsétjének* (1458–1464) negyedelt címerpajzsának felső két mezejében a vágásos és kettős keresztos Árpád-házi címer, az alsó két negyedben pedig Dalmácia három koronás leopárdfeje, valamint a beszercei grófi címer oroszlánja látható. A király kis titkos pecsétjén (1469) a vágásos címer, a szív pajzsban a holló látható. A király *második titkos pecsétjén* a koronával ékített, vágásos Árpád-házi címet hat címerpajzs veszi körbe, ezeken a magyar kettős kereszt, Dalmácia jelképe, a beszercei grófi címer oroszlánja, a Hunyadiak hollója, Bulgária agara, Galícia címere látható. A harmadik titkos pecsétre fölkerült a két farkú cseh oroszlán is. A második titkos pecsét címereinek elhelyezése lényegében azonosnak tekinthető a királyi kettőspecsét ábrájával.

Mátyás király pénzein negyedelt pajzs felső mezőiben az Árpád-kori vágásos, illetve kettős keresztos címer, az alsó két mezőben a dalmát leopárdfejek, a cseh oroszlán, szív pajzsban a Hunyadiak hollója látható. Vannak olyan pénzei is, amelyeken viszont elmaradt Dalmácia jelképe, s helyére a Hunyadiak hollója került. Pénzei előlapjára, elődjei vereteitől eltérően nem a trónon ülő király alakja került, hanem helyette Szent László király álló képe, jobbában jellegzetes csatabárdjával.

A király világhírű *könyvtárának* valamennyi kötete címlapját, illetve némely díszes lapjait az uralkodói címer ékesítette. Van rá példa, hogy az eredetileg Mátyás király számára készült, azonban a váratlan halála miatt át nem vett köteteket utólag már más, tudniillik az új tulajdonos címerével látták el, egyes címerábrákat át is festettek. Persze nemcsak a király, hanem más (egyházi és világi) előkelők számára készülő könyvekbe is belefestették a leendő tulajdonos címerét.

A királyi címer szerepelt Mátyás király *haderegének pajzsain, zászlain*, és az egyes országok megörögrészek is saját zászlaikkal vonultak föl. A főúri és városi csapatok is saját címerüket használták pajzsaikon, zászlóikon stb.

A királyi *trónkártya* megmaradt darabjainak (1476) *címerábrái* azonosak, a címerábrák voltaképpen egymás tükörképei.

A királyi címer, illetve annak különböző részei a királyi építkezéseket megőrkítő feliratok részének számítottak, továbbá a *díszkutakat, ajtókat ékesítő címerek* is tömegével készültek (ránk azonban csak kis hányaduk maradt). A majolika *padlócsempékre* ugyanúgy rákerült a királyi címer, mint a pompás *cserépkályhákra*. Váruk, várkastélyuk számára az épület tulajdonosai olyan kályhákat készíttettek, amelyekhez általában hozzátartoztak az adott birtokos címerét ábrázoló csempék is. Az utóbbi évtizedek régészeti ásatásain egyébként a várásatások leggyakoribb leletei közé tartoznak a kályhacsempék, vagy csempetőredékek.

A Mátyás király iránti tisztelet és megbecsülés máig megmaradt pompás jelei a *sziléziai hercegség városházáin* méltó helyen kifestett, kifaragott magyar királyi címerek (Boroszlón, Görlitzben). A leglátványosabb, legközismertebb a Felső-Lausitzi Ögrófság területén lévő Bautzen város Mátyás király

szobra. Ne feledjük el, hogy ezek a területek csak rövid ideig tartoztak Mátyás király birodalmához. A városok megtehették volna, hogy a király halála után ezeket az emlékjeleket eltávolítják, megrongálják, vagy akár megsemmisítik. Mégsem ezt tették, hanem mindmáig nagy becsben tartva, épségben megőrizték. Ez másként nem magyarázható, csak úgy, hogy Mátyás király uralmát nemcsak elfogadták, hanem az uralkodót tisztelték, becsülték, szerették.

A címeres emlékek sorában jelentős hely illeti meg a *síremlékeket*. Mátyás király síremléke Székesfehérvárott elpusztult. A Hunyadi-családnak a gyulafehérvári székesegyházban lévő síremlékei viszont (ha sérülten is), de megvannak. A korszak főpapi sírkövei meglehetősen hiányosan maradtak ránk, a világi előkelők esetében még elszorítottabb a helyzet. Szerencsére a meglévő emlékek alapján képet alkothatunk arról, milyenek is lehettek azok a sírjelek, amelyek nem maradtak ránk. Polgári síremlékek tekintetében még rosszabb a helyzet. Alig néhány város van (pl. Kassa), ahol jelentősebb sírkö-gyűjteménnyel rendelkezünk.

A címerek gyakorta megjelentek különböző bútorokon is. Ezek közül legjellemzőbbek a *templomi bútorok* (padsorok). A leglátványosabb a bártfai stallum.

A címeres emlékek sorában legalapvetőbbek a nemesi és városi címeradományozó, valamint címerbővítő vagy -megújító *oklevelek*. Ezek nagyobb számban Zsigmond király uralkodásának második felében jelennek meg Magyarországon. Tekintettel arra, hogy Mátyás király meglehetősen gyakran hadakozott, katonai érdemekért sokan kiérdemelhették a nemesítést, vagy nemességük megerősítését. Az is meglehetősen közismert, hogy a régi arisztokrácia mellé igen jelentős számban alkalmazott a király kisbirtokos nemeseket, illetve nem nemeseket (polgárokat). Ezek munkálkodását is bizonyára jelentős számú nemesítéssel ismerte el. Mindezek után azt hihetnénk, hogy százával maradtak ránk Mátyás királynak címeradományozó oklevelei. Valójában azonban – Nyulásziné Straub Éva szóbeli tájékoztatása szerint – a Mátyás királyhoz köthető *címeres levelek* száma a Magyar Országos levéltár gyűjteményében mindössze tizenhárom. Más magyarországi gyűjteményekben őrzött oklevelekkel együtt ez a szám nem haladja meg a harmincat, ami hihetetlenül kevés. Téves lenne azonban mindezek után azt a következtetést levonni, hogy Mátyás király nem, vagy csak kivételesen gyakorolta volna a nemesítést. Nyulásziné Straub Éva a kis számot elsősorban azzal magyarázza, hogy az a nemzedék, amely Mátyás királytól feltehetően tömegesen kapta a nemesi kiváltságokat, az 1490 utáni török ellenes harcok során, nem utolsó sorban a mohácsi csatában és a következő évtizedek háborúiban megtizedelődött, kihalt. Címeres nemesleveleiket viszont a birtokaikat öröklő új tulajdonosok nem tartották megőrzésre érdemes dokumentumnak. Őket csak a birtokokra vonatkozó oklevelek érdekelték. Az ország középső harmadában azonban ezekből is alig maradt ránk némi töredék.

A XV. század második felében a magyar *címeradományozó levelek* jellegzetes elrendezése már kialakultnak tekinthető. A címert általában az oklevél bal felső sarkába festették le, ritkábban középre. A német gyakorlat viszont az oklevél középre, a szöveg közé helyezte a címert, mint III. Frigyes né-

Mátyás király arany pecsétje.

met-római császár egyik címeradománya is bizonyítja (a Szentgyörgyi és Bazini család részére kiadott oklevél). A címerképek között bizonyára sok kapcsolódhatott a török-magyar harcokhoz. Sajnos ilyesfajta címerkép Mátyás korából alig maradt ránk, 1490 után viszont sok ilyen készült, ezekből következtethetünk arra, milyenek lehetett Mátyás király címeradományainak egyik csoportja. Aligha tévedünk, amikor azt állítjuk, hogy az értelmiségi tevékenység (tudomány, tanítás, hivatali adminisztráció) terén kitűnt egyének egész sora is kaphatott címet Mátyás királytól. Valószínű, hogy a címerképeken történt utalás is e tevékenységekre.

Természetesen a személyek, családok kihalásával mindazoknak a tárgyaiknak nagyobb része is elpusztult, elkallódott, amelyeken címerük látható volt: így a pecsétnyomók, gyűrűspecsétek, címeres edények, pajzsok, zászlók, bútorok stb.

Legreprezentatívabb címeres emlékeink a fosztogató török és keresztény katonák zsákmányai lettek. Így szóródott szét példának okáért *könyvtáraink anyaga*. Kézírások kódexeink vesztesége alighanem tízezres nagyságrendű, de a nyomtatott könyvek veszteséglistája is bizonyára ezekre rúghat. Írásbeliségünk legnagyobb katasztrófája a *királyi levéltár pusztulása* 1526-ban. A véletlennek köszönhető, hogy kisebb töredékei megmaradtak. Hasonló pusztulás érte a városok közül Budát, Székesfehérvárt és sok más kisebb-nagyobb várost. Csak Sopron, Pozsony, Kőszeg, Kassa, s még néhány felvidéki és erdélyi szász város mutathat föl jelentősebb középkori anyagot. Ezekből lehet arra következtetni, milyen is lehetett a városi írásbeliség jellege, kiterjedtsége, mértéke.

A városi polgárok többsége rendelkezett *címeres pecséttel*. A pecsétjük (címerük) ábráját kifaragták, kifestették a házuokra. Mivel házzámozás nem volt, ezek a jelek segítettek a tájékozódásban. A kereskedők áruikon, báláikon föltüntették a saját jelüket (címerüket). Az ötvösök, a kőfaragók és más mesteremberek készítményein is ott találjuk a polgárok címereit, vagy címerszerű jeleit. Ezek a polgári címerek jellegükben általában eltértek a nemesi címerektől. A címerképekre jellemzők a geometrikus motívumok. Azért is, mert az egyszerűábrákat könnyű volt kifaragni, bevésni, lefesteni. Hasonlóak voltak ezekhez a nyugat-európai polgári címerek is.

Városaink polgársága jelentős részben német volt, de nem elhanyagolhatók az itáliai és francia kapcsolatok sem. A származás okán is, az élő rokoni kapcsolatoknak köszönhetően is meglehetősen intenzív volt a magyar városok polgárságának kapcsolata külfölddel. Ez már önmagában is megkövetelte a kiterjedt *írásbeliséget*. Az ipar és a kereskedelem a XV. század második felében elképzeltetlenné vált gondos üzleti könyvelés, nyilvántartások, rendszeres levelezés nélkül. Sajnos ezek emlékei magyar földön szinte kivétel nélkül elpusztultak, reményünk dokumentumok föllelésére csak külföldi polgárcsaládok iratanyagának tanulmányozása révén lehetséges.

Mind a polgárok, mind a parasztok fontosabb tárgyaikon, munkaeszközeiken föltüntették címerszerű családjegyüket (tulajdonjegyüket). Ezek közül kevés maradt ránk, ám múzeumaink anyaga ilyen szempontból még jórészt földolgozatlan.

A Mátyás király korabeli írásbeliség legtöbb fennmaradt emléke politikátörténeti, birtoktörténeti. Címertani szempontból fontos emlékeknek számítanak azok az ünnepélyes formában kiállított *oklevelek*, amiket főurak egy-egy csoportja nevében állítottak ki, mert ezeken valamennyi érdekelt személy címere látható függőpecséteken. Ilyen példának okáért III. Frigyes német-római császár magyar királlyá választását tanúsító oklevél (1459), a III. Frigyes német-római császárral kötött béke megerősítését kinyilvánító (1464), vagy a pozsonyi békét megerősítő oklevél (1492).

A kiterjedt magyarországi írásbeliség egyik legnagyobb gyűjteményét őrzi a vatikáni levéltár, ahol eredetiben, vagy másolatban magyar földről érkezett, valamint oda küldött különféle jellegű írott dokumentumok ezres nagyságrendű tömege maradt meg.

Az eddig ismert Mátyás kori oklevelekre nem jellemzők az olyasfajta gazdag reneszánsz díszek, amelyek a korszak kódexeinek lapjait ékesítik. Az itáliai reneszánsz ilyesfajta okleveles emléke is eljutott pedig hozzánk, ezt példázza Rodericus bíboros, portói püspöknek, bíborostársaival együtt a soproni ferences templom számára kiadott búcsúengedélye (1488).

A Mátyás kori címerek és a címerekhez kapcsolódó világ áttekintése révén is igazolva láthatjuk azt, hogy a XV. század második felének Magyarországa jól beleilleszkedett a korabeli művelt Európába. A reneszánsz évében, Hunyadi Mátyás magyar királlyá választásának évfordulóján ne féljünk kijelenteni, hogy benne a korszak legnagyobb formátumú európai uralkodóját tisztelhetjük, aki személyében a reneszánsz ember legtökéletesebb mintaképét testesítette meg.

Csorba Csaba

A mindennapi élet Mátyás király korában

Az életmód, a hétköznapi kutatása hosszú ideig a történelemtudomány peremére szorult. Többnyire a művelődéstörténet foglalkozott vele, jóllehet sok tudományág együttes munkájára van szükség az életmóddal kapcsolatos kérdések vizsgálatához (művészettörténet, néprajz, nyelvészet stb.). A téma kutatása francia historiográfiai előzményekre megy vissza. A történelem kutatása és tanítása hosszú ideig az eseményközpontú politikatörténettel, uralkodók, hadvezérek, kiemelkedő személyiségek tevékenységével való foglalkozást jelentett. 1929-ben francia történészek alapítottak egy folyóiratot, ez volt az „Annales”, amelyben helyet adtak a történelem új szempontú, a gazdasági, társadalmi, demográfiai és kulturális folyamatok vizsgálatát előtérbe helyező kutatásoknak. Legnevesebb képviselőik Fernand Braudel, Marc Bloch, Jacques Le Goff és Georges Duby voltak. A magyar történetkutatásban az 1960-as, 1970-es évektől mutatható ki ez a hatás.

Az életmód fogalmába beletartoznak az adott kor technikai lehetőségei, gazdaságának szerkezete, kultúrája (azaz viselkedésformái), az egyének társadalmi státusza és a politikai események, amelyek minden korban alapvetően befolyásolták az emberek mindennapi életét.

A magyarországi késő középkori, kora újkorai anyagi kultúra, a hétköznapi élet kutatásához a régész-történész Kubinyi András tanulmányai jelentették a módszertani útmutatót. A Mátyás-korabeli, tágabban értve a későközépkori hétköznapi kutatása három forrascsoport alapján történhet: 1. írott források, 2. tárgyi emlékek, 3. művészeti ábrázolások. A hazai forrásadottságok többnyire azt teszik lehetővé, hogy az oklevelekből és krónikákból nyert írásos adatokat a régészeti ásatásokból származó tárgyi emlékekkel összevetve kísérjük meg felvázolni az adott korszak mindennapi életét, felhasználva hozzá az egykorú francia, angol, németalföldi és itáliai kódexek ábrázolásait. Ne felejtsük, hogy ha a késői középkor hétköznapijait kutatjuk, olyan korbba megyünk vissza, amikor az emberek – királyok és koldusok egyaránt – még nem ismerték pl. sem a villanyt, sem saját testük működését, a hírközlés és a közlekedés eszköze a ló és a kocsis volt, a könyveket pedig kézzel másolták. Nem került az asztalukra krumpoli, kukorica, paprika, kávé és csokoládé és az átlageletkor a maihoz viszonyítva rendkívül alacsony volt.

Nézzük először a késői középkor embereinek életterét, hol, milyen településformákon, milyen körülmények között lakhatott Mátyás király alattvalója? Hagyományos módon várról, városról és faluról lehet beszélni. A várakról és palotákról tudunk legtöbbet, mert az ott élő királyokról, arisztokratákról és szolgálatukban állókról van a legtöbb forrásunk. A középkori zalai várak közül itt csak az egervári emlékezünk meg. Ez Zala megye egyetlen, ma is álló reneszánsz (később többször átépített) műemléke. Építését 1476-ban kezdte meg egy kolostorral és templommal együtt Egervári László zalai főispán, horvát – szlavón – dalmát bán, aki köznemesi sorból emelkedett fel katonai képességei és szolgálatai révén Mátyás kedvelt emberei közé. A humanista műveltségű főúr, akinek a várban könyvek is voltak, a tárnokmester méltóságig jutott, haláláról Mátyás történetírója, az itáliai Bonfini is megemlékezett.

A középkori Zalában nem volt igazi városi jogokkal rendelkező település. A forrásainkban sokszor felbukkanó mezőváros lakói kiváltságképpen éves adójukat egy összegben fizethették a földesúrnak. Pl. Egerszeg földesura sokáig a veszprémi püspök volt. A mezőváros a környék spontán módon kialakult kereskedelmi központja volt, többnyire vásártartási joggal is rendelkezett, jogállását kiváltságlevéllel is bizonyíthatta. Ismerünk olyan egykorú törvényt, amely elrendelte, hogy háromnapj járóföldön belül kellett vásárt találni. A vásár a középkori ember számára nemcsak az árucsere, hanem a társas kapcsolatok és az információszerezés színhelye is volt, itt hirdették ki a királyi rendeleteket, a megye rendezeték és a gonosztevők ellen elrendelt – mai szóval élve – körözéseket. Okleveles adatokból tudjuk, hogy vásárok alakulásából több büncselekményt is elkövettek, pl. 1490-ben, Mátyás uralkodásának utolsó évében történt, hogy, hogy körmendi kereskedők fával megrakott szekereikkel az egerszegi vásárra igyekeztek, amikor Keszthely urai, a Gersei Pethő család néhány tagja kirabolta őket. Néhány évtizeddel később, 1524-ben Kapornakon, a vásáron nem tudni, milyen okból lövöldözés tört ki, de hála istennek, nem esett senkinek semmi baja – teszi hozzá az oklevélíró. A vásárok, piacok kapcsán emlékezünk meg az akkor művelt mesterségekről és mestereikről. A korszak írásos forrásaiban leggyakrabban előforduló mesterember a molnár volt és a legtöbb adat a malmokról szól. Ez nem véletlen, hiszen a gabonaörlés mindig alapvető tevékenység volt. Természetesen mellettük sokféle mesterségről tudósítanak az oklevelek és az ábrázolások: pl. kovácsok, kádárok, bognárok, pékek, takácsok és szabók stb. Eszközüket jól ismerjük a régészeti leletekből is.

A falu lakóiról, a földművelő parasztokról sokkal ritkábban emlékeznek meg forrásaink, okleveleinben inkább csak akkor jelennek meg, ha valamilyen hatalmaskodás áldozatai lettek. A paraszti mun-

ka ábrázolása a művészeti ábrázolásokon ritkán jelenik meg, de ismerünk néhány szép nyugat-európai kódexlapot, amelyen mezőgazdasági munka ábrázolásai láthatók.

A Mátyás-korabeli emberek anyagi kultúráját három kérdéskör köré csoportosítva tekinthetjük át: étkezés, ruházkodás, lakberendezés.

Az *étkezés* a középkorban nem mentalitásbeli, hanem gazdasági kérdés volt, tehát mindenki olyan ételt evett, amire tellett neki. Az étkezési szokások mások voltak, mint ma, naponta általában nem háromszor, hanem kétszer ettek. Ez persze a tehetőseknél jelenthetett éjszakába nyúló főétkezéseket is. A késői középkor konyhájának nélkülöznie kellett a ma természetes alapanyagok egy részét: krumplit, paprikát, paradicsomot és nélkülöznie kellett a jó minőségű, búzából sültt kenyeret is. Búzából sohasem termelt elég, ezért az akkori kenyeret rozslisztból sültték más gabonafélék lisztjével keverve. Ezzel szemben a középkori Magyarországon a többi akkori európai országhoz viszonyítva és a mai mértékkel nézve is óriási volt a húsfogyasztás. Szinte egész Európát Magyarország látta el marhahússal, a csordákat lábon hajtották osztrák, délnémet és itáliai vásárookra. Minden lakóház legfontosabb helyisége a konyha volt. Berendezését ábrázolásokból, használati tárgyait ezen kívül a régészeti leletekből is ismerjük. Visegrádon, Mátyás király reneszánsz pompájú palotájában rekonstruálták és berendezték az akkori konyhát a korabeli eszközökkel, többek között az asztalon kiterített, elkészítésre váró vaddisznóval. Konyhai eszközök, edények, evőeszközök minden középkori ásatásból kerülnek elő.

A *ruházkodás* történetének vizsgálata már külön tudományág. A kutatóknak szembe kell nézni azzal a nehézséggel, hogy a textil rendkívül romlandó anyag, csak különleges klimatikus viszonyok között, vagy teljesen elzárva maradt meg, viszont nagyon sok ábrázolást ismerünk, amik alapján rekonstruálni lehetett a Mátyás-korabeli viseletet. A fémből készült viseleti darabokat és az ékszereket már jobban ismerjük a régészeti leletekből is. A későkori női viselet jellegzetes darabjai voltak a fémmel átszőtt és gyöngyökkel díszített párták, valamint övek. A díszes ruhák mellett, amelyek nemzedékről nemzedékre öröklődtek, az ékszereket is nagy becsben tartották, sokszor értékükön felül. Egy korabeli találó mondás szerint néhány főúri hölgy egész marhacsorda árát viselte magán.

A *lakberendezés* tárgyairól is inkább ábrázolásokból szerezhetünk ismereteket, mert pl. a fából készült bútorokat és eszközöket nem őrizte meg számunkra a föld, a régészeti leletek többnyire kályhacsempekből állnak. A reneszánsz várkastélyok, paloták mai berendezési tárgyai nagyobbrészt rekonstrukciók.

Az életmód vizsgálatához hozzátartozik a korabeli *egészségügy* kutatása is, amennyiben erről egyáltalán beszélhetünk. Az emberi test felépítését és funkcióit nem ismerve kuruzslók, jobbik esetben füves emberek, javasasszonyok végezték a gyógyítást. Ennek ellenére vannak adatok ispotályokról, orvosokról, akiknek a szakmai tudása erősen megkérdőjelezhető volt. A köznép számára a kirurgus vagy a borbély volt mindenek gyógyító, ez utóbbi nemcsak haját vágott, hanem fogat húzott és kisebb sebészeti beavatkozásokat is végrehajtott, amit néhányan túl is éltek.

A késő középkori emberek *szellemi kultúrájáról* szólva, vallásos életéről, illetve írás-olvasási szokásairól kell megemlékeznünk. Eleink számára a hit nem kérdés volt, hanem az élet természetes része. Mindennapos volt a misére járás. Középkori román és gótikus stílusú építészetünk kiemelkedő alkotásai a templomok, amelyeknek egy része – a világi épületekkel ellentétben – átvészelte az idők viharait és átépítve ugyan, de ma is áll. Zala megye legszebb gótikus templomai a már említett egervári és a zalasántói. Ma is megtekinthetők a szép nagyvázsonyi és salföldi pálos kolostorok erdőkben rejtőzködő romjai. A középkor írásos kultúrája nagyrészt a kolostorokhoz kapcsolódik. Biztosan tudjuk, hogy a nagyvázsonyi kolostorban másoltak kódexeket, Egervári László könyveiről már volt szó, de más könyvekre utaló adataink is vannak. A csak a régészeti ásatásokból ismert botszentgyörgyi (ma: Nagykanizsa – Miklósfő) reneszánsz várkastély ásatásaiból bronzból készült könyvsarkok kerültek elő. Néhány évtizeddel később, 1562-ben pedig arról tudósít egy oklevél, hogy a ma már nem létező kis zalai mezőváros, Isebor egyik földesurától, a köznemes Delé Tamástól könyveket loptak el, Bibliát és egy latin szótárt.

Az írás-olvasást és némi alapvető jogi ismereteket természetesen itthon is el lehetett sajátítani, de a középkori Magyarországon nem volt egyetem. Nagy Lajos, Zsigmond király és maga Mátyás is kísérletezett egyetem alapításával, de törekvéseik kudarcba fulladtak. A magasabb műveltséget külföldi, többnyire bécsi, prágai és krakkói egyetemeken szerezhatték meg a tanulni vágyó középkori magyar ifjak. Nem lehet véletlen, hogy éppen Mátyás, a műveltséget nagyra tartó király idejében emelkedett meg a bécsi egyetemre járó magyarok száma.

Bilkei Irén

Mátyás király és Kolozsvár

Hazafiság és lokálpatriotizmus, ezek olyan érzések, melyekről ritkán szólnak a fennmaradt középkori források. Legfeljebb egy-egy elejtett és feljegyzett szó vagy kifejezés utal régmúlt korok szereplőinek kötődéseire. Ritka eset, hogy ilyen típusú érzelmeket tudjon adatolni a történelem. Egy ilyen vonatkozásról, Kolozsvár és Mátyás király viszonyáról kívánunk szólni elsősorban a király által kibocsátott oklevelek alapján. Tesszük ezt annál is inkább, mert Mátyás király emberi tulajdonságairól, főleg pozitív tulajdonságairól elég sokan írtak azok közül, akik megfordultak udvarában. Ám ezeknek jelentős részét fenntartásokkal kell kezelni, hiszen udvaroncok, ajándékra/adományokra áhító külföldiek, udvari történetírók írták ezeket.

Kolozsváron, az Óvárban egymás szomszédságában, alig 20-25 méterre egymástól, két jelentős magyar uralkodó szülőháza áll, és ez Kolozsvár jelentőségét bizonyítja, már hatodfél évszázaddal ezelőtt. A két ház egyikében a majdani Mátyás király, a másikban Bocskai István született. Amint azt Heltai Gáspár írja Chronikájában: „Ez városban Kolozsvárban lőtt a felséges Mátyás király ez világra az Óvárban, egy régi nagy házban, mely a déli kapunak szinte ellenébe vagon.” Mátyás-évforduló során, nemzeti huzakodás helyett, hogy „kié” (!) is Mátyás király, legalábbis származás szempontjából, szót kell ejteni a család gyökereiről is.

Férfiágon a Hunyadi-család származása teljesen ma sem tisztázott. Tényként fogadható el, hogy a család havasalvi származású és mint ilyen Hunyadi apja, Serb fia Vajk, a magyar király szolgálatában volt már a XIV. század vége felé. Kulesár Péter újabb kutatásai szerint kerülhetett Havasalföldről Vajk Keve várába vagy annak élére, és vett részt ekként nagyon eredményesen, elsősorban Zsigmond törökellenes csatáiban. Vajk odaadó szolgálatait Zsigmond király Hunyadvár birtokával honorálta. A Zsigmond királytól származtatás inkább meseszerűségével, pontosabban folklórjellegével hívja fel magára a figyelmet, amit az is bizonyít, hogy erről még Hunyadi katonái is beszéltek. Valójában Mátyás királynak érdekében állt volna, legalábbis fia kiházasítása tekintetében, hogy minél jelentősebb eredetet mutathasson fel. Bonfini és Ransanus is sokat tettek e vonatkozásban, főleg az ősi Corvinus eredet bizonygatásával. Ha mégsem ez a Zsigmond törvénytelen gyereke eredet maradt meg tételesen Bonfini művében (miként Thuróczy művében), az csak jelent valamit, hiszen Bonfini művét Mátyás maga is ismerte és ha akarta volna, úgy az szerepelt volna a Decásokban, hogy az ő nagyapja ténylegesen Zsigmond király. Bonfini azonnal hozzáfűzi, hogy ez a Cilleiek érdekében állt és ők terjesztették ezt az elméletet. Ugyanakkor az is tény, hogy mindkét elmélet, legalábbis apai ágon, havasalföldi származásról szól. Az is tisztázatlan, hogy ki is volt és milyen származású Hunyadi János édesanyja. Egy tény, hogy Vajk, majd az eredetileg Oláh, később Hunyadi János birtokosként bekerült a magyar nemsek közé és valószínű ekkor, ha már nem korábban katolizált. Hunyadi János Klára nevű lánytestvérének neve is erre utal, akárcsak Vajk Radul nevű testvérének másik neve, László. A család tényleges meghonosodását és meggyökerezését támasztja alá Hunyadi János katolikus identitása, hogy katonai és politikai ténykedéséről ne is szóljunk. Hunyadi Jánost látványos pályafutása nem volt rendkívüli a korban, de kétségtelen hogy ő nem csupán kitűnő katonai adottságainak, hanem egyben szervezői és pénzügyi – mai szóval élve: menedzseri – adottságainak köszönhetően valóban látványos életpályáját.

Miközben a család erdélyi, de Erdélyen kívüli birtokai is tovább gyarapodtak, nem szabad elfelejtenünk, hogy a család előnevét is biztosító legjelentősebb birtoka az Erdélyben levő Hunyad volt és ezért több mint valószínű, hogy családja is főleg itt tartózkodott. Annál is inkább feltételezhető ez, mivel Hunyadi János fellelő katonai és politikai pályája mind gyakrabban és mind hosszabb időre szólította őt el Erdélyből. Újabb, egyes történészek szerint, Szilágyi Erzsébet nem véletlenül szülte meg Kolozsváron második fiát, Mátyást, hanem nagyon is tudatosan választotta ezt a várost tartózkodási helyül. Egyesek szerint a Hunyadon folyó építkezések jelentősen hozzájárultak a döntés meghozatalához. 1443. február 23. után talán ezért is maradt Szilágyi Erzsébet és Mátyás továbbra is Kolozsváron, ahol Mátyás első tanulmányait folytatja. Valószínű, hogy Kolozsvár Hunyadnál biztonságosabb volta és az itteni életkörülmények is támogatták ezt a döntést. Nem hiába írta Heltai „ott vitték először iskolába is”. Hiszen a kolozsvári iskoláztatási feltételek is jobbak voltak Hunyadénál. Ezért töltötte Mátyás nem csak gyermekkorát, de végezte első tanulmányait is Kolozsváron. Meglehet, hogy Bonfini – az „oral history” egyik első hazai alkalmozója – feltehetőleg éppen Mátyás környezetéből szerezhetett tudomást

a kolozsvári oktatás minőségéről, s ennek következtében mondhatta, hogy a város latin nevének – *Claudiopolis* – jelentése nem más mint „iskolaváros”.

Szilágyi Erzsébet és fia, Mátyás huzamos kolozsvári tartózkodása jó viszonyt alakíthatott ki a város és új lakói között. Ez odáig terjedt, hogy V. László 1457. november 23-i halála után kialakult zavaros politikai helyzetben, amikor Hunyadi János egykori hívei, de elsősorban Szilágyi Erzsébet és testvére, Szilágyi Mihály megkísérlik a lehetetlent, és az ország trónjára Mátyást kívánják ültetni, Kolozsvár e törekvés mellé áll. Mátyás király több későbbi oklevelében megemlékezik arról, hogy Kolozsvár a szülővárosa, és külön is utal arra a – feltehetőleg – nem csak anyagi támogatásra, amivel a város mellé állt. Ezekben az oklevelekben arról is szól, hogy a város éppen ezen támogatás miatt túlkapásoknak volt kitéve és súlyos károkat kellett elszenvedjen.

A Kolozsváron eltöltött gyermekkor és ez az 1457–1458 fordulóján nyújtott támogatás egy életre meghatározta Mátyás kapcsolatát a várossal egész uralkodása alatt, mint ahogy az sem kétséges, hogy jándulattal viseltetett általában az erdélyiekhez, illetve a szász városokhoz.

Mátyás Kolozsvár iránti hálája királlyá választása után egy sor oklevélben megmutatkozott. 1458–1459-ben több kiváltsággal is honorálta szülővárosának iránta mutatott hűségét és ragaszkodását. Ezek közül több oklevélben is utalt arra, hogy Kolozsvár az ő szülővárosa. 1458. június 8-án tételesen kijelenti, hogy a király biztosítja a várost, annak vezetőit és lakosait, hogy meg fogja őrizni Kolozsvárt minden szabadságában, előjogaiban, kiváltságaiban és szokásaiban. De nemcsak ez világlik ki az oklevélből, hanem az is, hogy város és vezetői támogatták „amikor elődünk, László király jogtalanul és ok nélkül magánál tartott”, amikor édesanyja és Szilágyi Mihály az ő kiszabadításán munkálkodott és amikor Kolozsvár „pártomat fogta”.

1459. június 3-i oklevelében, miután szinte szabadkozva taglalja, hogy „némelyek balul értesítették s ennek kárával és hátrányára maguknak olyan levelet eszközöltek, melyeknél fogva kolozsvári polgárok mások bírósága elébe lőnek állítva, szabadságaikban meggátolva s még igazságellenes dolgokra kényszerítve”, a király kijelenti, hogy Kolozsvár a város szabadságaival ellentétben, akár ő általa kibocsátott oklevelek teljesítését is megtagadhatja, s egyben „országja és az összes alávetett részek bíróságaiknak és egyházi rendű bármely embereknek szigorúan megparancsolta, hogy a kolozsváriakat idegen bírói törvényszék elébe ne állítsák, szabadságaikkal ellenkezőkre ne kötelezzék, ne terheljék, ne háborgassák és meg ne károsítsák”. 1464-ben, amikor megkoronázása előtt újra megerősíti Kolozsvár kiváltságait, Mátyás megígéri, hogy azokon a koronázási eskü kitételei sem módosíthatnak. Amikor 1465-ben a király újból megerősíti ezeket a kiváltságokat, az oklevélben foglaltakat jelentőségét azzal nyomatékosítja a király, hogy kijelenti, hogy ennek érvényességét nem csorbíthatja a koronázáskor kibocsátott országos végzés sem.

Közvetlen megválasztása után Mátyás király egyrészt a Kolozsvár által elszenvedett károk miatt, másrészt Kolozsvár iránta tanúsított hűségéért elengedte a város háromévi adóját. Ugyancsak 1458-ban, december 6-án Mátyás elrendelte, hogy senki idegen bort be ne vihessen Kolozsvárra eladás végett. Kolozsvár érdekében született meg Mátyás királynak azon döntése is, hogy – nyilván a város érdekeit veszélyeztető – erősséget, melyet a kolozsmonostori konvent emelt, az köteles lebontatni.

Amikor 1469. február 3-i oklevelében, véget vetendő a gyulafehérvári püspök dézsmaszedői nagy károkat okozó túlkapásainak, szabályozza a gyulafehérvári püspök dézsmaszedési eljárását Kolozsvár határában, az oklevél bevezető részében a király nemcsak a város hűséges szolgálataira, hanem külön is utal arra, hogy ezt azért teszi, mivel ő a város szülötte. Egy másik oklevelében 1478. október 27-én kijelenti, hogy Felek és Fejérd falvak adója a kolozsváriakéba beszámítódik, s utóbbi, azaz Fejérd vonatkozásában aláhúzza, hogy azt annak emlékére engedi át Kolozsvárnak, mivel ott született.

Nagy jelentőségűnek tarthatjuk azt a tényt, hogy alig egy héttel(!) Mátyás királlyá választása után, azaz 1458. január 31-én, az akkor még kiskorúnak számító király mellett kormányzóí tisztelet megbízott Szilágyi Mihály, a király nevében eljárva, valamint a királyi tanács jóváhagyásával rendezte Kolozsvár egyik legfőbb gondját, a magyar-szász közösség közötti egyenetlenséget, azaz konfliktust. A feszült helyzetet és okait jól ismerhették nem csak a Szilágyiak, hanem Mátyás is. A gyors közbelépés egyaránt szólhatott a városnak egyetemlegesen, de főleg a város – a feltehetőleg Mátyás és Szilágyi Erzsébet mellett egyértelműen kiálló – magyar közösségének.

A királyi kiváltságok – már Zsigmond korától – folyamatosan hozzájárultak a város folyamatos fejlődéséhez. Ennek eredményeként, amikor mind többben költöztek be a városba a környező magyar falvakból, egy idő után mind nyomasztóbbá vált számukra az, hogy a város vezetése a szász patriciusok kezében van. Ennek folyamánként erősödött fel az a mozgalom, amelynek a célja az volt, hogy a ma-

gyar közösség is részesülhessen a város vezetésében. Az 1458-as szabályozás, amelyet a város írásbelisége unió néven emlegetett, meghatározta, hogy évenként váltogatva, hol szász, hol magyar bíró álljon a város élén. Mind a tizenkét tagú szűkebb városi tanácsot, mind a bírót egy száztagú tanács – 50 magyar és 50 szász – kellett megválassza. Utóbb, 1468. január 17-én Mátyás király újra megerősítette az 1458-as Szilágyi Mihály-féle szász-magyar egyezséget. Mivel a későbbiek során ez csak nem nyugtatta meg teljesen a kedélyeket és a városi tisztségviselők megválasztásakor fokozódtak az összetűzések – „...közöttük a bíró-, esküdő polgár és más tisztségviselő-választáskor minden évből különböző balhírek, lárma, egyenetlenség és szinte polgárháború támad, miből soha veszélynél egyéb nem szokott származni: mert valahányszor választás közeledik s ők tanácsházukban általános népgyűlést tartanak, mindannyiszor a különböző nézetűek közül egyik vagy másik más véleményen van, s mindig meghasonlanak azért, hogy egyik a magyart, másik a szászt vagy németet kívánja előléptetni vagy visszavetíteni, miközben a nép közt gyakran oly zaj támad, hogy nagyobb veszélytől méltán lehet és kell tartani” –, Mátyás király 1488-ban végül is a Budán szintén német-magyar konfliktust kezelő választási módozatot javasolta Kolozsvárnak elfogadásra. A város két közössége – a szász és a magyar – el is fogadta ezt és eszerint választották meg a város polgárai évszázadokon keresztül a város vezető tisztségviselőit.

Hogy tényleges kormányzati pragmatizmusról van szó a szász-magyar kérdés kezelésekor az átsüt ezeken a rendelkezéseken. A fiatal király tisztában volt azzal, hogy a város nyugodt fejlődésének elemi feltétele a belső nyugalom. Az 1459. január 31-i Szilágyi Mihály-féle oklevél, amely utal Mátyásra is, a nézeteltérések és konfliktusok végleges eltávolításáról szól. Másfél évvel később, egy Szilveszter nevű kolozsvári polgár peres ügye kapcsán, a perhalasztás kimondása után, a király határozott elvi álláspontját tükrözve, egy másik oklevél meghagyja, hogy a per bevégeztéig „a szokásos és szabados dolgokban” mindenki vesse alá magát a Kolozsvár közönségének, bírójának és esküdő polgárainak, tehát legyen rend.

Mátyás király Kolozsvár-politikájának lényegét, kormányzati szemléletét szó szerint is megfogalmazza egyik korai, 1458. június 8-i oklevélében: „Kolozsvár a szabadság erejében vétetvén körül és díszesítvén fel, népek sokaságával napról napra mindinkább gyarapodjék s a benne lakók a király szolgálatára készebbek legyenek.”

Miközben szinte majd minden évben Mátyás király legalább egy-egy oklevél erejéig, de valamilyen kedvezmény révén újabb meg újabb támogatást nyújtott Kolozsvárnak, mégis volt egy nagyon rövid időszak, amikor megromlott a város és Mátyás király viszonya. Eddigi tudomásunk szerint harminckét éves uralkodása alatt csupán kétszer(!) járt Mátyás király Erdélyben: 1462-ben és 1467–68-ban. Második, elég hosszú sikerült útja éppen e rossz viszonytal volt összefüggésben. Mindez akkor történt, amikor a fiatal uralkodó keménykezü politikájának nyomán az egész ország elkezdett forrongani, az erdélyiek pedig szervezkedni kezdtek Mátyás király ellen. Folytatva az 1437-es, majd 1438-as uniós szövegeket, amelyek a három erdélyi rendi nemzet – a nemesség, a szászok és a székelyek – közös érdekeit, illetve rendi jogait volt hivatott e szövetekezésekkel megvédeni, az elégedetlenkedő erdélyiek képviselői, s velük együtt Kolozsvár és Brassó képviselői újabb szövetséget kötöttek a kolozsmonostori konvent előtt az 1459. december 3-i megyesi gyűlésükön. Ez utóbbi egyezség szövegében olyan követelések mellett, mint a három „natio” szabadságjogainak tiszteletben tartása és a szászok azon kötelezettsége, hogy veszély esetén (törökök vagy bárki más támadása) városaikban kötelesek menedéket nyújtani a nemeseknek és a székelyeknek, olyan jogtalan követelések ellen emelték fel szavukat mint kíséret biztosítása, elszállásolás, ellátás stb. a király küldötteinak vagy tisztségviselőinek, megfelelő jogorvoslatot elvárva az erdélyi vajdától. Egy következő szakaszban az erdélyi nemesek, szászok és székelyek képviselői már tényleges szervezkedésbe kezdtek. Erről szerzünk tudomást újabb egyezséglevelűkből, amelyet 1467. augusztus 18-án foglalt írásba a kolozsmonostori konvent. Ugyan ebben az oklevélben Kolozsvárról nem esik szó, de a későbbi eseményekből kiderül, hogy valamilyen módon a város is részt vett a szervezkedésben. Az említett oklevél az okokra is rámutatott: „meglátván és felfogván a maguk és az egész magyar királyság elnyomatásait, terheit és nyavalyait – amelyekkel (a magyar királyság isteni királyai, következőképp ugyane magyar királyság Isten kegyelméből legfenségesebb királya által megengedet privilégiumok lerombolása és elvétele folytán) maga Mátyás király úr által szinte elnyomottaknak bizonyulnak, és végső elhagyatottságba jutottak ...” stb. Az elégedetlenség már ismert okai mellett, kétségtelen, hogy a helyzet kicléződéséhez hozzájárult az 1467. április elsejei királyi dekrétum, amely megszüntette az addigi kamara haszna néven ismert legfontosabb adót, és – annak helyébe – bevezette a királyi fiskus adóját. Mindez azért háborított fel sokakat, mert az új adónemre nem vonatkoztak az addigi mentesítések (exemptiók).

A felkelés híre a király hadaival – mintegy 8000 loval és 4000 gyaloggal Erdélyben termett. Különben már augusztus 23-án tudott az erdélyi eseményekről és még Kecskemétre hűségre intette Nagyszében városát. Mátyás akkori erdélyi itineráriuma – Várad, Szeben, Kolozsvár, Torda, Enyed, Gyulafehérvár, Szeben, Medgyes, Segesvár, Szászkezd, Földvár Brassó, Moldva, Brassó, majd 1468-ban Kolozsvár, Várad – jelzi mennyire komolyan vette a király ezt a zendülést, amit gyors fellépésével sikerült elfojtania. Ezekhez az eseményekhez kapcsolódott a moldvai István vajda elleni hadjárat is.

1467 szeptember közepén Mátyás bevonult Kolozsvárra és tiznapos ultimátumot adott a felkelőknek arra, hogy megadják magukat vagy javaikkal örökre távozzanak az országból. Az október 3-i tordai gyűlésen megnótáztatta a fő kolomposokat. Mátyás az elébe járuló és kegyelemért könyörgő nemesek közül többeknek megbocsátott, a fő szervezőket azonban örökre száműzte az országból, többeket, pedig, Kolozsvárt, különböző halálnemekkel, kivégeztetett, illetve vagyonelkobzással sújtott. Voltak, akiket, állítólag, nemesi jogállásuktól is megfosztott. Az elkobzott birtokokat szétosztotta hűséges hívei között. Ugyancsak ekkor leszállította az erdélyi nemesek vérdíját 200-ról 66 forintra. A felkelésben részt vevő városok, így Kolozsvár is, nemkülönben valamennyi erdélyi vármegye nemesi – Hunyad megye kivételével – elvesztették nemesi kiváltságaikat.

A király haragja azonban nem tartott soká. Az 1468. január 10-i Kolozsvárt kibocsátott oklevelében megbocsátott a városnak és visszaadta jogait, amiként ezt tette január 30-i, Váradon kibocsátott oklevelében a megyékkel, illetve az ott lakó nemesekkel. 1470. március 26-án Mátyás király már Kolozsvárnak adományozza egyrészt a sóbányát működtető Kolozs mezővárost, illetve a Fejérd birtok felét, amely a megnótáztatott Fejérdi István nemes birtoka volt, biztosítva ezek lakóinak a kolozsvári polgárok jogait

*

Tovább fejlesztve és gyarapítva a hagyományos középkori városi kiváltságokat Mátyás király az általa Kolozsvárnak adományozott szabadságok, jogok és kiváltságok útján kívánt segíteni Kolozsváron. Így próbálta védeni a város polgárait idegen bíróságok túlkapásaitól, mind pedig a hosszú utaktól, amikor Mátyás megadta Kolozsvár valamennyi lakosának azt a jogot, hogy bármilyen polgári vagy büntetőjogi kérdésben – a nemesek kivételével – a város lakói felett, kellő bizonyítás mellett, csakis Kolozs-

vár szokása szerint mondhasanak ki ítéletet. Ugyancsak ezért is mondja ki a király 1459. június 3-i oklevele, hogy mindenki köteles tiszteletben tartani a város azidáig elnyert kiváltságait és hogy mások nem ítélkezhetnek a város lakói felett. 1465. augusztus 20-án, nyilván nyomatékosítás végett ezt az oklevelet újból kiadja, méghozzá kettős peesétje alatt. 1467. augusztus 17-én egy újabb parancslevelében Mátyás király újra meghagyta, hogy a kolozsváriakat csakis saját bíróságukon foghatják perbe akár a világiak, akár az egyháziak, egyben azt is elrendelte, hogy a kolozsvári polgárok áruit ne foglalhassa le senki és csakis a város bírósága előtt kereshesse igazát. Utalva azokra a szolgálatokra, amelyeket Kolozsvár tett apjának, majd neki és a magyar koronának, 1473. szeptember 9-én a király kivette a kolozsváriakat az ország zászlósurai (nádor, országbíró, a vajda, illetve az alvajda), a megyék ispánjai vagy szolgabírái bíraskodása alól, és meghagyja, hogy csakis a királyi személyes jelenlét bírósága ítélkezhet a kolozsváriakat illető ügyekben. Ugyanaznap utasította a vajdát, hogy szerezzen érvényt a kolozsváriak azon jogának, hogy csakis saját bírójuk ítélkezhesen felettük.

Szintén a bírósági kedvezmények vonatkozásában, királyi kegy gyakorlása eredményeként, Mátyás megszűntette a beszerzedi bíróság addigi jogát, hogy a kolozsváriak fellebbviteli fóruma legyen és őket egyenesen a szebeni, illetve a hét szász szék fellebbviteli fóruma elé utalja. (1481. augusztus 24.). Ugyancsak a kolozsváriak ismételt panaszára, miszerint egyes nemesek hitelre vásárolnak Kolozsvárt, de utóbb adósságukat nem törlesztik és velük szemben a város nem tud eljárni, 1486. május 18-án Visegrádon kibocsátott oklevelében Mátyás elrendelte, hogy az ilyen esetekben ne a nemesek bíróságán, hanem Báthori István vajda legyen köteles gyorseljárásban igazságot szolgáltatni.

Kolozsvár anyagi gyarapodását különböző módon próbálta Mátyás elősegíteni. (Viszont Kolozsvár is befizette azt a rendkívüli adót, amelyet a király kivetett, hogy kiválthassa Frigyes császártól a magyar koronát.) A király a város pártját fogta a nemesekkel szemben, kijelentve, hogy mindazok, akik a városban ingatlanl bírnak („ott házat és földeket bírnak, s a város hasznát élvezik”), kötelesek legyenek részt venni az adó vagy bármilyen más taxa terhének felvállalására.

A város bevételeinek növelését, de felvirágzását azzal is megpróbálta elősegíteni az uralkodó, hogy 1464. április 23-án meghagyta egyrészt a főpapoknak, országbároknak, ispánoknak, várnagyoknak, nemesek és azok tiszteinek, úgyszintén a városok, mezővárosok és szabad községek igazgatóinak bírúinak és városnagyjainak, hogy engedjék vissza Kolozsvárra azokat a jobbágyokat vagy hasonló sorúakat, akik onnan hozzájuk szöktek, különben a vajda fogja őket erre kényszeríteni. 1478 május 7-i, illetve 1485. Szt. István király napján kibocsátott oklevelében hivatkozva az ország, Erdély és a város régi jogára, nemkülönbön a jobbágyok szabad költözködési jogára, Mátyás király megtiltotta, hogy a Kolozsvárra letelepedőket visszakényszerítsék egykori gazdjukhoz, azután hogy földesuruknak megfizették a földbért és minden más tartozásukat.

Kolozsvár polgárainak fontos kiváltsága volt a vámmentesség. Ezt a jogát azonban sorozatosan megszüntették, így Mátyás több rendben is megerősítette a város lakóinak azon jogát, hogy Erdélyben, „szárazon vagy vizen vámot bíró minden egyháznagyoknak, országzászlósoknak, nemeseknek és minden más állapotú és rangú embereknek” se kapu- se vásárvámost sehol, senkinek se fizessenek, áruikban ne károsíttassanak (1468. január 18.), s ezt az oklevelét ugyanazon év szeptember 27-én újra kibocsátotta. Január 19-i oklevelében azt is meghagyta, hogy akik megszegik parancsát, azokat a kolozsváriak idézhessék a vajdák elé. 1481. augusztus 24-én a király a várost nemesak ezek alól a vámok alól, hanem bármilyen más ilyen jellegű fizetési kötelezettség alól felmenti. A kolozsvári kereskedők és kézművesek érdekében Mátyás több rendben is fel kellett szólítsa a losonci Bánfi család tagjait, majd az erdélyi püspökhelyetteseket, illetve ezek gyalúí alvárnagyait, hogy ne szedjenek vámot tőlük, illetve szolgáltatassák vissza a kolozsváriak elkobzott javait. Ugyancsak ő hagyta meg, hogy aki ezt az intézkedését nem tartaná be, annak foglalják le azt a birtokát, ahol jogtalanul hajtotta be a vámot. Hosszas és nem csupán a kolozsváriakat, hanem az erdélyi szász városok, de Buda, Pest, Székesfehérvár és Kassa jogait is sértette a váradi káptalan által szedett vám, s ezt a bonyolult ügyet, külön a király által kiküldött bizottság, illetve a királyi tanács kellett rendezze. 1488 április 30-án Mátyás meghagyta országá minden lakójának „minden nemeseknek és más állapotú embereknek, úgyszintén a királyi mezővárosoknak, szabad községeknek és azok bírúinak, előljáróinak és városgazdáinak”, hogy a kolozsváriak kereskedelmi tevékenységét semmilyen módon ne akadályozzák.

A gyarapodó jövedelmek tették lehetővé, hogy Mátyás uralkodása alatt a városfal két tornyát, azaz a monostori, illetve a hídkapu tornyot is megújították.

Kolozsvár nemesak újabb és újabb szabadságjogokban és kiváltságokban, hanem birtokadományokban is részesült. A kolozsmonostori konventtel szemben a régen húzódo határvitát – Kajántó és

Tiborcfalva között, a Tölgyes patakánál – a király a város javára döntötte el. 1470. március 26-i oklevelével a király Kolozsvárnak adta a hűtlenség miatt elkobzott Fejérd birtokot, illetve a sóbányászataért jelentős Kolozs mezővárost. Ez utóbbit később visszaállította régi szabadságjogaiba, s így ennek jövedelmeit Kolozsvár tovább nem élvezhette.

Azonban ez sokaknak, főleg a nemeseknek, de egyes tisztségviselőknek sem tetszett. Számtalan konfliktus robbant ki a város és szomszédai között. Így megemlíthetjük a kolozsmonostori konventtel szinte hagyományoszerű vitákat. Ennek eredményeként, amint az kiderül egy 1463. október 29-i oklevélből, a kolozsmonostori apátság kormányzója, Dengelegi Pongrác László nemesak sorozatos túlkapásokra ragadtatta magát, hanem az embereivel rátámadt saját házában több kolozsvári polgárra, mire a felháborodott kolozsváriak őt és három cselédjét, sejtethető milyen hangulatban, helyben megölték. Az eset további kimeneteléről nincs tudomásunk, de talán ennek az összetűzésnek a folyományaként rendelte el a király a kolozsmonostori apátság által emelt erődítmény lebontását 1466-ban, amit ha nem tennének meg, úgy azt a vajda rottassa le földig.

Az egyes vámszedők mellett itt említhetjük meg az egykori Losonci István bán fiainak sorozatos túlkapásait (1465. augusztus 26.). 1481. augusztus 24-én a király utasította a kolozsvári sókamara ispánját, hogy a kolozsváriakat ne akadályozzák sem a só vásárlásában, sem annak eladásában. Amint arról Kolozsvár képviselői beszámoltak a királynak, a szamosfalvi nemesek őket „súlyos és szokatlan kifejezésekkel, bosszúsággal, bántalmazással és károkkal illetik, némelyiket közülük saját szántóföldjén megverik, a másikat kifosztják, meg másikat halálosan megsebesítik, elannyira, hogy többnyire kevesen merik közülük házukat és városukat miattuk elhagyni.” Mindezekre Mátyás nemesak arra intette a szamosfalviakat, hogy hagyjanak fel a kolozsváriak zargatásával, hanem felhívta figyelmüket, hogy ne csodálkozzanak azon, ha felhagyva a békétüressel, megelégtelve a mindezt, maguk a kolozsváriak is hasonló eszközökhöz nyúlnak. (1476. július 31.).

Ezeknek a konfliktusoknak csúcspontja lehetett az a tüzvész, melynek során leégett Kolozsvár legnagyobb része, beleértve a Szent Mihály templomot is, feltehetőleg 1489-ben, s amelynek kivizsgálásával Mátyás király külön királyi biztosokat bízott meg 1489-ben, azt kiderítendő, hogy ennek okozója nem éppen szamosfalvi Mikola Ferenc volt-e? (1489. november 2.).

Mátyás király nem feledkezett meg az egyházzal sem. 1462-ben királlyá megválasztása utáni első erdélyi útja során külön oklevélben erősítette meg Schleinig Gergely plébános kérésére a kolozsvári plébánia jogait, beleértve a malomhasználatot és azt a jogát, hogy taligán szabadon szállíthat fát a maga szükségletére.

Mátyás király Kolozsvár-politikájának betetőzése 1487-i kezdeményezése volt, nevezetesen a Farkas utcai ferencrendi templom és kolostor felépítése. A király egyrészt elérte, hogy a város telket adjon a rend számára. Kérte, hogy a város képviselőiben ketten segédkezzenek e terv kivitelezésében, majd pedig ferencrendi építőket és mesterembereket küldött, hogy fogjanak hozzá az építkezéshez.

Mátyás király utolsó Kolozsvárral kapcsolatos oklevele is a ferencrendi templom és zárda építésével kapcsolatos. 1490. január 18-i oklevelében a király meghagyta Tarsai Márton erdélyi főkamara-ispánnak, hogy támogassa a felépülő templomot, hogy az folyamatosan épülhessen, gondoskodjék köfaragókról, akik a király költségén végezzék munkájukat, illetve mészről; a templomot építő János barátnak és társainak deszkából elkészítetett „kamarákat” és mindezeket fizesse is meg, mivel mindez a király költségén épül. Erre Mátyás, majd utódja megadott mennyiségű kőszót utalt ki az építkezések befejezéséig. Végül is Mátyás király nem érthette meg a kolozsvári templom és kolostor felépülését, mert három hónap múlva, 1490. április 23-án meghalt. Ennek ellenére a – Farkas utcai, ma református – templom ma is az ő dicsőségét és ragaszkodását hirdeti.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Mátyás király Kolozsvár-politikája szerves része volt nemcsak Mátyás általános politikájának, hanem az általa folytatott várospolitikának is. A szász városok és általában Magyarország városaival szemben a király egyértelműen egy kedvezményező, városokat támogató politikát folytatott. Nyilván ő is tudatában volt, akárcsak az Anjou királyaink vagy Zsigmond, hogy a pozitív várospolitika növeli a kincstár bevételeit. Ez is magyarázza azt a sok kedvezményt, amelyben folyamatosan részesítette a városokat. Viszont Mátyás pragmatikus látásmódja és politikája Kolozsvár vonatkozásában azzal a többlet érzékenységgel és odafigyeléssel rendelkezett, amely megmagyarázza a király viszonyulását, s főleg azt, hogy szülővárosának felvirágoztatása érdekében majd mindig a pártján állt és teljesítette kéréseit. Talán innen is Mátyás király neve mellett az „igazságos” jelző. Igaz, halála után röviddel a változó idők első bizonyítéka Báthori István, Mátyás országbírója és er-

délyi vajdája megnyilvánulása volt, aki közvetlenül Mátyás halála után kijelentette: „Nem kell több Mátyás király: olyat választunk, kinek üstökét mindig markunkban tarthassuk.”

De ettől még a város sem feledkezett meg nagy szülöttjéről. A hagyomány szerint Mátyás külön kiváltságlevél kibocsátásával gondoskodott szülőháza tulajdonosáról és annak leszármazottairól. Az oklevél ugyan nem maradt fenn, de még a XVIII. században is élt annak a hagyománya, hogy a szülőház az mentes volt a városi adótól, amit Kolozsvár akkor még nem felejtett el. Az erdélyi fejedelmek több rendben is megújították a házra és tartozékaira vonatkozó kiváltságokat, de később a város tulajdonába ment át a szülőház.) Heltai 1574 táján megjegyzi, „mostan is az vas ajtókon és az vas táblákon rajta vagyon az Mátyás király cimere, az arany gyűrűs holló.” 1870-ben pedig század eleji szóhagyományra hivatkozva Jakab Elek lejegyzí, hogy „az érintett ház keletre néző legszebb szobájában, az emeletre bemenőleg, elől balra, a nagy király itt születése emlékére – a háztulajdonos-e vagy a város [?] a hagyomány nem mondja meg – faragott kőből kőtalapzatra díszes rengő bölcsőt állíttatott, melyen szintén rajta volt Mátyás király holló-cimere.”

Miután a XIX. században a katonaság kezében eléggé szomorú sorsa lett a háznak, a millenniumi ünnepek, majd a Mátyás szobor felállítása változtatott gyökeresen ezen a helyzeten. Az első világháború után sok hányattatás után az Erdélyi Kárpát Egyesület néprajzi múzeuma működött Mátyás szülőházában, a második világháború után kollégium, majd pedig a Képzőművészeti Főiskola napjainkig.

Ma a ház falán a millenniumi emléktábla mellett ott „diszlik” egy tartalmában pontatlan, kivitelezésében is méltatlan második emléktábla a közelmúltból. A város előző, magyarellenességéről elhíresült polgármestere által kitétetett „ellentábla” egyszerre öngyelet- és nemzeti önértzetet sértő, pontatlan és hamis, illetve téves állítások gyűjteménye, amely jelzi, hogy a megváltozott politikai és demográfiai körülmények gyökeresen más szemléletet eredményeztek még a városi vezetés részéről is. Valóban meghalt Mátyás király és oda az igazság – már elég régen.

Vékov Károly

„Röpülj, lelkem, keresd meg hazámat!”

Babits Mihályra emlékezve

Az Interneten – bizonyára merő jó szándékból s a pontosság igényével – Babits Mihály a *szentistváni* előnévvel szerepel. Diákos túlbuzgóság jele ez, hiszen az alkotó aláírásában soha nem használta így, sőt egyetlen művében sem írta le, csupán Szabó Lőrincnek nyilatkozta 1920 őszén: „Van tudomásunk egy Szentistványi-Babits családról. A tolnai feljegyzések szintén emlegetik ezt, de nem lehet bizonyítani, hogy a Szentistványiak velünk rokonok... Apám azt mondta, hogy mi úgynevezett armális nemesekek vagyunk, előnév nélkül.”

Hagyományozott mást is, amit a *Nevek, ősök, címerek* esszéiben találunk. „Az én apám még semmiért nem haragudott jobban, mint mikor mi, gyerekek a család nemessége felől érdeklődtünk. »Szerezz magadnak nemességet!« – mondta ilyenkor. Nevelésének meg is lett annyi eredménye, hogy felnőtünk, és címerünkről vagy előnévről még sejtelmünk sem volt. Én magam, fiatal koromban, talán még inkább megvettem az ilyesmit, mint apám.” Korántsem pusztá adta, hogy mindezt 1939-1940-ben, a lázas öskutatás idején írja, megtoldva a gondolattal: „Magamtól akartam lenni, ami tudok; nem köszönni őseimnek még egy *t* betűt sem! S most már nyugodtan beszélhetek nemességről: mit számítana egy prédikátum már a nevem előtt! Hogy elhalványul minden öröklött fény az élet legkisebb eredménye mellett!” Aztán a végkicsengés, amelyben korának s utókorának is üzen: „Mit számít az egyén a törzssel és a családdal szemben? Csak annyi, mint a levél a fán! Mi él igazában, a levél vagy a fa? S nincs-e igaza azoknak, akik szerint az ember annyit ér, amennyit a fája, s a törzsi és családi büszkeség az egyetlen jogos emberi büszkeség? Magam is ismerem ezt a büszkeséget, érzem magamban az apáimtól öröklött és bennem fölgyült erőt, tudom, hogy mit köszönhetek nekik. De tudom azt is, hogy tőlem függ, hogyan használom fel örökségüket. S igaz-e, hogy »az ember annyit ér, amennyit vére és fajtája«? Az én fülemben úgy hangzik ez, mint egy rossz irodalmi szólam, ellenkezik mindennel, amit az emberrekről tudok, s ellenkezik még a vallással és az erkölccsel is. Az én vallásom szerint legalább az ember szabad lény, csak a saját érdemeinek alapján lehet őt megítélni. Annyit érek, amennyit *magam* érek. S ha semmit sem érek, fajtám kiválósága nem segít rajtam. De volt ember már, aki többet ért, mint egész fajtája.”

A fa-levél motívumát ott találjuk az *Ezerkilencszáznegyven* című, kalandos életű költemény záró szakaszában is. „Mi minden voltál már nekem, édes hazám! / De most érzem csak, hogy mi voltál igazán. / Most érzem, hogy nincs hely számomra kivüled / s mi börtönnek látszott, szabadság torna lett. / Most érzem, hogy sorsom a hazámnak sorsa, / mint fához a levél, hulltomig kapcsolva. / mert nem madár vagyok, hanem csak falevél, / mely ha fája kidőlt sokáig ő sem él.” A valóságos nemzedéki önéletrajz és hitvallás a *Szellemi Honvédelem Naptára* 1940-es kiadványa számára készült. A költő halála után kiadott összes versekbe nem kerülhetett be, mert a – már szövetséges – Harmadik Birodalom érzékenységét sértette volna. Pár évre rá viszont a győztes Szovjetuniót óhajtották kimélni a „Gonosz, szomszéd szelek borzasztják hátadat” meg az „Átkoztad elégszer... kicsi volt magadnak... / S ma áldott, és tágabb, mint nagy birodalmak” soraitól.

Babits életének és utóéletének jellemző pillanatai ezek. Ki gondolná, hogy egy költőről beszélünk, amikor felidézzük a tényeket: pártvers-írással vádolja 1912-ben a Népszava, 1915-től a *Játszottan a kezével* három sora miatt („nagyobb örömmel ontanám / kis ujjáért a csobogó vért, / mint száz királyért, lobogóért!”) sajtóhajsza indul ellene. A *Fortissimo* miatt 1917-ben elkobozzák a Nyugatot, vallás elleni vétségért perbe fogják, 1921-től mint „az államrendre különösen veszélyes elemet” egy évig tartósan zaklatja a rendőrség, ahol hetente jelentkeznie kell, s mindez csak Fenyő Miksa közbenjárására marad abba. (A kultuszminiszter Fenyőben persze nem a Nyugat korifeusát, hanem a Gyáriparosok Országos Szövetsége elnökét tisztelte...)

Más szempontból nézve nem csekélyebbek azok a kifogások, amelyek vallásmocskolás, túlzott katolikusság, konzervativizmus, érthetlenség, érzéketlenség, apolitikusság, hazafiatlanság, irredentizmus, hiúság, túlmunkáltság, elfogultság egymásnak is ellentmondó vádjaiként szólnak rá – sokszor a mellette élő irodalmárok, leggyakrabban azonban a minden rendű-rangú politikusok. Ki hinné, hogy a benne apát remélő, verseit „kritikai tanulmányában” kijavítgató József Attilának igaza volt? S ki hinné, hogy a Rákosi Mátyást gimnazistaként tanító Babits mennyire pontosan emlékezett rá 1940-ben? *Beszélgetőfüzete*ibe írja, mikor a Szovjetunió a '48-as zászlóért cserébe megkapja a jövőendő korszak-

névadót: "Tudod, hogy Rákosi Mátyás tanítványom volt Szegeden? Legjobb tanuló. *Stréber*." Mi jellemezhetné jobban a jövőendő ötvenes éveket, mint éppen ez a stréberség?! S az, amit Pünkösti Árpád idéz jövőendő (mostoha) apánktól: "sajnálta, hogy a költő útja »botladozó, megalkuvó« volt". Ennek eredményeként Babits a legmellőzöttebb költő lett a korszakban.

Mit jelentett ez a hétköznapiakban? Lázár Ervin 1952-ben a költő szülővárosában működő Garay Gimnáziumban igazgatói megrovást kap, mert a megadott címre (*Városunk költője*) Babitsot merészlelte választani. „A többieknek volt annyi esze, hogy Garayról irtak...” – vallja erről később. A helyi tisztelet azonban megtalálja a lehetőségeit. Letenyei György, az Április 4. Kultúrház igazgatója és Csányi László költő, író, újságíró az éppen akkoriban felszámolt Kadarka utcai temetőből megmenti azt a márványlapot, amellyel 1954. december 17-én megjelölik a szülőházat. Két év múlva, 1956-ban Babits Társaság alakul, míves folyóiratot ad ki. Amikor 1958-ban az új, III. számú általános iskolát Babitsról nevezik el – Kedves Henrik, akkori igazgatóhelyettes szóbeli közlése szerint – a merész tett miatt sokáig nyugtalanul aludtak. Az épületben mindenesetre ott az első helyi Babits-szobor is, Csorba Géza műve.

Az emlékkiállítás Vendel-Mohay Lajosné jóvoltából 1967-ben, a művelődési ház elnevezése 1970-ben, Kiss Kovács Gyula köztéri *Babitsa* ugyanekkor már az új szelek fújdogálását érezteti. Farkas Pál szobra sokáig gipszalakként búvik meg a művelődési központban, majd 1983 után, a megújított Babits-kiállítással együtt jelzi: Szekszárd megpróbál felnőni jeles szülőltéhez. A születés százados évfordulójára – számos kiadvány mellett – a tanuló éveiben róla alig halló Baka István megírja *Babits Mihály emlékének (Szikár alak)* című versét – emberi gesztussal békítve őt össze József Attilával. A következő évtizedek örvendetesen sorjázták a kritikai kiadás köteteit, amelyek afféle szellemi beteljesüléssel kecsesgetnek. A születése 125. évfordulója tiszteletére tartott megannyi rendezvény, konferencia, de főleg az Esztergomtól Szekszárd felé indult, gazdag programú Babits-hajó, a szülőházában megújított kiállítás, a róla elnevezett kiadó reprezentatív kötete (legjobb ismerőjétől, Sipos Lajostól). Jelenczky István filmje, festészeti triennálé, versmondó verseny, s persze zarándoklók hada mutatja: számosan és sokszíniően őrzik ma Babits értékeit.

Aligha vállalkozhatnánk mindezek bármily szerény számbavételére is, ezért csupán a szűkebb és tágabb haza néhány motívumát keressük az életrajz kevésbé ismert adataiban s az alkotó gondolataiban.

Az első Babits Mihály, aki Szekszárdra került, Nagykanizsán született, kádárnak tanult, mesterlegényként a bécsi hadikórházban a napóleoni háborúk idején kap munkát – szaksteru csonkolóként... Sebészi, majd utóbb általános orvosi képesítést nyert. Elődeink megszeretik. Tolnába hívják, de a főispán sokáig nem nevezi ki megyei főorvosnak, ezért gazdálkodik, földeket, szőlőket vesz. Perczel Mór *Az aranykor Tolna megyében* című visszaemlékezésében leírja róla, hogy „bortermelő Szekszárdon, ki egyúttal kádár mesterséget is űzött. Magam láttam gyermekkoromban, Vörösmarty társaságában őt meglátogatván, hogy hordóit saját maga, kezeiben a vaskalapáccsal és előtte bőrköténnyel a bronzsolá meg.” Munkaszeretét, küzdeni tudását és keresztnévét örökölte dédapjától a költő, aki képét őrizte szobája falán, s utolsó születésnapjára virradóan is vele álmodik: „A dédapámnak mondtam, hogy már megint operálnak” – olvassuk *Beszélgetőfűzeteiben*.

S ez az első fogódzó, amit érzékelhetünk: Babits számára biztonság, menedék a rokoni viszony, s a *Hazám!* első versszakában, hogy „nagyapám háza bizton áll még / s éveimből, e fojtó romokból / hogy révébe meneküljek, vár még”. Ez a nagyapa – némiképp átrajzolva – már a *Halálfiába* is bekerül, ahol azonban inkább a nagyanya, Cenci néni nő mitikus alakká. Kissé mulatságos elgondolnunk, hogy Cenci sógorával, Ujfaluys Imrével, a regény Döme bácsijával faragott partiképes vót Babits Mihályból azzal, hogy országosan jelentős bírói megbízatáshoz juttatták 1882 nyarán. Az eredmény nem sokáig váratott magára: a költő jövőendő atyja még ez év december 12-én oltár elé vezette a már 27 éves Kelemen Aurórárt, aki majd négy gyermekkel ajándékozta meg.

A minket érdeklő elsőszülött világrajövetele idején az örökké pénzszerűben (vagy annak tudatában) élő Cenci néni nemcsak unokáját várja, hanem – a család hihető bosszúságára – az érdeklődőket is a Tolnamegyei Közlöny betűgrafikás hirdetése nyomán: „Eladó: zongora (hat octávos), varrógép (Singer-féle), bútordarab (szoba- és konyhabeli), kocsí (ruganyos) s lószerszám minden legjobb karban. Kiadó lakás egészben vagy részben, üresen vagy bútorozva. Bővebb értesítés: Szekszárdon Kelemen félé ház emeletén reggel 6–8 és délután 2–4 óra közt adatik.” (Apró figyelmesség a földszinten lakó fiatalokkal szemben, hogy második hirdetésében már az emelet az érdeklődés helye.) Boda Vilmos szerkesztő-laptulajdonos becsülettel meg is jelentette hetilapjában a háromszori ajánlatot, az utolsót decem-

ber harmadikán. Közben azonban a házban történt egy „apróság”: 1883. november 26-án megszületett az unoka: Babits Mihály...

Néhány év múlva együtt játszik a még Geiger, későbbi nevén Dienes Valériával, a jövőendő első magyar professzornóvel, akinek már gyermeki tudása is félelmetes és varázsos, barátságuk pedig a siron túl is tart. Ujfalussy Imre, Döme bácsi a helyi '48-asok vezérégyénisége, 'szavainak honfizáporát a pöttön fiúra zúdította: mert leigázott ország gyermekének legzsengőbb éveiben kell megtanulnia a haza szent nevét s e szent névhez illő komolysággal élni: Magyarország pedig leigázott ország. De ám minden a példaadástól függ; és minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs...’ A sors kegyetlen véletlenje hozta úgy, hogy Babits életében „a Vén Sas” döntő szerepet játszott.

Utólag természetes, s mindenki azt hiszi, nem is lehetett másképp: a jogászcsaládba született Babits Mihályból kora meghatározó jelentőségű irodalmára lett. De vajon miért és hogyan vált költővé? Mikor és hol jelentek meg első alkotásai? Amikor 1898 májusában Babits Mihály kúriai bíró meghalt, fia – a család legnagyobb megdöbbenésére – a ravatalnál elvette magát. „Apám halála volt gyermekkorom legnagyobb eseménye” – vallja Szabó Lőrincnek, akinek azt is elmondja: „IV osztályba jártam, mikor először öntudatos nemi érzéseim voltak...”. Ha mindegy Babits 37 évesen emlékezik, nem kételkedünk benne: valóban mély nyomot hagyott benne. A többszörösen magára maradt fiú számára a kínálkozó jogász pályára nem jelentett megoldást nyiladozó szelleme égető gondjaira. Tudatában az intelligencia, a műveltségbe vetett bizalom egyaránt szerepet játszott abban, hogy a kiút sajátosan babitsi lesz. A *Halálfiában* ennek indoklása világosan fogalmazódik meg: „ez időben már végképp eldöntötte, hogy író lesz: mert cselekvés lehetőségét nem ígérte e szürke századvég: csak a fantázia számára állt nyitva tér és hír”.

Ennek első lépéseit augusztusban tehetette meg valahol a Gemenybe vezető út mellett. Az aggódó család a szörtlődő Ujfalussy Imrere bízta. Ő ragadta ki idegi feszültségéből, vele együtt ment első alkotásaival a szerkesztőségbe, ahogy ez olvasható a műben. Itt jelenik meg a szántásban botladozó, Heinet „Hájné”-nak ejtő Döme bácsi mögött járó Sátorczy Imrus, a regénybeli Babits, „aki még itt künn a mezőn is fogoly és nyúl helyett inkább rímre vadász, valami német verset fordítgatva magában, amit Heine írt... Bizonytal nem magyar fiúnak való foglalkozás: de hát ki szólhat ellene, ha a kölyök művelődni akar? (...) Döme dühös volt..., de nem lehetett kifogása Heine ellen. Heine a népszabadság költője, akárcsak Petőfi, s német létére barátja a magyar függetlenségnek...”

Így lépnek be a Szekszárd Vidéke szerkesztőségébe, ahol Geiger Gyulát ifjabb Leopold Lajos – a jövőendő világhírű szociológus, Ady és Babits leendő barátja – helyettesíti. Az 1898. szeptember 2-án megjelent műfordítást még kettő követi egy héten belül, s a honorárium – egy ifjú lány csókja – igazán pazar. „Tudja, miért kapta? – Nem – felelte Imrus. – És nem találja ki? Imrus tanácstalanul hallgatott. – Azért a nagyszerű Heine versért...” Lehet-e az alig 15 éves, induló költőnek bármily nagyob elismerése ennél?

Nem feleli saját kezdeteit még *Az európai irodalom történetében* sem: „Vajon ma is olyan népszerű-e még ez a könyv, mint az én fiatalokomban? Akkor Magyarországon majd minden poéta egy kicsit hatása alatt állt... A magas költészet rendszerint nehéz olvasmány. Heine könnyű volt. Rövid dalai a legkisebb s leghozzáférhetőbb adagolásban adták a költészetet.” Nem véletlen, hogy először Heine-műfordítással mutatkozik be a híres Négyesy László-féle stílusgyakorlatokon is. Ady még hangját keresi, a Nyugatról még nem is álmodnak az először itt találkozó barátok s pályatársak: Babits, Juhász, Kosztolányi. Bajára, a *Hatholdas rózsakert* színterére kerül, majd apja egykori kollégája, Traiber Vince főügyész és másoknak közbenjárására Szegedre, Juhász Gyula szülővárosába. Lassan összeáll a *Holnap* antológia is, Babits első nagy feltűnést keltő megjelenése, amely után 1908-ban már Fogarason kapja meg azt az egyetlen mondatos, de annál többet mondó levelet: „Tisztelt Uram, kérem, küldje el nekem az összes műveit. Híve: Osvát Ernő.” Huszonötödik születésnapja előtt tíz nappal már a Nyugat közli verseit.

Előbb főmunkatárs, majd társszerkesztő, végül szerkesztő-tulajdonos lesz. S a Nyugatról nemcsak a legnagyobb hatású folyóiratként beszélhetünk, hanem akként is: ha a kívül rekedtekből és az általa nem említettek közül kellene irodalomtörténetet írunk, az ugyancsak vérszegényre és soványra sikeredne. Ebben – főleg a legutolsó időszakban – Babitsnak mértékadó értékörző-mentő szerep jutott. Néha a legkevesebb sem volt ez egyszerű, sokan vádolják elfogultsággal, de az ő színvonalán ezt bárki vállalhatná ma is. Alig akad a magyarságnak olyan kor- vagy sorskérdése, melyben ne hallatta volna hangját a Nyugat, amely néhány század (!) példányszámával is zsinórmértékül szolgált a hazai gondolkodók számára. A szerkesztő szerepe különösen felértékelődik az utolsó tizenkét évben, hiszen ekkoriban a politika leg-

többször inkább csak körmeit vájta a polgári demokratikus és humanista hagyományok letéteményeseibe.

Amikor Babits 1928-ban a Julien Benda könyve nyomán megírta *Az írástudók árulását*, s – immár a Baumgarten-alapítvány kurátoraként is – övta kortársait a politikai szerepvállalástól, sokan kárhozták. Azonban hosszan törhetnek fejünk, ha olyan alkotót keresnénk, akinek a párt- és mozgalmi elkötelezettség jót tett, kedvezően lendített munkásságán. Ez persze őt nem akadályozta meg a nevezetes díj és jutalom nagyszámú baloldali (vagy szimpatizáns) kedvezményezett elismer(tet)ésében. S kinek csengenének fülébe a *Jónás könyve* szállóigévé vált legendás szavai – az első zsidótörvény időszakából: „De bőjt s jámborság néked mint a pélva, / mert vétkesek közt cinkos aki néma. / Atyajafiáért számot ad a testvér...” S persze legalább ennyire tett a határozott kiállítás a *Mi a magyar?* kérdésében és válaszában: „A magyar kultúra legbensőbb lényegében sokszínű, tág és tárt; hatásokat és benyomásokat magába olvasztó; különböző fajok lelki hozadékát egységesítő; messze horizontokat átölelő...., nem lehet kiesinnyé, egyoldalúvá, fájóvá apasztani: mert az akkor már nem is lenne magyar.”

Ezért kerülnek bele „a bolond sorompók” a *Hazám!* egyik versszakába, a másikba viszont a szellemi (ott)hon vágyképe: „Oly hazáról álmodtam én hajdan, / mely nem ismert se kardot, se vámot / s mint maga a lélek, oszthatatlan. / Álmodj, lelkem, álmodjad hazámat, / mely nem szorul fegyverre, se vértre, / mert nem holt rög, hanem élő lélek.” Ez teszi természetessé, hogy Európában „így találtam nagyobbik hazámat. / Rómát fiús tisztelettel jártam, / mintha őseim várossa volna / és Avignon nevetett, mint Tolna...”

Igen, a szülőföld, amely egyszerre otthon, menedék háború, zaklatottság vagy lábadozás idején, de legalább ennyire a kultúra ősi üzenete is. „Én, ha hazaérkeztem, Nyugat-Európában éreztem magamat, ősz kultúra földjén, hol az ásó a rigólozásnál római pénzeket vet ki az agyagból, s a földes padlójú prés-házszoza polcán, a plafonra aggatott töppedő szőlőfürtök alatt Sévigné asszony könyve hevert, franciául, a munkásokra felügyelő kedves nagynéni ambiciózus olvasmánya. Csakugyan mintaszerű Európa volt itt, még babonánk is kultúrát jelentett: nem adtuk föl a vallás dekórumát, de világnézetünk a szabadelvűség volt, gyűlöltük az osztrák szoldateszkát, nem hittünk háborúban, s a zsidó borkupecet nem utáltuk jobban, mint ahogy az dukál.”

Igen, Babitsot nem méltatni, hanem inkább olvasni kell, szellemi társul szegődni mellé, aki 125 évesen is kortársunk.

Dr. Tóttós Gábor

Zalatnai tragédia, 1848

160 évvel ezelőtt Erdélyben polgárháború dúlt a magyar katonaság és a császári csapatok által támogatott román (oláh) szabadcsapatok között. Ennek a pusztító háborúnak egyik legszomorúbb eseménye Zalatna elpusztítása és a magyar lakosság nagy részének legyilkolása volt. A megrázó esemény „zalatnai tragédia”, „preszákai vérfürdő” neveken került be a magyar történelembe. Az 1848–49-es szabadságharcban még két hasonlóan súlyos pusztítás történt Erdélyben, az egyik Nagyenyeden, a másik Abrudbányán. Mindhárom említett román „győzelem” Alsó-Fehér vármegye magyarságát sújtotta. A megye magyarsága demográfiaiul sohasem tudta kiheverni ezeket a veszteségeket, hiszen e városok mellett számos falu lakosságát is megtizedelte, nem egy alkalommal kiirtotta a román betörés. Nem csoda, ha vannak olyan egykorú források, melyek „irtóháború”-ként írnak az eseményekről.

Nagyon nehéz így – Tacitus római történetíró jelmondatával – *sine ira et studio*, azaz, *harag és részrehajlás* nélkül megemlékezni a zalatnai magyarok 1848-as tragédiájáról. Objektív módon leírni a múlt történéseit, a tényeket, lehetőleg a történelmi összefüggéseket, az események mozgatórugóinak felmutatásával, érzékeltetésével. Persze objektíven nem mindig sikerül, hiszen minden ember szubjektum, eképpen szubjektív, mégha történész is! Tacitusnak sem sikerült. És bizony vannak olyan történelmi események, melyeket egyszerűen lehetetlen harag és részrehajlás nélkül megírni. Hiszen erkölcsi értelemben jogos a harag és a részrehajlás pl. egy olyan kegyetlen tömeggyilkosság esetében, mint a zalatnai magyaroké volt 160 évvel ezelőtt. Persze egy történész felett érzett harag vagy még inkább szomorúság nem jelentheti a fellelhető forrásokból kiolvasható tények elhallgatását vagy meghamisítását. Sajnos ezt a mai napig művelik, elsősorban mindig azok, akik a negatív események örökösének tartják magu-

kat és próbálják a gaztettet hőstettnek beállítani vagy éppen meg nem történtté tenni a megtörténteket. Pedig ha ez esetben pl. valaki románnek születik, mondhatja azt is a zalatnai, illetve preszákai mészárlásról, hogy ez nem vállalható, ez szörnyű tett volt. Ettől még nem lesz rossz román, rossz hazafi. Sőt! Azok sem voltak rossz románok, akik mentették magyar honfitársaikat és ők is számosan voltak, rabló, gyilkoló társaikhoz képest elenyészően kevesen.

Az egyik zalatnai mártír, Debreczeni Ferenc bányamérnök e cikk szerzőjének családtagja volt, de ez sem jelentheti a fellelhető forrásokból kiolvasható tények elhallgatását, meghamisítását. Az alábbiakban megpróbálom hát hitelesen rekonstruálni a zalatnai szomorú eseményeket, de mielőtt ez megtennénk, vessük tekintetünket magára a tragédia helyszínére.

Zalatna (ma: Románia, Zlatna) városa Dél-Erdélyben, Gyulafehérvártól 36 km-re északnyugatra, az Ompoly folyó partján fekszik. Neve a szláv *zlatna* (jelentése: arany) főnévből ered, s egykori gazdag aranybányaira utal.¹ Zalatnán és környékén már a római időkben is virágzó bányásztelep működött. 1263-ban említik először Zalatna néven. Ezidőtájt indulhatott újra fejlődésnek és vált csakhamar Erdély egyik legfontosabb bányavárosává. Jelentősége az újkorban még tovább nőtt, olyannyira, hogy az Erdélyi Érseghelyen fekvő helység lett az erdélyi bányászat központja. A XIX. sz. első felében már hét különböző hivatal székel Zalatnán, úgymint a bánya- és uradalmi igazgatóság, a fő aranyváltó- és bányapénztári, a próba-, a főolvasztó és az állami erdészeti hivatal, az uradalmi tisztartóság, valamint az erdélyi bányatörvényeszek.

Zalatna lakosságát az 1840-es években 3000 körülire tehetjük, aminek 2/3-a volt román nemzetiségű, 1/3-a magyar, valamint német (főként erdélyi szász). Amennyiben a Zalatnához, azaz a zalatnai kincstári uradalomhoz tartozó falvakat is hozzászámítjuk ehhez, megállapítható, hogy a magyarság számaránya nem érte el az ötödöt sem az összlakosságnak.² A bányavárosban négy felekezetnek volt temploma: a katolikusnak, a reformátusnak, valamint a görög keleti és a görög katolikus egyháznak. Elemi iskoláin kívül gimnáziuma is volt.

Zalatna az 1830-as, 1840-es évek során maga is reformkorát élte. Igazi szellemi központtá vált, a bányareformok kiindulópontjává. 1830-tól Debreczeni Márton bányamérnök számos újításával, találmányával lendületet adott nemcsak a zalatnai bányászatnak és kohászatnak, hanem az egész erdélyi bányaiparnak. Zalatnán új olvasztók épültek, a termelés és a haszon az addigi többszörösére nőtt. Erdély első gőzgépét is itt helyezték üzembe 1838-ban. A zalatnai tudós-bányászok közül Debreczeni mellett Bartha Gyulát, Bölöni Mikó Samut, Császár Zsigmondot, Nemegeyi Jánost, Reinbold Antalt és Szentkirályi Zsigmondot kell kiemelnünk. Utóbbit különösen, hiszen ő volt első magyar bányász szakíró. Zalatnán írta *Az erdélyi bányászat ismertetése*, című fő művét. 1841-ben jelent meg. Jelentősége tartalmazza azt is, hogy ez volt az első magyar nyelven megjelent bányászati munka és az egyik első közgazdasági témájú kötet Magyarországon. Említésre méltó még, hogy a zalatnai bányahivatalnokok az 1840-es évek elején tevékeny részt vettek a bányászati szaknyelv megmagyarosításában szöveggyűjtést végezve egy magyar-német bányászati szótárhoz, melyet végül Debreczeni Márton szerkesztett és állított össze. A bányavárosban tehát pezsgő tudományos és társadalmi élet folyt. Jól mutatja ezt, hogy 1838-ban a városban magyar kaszinó (olvasótársaság) alakult, melynek keretében a tagok hírlapokat, folyóiratokat járattak, és könyvtárat létesítettek. A kaszinón kívül egy „hangászati” egyesület is létrejött a városban.

Az egyik zalatnai (román származású) bányahivatalnok, Nemes János 1875-ben a következőképpen emlékezett vissza erre a korra: „Azon korban olyan volt a szellem Zalatnán, hogy ha két vagy több, a bányászatnál alkalmazott magyar ember vagy valamire való német is Casinóban vagy bárhol egybejött, beszélgetésök főtárgyát a hazai bányászatnak mi módon való felvirágoztatása tette, tehetségeinek megfelelő hatáskörben a nagy célra működvén mindenki. Szép kor volt az az erdélyi bányászat történetében! Fájdalom, hogy letűnt...”

A nevezetessé vált 1848-as év is úgy kezdődött, hogy ez a szép kor tovább folytatódik, sőt a pozitív politikai változások további lendületet adhatnak a fejlődésnek. A kaszinó által rendezett Magyarország és Erdély Unióját szentesítő törvényt és a jobbágyok felszabadítását ünneplő lakomán a lakosság minden nációja megjelent és közmegegyezéssel mind a négy templom tornyába kítűzték a magyar zászlót. Később, miután nem tudták elérni br. Puchnernél, hogy a kincstári vagyon és a közrend biztosítására katonaságot küldjön, ezért a zalatnaiak maguk szerveztek nemzetőrséget, amit *zalatnai polgári őrsé-*

¹ Németül Goldenmarkt vagy Klein-Schlatten, latin neve Ampelum, majd Auraria Minor.

² A megye lakosságának 13 %-a volt magyar.

regnek neveztek el. Ebben kezdetben a románok is szolgálatot teljesítettek, szeptember elején azonban kiváltak a polgárőrségből, amely ezután két századból, összesen 250 személyből állt. A fegyvereket a gyulafehérvári várból kapták. A polgárőrség, vagy ahogy egyszerűen nevezték, a gárda parancsnoka Nemegyei János, a zalatnai uradalom igazgatója, adminisztrátora lett.

Szeptember végén, október első felében sikertelen kísérletek folytak a románok gárdába való visszahívására, integrálására. A szeptember 20-i második balázsfalvi román gyűlés után egyre feszültebbé vált a helyzet. Bizonytalan hírek érkeztek a magyarokhoz a gyűlés eredményéről, de hogy valami rossz dolog készül, érezni lehetett. A hírek elsősorban arról szóltak, hogy a románság szervezkedik, fegyverkezik. Október elején már egyenesen az a hír járta, hogy a zalatnai és környékbeli románok egy külön őrsereg felállítása céljából egyre gyakrabban gyülekeznek, a kovácsok és cigányok a falvakban lánzdzsákat készítenek. A helyi románok közül a legnagyobb befolyásra egy Petru Dobra (Dobra Péter) nevű kincstári díjnok tett szert, aki lemondva hivataláról teljes mértékben a románság „forradalmi” megszervezésével foglalkozott. A zalatnai románok vezetőjeként először október 15-én jelent meg, amikor is 300 helybeli és vidéki román élén demonstrációt tartott az adminisztrátori szállás előtt. A gyűlés erődemonstráció jellege egyértelmű volt, hiszen Dobra a megjelenteket katonai rendbe állította és így vonult velük a városba. Ezzel kinyilvánította megalakulását a zalatnai román gárda, amely már október 8-tól éjjelenként őrzőjáratokat folytatott, nem egyszer összetalálkozva a polgárőrség tagjaival. Ekkor már a nyugatra fekvő legközelebbi faluban, Válya Doszulujban is fegyvergyakorlatokat tartottak a lakosok, mégpedig a helyi pópa vezetésével.

A helyzet október 16-a után még tovább súlyosbodott. A következő napokban már minden Zalátna és Gyulafehérvár között utazó embert megállítottak és megmotoztak, jó néhányat ki is raboltak, illetve meg is sebesítettek (elsősorban a fenesi és preszákai románok). A közlekedés tehát e helységek között teljesen bizonytalanná, sőt életveszélyessé vált. Ez azt is jelentette, hogy sem a hivatalos rendeletek, sem az egyéb levelek posta útján nem juthattak el Zalátnára. Ez pedig a zalatnai lakosok későbbi sorsára nézve nagyon fontos momentummá vált, hiszen nem kaphatták kézhez br. Puchner Antal október 18-án kiadott rendeletét, amely fegyverletételle szólította fel a magyar nemzetőrségeket.³ Nemegyei ekkor összehívta a falvak pópáit és a falubírákat, hogy nyugalomra intse őket, de végül csak a meghívottak fele jelent meg a gyűlésen. Miután október 20-án nyolc abrudbányai polgárt megvertek, Nemegyei egy tekintélyes zalatnai román kincstári alkalmazottakból álló küldöttséget menesztett a fenesi és preszákai románokhoz. Nemegyei János tehát mindent elkövetett, hogy lecsillapítsa a mesterségesen felkorbácsoló kedélyeket. Október 21-én szombaton a hetivásár népes volt és a szokásos módon esend volt. Vihar előtti csend. Zalátnán ezen az éjszakán már szinte mindenki virrasztott.

A zalatnai magyarság szörnyű sorsát, utolsó napjait, óráit a korabeli, azaz nem sokkal az esemény után papírra vetett visszaemlékezésekből, valamint a tragédia körülményeit vizsgáló bizottság jelentéséből pontosan ismerjük. Ezekből a megrázó forrásokból megelevenedik a múlt. 1848. október 22-én vasárnap reggel a városban gyorsan elterjedt az a hír, hogy egy több ezer főből álló román sereg Gyulafehérvár felől Zalátnára tart. A lakosság ekkor már arról is tudomást szerzett, hogy előző nap a románok megtámadták a fehérvári magyarokat és a várost több helyen felgyújtották. Horák várparancsnok pedig semmit sem tett a polgárság védelmében.

A zalatnai magyarok (és németek) 22-én reggel elmentek református és katolikus templomaikba. Szabó János református lelkész hírlapi visszaemlékezésében azt írja, hogy ekkor, az istentiszteleten megjelent híveket figyelmeztette a fenyegető vészre és különösen lelkükre kötötte, hogy legyenek éberek és békeszeretők. Gyakorlati tanácsot is adott: az értékeket mindenki a lehető leghamarabb ássa el. Ezt nagyon sokan még ezen a napon meg is tették. Dél felé megjelent egy helybeli románokból álló küldöttség azzal az információval, hogy a román csapatok valóban közelednek a városhoz követelve a magyar zászlók levételét a templomokról, a fegyverek átadását és a házak átkutatását. Nemegyei a követelésekre nem adott rögtön választ, hanem délután egy népgyűlést tartott a piactéren, ahol mindenkinek tudtára adta azokat. Többek között így szólt az egybegyűltekhez: *„Polgártársaim! V. Ferdinánd magyar király, a márciusi napokban alkotmányunkat szentesítette; ennél fogva a magyar nemzet függetlenségét s így színeit is elismerte. Mi az alkotmánynak hűségét esküdtünk, a törvények értelmében őrsereget alakítottunk, a nemzeti színeket, lobogókat kítűztük. Azért én mint hűséges hazafi, mint híve a magyar minisztériumnak, esküszöm az élő istenre, hogy utolsó leheletemig, sem a fegyvert le nem teszem, sem a lobogót vissza nem veszem. (...) ...esküszöm továbbá arra, hogy mi, valamint eddig, úgy ennek*

³ Puchner ostromállapotot hirdetett, de míg a nemzetőrségeket lefegyvereztette, a román felkelőket nem korlátozta, sőt egyenesen felhasználta őket.

utána is, senkit megtámadni nem fogunk; de minden megtámadó ellen magunkat férfiasan védelmezni fogjuk. Végül esküszöm újból hűséget a magyar királynak, hűséget a magyar kormányknak, engedelmességet a törvényeknek.”⁴ Az ünnepélyesen letett esküt a nép fölemelt kezekkel háromszor megismételte, majd Nemegeyi lelkes beszédét Bartha Gyula bányatörvényszéki ülnök a jelenlévő románoknak lefordította. Egyszerűleg felszólították a zalatnai románságot, hogy a többi lakossal együtt vigyázzon a közrendre. A négyülésen még Bodnár Lajos r. kat. pap és Szabó ref. lelkész tartott rövid beszédet. A gyűlés után immár azt az egyhangú választ küldték a felkelőknek, hogy a polgárőrségnek nincs politikai célzata, csak a város személyi és vagyoni biztonságára felügyel. A fegyvereket csak az illetékes polgári és katonai hatóságoknak adják át, miután kezességet kapnak Zalatra biztonságának megőrzésére, továbbá minden olyan erőszakos betörést, amely törvénytelen, minden eszközzel visszavernek. A gárda ettől kezdve másnap reggeli nyolc óráig, a románok támadásáig 14 órán át fegyverben volt, míg a legtöbb hivatalnokcsalád félve és rettegve az éjszakát a római katolikus templomban töltötte. Este 8 órakor Petru Dobra mintegy száz helyi románnal megjelent és biztosította a magyarokat, hogy ők is segítenek megvédeni a várost és a magyarokat a támadástól. Ezután újra elkezdődött a város több pontján az együttes járőrözés.

9-10 óra tájban azonban egy szerencsétlen eset történt. A városi polgárőrség egyik csapata járőrözés közben egészen a Zalatra és Petrozsán közötti határjelig, illetve hídig jutott, ahol lándzsás románokkal találkozott. Amikor a kis csapatot vezető Zborai Miklós káplár megkérdezte őket, hogy miért vannak ott és miért vannak fegyverben, azt a választ kapta, hogy magukat őrzik a magyaroktól. Ezt követően mikor Zborai meg akarta magyarázni nekik, hogy félre vannak vezetve, mert a magyaroktól nem kell félniük az egyik Guzman nevű polgárőr fegyvere véletlenül elsült. A románok ekkor rémülten, kiabálva futottak vissza falujukba, azzal a hírrel, hogy Nemegeyi és Reinbold kohónagy rájuk lőtt és a harangokat félreverik. Erre az őrcsapat is azonnal visszatért Zalatra, ahol jelentették az esetet Nemegeyinek, aki látva a helyzet komolyságát azonnal magához hívatta a zalatnai románok vezetőit Dobrát, Angyalt, Nemest és Pipost és elküldte őket, hogy nyugtassák meg a petrozsáni lakosságot és tudakolják meg tőlük, hogy mit terveznek. Dobráék azt a választ hozták, hogy az összegyűlt románok követelik, hogy másnap reggel 8-9 órára tegyék le a gárda tagjai a fegyvert és a császári színeket tüzzék ki mindenhol, „különbön bejönnek a városba és jaj lesz a magyaroknak”. Ezen kívül még más vészjósló dolgok is történtek. Az éjszaka folyamán pl. a két román templom kivilágított tornyából eltűntek a magyar zászlók, csakúgy, mint a polgárőrség között örökös helybéli románok.

Október 23-a reggelén bekövetkezett az, amiről a zalatnaiak tartottak: több ezer⁵ puskával, lándzsával, vasvillával felfegyverkezett román felkelő özönlött a városba, nemcsak kelet (Petrozsán és Gyulafehérvár) felől, hanem minden irányból, ami jól mutatta, hogy a támadás tervszerű volt. A román felkelők csakhamar megszállták az egész várost, a polgárőrség csak az utcáknak a piacra vezető részét tudta biztosítani. Ezután hosszas tárgyalás kezdődött, melynek végén a magyar és román küldöttek egyhangúan úgy határoztak, hogy azonnal írják a katonai főparancsnokságnak Nagyszebenbe, hogy az rendelkezések ügyükben a kormányzósággal egyetértésben. Addig míg megjön a döntés 12 polgárőr és 12 román őrizze a rendet, a többi fegyvert pedig le kell tenni és el kell zárni. Ezt a határozatot a magyarok és a románok is elfogadták és mindkét oldalon a földre tették a fegyvereket és „vivát” és „pácse” (=béke) kiáltásokkal számos helyre fehér kendőket tűztek ki. A béke azonban nem tartott sokáig, mert a románok egyik legnagyobb csoportja, az almásiak, a Válya Doszului-beliek semmi áron nem akarták elfogadni a megegyezést, hanem azt követelték, hogy minden fegyvert és löszert nekik szolgáltatassanak be és ahhoz is ragaszkodtak, hogy minden házat átkutathassanak. Hiába próbálták őket megnyugtani a román megbízottak és más falvak küldöttei, a hóbörgök hajthatatlanok voltak. A helyzet egyre feszültebbé vált, ami végül is törvénytelen robbanáshoz vezetett. 1 óra tájban több lövés dördült el. Nem teljesen világos, hogy hogyan kezdődött a lövöldözés. Reinbold Ignác nyugalmazott zalatnai orvos egyes jelenlővekre hivatkozva azt írja, hogy a lövöldözés egy halottas zászló felhúzása váltotta ki. Ugyanis miután a magyar zászlót levették a katolikus templomról a császári, fekete-sárga lobogó hiányában valaki egy nagy halálfejes halottas zászlót tűzött ki a templomtoronyra, ami természetesen nagy ijedséget okozott és több románt arra ingerelt, hogy a levegőbe lőjjen. „Ekkor – mint Reinbold írja, mindenki árulást gyanítva fegyverhez kapott és parancs nélkül tüzelni kezdtek, aminek következtében 8 oláh elesett, legnagyobbbrést almásiak.” Van olyan forrás is, mely szerint a polgárőrök

⁴ Nemegeyi beszéde Szabó János ref. lelkész visszaemlékezésében maradt fenn. Ezt és más idézeteket is a mai helyesírással közöljük.

⁵ Az egyik visszaemlékező 8-10 ezerre teszi a felkelők számát.

azután kaptak a fegyverükhöz, hogy láttak a református templom közelében lévő házak égését. Szabó János ref. lelkész szerint viszont László Istvánnak, a polgárőrség egyik hadnagyának meglövésével kezdődött a zűrzavar. A polgárőrség ekkor vette fel a földre letett fegyvereiket és tüzeltek, magukat és a mögöttük lévő katolikus templomba szorult hozzátartozóikat védve. A források többsége arról szól, hogy a gárda tagjai a levegőbe löttek, de lehettek olyanok is persze, akik viszonozták a László hadnagyra leadott lövést vagy célzott lövéssel próbálták megállítani a feléjük tartó támadókat.⁶ Egy biztossnak látszik: a magyaroknak egyáltalán nem állt érdekében megtámadni a túlerőben lévő románságot, már csak azért sem, mert tudták, hogy nemcsak hogy kevesen vannak, hanem a fegyverük és a lőszerük is elégtelen ekkora tömeg tartós megfékezésére. A románok egy része viszont kimondottan rabolni, fosztogatni akart, ezért érdekében állt, hogy a megállapodást felrúgja. Szándékukat jól jelezte, hogy a városba már úgy jöttek, hogy lándzsáikon szalmatekercesek voltak és számos háznak az oldalát még a tárgyalások előtt megrakták szalmával.

Az említett lövöldözés után a románok visszahúzódtak, illetve szétfutottak, de hamarosan több irányból is a Dați foc! (= Gyűjtsatok tüzet!) kiáltás hallatszott. Zalatna pedig néhány perc alatt 15-20 helyen lángokban állt. A gyűjtogatók azonnal hozzákézdtek a fosztogatáshoz és az otthonukban maradt lakosok elűldözéséhez, meggyilkolásához. „*Üsetek agyon mindenkit, aki kék színű ruhába van öltözködve! le a fegyverekkel; estére a véretelek isszuk*” – kiáltozták.

A zalatnai (nem román) lakosok többsége, mint említettük a polgárőrség védelmében, a katolikus templomban tartózkodott. A tüztengerré változott várost látva arra a döntésre jutottak, hogy Gyulaféhvárra, az erődbe mennek. A menekülő tömeg, asszonyok, gyerekek, a gárda tagjai, mintegy 5-600 ember kétségbeesetten hagyta el Zalatnát és ez a kétségbeesés még nagyobb lett, amikor a legközelebbi falunál, Petrozsánnál a román felkelők útjukat állták. Az átvonulást csak azzal a feltétellel akarták megengedni, ha a férfiak minden fegyverüket átadják nekik. Hogy mi történt ezután, azt Reinbold Ignác naplójából idézem: „*A nők és a gyerekek sírása, valamint a félelem, hogy újra meg újra megtámadják őket, arra készítette a polgárokat, hogy minden fegyvert a lőszerrel együtt két szekérre tegyenek le, miután az oláhok esküvel és parokkal fogadták, hogy épségben Gyulaféhvárra kísérik őket. Így ment a menet Fenesig, ahol egy új paraszttömeg elrabolta a fegyvereket a szekerekről, és a menekülőket gúnyolódva és fenyegetőzve Preszákáig, Zalatnától két óra távolságra kísérték. Itt az alkonyatban egy kukoricaföld tartóijára hajtották őket, és mindenkit körbefogtak a fegyveresek. A szerencsétlenek, akik duplán és három rétegben feküdtek egymás fölött, szörnyű éjszakájuk volt: állandóan átkutatták és fosztogatták őket. Minél több pénzt és ékszert találtak, annál jobban ingerelte ez őket a fegyveres kézzel való fosztogatásra. Ezen a véget nem érő éjszakán, ahol még az eső is áztatta a könnyen öltözött szerencsétleneket, sokan kétségbeesésükben ki akartak térni hitükből. A jajgatás, a kegyelemért való könyörgés minden szívet meglágyított volna. Végül feljött 24-ének reggele, és láthatóvá vált sok agyonvert ember hullája, akik az éjszaka el akartak menekülni. Ekkor az egész karavánt egy oszlopba állították, hogy Gyulaféhvár felé irányítsák, míg az oláhok hevesen hajbakaptak a zsákmányon való osztozkodáskor, úgy, hogy egymásra tüzeltek. Most végre 20 embert kiválasztottak, akik németek voltak, és azokat elkülönítették, de a dühöngő horda újra előre tuszkolta őket. Amikor ezek éppen elindultak volna, hirtelen a tömegbe tüzeltek, vasvillákkal és cséphadarókkal közéjük ütöttek és szúrtak, és mindenkit válogatás nélkül – férfit, nőt és gyereket – lemészároltak. (...) Az agyonvert emberekről az oláhok lehúztak minden ruhát, és a meztelen hullákat vérlázító módon megcsonkították.*”⁸ A kegyetlen öldöklésben részt vettek a preszákai asszonyok is. A későbbi vizsgálatok fényt derítettek arra, hogy a menekülő magyarok fölötti halálos ítélet Zalatnáról érkezett. Petru Dobrától, aki számos tanúvallomás szerint 23-a éjjelen (titokban) érkezett meg Preszákára. A legtöbb forrás 640 legyilkolt zalatnairól beszél.⁹ Ez a szám lehetett volna még nagyobb is, ha Ioan Urs metesdi ortodox pap egy hamis hírrel nem lépett volna közbe. Azt üzentte ugyanis, hogy felsőbb parancs érkezett, mely szerint tilos minden további erőszakos cselek-

⁶ Az egyik, 1891-ben a *Közérdek* c. nagyenyedi lapban megjelent visszaemlékezés szerint László Istvánt a válya doszului pópa sebesítette meg, már a lövöldözés kezdete után. A lövöldözés pedig a románok gyűjtogatása miatt tört ki. Itt egy 20-30 fős polgárőri csapatról írja a szerző, hogy célzott lövést adtak le, a többi polgárőr pedig csak a levegőbe lött.

⁷ A kék ruha a bányász hivatalnokok egyenruhája volt.

⁸ Reinbold Ignác nem volt ott a preszákai megszárlásnál, ő Zalatnán maradt, az események hiteles leírását a vérfürdőt túlélő dr. Knöpfler Vilmos "beszámolója" alapján készítette.

⁹ A legtöbb forrásban ez a szám található. Az áldozatok száma a Zalatnán megöltekkel együtt 640, a preszákai mezőn kb. 300-400 magyar eshetett el. A román felkelők fővezérének, Avram Iancunak Puchnerhez írt jelentésében 540 meggyilkolt lakosról ír.

mény. A preszákai mezőn maradt több száz áldozatot Teodor Stanila temette el (tömegsírokba), élete kockáztatásával. Az áldozatok között volt Nemegeyi János adminisztrátor, Császár Zsigmond bányatörvényszéki elnök és Román Antal katolikus pap is. Nessenfeld Ferenc zalatnai főerdész különös kegyetlenséggel az elsők között ölték meg, mert számos ellenséget szerzett azzal, hogy nem engedte meg a falopást.

A preszákai mészárlást kb. 100–120 ember élte túl¹⁰, köszönhetően az említett közbelépésnek. Helyzetük szörnyű volt, hiszen nagy részük megsebesült és elvesztette szeretteit. Ahhoz, hogy teljesen megmeneküljenek, még el kellett jutniuk Gyulaféhevárra, ami korántsem volt egyszerű, hiszen nagyon sok román követelte még ezután is, hogy öljenek meg minden magyart. A túlélők egy 80–100 fős csoportja Nikulaje Mik erdőgornik kíséretében, számos jóérezésű román paraszt védelmében, ortodox román templomi énekeket és imákat mondva nyitott utat magának a halálukat követelők között. E menekülő csoportban volt a legyilkolt Debreczeni Ferenc bányatörvényszéki elnök felesége, aki látva 3 éves „leagyalt” kislányát a földön feküdni, mivel halottnak hitte ott akarta hagyni, de egyik barátnője mégis a karjaiba vette. Végül is ápolás után a gyermek magához tért és felgyógyult. Jól jelzi ez az eset is, hogy milyen szörnyű lelki állapotban, a megőrülés határán voltak a zalatnaiak. E csoport először csak Metesd faluig jutott, ahol két napig kellett még várniuk a továbbindulásra. Életükért való rettegés és sebeik ápolása mellett végig nézhették, ahogy megérkeznek Zalatról, az elrabolt értékeikkel megtelt szekerek. Egy másik, kb. 30 fős csoport dr. Knöpfler Vilmos vezetésével érte el Metesdet és hosszas kérésekre megszállhatott a görög keleti pap lakásában. A menekülők csodálkozva nézték a paplak üres szobáit és amikor rákérdeztek, a pápa elmondta, hogy ingóságai marháival együtt már két hete az erdőben vannak, mert neki és a helybelieknek azt mondták, hogy a zalatnai polgárorség a falvakon keresztül fog vonulni és a falvakat fel akarja gyújtani. A megmenekült zalatnai polgárok október 27-én láthatták meg Gyulaféhevárat. A császári katonaság úgy látta jónak, hogy nem engedi be a várba (ld. várkerületbe) a menekülteket, így a város különböző házaiba fogadták őket be a helyi lakosok.¹¹ Egyikük, László Elek a következőket írja naplójában erről: „Sok megsebesített, megbénított asszonyok, leányok gyermekek kerestek itt menedéket nagyobbára gyalog vándorogván ide. Sokan kerestek a várban is menedéket, de elutasítottak. Valóban szomorú jelenet vala, különben is megronsolt szívűnknek, midőn a folyó holdnap 27kén némely atyafi és barátok özvegyei, árvái nyolcan béhozattak hozzánk. Kivált egy össze lévő rettenetesen marcangolva. Isten gyógyítsa és vigasztalja őket, mi is mit gyenge erőnk enged, megte szünk mindent érettek ápolásokra.” Kezdetben a túlélők nagy részét egy ideiglenes kórházban szállásolták el és táplálták. Többen itt haltak balesetük miatt.

Zalatna városa mindeközben a tűz martalékává lett. Nem sok épület maradt épen. Leégett mind a négy templom, a katolikus templomot még mielőtt felgyújtották volna, kirabolták. Ezt történt a kincstári épületeknél is, melyekben rengeteg vert és nyers arany és ezüst volt felhalmozva. Leégték a református és katolikus iskolaépületek, parókiaiak, a bál- és kaszinóépület és a hivatalnoki, valamint a magánházak többsége, összesen 139 ház.¹² Voltak, akik bent égtek házaikban, voltak, akik a pincében bújtak el és ott fulladtak meg a füsttől. Sokakat menekülés közben öltek meg. A román felkelők ugyanis hajtóvadászatot folytattak minden magyar, elsősorban a kincstári tisztviselők után. Az egyik legmeggrázóbb eset Reinbold Antal kohónaggal és családjával történt. Reinbold üldözői elől feleségével, 13 éves lányával és sógornőjével az erdőbe menekült. Kimerülten értek egy erdei házacskához. Itt elkeseredettségükben arra a szörnyű döntésre jutottak, hogy inkább az öngyilkosságot választják, minthogy a románok kínzásaitól veszítsék el életüket. Reinbold Antal egyik duplapisztolyával először egyetlen lányát és sógornőjét lötte le, majd a másikkal feleségét és végül önmagát. Mivel magát agyonlőtte, azonnal meghalt, de a többi családtag csak könnyebben sebesült meg, mert a megtöltött fegyverekből az ólomgolyó a nagy sietségben kieshetett és így a vaktöltény csak felületi sérüléseket okozhatott.

Azon magyarok, akik nem tartottak Gyulaféhevár felé induló társaikkal nagyjából a környező erdőkben kerestek menedéket vagy baráti román házaknál bújtak el. Számos jóérezésű zalatnai román próbálta megmenteni az üldözöttek életét. Egy idő után azonban el kezdték az ilyen szempontból gyanúsnak tűnő román házakat is átvizsgálni és sok magyar így esett fogságba. Közülük jó néhányat meg-

¹⁰ Johann Nahlik százados vizsgálati jelentésében kb. 150-re teszi a túlélők számát, de nála ebben benne van azok száma is, akik nem Preszákára (Gyulaféhevár) felé mentek, hanem Zalatról maradtak, vagy Abrudbánya felé menekültek.

¹¹ Kovács Miklós erdélyi r. kat. püspök sem tudta elérni, hogy a várban lévő püspökségre beengedjék a menekülteket. Mindenesetre az első, gyors pénzsegélyt ő nyújtotta a vagyonuktól teljesen megfosztott zalatnaiaknak. A meggyilkolt hivatalnokok özvegyeinek aztán már 1849-ben állapított meg nyugdíjat a magyar kormány, melyet visszamenőleg, 1848. november elsejétől számítva fizettek ki.

¹² Van olyan forrás, mely 43 kincstári és 143 elpusztult magánházat említ.

öltek. A zalatnai túlélők nagy része a nyugatra fekvő Abrudbánya városába ment. Zalatnára nagyon kevesen tértek vissza később.

A történetek olyan súlyosak voltak, hogy nem lehetett vizsgálat nélkül elsiklani felette. Már csak azért sem, mert kincstári, azaz állami javakat és hivatalnokokat ért támadás. Egy kétfelős bizottság már október 29-én megjelent Gyulafehérváron, hogy a zalatnaiakat kikérdezze. A kincstári tisztviselők azonban nem sokáig vizsgálódtak, hamarosan visszatértek Nagyszebenbe, de az egyik szemtanút, a már említett dr. Knöpfert magukkal vitték, hogy részletesebben kikérdezhessék. Ez az első vizsgálóbizottság a forrongó helyzet miatt még nem kutathatta a helyszínen a tragikus esemény körülményeit. Ezt követően az első katonai vizsgálatot 1848 decemberében Meder őrnagy, főtörzskari katonai ügyész rendelte el és mindenekelőtt az elrabolt kincstári vagyon visszaszerzését tűzte ki célul. A következő Johann Nahlik százados által vezetett vizsgálat már többször kiszállt Zalatnára. Az osztrák katonai kormányzat által kényszeredetten elrendelt vizsgálatot a százados nagyon körültekintően és becsületesen vezette. Jelentős számú magyar és román tanú meghallgatásával kimerítette az esemény hátterét és lefolyását is jól megvilágító jelentést tett le megbízói asztalára. Amit a megbízók, akik nem eredményt vártak, rosszállólag vettek tudomásul, sőt még figyelmeztették is, hogy túllépte a hatáskörét, ne kutasson „az egyes emberek vétké után”. A történetek pontos leírásán kívül mindenestre sikerült neki a kincstári kár összegét is, legalábbis nagyjából megállapítania. A 483 000 krajcáros kárrel kapcsolatosan meg is jegyzi, hogy valójában az sokkal magasabb lehetett. Az elrabolt javakból végül mindössze 43 000 krajcárnyit sikerült visszaszerzeni, ami elenyésző összeg, főként ha hozzászámítjuk a magánvagyonban esett kár nagyságát is. A zalatnai polgárok egy-két kivételtől eltekintve teljes magánvagyonukat elvesztették. Elvették a fosztogatók és elpusztította a tűz. A Nahlik-jelentés szerint: ez a vagyon „minden túlzás nélkül mintegy 700 000 forintra tehető”. A túlélők vagyoni kárpótlására csakúgy nem került sor – bár volt szó róla –, mint ahogy végül is senkit sem vontak felelősségre, egy ember sem került börtönbe a bűnösök közül. Így a vizsgálóbizottság csak a történelem számára jegyezhetette fel az elkövetők neveit. Egyetlen bűnöst ért el a végzete, igaz ez az egyik főbűnös Petru Dobra volt.¹³ 1849 májusában, Abrudbányán fogták le magyar katonák, miután bevonultak a városba. Amikor megpróbált megszökni, az őt őrző katona lelőtte.

1855-től a már említett egykori zalatnai bányatörvényszéki ülnök, Szentkirályi Zsigmond vezetésével kezdődött meg a zalatnai bányászat és kohászat újjászervezése. Újra alakult a kaszinó és később felépült egy bányász szakiskola is a városban. Azonban ez már nem a reformkori virágzó Zalatna volt, nem is annak szerves folytatása, mert az 1848 októberében örökre elpusztult. Már soha többé nem tudta betölteni Erdély bányászatában, iparában azt a vezető szerepet, amit 1848 előtt betöltött. Ugyan magyar lakossága a XX. sz. elejére újra felszaporodott, Trianon Zalatna magyarságának sorsát is megpecsételte. Az utolsó, 2002-es népszámlálás során a környező csatolt településekkel 8612 főt számláló Zalatnán csak 57 személy vallotta magát magyarnak. Már csak néhány év, maximum egy-két évtized és valóra válik Petru Dobráék álma: nem lesz magyar Zalatnán.

Az utókor nem felejtette el a zalatnai mártirokat. Emléket állítottak elsősorban azok a túlélő zalatnaiak, akik megirták visszaemlékezéseiket, pl. Bölöni Mikó Samu, dr. Knöpfler Vilmos, Reinbold Ignác, Szabó János, és a preszákai vérfürdő bekerült minden a korszakról született összefoglalásba is. Igazi emlékművet a mészárlást túlélő Lukács Béla állíttatott.¹⁴ Preszákán, a zalatnai országot mellett ma is áll a 10 méter magas obeliszk, már csak a PAX szó olvasható rajta. Egykori domborművén a következő felirat állt: „1848. október 24. Atyja Lukács Simon, anyja Gál Teréz, testvérei: István, Teréz, Simon, Péter és Eleonóra, valamint az itt nyugvó 700 zalatnai lakos emlékének kegyelettel emeltette Lukács Béla 1899-ben.” Néhány éve más erdélyi emlékművekkel és sírokkal együtt Vas megyei hagyományörzők egy lelkes csoportja hozatta rendbe. Az emlékmű felirata azonban nem kerülhetett vissza.

¹³ Dobra színleg az együttműködés emberének mutatkozott, de a háttérben ő szervezte, ő lázította a környékbeli románságot. Avram Iancu október 23-án állítólag rendeletet küldött Dobrának azzal, hogy a zalatnaiak lefegyverzésével várjon meg, míg ő csapataival meg nem érkezik, de Dobra elhallgatta e rendelkezést, ami megakadályozhatta volna a történeteket.

¹⁴ Lukács Béla (1847–1901), aki szüleit és öt testvérét veszítette el Preszákánál, román dajkája segítségével tudott csak megmenekülni a vérrontásból. 1872-től a pénzügyminisztériumban dolgozott és Deák-párti országgyűlési képviselő lett. 1886-ban a Magyar Államvasutak igazgatójává, majd Baross Gábor minisztersége alatt kereskedelmi államtitkárrá nevezték ki. Baross halála után ő lett a kereskedelmi miniszter. 1901. január 7-én a jeges Dunába vetette magát. A Kerepesi temetőben nyugszik, síremlékét székelyudvarhelyi és zalatnai kőfaragók készítették. 1904-ben szobrot kapott a zalatnai ipariskola udvarán, amit azonban a románok később eltávolítottak.

A zalatnai magyarok legyilkolása a preszákai határban (1848. október 23.)

A szörnyű mészárlást elkövetők „utódai” ma is meggyalázzák a zalatnai mártírok emlékét. Egy ilyen „utód”, Dorin Timonea a *România Liberă* című központi román napilapban, 2008. februárban „Az ompolygyepűi földhalom titka” címmel írt gyalázatos, jellemzően történelemhamisító cikket. A preszákai vérfürdőt, fegyvertelen emberek, nők, gyerekek kegyetlen legyilkolását az írás szerzője az 1848-as forradalom egyik legfontosabb román győzelmének tartja. Igazi csata képe bontakozik ki a cikkből, ahol a románok összecsaptak a fegyverszünetet be nem tartó magyar nemzetőrökkel. Arról is ír Timonea úr, hogy a preszákai autóbussz megálló melletti földhalom alatt román katonák is nyugszanak, a magyarokkal együtt. A megszólaltatott helyi polgármester úgy tudja, hogy a tömegsírban csak magyarok vannak, mert az elesett románokat, mivel környékbeliek voltak, elvitték és külön-külön temették el, saját temetőikben. Megtudhatjuk még azt is, hogy a polgármester kérte a földhalom feltárását a gyulafehérvári múzeumtól. Hasonló lépést kíván tenni az Avram Iancu nevet viselő „kulturális-hazafias” társaság, hogy elismertessék a sírban románok is el vannak temetve. Egyet értünk a *Hargita Népe*-ben e cikke reflektáló Szondy Zoltánnal, amikor az ásatásokkal kapcsolatosan a következőket jegyzi meg: „*Kézdetben megborzongtam ettől (ti. a tömegsír feltárásától), de végül is: ásatok, testvérek, ásatok! Ássátok ki a csecsemők, nők, öregek csontjait, fordítsátok ki az anyaföldből, turkáljatok, kutassatok – hadd ismerje meg a világ azt, amit elhazudik a román történetírás, hadd lássa mindenki Ompolygyepű titkát...*”

160 éve történt és 160 éve jeltelenek a zalatnai magyarok tömegsíriai. Zalatna főterén viszont ott áll Petru Dobra szobra.

Debreczeni-Droppán Béla

Felhasznált irodalom: Abrudbánya és Zalatna szomorú napjai 1848 és 1849-ben. In: Közérdek 1891. 27–36. sz.; *Egyed Akos:* Erdély 1848–1849. I. köt. Csíkszereda, 1998.; A Fekete Könyv. *Br. Kemény István* emlékiratai 1848–49-ből. Közli: *K. Papp Miklós.* In: Történeti Lapok 1876. 48. sz. 697–699. old., 49. sz. 705–707. old.; *Jakab Elek:* Emlékbeszéd Szentkirályi Zsigmond felett.; *Kacziány Géza:* Magyar vértanúk könyve. Bp. 1905.; *Br. Kemény Gábor:* Nagy-Enyednek és vidékének veszedelme 1848–49-ben. Pest 1863. 75–87. old.; *Kovács Győrfás:* A bányavidéki r. kath. esperesi kerület plébániáinak története. Szamosújvár 1895.; *László Elek:* Egy gyulafehérvári polgárnak naplója az 1848/49. évi forradalom alatt. Szeged 1998.; *Bölöni Mikó Samu:* Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848/49-ben. Leírta és előszóval ellátta. Miskolc 1928.; *Sávai János:* Jaj Arielnek! Zalatna, 1848. október 23. (Reinhold-hagyaték) Szeged 1999.; *Szabó János:* Zalatnán 1848 évi október 23-án történt borzasztó gyilkolás rövid leírása. In: Honvéd. 1849. 18. sz. 71–72. old., 19. sz. 74–76. old., 20. sz. 79–80. old.; *Szondy Zoltán:* Ompolygyepű titka. In: *Hargita Népe.* 2008. febr. 9.; *Timonea, Dorin:* Secretul movilei de pamânt din Presaca Ampoiului. Mormantul ascuns din Apuseni. In: *România Liberă.* 2008. febr. 6. sz.

Száz esztendeje született Molnár Gábor

Az író életéről röviden

Molnár Gábor 1908. december 2-án született Budapesten a Szentendrei út 62-ben, szülei Pesten a vendéglátóiparban dolgoztak. A Molnár családnak három gyermeke született, az apa tüdővészben huzamosan betegeskedett és 1920-ban meghalt. A gyermekek nehéz anyagi körülmények között, de szerető családi körben nevelkedtek. A nyarakat részben Ajka-Csingervölgyben élő nagyszülőknél töltötték. Gábor az 1915/16-os tanévben a tapaszeri iskolában tanult, a további osztályokat és a polgári VII. kerületi iskolákban. Anyagi okokból nem tanulhatott tovább, pincérként dolgozott és egy évet Svájcban, egy családnál töltött. Az 1925–1927. években Pápán a mezőgazdasági szakiskolát végezte el, két évig dunántúli nagybirtokokon dolgozott.

1930. május 26-án tagja lett egy Brazíliába induló őserdei bogárgyűjtő expedíciónak. Brazíliába érkezésük után társai megbetegedtek és felgyógyulásuk, hazautazásuk költségének fedezésére felszerelésüket pénzzé tették, köztük Molnár fegyvereit, lőszereit is. Gábor azonban ott maradt az ősvadonban felszerelés, pénz, ismeretség, tapasztalat nélkül. Rendkívüli nehézségek között tartotta fenn magát, majd a Ford ültetvényen vállalt munkavezetői állást. Keresményéből időszakonként saját vadászógyűjtő expedíciót szervezett. Tapasztalatait naplójában megörökítette. A gyűjtött anyag egy részét hazaküldte, amelyért térítést nem kapott, másik részét helyben értékesítette kutatási költségeinek fedezésére.

1932. március 7-én baleset következtében mindkét szemére megvakult. Hazatérése után megtanult írógépen írni. Első írása 1933-ban jelent meg nyomtatásban. A közlési lehetőségek anyagi segítséget jelentettek, és fontos szerepük volt a fiatal íróvá válásában.

Első kötete „Kalandok a braziliai őserdőben” címmel 1940-ben jelent meg. Az évtizedek folyamán a 26 önálló kötete, száznál több kisebb-nagyobb tárcája, ismeretterjesztő írása jelent meg és előadásai, rádiójátékai hangzottak el a rádióban. Sok száz író-olvasó találkozón vett részt.

Már vakon háromszor járt Mongóliában és 1972-ben a brazil állam vendégeként az Amazonas térségében. Utazásairól egy-egy kötetben számolt be olvasóinak. A nagy utazások mellett a szomszédos országokban is járt kutató, illetve író-olvasó találkozó utakon. Könyveit több nyelvre lefordították és kiadták.

Molnár Gábor 1950-ben kötött házasságot Hegyi Margittal, három gyermeke született. Budapesten a Váci utcában trafikot nyitott, amely megélhetésének legfőbb anyagi alapja lett. 1980. október 29-én lakásában, Budapesten az Ózike utcában baleset következtében halt meg. Kívánsága szerint Csingervölgyben temették el 1980. november 10-én.

A Molnár Gábor munkásságát nagyjából ismerők, az olvasói leginkább mint utazó író tartják számon. Elsősorban, mint az amazóniai őserdőt bejáró, leíró kalandos útleírások szerzőjeként tisztelik. Ez természetes, hiszen könyveinek és más írásainak, rádiójátékainak nagyobb része a braziliai őserdőhöz kapcsolódó témákat tárgyalja. A Molnár Gábor életét, tevékenységét részletesebben ismerők, kutatók tudják, hogy számos más témával is foglalkozott. E helyen közelebbről a hely- és őstörténeti érdeklődésével, kutatásai eredményeinek vázlatos bemutatásával foglalkozunk.

Ifjúkori érdeklődési köréről

Molnár Gábor írásait olvasva, életrajzi adatainak, körülményeinek tanulmányozása alapján nem lehet egyértelműen megállapítani valójában mi szeretett volna lenni, mire, minek készült. Egy helyen megemlíti ugyan, hogy miután a polgári iskola után nem tanulhatott gimnáziumban, így erdész nem lehetett. Ezért választotta e hivatás helyett a mezőgazdasági képzést a pápai iskolában, miután a kényszerűségből vállalt pincérkedést, apja foglalkozását, végképp nem kívánta folytatni.

Életrajzi kötetéből egyértelműen két dolog látszik világosan: a természet szeretete, az erdő, az állatok iránti érdeklődés, a szabadba vágyódás, a kaland keresése. Másrészt kiskoruktól érdeklődött a történelem, a múlt tárgyi és szellemi emlékei iránt. Kiskamaszként „kutatta” *Cserváron* az avarkori földvárat, később a római kori erődöket kívánta feltárni. Brazíliában az ősi indián múlt és kultúra iránt kutakodott és az első európai telepések-szerzetesek által létrehozott építményeket vizsgálta. Idősebb korában itthon és külföldön nagyon érdekelték a magyar és az emberiség őstörténetével foglalkozó munkák, illetve az ősi építészeti és szellemi javak. Szinte minden érdekelte, ami a régmúltba mutatott,

Élete úgy alakult, hogy fiatalabb korában elsősorban a természettel, az élővilágával és a természet-hez kapcsolódó tevékenységekkel: erdőjárással, vadászattal, halászattal, lepke- és rovargyűjtéssel foglalkozott előbb mint mezőgazdász, majd mint gyűjtő-kutató Brazíliában, idősebb korában egyre inkább érdeklődtek az emberiség, a magyarság szellemi és tárgyi emlékei, noha ez a kétfajta érdeklődés többé-kevésbé párhuzamosan jelen volt életének minden szakaszában. Természetesen, a vázoltakon kívül is nagyon sok minden érdekelt: a gazdaság, a technika, a művészet stb.

Így utólag kutatva élete folytatását kétségtelen nem könnyű a vele való lépéstartás a sokoldalú érdeklődését tapasztalva, mint ahogyan az idősödő utazó író gyakran jobban bírta a sivatagi-őserdei megpróbáltatásokat, mint ifjabb kísérő társai. A sors által jórészt determinálva a sokoldalú érdeklődést figyelembe véve és tisztelve megítélésem szerint mindent egybevetve *Molnár Gábor elsősorban író volt* és mint író kutatta az öt körülvevő tárgyi és szellemi világot.

A fiatal Molnár érdeklődési köréről beszéljen maga az író „Észak-Brazília szép és rejtelmes világa, földrajza, néprajza éppen úgy hatalmas alá kerített kora ifjúságomban, akár az őserdők és vizek faunája. Ugyanígy erős, napjainkig sem szűnő érdeklődés élt bennem Belső-Ázsia, a Mongol-Altáj, és a Góbi-sivatag iránt. Körösi Csoma Sándor, Reguly Antal, Vámbéri Ármin, Lóczy Lajos, Stein Aurél, és a magyar kutatók egész sorának könyvei és példája távoli világokat nyitottak meg előttem, és valósággal életcélommá tették felfedezéseik nyomon követését. Xántus János meleg tengeri tájakra történő utazásai, felfedezései, az akkor javarészt ismeretlen belső-brazíliai vadonok, folyamok, folyók forrásvidéke és indián törzsei ugyancsak erős vonzásukban tartottak. Mindehhez hozzájárult az ázsiai mongoloid népek és Amerika indiánjainak származási, vándorlási rejtélye... Terveim, hogy ezeket a dél-amerikai és ázsiai területeket elérjem, gondolataimban, szándékaimban éltek, és a reményben, hogy valamikor, kemény tanulás révén megszerezve a szükséges tudást, valóságban is eljussak oda”.¹ Ezek – a megismert életút mellett – a sorok jórészt magyarázatul is szolgálhatnak Molnár Gábor sokoldalúságára, könyveiben az élénk színekkel megjelenített őserdei leírásokra és az emberiség, valamint a magyarság régmúltjával foglalkozó írások „forrásvidékére”.

Az ajkacsingervölgyi helytörténeti kutatások

Ajkacsingervölgyet, mint földrajzi helynevet a XIX. század hatvanas évektől tartjuk számon. Az itt létesült szénbányavállalat telephelye a hozzá kapcsolódó lakótelepekkel több község területéhez – Ajka, Bódé, Cséktűt – tartoztak.

Ajkacsingervölgy, mint vállalati székhely és mint a vállalati dolgozók jelentős részének lakóhelye, bizonyos szempontból önálló életet élt. A lakók – néhány kivételtől eltekintve – a szénbánya alkalmazottai voltak és vállalati lakásban laktak, vagyis szorosan kötődtek a szénbányavállalathoz. A telep múltjáról köztütségektől mentesen, de érzelmileg erősen kötődve önálló vizsgálódást szinte egyedül Molnár Gábor végzett és jelentetett meg könyveiben. Helytörténeti kutatásai között a legfontosabb, hogy részletesen bemutatta az 1909. január 9-én történt, 56 áldozattal járó, a bánya történetének legtöbb halálos kimenetelű áldozattal járó balesetét.²

Az író gyerekevei nyarainak jelentős részét és az 1915/16-os tanévet a csingervölgyi iskolában, illetve itt lakó nagyszüleinél töltötte. Életének talán legkedvesebb időszaka kötődött ehhez a térséghez nagyszüleihez, rokonaihoz, barátaihoz. A lakótelepről, az itt élő bányászok életéről, az 1910-es évek háborús eseményeinek itteni lecsapódásáról hadigazdálkodásról és a katonai beavatkozásokról, a sztrájkokról, az 1919-es május elsejei ünneplésről, a „fehér” és „vörös” hadsereg helyi összecsapásáról és annak következményeiről, Treiber Károly munkásvezér bújdoklásáról és „kitöréséről” részletesen, a kortársak későbbi elbeszéléseivel egyezően számolt be a Bakonytól Amazóniáig című kötetben³ Az Ajkacsingervölgy térségi kapcsolataihoz tartozik, hogy 1935-ben barangolásai közben hazánkban először talált alpesi gőté, vagyis hozzá kötődik ennek az állatkának a hazai felfedezése.⁴

Az Ajkacsingervölgyhöz kötődő írások nemcsak helytörténeti a jelentőségük, de szociológiai szempontból is fontosak. A társadalmi viszonylatokat, mintegy alulnézetből, személyes sorsokon keresztül

¹ Magyar utazók, földrajzi felfedezők. Szerk.: *Havasné Bede Piroksa – Somogyi László*. Az idézet Molnár Gábor: *Utazásaim az Amazonástól a Góbi sivatagig* című tanulmányból való. Bp. 1973. 340. old.

² *Molnár Gábor*: Makk és jaguár. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1972. 9–33. old.

³ A Bakonytól Amazóniáig. Bp. 1978. 102–113. old.

⁴ *Bali József*: Molnár Gábor a bakonyi alpesi gőte felfedezője. *Városvédők és Városszépítők* lapja, Ajka, 2005. 10. évfolyam. 3. sz. 3. old.

mutatják be. Ez a szemléletmód Molnár Gábornak nemesak két életrajzi jellegű művében érhető tetten, de a braziliai őserdőben történetek leírásában és a mongóliai utazásaival foglalkozó könyveiben is.

Megvakulása utáni időszakban, az 1930-as évek második felében hosszabb időszakot töltött a térségben. Cservárpusztán, Csékúton is. Az egykori Csékút község főutcáján (jelenleg Ajka város része) emléktáblát helyeztek el az egykori tartózkodási helyének falán.

Őstörténeti érdeklődése

Az őserdő, valamint a magyarság, az emberiség őstörténete iránti érdeklődése a polgári iskolai tanáraitól kölcsönzött könyvek tanulmányozása révén már kora ifjúsága idején kiderült. A csingervölgyi nagyszülőknél tartózkodása során barátaival a Cservár tetőn az avarkori földvár „kutatásához” kezdtek. A nyári hőség, a gyors eredmény elmaradása azonban hamarosan lelohasztotta az ifjú „kutatók” lelkesedését, inkább az ízletes erdei szeder gyűjtésére fordították idejüket.

Később, már kissé megfontoltabban, Paks térségében a rómaiak által épített falmaradványokat kezdte faggatni, de hamar kiderült, hogy a nem szakzerű ásatás folytatása veszélyes lehet. A fiatalember ekkor már tudta, hogy meddig mehet el kedves kíváncsiságában, és mikor kell leállni az okatlan veszély elhárítása érdekében. Ez később is jellemezte Molnárt. Bátor kezdeményező, de a felelőtlen hősködést igyekezett elkerülni.

Braziliai utazásai során, amint sokszor megvallotta: a vadászat, halászat, a bogárgyűjtés vagy csupán az őserdő életének, a természet rendjének megfigyelése volt az elsődleges számára. Azonban már ifjú kutatóként is nemcsak a természet törvényeit figyelte, de az őserdőt csak gyéren népesítő emberek, az emberek közötti kapcsolatok, valamint a térségben egykor élt emberek és azok építményei is érdekelték. 1966-ban megjelent kötetében a következők olvashatók:

„Néhány száz esztendő visszalépve, rég múlt időkbe kalandozom. Bár módjával bánjunk a régi fogalmával. Ha ilyenkor belegondolok a rég múltba, sokszor nem évszázadokat, nem évezredek, hanem évtizezreket kell visszalépnem. A braziliai ősvadonok nemesak a jezsuiták elpusztult hithirdető telepeinek romjait rejtik, mint a Jatapu torkolatának vadonába süppedt több száz éves romokat, hanem – mint az 1753-ból származó híres bandeirante okirat említi – ennél sokkal többet. Letűnt civilizációk emlékeit takarják az országnyi ősvadonok. Ebbe a kutatóktól, tudósoktól mindmáig alig feltárt ősi világba nagyon érdemes bepillantani. Annyi a braziliai őserdők mélyén a régészeti titok, amelyekre az idő súlyos évtizezreket rakott, hogy ezek múltba süllyedt rejtelméről kutató emberelme talán sohasem lebentheti fel a fátylat. Tudósok, régészek mindmáig izgalmas kutató területe a déli- és közép-amerikai régmúlt. Nem egy régész élete munkáját, sőt életét is rááldozta, rááldozza. A mai Dél- és Közép-Amerikában nem a jezsuiták voltak az elsők, akik civilizációt teremtettek. Húsz vagy még több ezer esztendő előtti civilizáció nyomaira ma is sűrűn akadnak az őserdőkben a régészek.”⁵

Ezután a szerző idéz a Braziliai Történelmi Intézetben őrzött 1753-ban írt jelentésből, amely az ősidőkre vonatkozóan ad némi betekintést. Majd így folytatja: „a Matto Grosso ősvadonainak sziklafalain – meg egyéb helyeken – ma is évezredes, ősi falfestményekre akadnak, ismeretlen civilizációk írásjeleinek véseteire találunk a kutatók. *Azt hiszem, ha nem lennék vadász és gyűjtő, legszívesebben régész lennék.*”⁶ (kiemelés tőlem, TZ.).

Molnár Gábor őstörténeti érdeklődése kiteljesedésében jelentős szerepe lehetett Paál Zoltánnak, aki az Ózdi Kohászati Üzemben technikusként dolgozott. Paál a második világháború utolsó hónapjaiban megismerkedett a szovjet hadsereg egy felderítő katonájával, aki a magyarokkal rokon manyisi népcsoport utolsó sámánja unokájának vallotta magát és a manyisi nép őstörténetét mesélte el Paál Zoltánnak. Ezek az ősi történetek Paál közvetítésével jutottak el Molnár Gáborhoz, aki ebből az óriási monda-rege-mese világból, a saját írói vénáján megsűrűve adott közre néhány történetet Számosan éppen Molnár Gábor írásain keresztül ismerkedtek meg ezzel a témakörrel, az arvisura-igazmondással, ahogyan ezt az ősi történeteket összefoglalóan emlegetik.

Molnár Gábor és Paál Zoltán, valamint Pataki László az ősi rovásírás kutatója között szoros baráti-kutatói kapcsolat alakult ki. Meglátogatták egymást és számos levelet váltottak. Néhány ismeretében állíthatom, hogy még sok, a kapcsolatukat, tudományos vagy annak tartott kérdéskört érintő levél, kézirat lappanghat e témakörben, felkutatásuk fontos és időszerű lenne.

⁵ Molnár Gábor: Négyen a vadonban. Bp. 1966., 73. old.

⁶ Uo. 81. old.

Molnár Gábor őstörténet iránti érdeklődésének jellegét tükrözi a Somodi Gyula barátjához 1976. július 30-án írott levelének egy rövid részlete: „újabb, ezután készülő kötetemre a szerződést szintén megkötöttem a Szépirodalmi Könyvkiadóval. Ennek címe: *Évezredek vadonában*. Ősi idők mese-monda világát idézem, beleszőve a valóságra váltott, vagy éppen hamis »bolondgomba« elméletek sokaságát”. Ugyanebben a levélben írja Molnár, hogy meghívásra a fenékpusztai ásatásokhoz utazik, de ennek közlésénél is fontosabb, hogy „majd szolgálati útlevéllal tíz napra Szlovákiába, Pelsőcre régi, százados nyomokat kutatni”⁷. Ugyanezek a kutatási programok, a könyvírás szándék más levelekben is felbukkan.

Ezzel a témakörrel Molnár Gábor a legnagyobb terjedelemben a „Négy hágó sziklavadonában” című, Hegyi Margittal közösen jegyzett könyvének befejező részében foglalkozik.⁸ Ezzel kapcsolatban írja Nemes Lakatos Zoltán: „Valamikor a hetvenes évek elején – tényleg teljesen véletlenül – kezembe került Molnár Gábor: *Négy hágó sziklavadonában* című könyve. Mint utóbb kiderült, voltunk jónéhányan, akiknek az a könyv volt az első, de egyben meghatározó élménye a témával kapcsolatban. Ugyanis Molnár Gábor érdeme, hogy könyvének ötödik fejezeteként mintegy belopta Paál Zoltánt és az Arvisurát a „hivatalos” kiadón keresztül a téma iránt érdeklődő olvasók tudatába”.⁹

A témakörrel kapcsolatban idézem még Molnár Gábor őstörténeti érdeklődéséről írott vallomását: „rég és ma már szépnek tűnő időkbe kedvemmel ereszkedem, mint valami ősi kútba, amelynek mélye tömörkedést kínál mondavilág, ősbibbnél ősbibbnél mitológiai történetek és mindezt milyen szépen előzik csingervölgyi nagyapámtól hallott gyerekkori mesém”.¹⁰

Molnár Gáborra jellemző a témakörrel kapcsolatos kis epizód. Az író a Bakony környéki Nyírád község kis diákjaival találkozott a csillebérci üttörőtáborban. Elmondták neki, hogy a közeli erdőben faragott kövekre bukkantak. Az író azonnal, mintegy házi feladatként adta ki számukra, hogy pontosan jelöljék meg, hol látták az ominózus követ és fényképezzék le. Azt vélte, hogy talán ősi faragott vagy rovásírásos köre bukkantak a gyerekek. Előbb Blaskó Jánossal, gyerekkori barátjával, tervezték az utat Nyírádra, de közbejött technikai akadály miatt nem sikeredett. Később az iskolában író-olvasó találkozóra hívták. Ekkor a tanárok-diákok társaságában felkeresték az ominózus lelőhelyet. A „felfedezés” tévesnek bizonyult, de jól jellemzi az író kutatási ambícióját.

Veszprém születése

Molnár Gábornak, az őstörténettel foglalkozó írásai közül számomra legérdekesebb a Veszprémben, a Napló-ban 1972. február 22–27. között hat részletben közölt „Veszprém születése” című munkája.

A Bakony térsége, Veszprém megye elkötelezett írója Veszprém keletkezésével kapcsolatos írását a már említett Paál Zoltán közvetítésével, Szalaváré Tura manysi fősámán unokájának elbeszélése alapján vetette papírra. Az előszóban írja: „...a rege némelykor történelmet rejt. Beleváj némely időbe, tűnő évezredek koromszín éjszakájába, onnan világít ki napjainkba tündöklő csövájával... Monda, rege? Szalaváré Tura mondanécsében nem a vitára indítót kutatom... sokkal inkább a sok-sok napjainkig megmaradt dunántúli és más tájak helységnév eredetét. Szegben a mi Dunántúlról, Veszprém, Veszprém megyei helységnév eredetéről egyetlen krónika, fennmaradt szájhagyomány nem őriz számunkra.

A csillaghímes égi mesék, réges-régi mondák ára őrzött, ősi idők aknájából elénk szökkenő történetek közt, Veszprém neve is elénk fényesedik. Nem is kutatom Veszprém neve más, egyéb eredetét, hiszen a rejtőző szép, önmagában is szép, ha az idők végtelen mélyéről, mint tiszta, erdei forrás gyöngyözőn, mesémmel feltör”.¹¹

A sorozat IV. részében, amely a *Veszprém sámán központja* alcímmel jelent meg, megtudhatjuk, hogy a sámánképző iskolában Csanak fia, Veszprém érte el a legjobb eredményt, így kerülhetett fősámáni székbe és azt a megbízást kapta, hogy a Pannónia közepén erősséget hozzon létre. Ennek 1972-ben volt a 2700. évfordulója, ebből az alkalomból készült az írás.¹²

⁷ Levél Somodi Gyulának 1976. június 30-án.

⁸ Molnár Gábor–Hegyi Margit: *Négy hágó sziklavadonában*. Bp. 1970. 511–546. old.

⁹ Nemes Lakatos Zoltán: Beavatás a Paál Zoltán által lejegyzett 348. arvisurába. Sprint Nyomdaipari Kft., Miskolc 2007. 8. old.

¹⁰ Molnár Gábor: *Amazónia és Belső-Ázsia mitológiája, égi történetei*. Veszprémi Napló, 1971. november 27.

¹¹ Napló, 1972. február 22.

¹² Napló, 1972. február 26.

Akkor is, napjainkban is számosan kétségbe vonják az Arvisura, igazszólás valódiságát. Ezzel kapcsolatban Molnár Gábor a következőket írta írásának befejező bekezdésében: „napjainkig senki sem szállt perbe Andersen, Grimm meséinek világával, a népmesék szépségeivel megtörtént-e vajon mindaz, ami bennük gyönyörködtető? Csipkerózsika száz évig aludt, és amikor csókkal ébresztették, éppen olyan fiatalon ébredt, mint mikor elaludt. Vegyük Szalaváré Tura ősi időkre érő világát ugyanilyen mesés szép emlékeztetést ébresztő világnak, a mi kedves Dunántúlnak legyen a Csipkerózsika, „akit” regélő csókjával Szalaváré Tura számunkra ébreszt”.¹³

Molnár Gábornak az ősidőkkel foglalkozó írásai nagyrészt lényegében Szalaváré Tura elbeszéléseinek Paál Zoltán által leírtak lenyomatai. Igazságtartalmuk kutatása a tudósok feladata, vélte Molnár Gábor. A maga és olvasói számára inkább szép regének, mesének fogadta el, és közvetítette olvasói számára.

Molnár Gábor emlékének ápolása Ajkán

A *Molnár Gábor Emlékszoba* a Helytörténeti Múzeumban a városnak adományozott emléktárgyait őrzi. A Molnár Gábor Általános Iskola és Speciális Szakiskolában minden évben emléknapon emlékeznek a névadóra. Ajka város önkormányzata posztumusz díszpolgárává választotta és a városi parkerdőt Molnár Gáborról nevezte el.

Sírgát az ajka-csingervölgyi temetőben gondozzák, rendszeresen megkoszorúzzák. Ajkán köztéri szobor, könyvesbolt, alapítvány őrzi emlékét. A város önkormányzata sokoldalúan támogatja a Molnár Gábor Társaság tevékenységét, a jubileumi rendezvényeket, kiadványokat, kiállításokat.

Molnár Gábor jeles író emlékének ápolására, 2006. november 10-én ajkai székhellyel, országos egyesület alakult a „Bakonytól az Amazóniáig” Molnár Gábor Társaság néven. A Társaság folytatja a hagyatékgyűjtő, emlékező-ismeretterjesztő tevékenységét és más szervekkel együttműködve előkészíti a születésének századik évfordulójára tervezett megemlékezést: tudományos emlékülést, pályázatot, emlékező összejöveteleket, kiállításokat, emlékező kötetek kiadását.

Molnár Gábor élete megmutatta, hogy sérülten, nehéz körülmények között is talpon lehet maradni, újra lehet kezdeni, sérülten is lehet teljes életet élni. Önzetlen haza-, szülőföld-, családszeretetből, kitarító munkavégzésből mindannyian tanulhatunk, különösen az ifjúság számára példát jelenthet. Életének, munkásságának, igazi önzetlen hazaszeretetének minél szélesebb körű megismertetése, emlékének ápolása mindnyájunk közös feladata és felelőssége. Indokolt, hogy emlékét a legnagyobb magyarok között tartsuk számon és örizzük, utódainknak átörökítsük.

A „Bakonytól az Amazóniáig” Molnár Gábor Társaság szívesen fogadja a Molnár Gábor életéhez kapcsolódó dokumentumokat, fényképeket, a személyes emlékek leírását a rendezvények helyszínén és a Társaság székhelyén: Ajkai Helytörténeti Múzeum, 8400 Ajka, Szabadság tér 19.

Tatai Zoltán

Az Ajkai Helytörténeti Múzeum Molnár Gábor emlékszobája
(Mészáros József felvétele)

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Dümmerth Dezső:

A reneszánsz király¹

[1468-ban Mátyás megszilárdította hatalmát. Hódoltatta az elégedetlenkedő erdélyi urakat, megfenyítette moldvai hűbérését, Nagy István vajdát, helyreállította a jó viszonyt a pápával és hadai készen álltak a Csehország elleni hadjáratra. Pillanatnyilag még csend volt, Mátyás ellenzőjével takart arcával, sisakosan páncélosan tekintett az új harcterek felé. De ez a csend csak ideiglenes.]

Ami ezek után következett, nem csupán a politikai és hadi események miatt jellemző, de igen tanulságos volt Mátyás király személyiségfejlődése szempontjából is. Mintha az a kifürkészhetetlen álarc nem tudta volna többé egészen eltakarni az arcot. Bizalmas vallomásokot ugyan továbbra sem tett senkinek – legalábbis teljes őszinteséggel nem, hiszen ő maga sem bízott másokban. S hogy milyen hatással lehetett azokra, akiket néha bizonyos „titkaival” mégis megtisztelt, megdöbbenő őszinteséggel mutatja Janus Pannonius éles epigrammája a reneszánsz királyról:

*Azt tudakoltad előbb, kegyes királyom, ő,
uralkodók legjobbika,
abból, amit magadénak tudsz, mit adj nekem?
Akármit, csak ne titkaid!*
(Tellér Gyula fordítása)

Ezt a versét 1468-ban írta Janus, és ennek az évnek tavaszán indította meg Mátyás hadait Podjebrád ellen, átlépve Csehország határát. Cselekedetét 1468. április 8-án kelt manifestumában így magyarázta meg: „Elszántuk magunkat, hogy mi vállalkozunk erre, amit mások elhárítottak maguktól. Ez súlyos tehernek látszik, de a legmagasztosabb égi jutalmat és a legnagyobb földi dicsőséget igéri. Ezt a háborút nem kevésbé tartjuk szentnek, mint azt, amit régtől fogva a törökök ellen viselünk. Biztosan számítunk a Mindenható támogatására, mert az ő ügyéért fogunk harcolni. Sem becsvágy, sem más földi előny kiáltása nem vezérel. Egyedül szánakozásunk az elnyomottakon, hódolatunk az apostoli szék iránt, buzgalmunk az igaz hit érdekeiért ösztönöz. Egyetlen jutalom, amit várunk, a béke, mely a háborúk szülötte, és azok háládatossága, kiket jótéteményeinkben részesítünk!”

Erkölcsei alapokon nyugvó eszményekről beszél tehát változatlanul, és ez még a középkor nyelvezte. A szavak csendülése azonban már az újkori, reneszánsz-diplomácia öngazoló fegyvertárába tartozik. De nem azért, mintha csak maga Mátyás használna diplomáciát. Ellenfelének, Podjebrádnak – aki a huszitizmus alapjáról valójában a pápaság és császárság intézménye ellen tör – tervezett európai koalícióval, ugyancsak megvannak a maga erkölcsi eszményei „a fejedelmek emancipálásával a pápa és császár zsarnoksága alól” – de ehhez természetesen egy saját, hatalmi törekvés is járul, amelybe cseh-lengyel szövetségben Magyarország meghódítása is beletartoznék. Podjebrád tájékozódásai a német választófejedelmeknél, illetve a nemzeti egyház gondolatát – ha nem is huszita alapon – felkaroló francia királynál, mindezeket a nem is nagyon új terveket tartalmazza.

Magyarország elleni lépésekre Podjebrádnak azonban csak akkor lehetett volna elég ereje, ha idegen szövetségeseket tud mozgósítani akár német, akár lengyel részről. Az egyházból való kiközösítés azonban, Podjebrád hatáskörét – bár nem tudott már ez az eszköz a régi erővel sújtani – erősen mérsékelte.

¹ Dümmerth Dezső: A két Hunyadi című munkájából. (Bp. 1985. 184–198. old.)

Mindenképpen Mátyás volt tehát a támadó fél, a pápa tekintélyére hivatkozva, és pusztán „eszmei” alapon, mert Podjebrád a gyakorlatban nem jutott még odáig, hogy fegyverre keljen volt veje ellen.

Az események gyors pergése így mindenképpen Mátyásra vetíti a legélesebb fényt, bemutatva magatartását. Hunyadi János fia 1468. április 14-én indul meg Pozsonyból, főpapok és főurak fényes társaságában, hogy átlépje Csehország, pontosabban a cseh királysághoz tartozó, és a magyar határral közvetlenül érintkező morva föld határát. A hadak be is vonulnak Brünnbe (Brno)², és Mátyás elfoglalja Morvaország fővárosát, Olmützt (Olmuc). Seregeivel körülzárja Podjebrád fiát, Viktorint is, de neki végül sikerül kiszöknie a kelepceből. Podjebrád király serege ekkor Csehországba vonul vissza, miután Mátyás elkerüli vele a nyílt csatát. Egyelőre megelégszik a morva föld elfoglalásával és a hadak fővezérletét a hozzápártolt cseh katolikus főúri párt képviselőjére, Sternberg Zdenkóra bízva, visszatér Pozsonyba.

Mintha maga is kerülni kívánna, hogy volt apósával fegyveres, személyes harcba keveredjék a csatamezőn, a következő hónapokban a diplomáciai közeledést kísérel meg. Éppen ott, ahol jól tudta, hogy Podjebrád esetleg szövetségre számíthat, a lengyel udvarban. S ott, ahol IV. Kázmér király felesége, Habsburg Albertnek és a koronát eltulajdonító Erzsébet királynénak szintén Erzsébet nevű leánya, Mátyás legnagyobb ellensége lakott. Ez a Zsigmondot és V. László rokonságát magába foglaló származási vonal még mindig igényt támasztott a magyar trónra. Itt próbálkozott Mátyás egyfelől szövetséggel, másfelől leánykérőként is fellépett, de kitérő választ kapott – ami a Jagelló-udvar megnyilatkozása-it tekintve csak finom leple volt az elutasításnak.

Ebből mindenestre megtudhatta Mátyás, hogy a lengyelektől nem várhat személye irányában semmiféle áthangolódást. De itt, a Jagelló-udvarban voltaképpen a Habsburgok néztek vissza rá Erzsébet királyné személyében, azok a Habsburgok, akik már nemzetközinek és családjuk jövőendő birtokának tekintették a magyar trónt. Mátyást, mint „magyar nemzeti királyt” különösen gyűlölték, és a lengyel főurak más alkalommal nem is mulasztották el hangoztatni Mátyás alacsony származását, és azt, hogy nemessége „nem igazi”.

Ebben a helyzetben Mátyásnak nem maradt más szövetség reménye, mint a kétes értékű nyugati szomszedság: Frigyes császár. Ha valaki, Mátyás jól tudhatta kétes értékét, mégis azt látjuk, hogy ismét és szinte makacsul itt keresett szövetséget magának, ahol a Habsburgoknak másik, jóval komolyabb arca tekintett vissza rá. De a császár már csak a pápa miatt sem lehetett ellenséges a katolikus egyház érdekeit képviselő, és a cseh eretnekeket megbüntetni kész magyar királlyal szemben.

Úgy tetszik, ebben bízott Mátyás, sőt, Podjebrád egyik tanácsosának értesülése szerint Frigyes még külön is hitegette azzal, hogy pap akar lenni, és hogy 8 esztendő Miksa fiának gyámságát Mátyásra fojta bizoni. Nyilvánvaló, hogy Mátyás részéről mindebbe a római királyság elnyerésének reménye is beletartozott, s ezen keresztül egy távolabbi, de esetleg közelebb hozható terv: út a császári trón felé. Egy ilyen titkos természetű tervet természetesen nem találhatunk meg a diplomácia aktáiban. Sokkal fontosabb volt ez Mátyás féltve őrzött „titkai” között. Talán éppen hasonló azokhoz, melyektől Janus Pannonius anyyira visszahökölt.

1469 elején mindenestre Mátyás visszatért Magyarországra, hadjárata folytatására. Dlugoss lengyel krónikás híre szerint eközben a császárnak is megvoltak a maga titkai. Éppen ebben az időben, Rómában arra tett lépéseket Frigyes, hogy a Habsburg-ház magyar trónigényét elismertesse a pápával. Hivatalos adatok erről sem maradtak fenn, de hogy ez a kívánság változatlanul fennállott, arról a történelem egész eseménysorozata tanúskodik.

Mátyás az most a nemzetközi diplomácia nagy titkolózói közül, aki mindenképpen a legváratlanabb meglepetést szolgáltatta. A pápa és a császár rövidesen megdöbbenve értesültek, hogy Mátyás 1469. február 27-én, ahelyett, hogy folytatta volna a cseh király elleni „büntetőhadjáratot” – váratlanul személyes tárgyalásra ült le volt apósával, Podjebráddal.

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Mátyás még e hónap elején fegyveres haddal indult meg Brünnből, tehát az előnyomulást folytatni akarta. Olyannyira, hogy szokott merészségében és meghökentető ötleteiben bízva, áruhában, szolgálégynek öltözve Chrudim városa előtt a cseh őrség fogságába jutott. Szerencsére csak átmenetileg. Mátyás kitűnően beszélt csehül, így általában nem került abba a gyanúba, hogy idegen. Jó színlelő képessége pedig el tudta hitetni, hogy valóban az, akinek látszik. Az eset azonban óvatosságra inthette, valamint az is, hogy a februári hónap téli, havas viszonyai hozzásegítették Podjebrádot a magyar sereg összekötő vonalainak elzárásához. Mátyást tehát nemcsak a császári

² Régi magyar nevén Morvaberény. (Szerk.)

szövetséges aknamunkája, hanem kényszerhelyzete is arra ösztökölte, hogy személyes találkozót kérjen.

Az, hogy valójában miről beszéltek a személyes találkozón. Anhow közelében, egy félig leégett ház belsejében, „romantikus”-nak mondható körülmények között, nem derült ki, mindkét fél vigyázott erre. Nyilvánosságra csak annyi került, hogy fegyverszünetet kötöttek, amelyet Olmützben folytatandó tárgyalások tartanak fenn. A másik ismeretes tény: Podjebrád egyik tanácsosát azzal bízta meg, hogy a német választók közé tartozó brandenburgiaknál és a francia királyi udvarban Mátyás érdekében hiúsítsa meg a legutóbbi német birodalmi gyűlés szándékát. Ezen a gyűlésen ugyanis Frigyes császár a burundi herceget ajánlotta a római királyságra, és ez eleve elzárta Mátyás lehetőségeit.

A német választófejedelmek azonban sohasem gondoltak arra, hogy Mátyást római királlyá válasszák, és ezt Podjebrád tanácsosának sikertelen útja is bizonyította. Viszont jellemző Mátyás találatosságára, valamint arra a sokat emlegetett tulajdonságára, hogy a veszélyes helyzeteket miként tudta a saját hasznára fordítani, a következő: Podjebrád is lépéseket tett ebben az ügyben. Hiába volt eredménytelen a követség, Mátyás időt nyert a fegyverszünettel, és szorult helyzetét Podjebrád nem tudta a maga javára fordítani. De hogy Mátyás szorult helyzetben volt, arról árulkodik egy saját levele is, amelyben Frigyes brandenburgi választófejedelemehez fordulva azt kéri, hogy „zarándokruhában” – titokban – felkereshesse őt, egy szoros szövetség megkötésének megbeszélésére.

A nyilvánosság előtt viszont senki nem láthatta őt nehéz helyzetben. Sőt, a hatalom fölényes titokzottságának leple vette körül. Így találták őt Brűnnben a pápa és a császár követői is, akik azért jelentek meg nála, hogy mindenképpen rábeszéljék a cseh háború folytatására. Állítólag a pápai követek még egyházi átokkal is fenyegették. Mátyás azonban nem szerezte meg azt az örömet a követeknek, hogy könnyen rábeszélhető legyen. Először is nem mondott le a Podjebráddal való találkozóról, mint szeretnék volna. Sőt, a találkozó Olmützben, a pápai és császári követek szeme láttára ment végbe: Mátyás ugyanis magával vitte őket.

A találkozón azután kiderült, hogy Podjebrád követe nem járt eredménnyel. Elgondolkotató Albert brandenburgi örgrófnak 1469. március 23-án kelt, erre a tárgyra vonatkozó levele, amelyet Frigyes választófejedelemehez intézett. Ebben a levélben olvasható: sem arra nem lehet számítani, hogy a császár lemond a trónról, sem arra, hogy a német választófejedelmek idegent fognak a helyére választani. S lényegében Podjebrád követével is ezt közölték.

Ez teljesen logikusnak tűnik a mai ember számára, annál is inkább, mert nem volt rá soha más példa. Voltak ugyan már a XIV. században is ilyen törekvések nem német uralkodók részéről. De ez Szép Fülöp francia király törekvése volt, aki részben országának kedvező földrajzi fekvése miatt is, sok mindenbe bele tudott avatkozni. A császári trónt, azonban mint francia király sem tudta elérni. Igaz, VII. Henrik személyében a francia Arlon grófok családjából származó Luxembourgok, így utóda, IV. Károly, Vencel és Zsigmond sem voltak német eredetűek, de családjuk arról a földrajzi helyről került ki, mely nem a francia királyság, hanem a német birodalom tartozéka volt, és így nem számítottak „idegennek”. Az, hogy Zsigmond, mint magyar és cseh király nyerte el a császárságot, a dinasztiaiból való származásának volt köszönhető. Mátyás törekvése ellenben merőben ellenkező irányban haladt. Nem csak hogy idegennek számított magyarsága miatt, hanem dinasztiaja sem volt: apja köznemesi sorból emelkedett főúrrá, kormányzóvá, de nem lett király. Még saját hazájában is egészen példátlan volt felemelkedése. Az a közbeszéd, hogy ősei nem is a magyarok, hanem a vlachok földjéről származtak, Magyarországon is sok nehézséget okozott neki. Királlyá választását egyedül apja érdemeinek, s így támadt párhíveinek köszönhette. Most, hogy saját, személyes tulajdonságai egyre inkább kibontakoztak, még magyar alattvalói nagy részében is megütököztetést keltett az a fékezhetetlennek tűnő becsvágy, amellyel más országok koronájára tört. Féltek, hogy nem becsüli eléggé a magyar koronát.

Nem maradtak fenn írásos dokumentumok arról, milyen tervei voltak pontosan Mátyásnak, milyen vitái környezetével, magyar tanácsosaival. A római királyságra irányuló törekvés sem a Frigyes császárra vonatkozó forrásokban, sem magyar emlékekben nem olvasható. De Podjebrád környezetéből, a cseh király bizalmas tanácsosára, Gregor Heimburgra visszavezethetően tudunk róla, és Velence bécsi követe is említi. Mindebből nyilvánvaló, hogy nyíltan, szövetségi szerződésben nem szerepelt, de nem is szerepelhetett, mert a császár sem rendelkezett ebben a kérdésben teljhatalommal, csak a választófejedelmek befolyásolása útján. Mivel a cseh király is a választófejedelmek közé tartozott, érthetőek ezek az értesülések. De ezzel a háttérrel érthető igazán Mátyás számára a cseh királyság felé vezető út fontossága is. Nem azért, mintha vazallus választófejedelmek akart volna lenni e minőségben a császárnak, hanem hogy a római királyt, illetve a császárt választók közé bejutva megkapja a magyar mellé azt a két

másik koronát is, amelyet elődei közül Albert és Zsigmond is viselt. Mátyás magyar király egyúttal cseh király, és végül német-római császár is kívánt lenni. Azzal a különbséggel, hogy ő nem Magyarország számára idegen környezetből törekedett erre, hanem magyar nemzeti királyként megválasztva.

Az bizonyos, hogy e tervét őszintén nem fedhette még fel, hiszen a legutóbbi felkelés is bizonyította: az abszolút uralkodói törekvések iránt a magyar alattvalóknak még akkor sincs érzékük, ha azt saját nemzeti királyuk akarja megvalósítani. Már az sem csekély küzdelembe került, hogy a csehországi aspirációkat elfogadtassa. Itt azonban segítségére volt a pápaság. Ugyanaz a pápai szentszék, amely a kereszténység érdekében oly régóta szorgalmazta már a török elleni háborút, most a kereszténység érdekében sürgette a cseh huszita eretnekmozgalom elleni hadjáratot. Mátyás, mint valaha Nagy Lajos, „a kereszténység egyházvédő kapitányaként” szerepelt Európában – mégpedig egyedül, mert a husziták elleni harcban sem támogatta senki.

De Mátyást mintha szűkebb környezetében sem zavarta volna különösebben az egyedüllét. Hízelgők, dicsőítők, sőt, bohócok nagy számban vették körül, de eléggé józan volt ahhoz, hogy – bár szívesen elszórakozott rajtuk – ne vegye őket komolyan. Akiket komolyan vett, azok egészen mások. Még mindig ott volt közvetlen környezetében az esztergomi érsekké tett Vitéz János, az apai barát, aki mintha Hunyadi János szellemét képviselné. Mátyás később úgy nyilatkozott róla, hogy Vitéznek olyan szabadsága volt az ügyek vitelében, hogy „tetszése szerint kormányozta az országot”. Ezt egy levelében írta Mátyás, Bonfininek egy személyes kihallgatáson viszont azt mondta önmagáról, hogy már kora ifjúságától megszokta, ne mások tanácsa szerint intézze az ügyeket.

Annyi bizonyos, hogy Vitéz Jánosban nagyon megbízott. A legkényesebb diplomáciai ügyekben, főként Frigyes császárnál, a tapasztalt, humanista főpap nélkülözhetetlen volt a számára. Vagy talán Mátyásnál előbb-utóbb senki sem volt nélkülözhetetlen? Még Vitéz unokaöccse, Janus Pannonius, a pécsi püspök is hűségesen kísérte. De vele szemben 1465 óta, mikor Rómába küldte követül II. Pál pápa üdvözlésére, mintha már nem lett volna oly felhőtlen a viszony.

Mindenesetre mellettük német főpapok is egyre inkább kezdenek feltűnedezni Mátyás környezetében. Beckensloer János lett a váradi püspök, s most Brünbnen ennek testvére, Beckensloer Jeromos boroszlói kanonok is diplomáciai szerepet kap. Őt küldi II. Frigyes brandenburgi választófejedelemhez azzal a titkos üzenettel, hogy zárandokruhában találkozni óhajt vele. De Podjebrád eredménytelen közvetítő kísérletei után Mátyás – aki mintha csak állandóan egy tündöklővé varázsolódó színpadon forogna – új szerepet vált.

Podjebráddal és fiaival szinte tüntetően nyájas marad ugyan – annyira, hogy a cseh katolikus főurak megdöbbennek és felháborodnak –, de mintha egyre kevesebb érdeklődést mutatna e főúri párt támogatása iránt. Szinte rávezeti őket a gondolatra, hogy többet tegyenek érte. Mesteri módon csigázza fel a cseh katolikus főurak pártjának izgatottságát azzal, hogy bizonytalanságban tartja őket. A párt feje, Sternberg Zdenko, aki Mátyás bejövetele előtt még maga akart Podjebrád utóda lenni, majd Hunyadi fiának hívétel szegődött, most valósággal könyörög „a kereszténység kapitányának”, hogy fogadja el cseh királlyá választását.

Mátyás nem mutatja, hogy éppen ezt akarja elérni. Sőt, aggodalmairól beszél, hogy királlyá választása esetén a pápa és a császár segítségére már nem számíthat majd, és a német fejedelmek szövetsége meg is támadhatja. Tudja jól, miről beszél, mert egyszerre dolgozik benne az eltökélt dicsőségvágy és a helyzet nehézségeinek reális mérlegelése. Azt is tudja, hogy a pápa valóban nem gondol arra, hogy ő cseh király legyen, Frigyes császár pedig éppen nem örülne az ő hatalma növekedésének, noha Podjebrádot ő sem kedveli. Keleten ott várakozik IV. Kázmér lengyel király, aki leánykérését elutasította, és aki a magyar trónra vágyakozva, adandó alkalommal készségesen fogna össze az ő ellenségeivel.

Tulajdonképpen veszélyes helyzetben, magára hagyatva áll most is, hogy Morvaországot és Sziléziát már elfoglalta. De úgy látszik igaz, amit sajátos egyéniségéről mondanak, hogy Mátyás szinte „elemében érezte magát” a veszélyes helyzetekben és tiszta aggyal, nyugodt idegekkel, a legváratlanabb diplomáciai fogásokkal és katonai csapásokkal tudott operálni. Ritka adomány, hogy egy uralkodó nemesak hadvezér, hanem ügyes diplomata is legyen.

Ellenségeitől körülveve, most is „több húron” játszik. Hiszen még ott van a béketárgyalásokra váró Podjebrád is, akivel ügyesen fegyverszünetet kötött, de akivel semmiképpen nem békülhet meg, hiszen akkor a pápa és a császár lenne az ellensége, és az egyházvédő erkölcsi alapról is le kellene mondania.

Különben Mátyás nem is titkolja, hogy ő már nem az a típusú egyházvédő főkapitány, mint amilyen száz évvel korábban még Nagy Lajos volt. A nápolyi örökségét birtokba venni kívánó Anjou bűnbánóan vonult ki végül Itáliából, s búcsúzóul Szent Péter sírja előtt áhitattal imádkozott Rómában, kivonva

magát az avignoni pápa egyházi kiközösítéséből. Háborúja célját pedig végül úgy elejtette, hogy még kártérítésre sem tartott igényt öccse meggyilkolásáért.

Mátyás – említettük már – elbűsűzött az áhitattól, ő játszik. Óvakodik a nyílt, sértő magatartástól, de azért sokat kockáztat. Már a Podjebráddal való fegyverszüneti tárgyalás, az alkudozás is kockázat volt, hiszen a pápai kiközösítés az ő feje felett is ott lebegett. Most, amikor visszazagozdik ismét a pápa elképzeléseihez, és újra felveszi a harcot Podjebráddal, ezt sem vallásos áhítatos cselekedetnek szánja. Igaz, nehéz is volna már egy ilyenféle póz a XV. század uralkodójának, a becsvágy, az uralomgyarapítás képviselőjének.

A pápai követeket ugyanis új megdöbbenés várja. Mátyás nemcsak meglepetésszerűen ült le tárgyalni az eretnekek királyával, hanem a szakítása is meglepetésszerű, és egyáltalán nem vallásos színezetű. Barátságos lakomára ül le a mit sem sejtő Podjebráddal, akivel igaz, már csak azért sem tud mit kezdeni, mert makacs a maga teológiai eretnokségében, és sohasem ő akar engedni, hanem naivul azt reméli, hogy majd a pápa fogja feladni az ő eretnek érvelését és ebben Mátyás segíteni fog neki. Mátyás viszont nem keres teológiai érveket, de még csak hősi pózt sem. A barátságos lakoma kellős közepén hagyja Sternberg Zdenko ötletét – ami, úgy tűnik, előre megbeszélthetett – érvényesülni. Döntsék el a vitás vallási kérdést az udvari bolondok, a maguk küzdelmével. A játékos, bolondos ötletről csak akkor tűnik ki, milyen komoly, mikor a cseh bohóc már a magyarnak karjai közt a levegőben kalimpál, közel ahhoz, hogy földhöz vágják. Podjebrád egyik főembere ekkor beavatkozik, s megfogja Mátyás bolondjának a karját. A következők váratlanul: Sternberg Zdenko arcul csapja Podjebrád emberét. Mindenki felugrál, a kardok kirepülnek hüvelyükből, és a két uralkodó nem győzi csillapítani, ki-ki a saját alattvalóit, hogy a vérontást megakadályozzák. Ez ugyan sikerült, de közben egyszerre lehültek Podjebrád és Mátyás barátságos érzelmei is. A lakomának vége szakad, s bár senki nem mond ki szóval semmit, Mátyásnak már kezében az ürügy a tárgyalások beszüntetésére. A két király elválik egymástól és többet nem is találkoznak.

Már a Bonfini alapján ismert, egykorú hagyomány is említi: a pápai követek megbotránkoztak az ötleten, hogy a keresztény hit kérdéseit bohócok mérkőzésétől tették függővé. A modern ember viszont az események és magatartások egészének vizsgálatában hajlandó volna úgy dönteni, hogy valóban, a válás már csak pusztá ürügy egy hatalmi harc üzleti vállalkozásában. Még sem egészen ez a helyzet. A vallásos érzés főleg az alacsonyabb társadalmi régiókban élő tömegeket még annyira áthatja, hogy a vezető diplomaták és uralkodók – bármennyire cinikusak is a maguk céljai elérésében, vagy bármennyire szabadon gondolkodnak a középkor kötött eszmevilágához képest – a tömegeket lelkesíteni, befolyásolni még mindig csak a vallásos eszmevilág alapján képesek. Podjebrád és Mátyás hadjárata, amely különben át meg át van szöve személyes találkozásokkal, a régi, rokonsági viszony emlékeivel, a vallási meggyőződés különbözősége alapján tud csak következetesen egymással ellentétben maradni. Ha Podjebrád megkísérel is olykor Mátyás érzelmeire hatni, szemére hányva, hogy ő, a „fia” haddal támad az „apára” – az ellágyulás biztos ellenszere mindig az, hogy a magyar király az ősi, katolikus hit hűségére és megvédésére hivatkozik. Podjebrád pedig nem enged a maga huszita meggyőződéséből.

Még Bonfininek utólagosan Mátyás szájába adott beszédei sem tekinthetők olyan mértékben „költöttnek”-nek, hogy egész alapkoncepciójuk hamis lenne. A hagyomány velejében és a még Bonfini által jól ismert személyek gondolkodásmódjában is benne volt. Ami az irodalmian megszerkesztett beszédek lényege: a pápa által képviselt apostoli egyház, amelyet Jézus Krisztus alapított, s melynek tanítása egyedül vezet az üdvösségre, szemben áll a Csehország egy részében terjedő eretnokségek minden fajtájával. A hadviseléshez hozzájáruló rendek gyűlését, vagy a háborúba induló katonák lelkesedését is csak úgy lehetett feltűzteni, ha változatlanul emlékeztették őket saját hitük magasabbrendűségére, és nem csupán a pápai tekintély ellen való lázadásban jelölték meg az eretnokség lényegét. A huszitákkal együtt mint tévtanítókat emlegették a táborítákat, paulinusokat, s végül az adamitákat is, akik a „paradicsomi ártatlanságot” utánözva ruhátlanul jártak, így gyülekeztek össze, és kultuszaik végül is botrányos orgiákká fajultak. A magyarokkal való összehasonlításban természetesen szerepet kaptak a nemzeti elmentétek is, főként az a körülmény, hogy Észak-Magyarországon a „cseh testvéreknek” nevezett eretnokségek képviselői azok a rablásból, fosztogatásból élő és gyilkosságokat, erőszakosságokat, tempomgyalázásokat elkövető, Giskrához hasonló kapitányok alatt működő katonák voltak, akiktől a magyar falvak is sokat szenvedtek.

A Podjebráddal való tárgyalások megszakadása után Mátyás már „nem áll többé ellen” a cseh katolikus rendek kérésének, és az olmtüzi székesegyházban cseh királlyá választatja magát. A dómban Vitéz János esztergomi érsek és Protáz olmtüzi püspök kezébe teszi le az ünnepélyes esküt. Majd innét, Mor-

vaország fővárosából átvonul a cseh korona másik, neki hódoló tartományába is, Boroszlóba (Wroclaw), Szilézia fővárosába, ahol megismétlődik a jelenet. Csakhogy itt még nagyobb az ünnepélyesség.

Mátyásnak most már nincs szüksége a romantikus, „zarándokruhás” tervre: Boroszlóban meghívására megjelenik maga II. Frigyes brandenburgi választófejedelem és unokaöccse, jövendő örököse: János őrgróf is. Az Oltáriszentséget ünnepélyes körmenetben, baldachin alatt viszi Boroszló püspöke. Utána Mátyás halad, jobbján Roverella pápai legátus, balján a brandenburgi választófejedelem. A mennezetet őt sziléziai herceg és János őrgróf viszi.

Hunyadi János fia most alakváltásainak csúcán van: miután előbb cseh szolgaleánynek öltözött, és még el is fogták, aztán hirtelen kibékült, a hajdani apósának ismét „kedves fia” volt egy ideig jobb kilátások reményében, most újból ellenfele Podjebrádnak és már választott cseh király, aki a korona hűbéreseinek hódolatát fogadja, a pápai legátus kíséretében. Követet küld még Margit, a szász választófejedelem özvegye, és egyben Frigyes császár nővére is, és követet küldenek a Wittelsbach-ház tagjai is: Frigyes rajna-pfalzi választó, valamint Lajos és Albert bajor hercegek, elismerve Mátyást cseh királynak.

Bármennyire is nem volt még befejezve a háború, és nem lehetett e követküldésekben vakon bízni, Mátyás most már az európai hatalmak nemzetközi lépcsőfokán lépett fel, kiemelve Magyarországot abból a nyomasztó elszigeteltségből, amelybe részben az idegen uralkodók kormányzása, részben a saját földesúri határaikon túl nem látó, önző oligarchaérdek, részben pedig a török nyomása alatt süllyedt.

A néptömeg azonban örült, mert bőven szórta nekik a pénzt és a látványosságokat. Már Olmützben magyar és osztrák bor, meg cseh sör folyt a főtéren álló kútból a nép számára, a rendeket pedig négyszáz személyes teríték várta Mátyás rezidenciájában. A reneszánsz király elemében volt ilyenkor is, nemcsak a veszedelemben. Bőkezűségével és nyájas modorával lebilincselte vendégeit, főként az öreg Frigyes választófejedelmet, akitől leánya kezét is megkérte.

Az újabb leánykérés egyébként abban is jellemző Mátyásra, hogy ő maga az, aki az esküvőt csak két év múlva tervezi, mert „a háborúk miatt” el van foglalva. A hadjáratok fontosabbak neki, mint a házasság, amely nem tűzhelyigény, csak politika. De politikából is mielőbb fontos lenne az utódlás miatt. Mátyás azonban, aki egyébként nagy realpolitikusként tud mutatkozni, mintha valami mohó türelmetlenség hajszolná, mindig újabb és újabb fordulatokat akar a sorstól kicsikarni. Nagyon sok mindent meg is tud tenni, de házassági kísérleteivel sok időt veszteget el hiába. A brandenburgi fejedelem sem veheti így komolyan ajánlatát, bármennyire unszolja is Mátyás határozott válasza. Csak annyit mond, hogy két év alatt még a király is mást gondolhat. Pedig ekkor egyikük sem tudja, hogy a következő év folyamán Mátyás követei váratlanul már Bécsben fognak kopogtatni Frigyes császár öt éves leányáért, Kunigundáért.

Hunyadi János fiának azonban közben folytonosan háborúra kellett gondolnia. Ha ő nem akarta volna, akkor mások kényszerítik rá. Mikor 1469 őszén, az akkori hadviselés szokásai szerint ismét Magyarországra akart visszavonulni „telelésre” – az elejtett tárgyalófél: Podjebrád akciói maradásra kényszerítették, sőt, veszélyes helyzetbe hozták. Az év nyarán Mátyás még volt ugyan oly szerencsés, hogy Weszeli városánál elfogta Podjebrád legidősebb fiát, Viktorint, aki ellene vezetett egy akciót. Mátyás személy szerint kedvelte a fiatalembert, aki annak idején, királlyá választásakor a magyar határig kísérte. Biztos őrizet alatt Visegrádra küldte, fogságba, de minden kedvezményt megadott a fogolynak, nem bánt rosszul vele. Ezalatt azonban Viktorin öccse, Henrik Morvaországban győzelmet aratott a magyar csapatokon. Ezzel szabad utat kapott Magyarországra is, és átlépve a határt, feldúlta a Vág völgyét a Felvidéken.

Egyre közelebbnek látszott Mátyás magára maradása a csatatéren. Frigyes császár Ausztriából, ígérete ellenére semmi segítséget nem küldött, s ezért a magyar király a maga részéről „szívesen látta” a Frigyes ellen lázadó nemesi felkelést Baumkirchner vezetése alatt. Frigyes viszont a lázadónak e titkos támogatásáért neheztelt meg, és számolni lehetett azzal, hogy a soha sem kedvelt magyar király ellenében inkább elfogadja Podjebrád szövetségi ajánlatát. Mátyás ekkor ismét elővette Vitéz János okosságát és tapintatát, amely Frigyesnél a koronaügyben már bevált, s megint őt küldte követségbe, a császár udvarába. Természetesen nem valami megijedten ajánlkozó tárgyalófélként közeledett. Vitéz János útján sokféle követelést terjesztett Frigyes elé, és személyes érkezését a követelések teljesítésétől tette függővé. Bizalmatlanságát sértő módon azzal a kívánságával is éreztette, hogy bécsi tartózkodása idejére a város mindkét kapuját magyarok őrizzék. A császárnak biztosító oklevelet kellett kiállítani, hogy

öt és kíséretét bántalom nem fogja érni, mire ő is megígérte, hogy magatartása barátságos és szívélyes lesz.

1470. február 11-én vonult be Mátyás király Bécsbe. Most nem fogolyként hurcolták ide, mint először, V. László kíséretében. A reneszánsz király megint megmutatta a külső díszek iránti szeretetét, pompakedvelését. De ez nem csupán üres hivalkodás volt, hanem – a politika eszköze. A takarékoskásból és a művészet iránti érzéketlenségéből egyszerű, dísztelen udvart tartó Frigyes császár alattvalói éles kontrasztban láthatták a magyar király ünnepi díszfelvonulását, maga és kísérete ruháinak, köntöseinek csillogását, a fegyveres pompája mellett megmutatva az őt körülvevő erőt is. Három, köréhez legközelebb álló főpapja kísérte. Egykori nevelője, Vitéz János, mellette ennek unokaöccse, a pécsi püspök, Janus Pannonius és a már egri püspöki székben ülő német Beckensloer János. Mátyás, aki Csehországot nem foglalta ugyan el, de Morvaországot, Sziléziát és a két Lausitzot birtokában tartotta, kezdett hatalma és becsvéga csúcsa felé közeledni ebben az időben. Jövedelmeit már nemcsak a magyar Felvidéknek a csehek alól felszabadított bányavárosai növelték, hanem a sziléziai gazdag városok is. Sajátságos ugyan, hogy rövidesen mindhárom kísérő főpapja elárulta – de uralma szilárdságának ez sem ártott meg. Valóságos szimbólummá vált az az ünnepélyes, diplomáciai aktus is, amelyet ő maga azért rendezett meg Bécsben, hogy a firenzei köztársaság követe az itáliai reneszánsz „Múza-köztársaság” képviselőjében itt adja át a magyar királynak az ajándékuul szánt oroszlánokat. Bizonyítva Mátyás terjedő európai hírnevét.

Honismeret a napköziben

Forróné Virág Zsuzsával beszélget Halász Péter

Forróné Virág Zsuzsa esztergomi pedagógust 2004 nyarán ismertem meg, amikor Esztergom adott otthont a Honismereti Akadémiának. A József Attila Általános Iskola akkori igazgatójában jó szervező-készséggel rendelkező, s a honismeret iránt nemhogy érdeklődő, de elkötelezett tanárt ismertem meg benne, olyat, akiből nagyon sok kellene a szervezett honismeret mozgalom soraiban. Virág Zsuzsa az óta már nem igazgató, de a honismeretet ma is felhasználja, hogy színesebbé, eredményesebbé, teljesebbé tegye iskolai nevelő munkáját.

• *Hogyan illeszkedik honismereti munkád az iskola helyi tantervébe?*

Az önkormányzat Esztergom minden iskolájában lehetőséget nyújt a helytörténet oktatására. Erre a célra plusz egy tanítási órát biztosít a 8. évfolyamon. A Nemzeti Alaptanterv alapján az 5. és a 6. osztályban, külön modulként jelenik meg a hon- és népismeret tantárgy. Amikor a napközibe kerültem, azt a feladatot kaptam, hogy próbáljuk megtartani a gyerekeket, ne csak tanulószoba, meg gyermekmegőrző legyen ez a szakfeladat, hanem próbáljunk kitalálni értelmes foglalkozásokat és feladatokat. Akkor gondoltam, hogy a honismeretet lehetne felhasználni a napközi foglalkozások tartalmassá tételéhez, mivel már régebben is foglalkoztam ezzel a témával.

Alsó tagozatos gyerekekről van szó, elsősorban elsősökről. Nálunk 8 napközis csoport van, hét alsó tagozatos és egy felső. Kollégáimmal beosztottuk, hogy melyik napon melyikünk tart klubfoglalkozást a napköziben, s erre a gyermekek jelentkeztek. A hagyományismereti foglalkozást én tartom, mégpedig nem csak a saját csoportomnak, hanem mindazoknak, akik jelentkeztek. Nagyon örülök neki, hogy nagyon sok elsős jelentkezett.

• *Ez vajon attól van, hogy az elsősök az óvodában már találkoztak ezekkel az értékekkel, s még nem rontott rajtuk a televízió, vagy akár az iskola?*

Valóban azt gondolom, hogy az óvodában nagyobb teret kapnak a hagyománnyal kapcsolatos ismeretek. Úgy is hirdetem, hogy olyasmivel fognak találkozni, amivel már az óvodában foglalkoztak. De a többi is elsősorban manuális foglalkozást ígér: hétfőn drámapedagógia, kedden papírhajtogatás, csütörtökön sport, pénteken gyöngyfüzés.

A mi foglalkozásainkat az esztendő naptári fordulóihoz kötődően állítottam össze. Kezdtük azzal, hogy *Mihály nap?* Filmet néztünk a juhászok életéről, aztán beszélgettünk róla. Nagyon érdekes, hogy a gyermekek nem ismerik az olyan szavakat, mint csikós, gulyás, ménes, csorda... Nem tudják, melyik állatot ki őrzik? Aztán van egy videokazettánk, a *hónapsoroló*. Minden hónaphoz van egy kisfilm, ami-

ből népdalokkal, népszokásokkal ismerkedhetünk. Az Óbudai Népzenei Iskola készítette, Kobzos Kis Tamásék.

Mihály nap után került sor a *fazekasságra*. Eredeti népi kerámiákat vittem be: korondit, mezőkövesdit... rettenetesen élvezték. Megismerték, hogyan kell feldolgozni az agyagot, miként formálják, korongozzák, szárítják... Majd tavasszal elmegyünk a városban néhány keramikushoz, hogy lássuk is. Szövőszékünk nincs, de rendes kis *szövőkereteink* vannak, amin kis szönyegetek szőttünk. Mikor a *kenderfeldolgozásról* beszélgettünk, a Balassa Múzeumból elvittem nekik Kis Anna 1886-ból való guzsalját.

Márton napra készülve terveztük a Márton napi *vásárt*, mégpedig valamennyi hagyományörző napközis csoport, hogy bemutatjuk a népi mesterségeket és a népi hagyományt. Árulni fogunk, s a befolyt pénzt a napközire fordítjuk. Beszéltem nekik Márton püspökről, olvastuk a legendáját a lúddal. November első hetében az *időjárásokkal* foglalkozunk. Édesanyám falun lakik, megkértem gyűjtőn libatolat. Megfaragjuk, készítünk belőle íróeszközt. Eszünk kísütött libahajat, mert „aki Márton napján libát nem eszik, az egész esztendőben éhezik!”

Balázs napkor *balácsolunk*, Gergely napjára *Gergely-járást* tervezünk, mellyel elmegyünk a város óvodáiba, hogy iskolába csalogassuk a kicsiket, mégpedig a József Attilába! Tavasszal készítünk *Kisze-babát*, s eljátsszuk a hozzávaló szokásokat. Olyan aranyosak voltak tavaly is, mondtam, hogy ha visszafordul a baba, akkor nem sikerül kivinnünk a rontást, és ügyeltek is rá. Mindenki azon igyekezett, hogy egy kicsit vihesse, pedig ember nagyságú kiszehaba volt, szegényeket majd elvitte. Elvittük a híd közepéig, ott levetkőztettük és bedobtuk a Dunába. Utána *zöldág-járással* jöttünk vissza. Aztán ott van még a fehérvásárnap, a *komatál-vivés*. A húsvétot és a karácsonyt nem gondolom az iskolába megünnepelni, mert az olyan ünnep, ami a családé. De természetesen beszélünk az adventről, lélekben készülünk az ünnepre, tervezünk adventi játszoházat is. Itt megismerkedhetnek a gyerekek az adventi időszak szokásaival, a karácsonyi asztal kellékeivel, a parasztkarácsonyfá díszével. El is készíjtük majd azokat.

• *Múzeumokba eljuttok-e?*

Van Esztergomban egy nagyon jó múzeumpedagógus, akitől akármit kérünk, mindig több változatot kínál. Például ha a témánk: „Esztergom középkori város”, akkor bemutatja a középkori mesterségeket, ez nagyon le tudja kötni a gyerekeket. Leülünk a terem közepére Edit, ott beszélget velük. Ezzel megvan az alap, utána körbejárjuk a tárlókat, s a gyermekek maguk fedezik fel, hogy mi, erről tetszett beszélni. A foglalkozás végén „barkobáztunk”: gondoltunk valami tárgyra, amiről aztán bővebben beszéltek a diákok – miből készül, mire használják –, végül kitalálták. A következő múzeumi foglalkozásokon a Szent Korona majd Mátyás fekete serege lesz a téma. De a többi kolléga is azon van, hogy minél vonzóbbá tegyük ezeket a napközis foglalkozásokat, hiszen mindenki azt csinálja, amit a legjobban szeret.

• *A gyermekeket a napköziben kell megtartani, vagy egyáltalában az iskolában?*

Mindkettőben. Mert sok szülő kéri, hogy a napköziben való tanulás után, 3 óraor engedjük haza a gyereket. Akkor pedig ez nem napközi, hanem tanulószoba. A gyerekeknek se jó, mert sokan úgy mennek haza, hogy aztán egyedül vannak, de nekünk sem, mert a napközis tanár 23 kötelező órája van. Ezért igyekszünk vonzó foglalkozásokkal kitölteni ezt a rendelkezésre álló időt.

Meggyőződésem, hogy az erdei iskolát is össze lehet és kell hozni a honismerettel, mert ott kitűnően lehet helytörténetet, természetismeretet tanítani. De valahogyan kötödni kell a tananyaghoz, ezért találtam ki, hogy összehozom a *matematikát és a honismeretet*. Összeszedtem a régi mértékegységeket: úrmérték, hossz mérték... hüvelyk, arasz, láb, könyök... akó, uncia s a többi. Ezeket váltjuk át a mai mértékegységekre. Szöveges feladatokat oldottunk meg velük szituációs játékok segítségével (pl. vásár). Nagyon élvezték! Aztán össze tudok dolgozni a rajztanárral, a tornatanárral, a technikatánárral, hogy ők is vegyék be a tananyagba a népi motívumok tanítását, a népi építészetet, gyermekjátékokat, s a drámapedagógiai foglalkozáson én is tanítok ilyeneket. Földrajz órákon, mikor a tájvédelmi körzetekről tanulnak, szintén előkerülnek a honismeretből tanultak.

• *Honismereti szakkör nincs az iskolátokban?*

Tavaly megpróbáltuk, de nem volt rá igény, az a gyerek, aki tanítás után elment az iskolából, délutáni foglalkozásra már nem jön vissza. Vagy elmegy angolra, számítástechnikára, sportra... De szerencsére én drámapedagógiát is végeztem és abban sok honismereti témát lehet feldolgozni. Erre nagyon alkalmas a dráma óra: eljátsszuk a hagyományokat! Nagyon fontos, hogy sohasem címkézzünk, nem is minősítünk, nem mondjuk, hogy ez jó, ez nem jó. Azt mondtam nekik: itt csak jó válaszok vannak, a te

válaszaid. Arra vagyok kíváncsi, te mit gondolsz róla, te hogyan éled meg. Mert a hagyományokat nem igazán tanítani, hanem megélni, átélni kell

Ha ugyanazok a gyerekek járnak négy éven keresztül egy tanár keze alá, abba nagyon sok minden belefér. Fantasztikus, miket lehet kihozni a gyermekekből.

• *Legfontosabb tanácsként mit tudnál ajánlani hasonló lehetőségekkel rendelkező tanártársaidnak?*

Mint az elmondottakból is kitűnik, a honismeret, helytörténet oktatáshoz nem igazán pénzre, eszközre, inkább akaratra van szükség. És persze arra, hogy az iskolavezetés támogassa, vagy legalább engedje, hogy az erre elhivatott kolléga tegye a dolgát. A kollégáknak azt ajánlom, hogy próbálják meg egy-egy órán, napközis foglalkozáson belecsempészni a honismeretet, helytörténetet a tananyagba, a játékba és meglátják a gyerekek mennyire nyitottak erre. Érdeklí őket a múlt, az, hogy hogyan is volt régen. És ha az iskolavezetés látja az eredményeket, biztosan támogatja és elismeri a pedagógus munkáját.

Levelek Lázár Ervinhez

Pályázati felhívás

A Baráti Kör 2008. tavaszán alakult Sárszentlőrincen,
Lázár Ervin gyerekkorának színterén,
és az író munkásságának ápolását, szellemiségének terjesztését
tűzte ki céljául.

A Baráti Kör pályázatot ír ki
Levelek Lázár Ervinhez
címmel.

Pályázhatnak a magyarországi és a határon túl élő általános-
és középiskolások.
Tartalmi és formai megkötés nincs.

A pályamunkák beküldhetőek e-mailben a
phlorinc@tolna.net,
és/vagy kézírással postai úton a
Polgármesteri Hivatal, 7047 Sárszentlőrinc, Petőfi u. 22. címre.
Beküldési határidő: 2009. március 1.
A pályamunkákon szerepeljen
a beküldő neve, kora és elérhetősége.

Az első helyezettek **20 000** forintos, a második és a harmadik helyezettek
10 000 forintos könyvvásárlási utalványt kapnak.
A legjobb pályaművek megjelennek a „Lázár Ervin Füzetek”-ben.

Az eredményhirdetés **2009. május 10-én** lesz
Sárszentlőrincen, a Lázár Ervin napok keretében.

TERMÉS

Vajdahunyad vára a Hunyadiak korában

Vajdahunyad vára filigrán architektúrájával mint ereklyetartó emelkedik a vaskohászati kombinát által igen megviselt város fölé. A gyár szürke tömegéből hirtelen kimagasló vár örömmel és csodálattal tölti el látogatóját, aki e monumentális építmény minden zugát, és a benne lezajlott események kavalkádját örökre magába zárja. Hat évszázad történetének emlékét őrzi e műemlék, amit nem csak a Hunyadiak, hanem erdélyi fejedelmek és szomorú sorsú családok birtoklása töltött meg tartalommal.

A Ruszka-havasok keleti lejtőjének egészen a Cserna folyóig benyúló lankás magaslatán fekszik a vár, a Csernába torkolló Zalasd patak mentén. E szép, de nehezen védhető természeti környezetbe ültetett rezidenciából nem csak a várost, de az uradalomhoz tartozó környező falvakat és jól szemmel lehetett tartani.

Amikor 1409-ben Luxemburgi Zsigmond magyar király (1387–1437) a Hunyadiaknak adományozta Vajdahunyadot – akkori nevén Hunyadot – a birtok elég jelentéktelen volt, még mezővárosnak sem tekintették. Pedig az Árpád-korban a megye legfontosabb központjának számított, amelyről a királyi vármegyét is elnevezték. A Kincses-hegyen eddig feltárt 75 sír XI. századi település létezésére utal, a legkorábbi pénzveret pedig Szent István korából való. A temető és település mellett, a Szent Péter-hegyen terült el Hunyad legfontosabb létesítménye, a megye központjaként is működő sáncvár. Őskori erődítésről van szó, amelyet a XI. században újrashasznosítottak. A régészeti leletek tanúsága szerint még a XIII. században is használták, hogy majd a kő várépítéssel elterjedésével a korai megyeközpont, megannyi társához hasonlóan elenyésszen. A XIV. században Déva és Hátszeg vára jutott vezető szerephez a megyében, Hunyad pedig fokozatosan elveszítette központi szerepét. Így került 1409-ben Hunyadi János apjának a birtokába, akkor még senki sem sejtve, hogy ide nem csak a középkori magyar várépítéssel egyik gyöngyszeme fog megépülni, hanem a megye legjelentősebb váruadalma fog körüllötte kikristályosodni.

Luxemburgi Zsigmond 1409-es adománya fontos állomása a Hunyadi család történetének. Ez az első megbízható adatunk a család magyarországi tartózkodására és a családtagokra vonatkozóan: *Mi Zsigmond, Isten kegyelméből Magyarország királya... figyelembe véve a mi udvari vitézünk Vajk, Serbe fia szolgálatait... a mi Hunyadvár királyi birtokunkat neki és általa testvéreinek, Magasnak és Radulnak, illetve atyai nagybátyjának, Radulnak, továbbá fiának, Jánosnak adományozzuk.* Népes, részben román hangzású keresztneveket viselő család kapta meg a birtokot, akik között ott szerepel az akkor alig néhány éves János is.

A család eredetére vonatkozóan számos elmélet fogalmazódott meg, ugyanis már a kortársakat nagyon foglalkoztatta a család bámulatos pályafutása és e karrier mögött rejlő ok. Bonfini történeti művében több elméletet is megfogalmazott. Nála olvashatjuk először a Zsigmondtól való származás legendáját, mint a Hunyadiakkal ellenséges Cillei család által koholt történetet. Heltai Gáspár a XVI. században e történet fonalát kezdte újra és bűjtatta olvasmányos köntösbe. Magyar nyelven írt krónikája széles körben hintette el a közvéleményben a Zsigmondtól való származás történetét, amely oly sikeresnek bizonyult, hogy még ma is él a köztudatban. Bonfini szerkesztette össze humanista laboratóriumában a római Corvinusoktól való származás elméletét is, amelyről ma sem világos milyen mértékben nyerte el Mátyás király tetszését. Bonfini történetei később számos, meg nem szűnő spekuláció forrásává váltak.

Ugyanannak a kornak, kissé megkésett, inkább a hagyományos középkori krónikairódalomban gyökerező terméke volt Thuróczy János történeti műve. Bonfini lendületes eredettörténetével szemben, Thuróczy szerény, néhány soros megjegyzése a család eredetéről azonban sokkal megbízhatóbb, és összhangban áll az okleveles adatokkal. *Élt ekkor az országban egy bátor vitéz, Havasalföld népének nemes, nevezetes szülőtte, Hunyadi János, harcos férfiú.... Mondják ugyanis, hogy Zsigmond királyt e vitéz apjának híre-neve vette rá, hogy őt Havasalföld vidékéről a saját országába hozza és országának*

Vajdahunyad vára az 1854-es tűzvészt követően

lakosává tegye, továbbá, hogy örök birtokként méltóképpen megajándékozza Hunyad öröditményével, ahol most nemes és nézni is gyönyörűséges vár emelkedik. Minden bizonnyal tehát havasalföldi származású, előkelőbb családról van szó, amelynek feje, Vajk, a magyar király szolgálatába került udvari lovagként. A teljesített, sajnos ismeretlen szolgálatok fejében Zsigmond 1409-ben neki, és családjának adományozta a hunyadi birtokot. Ezzel új korszak kezdődött a család történetében, mivel immár a magyar nemesség sorába kerültek.

Vajk halála után testvére, majd az 1420-as évek végétől Hunyadi János lett a család feje, aki apjához hasonlóan Zsigmond király udvarába került. 1430-ban elkísérte az uralkodót Itáliába, akit ez alkalommal Rómában császárrá koronázott a pápa. Hunyadi János úgy tűnik nem vett részt a koronázáson, hanem északon maradt, a milánói herceg, Filippo Visconti udvarában. Itt töltött két évet, jelentős mértékben kiszélesítve hadművészeti és hadépítészeti ismereteit, majd 1434-ben Zsigmonddal visszatért Magyarországra. A milánói évek nem csak a jó képzést és a kapcsolatokat kiépítést tették lehetővé, hanem kisebb vagyon összekuporgatását is. Ebből adott kölcsönt Zsigmondnak, aki cserébe magyarországi birtokokat zálogosított el Hunyadinak. Így kezdődött Hunyadi birtokgyarapítása, és ezt olyan virtuozitással végezte, hogy halálakor az ország legnagyobb birtokosa lett. Ezek között szép számmal voltak jogtalanul, vagy kifogásolható eszközökkel megszerzett birtokok is, amik halála után sok bonyodalmat okoztak idősebbik fiának, Lászlónak és özvegyének, Szilágyi Erzsébetnek.

Zsigmond korában a Hunyadi család tehetősebb középnemesnek számított. A bárók közé való felemelkedésre valamivel később, Habsburg Albert (1437–1439), majd Jagelló I. Ulászló (1440–1444) alatt került sor. 1441-ben I. Ulászló kinevezte erdélyi vajdának, és ettől kezdve a magyar királyság sorsának egyik alakítója lett. E magas méltósághoz megfelelő családi rezidenciára volt szükség, így kezdte meg a vajdahunyadi vár kiépítését új reprezentációs igényeinek megfelelően.

A közhiedelemmel ellentétben 1409-ben Zsigmond nem adományozott várat a családnak. Akkor mindössze Hunyad települését kapták meg a hozzá tartozó földekkel. E köré szervezte meg a család azt az uradalmat, amelynek központjában Hunyadi impozáns várat emelt. Az építkezésekre az 1440-es években került sor, míg Hunyadi az erdélyi vajdai tisztelet töltötte be. Ez lehetett az oka annak, hogy 1443-ban Szilágyi Erzsébet nem a hatalmas építőtelevé alakított Vajdahunyadon szülte meg Mátyást, hanem a vajdával szoros baráti viszonyt ápoló Kolozsváron.

Hunyadi János bővített címere a vajdahunyadi vár csigalépcső-tornyának bejárati ajtaján

várfalat. A tornyokat később átalakították, mindössze az északi, ún. Himes-torony őrizte meg eredeti alakját. A vár bejárata a városra tekintő dél-keleti oldalon volt, ide épült a Régi-kaputorony gyalogos- és szekérkapuval. A várfalhoz belülről csatlakozó épületszárnyakról keveset tudunk, egyedül az északi szárnyról vannak némi ismereteink. Kétszintes építmény volt, udvari falához pedig, a földszinten és az emeleten is, a nemesi várépítészetben akkoriban még elég ritkán alkalmazott árkádós folyosót építettek. Az itáliai loggiákra emlékeztető kiegészítés jelentős mértékben növelte a vár udvarának szépségét. Az emeleti folyosó falát címersorral díszítették, az alatta levő mezőt pedig lombornamentikába bújtatott vadászjelenettel töltötték ki. A címersor I. Ulászló király címerével kezdődött, középen, kiemelt helyen, a Hunyadi címer foglalt helyet. Tőle jobbra sorakoztak a világi előkelők, balra pedig az egyházi előkelők címerei. Figyelembe véve hivatalviselésüket a falkép, és ezáltal az északi szárny az árkádós folyosóval 1445 körülre tehető. Sajnos ezt a nemesi művészetpártolásban egyedi kompozíciót, amelynek belső logikáját is sikerült megfejteni a XX. század elején leszedték, és azóta teljesen elpusztult. A vár saját kápolnával is rendelkezett. Létezéséről írott forrás tanúskodik, ugyanis 1443-ban Hunyadi János a Szűz Mária tiszteletére épített várkápolna látogatói számára bűnbocsánatot kért. Ezen túlmenően, minden bizonnyal a várudvar tőléből készített építmények határolták, nyomukat azonban a későbbi építkezések elpusztították. Az egész vár ünnepélyességét jelentős mértékben fokozta a várfalon, tornyokon és kaputornyon végigvonuló, téglából rakott magas védőpártázat, igazi arisztokratikus rezidenciák megjelenését kölcsönözve a várnak. Az így körvonalazódó erődítményt a várépítészetben elég ritka, sajátos építménnyel egészítették ki. Hatalmas szögletes tornyot emeltek a vár elé és ezt látványosan szerkesztett hosszú fedett folyosóval kötötték össze a várral kis felvonóhid közvetítésével. A Nebojsza („ne félj”) nevet viselő torony látszólag utolsó lehetőséget nyújtó menedékhelyként funkcionálhatott, de minden bizonnyal egyéb feladatoknak is megfelelt, mint például a tulajdonos család vagyontárgyainak őrzése. Védett fekvését jól tükrözi az 1854-es tűzvész, amikor az egész vár lángok martaléka lett, azonban a Nebojsza-torony teljes mértékben érintetlenül maradt. Kétségtelenül a várépítészetben igen jártas építész művéről van szó, ezért is foglal el a vár sajátos helyet a magyarországi várépítészetben.

Hunyadi János kitűnő hadvezéri hírnevét I. Ulászló uralkodása alatt alapozta meg. Miután a király meghalt a várnai csatában (1444), Hunyadi János fokozatosan egyedül maradt a törökellenes harcok megszervezésében, noha mindenki tisztában volt a török veszély komolyságával. Ez volt az oka annak, hogy noha igen befolyásos ellentáborral kellett szembenéznie, 1446-ban mégis megválasztották kormányzóknak, amíg a III. Frigyes őrzetében levő Utószülött László vissza nem tér Magyarországra. A Hunyadi pályafutásában bekövetkezett funkcióváltás úgy tűnik tovább fokozta reprezentációs igényeit, és ennek kielését az anyagiak sem gátolták, mivel a királyi jövedelmek a kezébe kerültek. Mondhatni a Zsigmond király után megszakadt udvari építkezés hagyományát támasztotta fel Hunyadi új vajdahunyadi építkezéseivel.

A vár látványos átalakítására nem sokkal kormányzóvá választása után került sor. Ekkor épült a ma is álló, térfűzésében és tömegében templomot idéző kápolna gazdag heraldikai programmal. A kápolna,

Vajdahunyad vára a város fölé emelkedő dombtető szélére épült, közvetlenül a Zalasd patak mellett. Nehezen védhető helyről van szó, és emiatt mindig is kétfélek merültek fel a vár hadászati jelentőségével kapcsolatban. Összességében nagyon jól átgondolt, építészetileg szépen megtervezett, a könnyebb tűzfegyverek használatát is lehetővé tevő, igényes várról van szó. Armírozott éleekben végződő, ovális falgyűrű határolta a vár külső területét. Téglából rakott védőpártázatának nyomai a keleti oldalon figyelhetők meg. A terepviszonyokhoz képest, bizonyos szabályosságra törekedve, egymástól majdnem egyenlő távolságra négy kerek toronnyal erősítették meg a

egy 1450-ben kelt irat értelmében, Keresztelő Szent János tiszteletére épült, aki minden bizonnyal Hunyadi János védőszentje is lehetett. A kápolnával szemben, a nyugati oldalon hatalmas palota építésébe kezdett, áttörve a korábbi várfalat. Ez egyértelműen tanúskodik arról, hogy Hunyadi nem tulajdonított különösebb hadászati szerepet a várnak. A kétszintes palota alsó és felső termét öt-öt pillér két hajóra osztotta. Az emeleti magasabb terem egyértelműen előkelőbb volt a földszintinél. A földszinti termet közvetlenül az udvarról lehetett megközelíteni, míg az emeletre csigalépcsőn lehetett feljutni. Az építményt látszólag a földszinti terem második pillérének szalagfelirata datálja: *Ezt a művet Hunyadi János Magyarország kormányzója készítette az Úr megtettesülésének 1452-ik évében.* A dátum talán csak az alsó terem befejezésére utal, ugyanis néhány címeres zárókő, és a csigalépcső-torony ajtajának igen szépen faragott címe a Hunyadi bővített címert ábrázolja. Ezt pedig Hunyadi János 1453-ban kapta V. Lászlótól. Minden bizonnyal hosszan elhúzódó munkáról van szó, és az sincs kizárva, hogy Hunyadi halálakor még nem volt befejezve. Szintén ebben az időszakban kerül sor a keleti és nyugati kerek torony átalakítására. Mára mindössze a nyugati, ún. Kapisztrán-torony őrizte meg a módosítás emlékét. Kis, boltzott, jól fűthető szobát alakítottak ki benne, szépen faragott Szilágyi címeres zárókővel és a francia gótikára emlékeztető kandallóval.

Hunyadi Jánosnak 1456-ban hirtelen bekövetkezett halálával a vajdahunyadi vár átalakítása fokozatosan alábbhagyott, majd megszűnt. A család igen bonyolult politikai helyzetbe sodródott, azonban az özvegy Szilágyi Erzsébet emberfeletti erőfeszítésének köszönhetően, végül jól kerültek ki belőle és 1458 januárjában Mátyást megválasztották Magyarország új királyának.

Mátyás a még mindig óriási kiterjedésű Hunyadi birtokok egy részét anyjának engedte át (Munkács, Debrecen), nagyobbik részét azonban megtartotta. Ezek között volt Vajdahunyad is. A vár Mátyás uralkodásának első szakaszában háttérbe szorult, az építkezések is teljesen leálltak. Szerepe akkor értékelődött fel ismét, amikor az 1470-es évek végén egyértelmű lett, hogy Mátyás fiúörökös nélkül marad, és a házasságon kívül született Corvin János került előtérbe. 1479-ben Magyarország történetében addig szokatlan módon, két örökös ispánságot adományozott fiának (Liptó és Hunyad), majd 1482-ben magát Vajdahunyad várát is neki juttatta. Ezzel Mátyás új birtokadományozási politika alapjait fektette le, amelynek célja Corvin János felemelése volt az ország legnagyobb mágnásai közé. A birtokok sorában Vajdahunyad kétségtelenül mélyebb üzenetet is hordozott: a Hunyadi család ősi fészkeinek átengedése egyértelművé tette mindenki számára, hogy a király Corvin Jánost a család teljes jogú tagjának tekinti.

Mátyás király nem csak fiának adományozta a várat, hanem ismét építkezni kezdett, hogy a vár immár az uralkodói reprezentáció új követelményeinek feleljen meg. Ebben a periódusban épült az Új-kaputorony a palota és az északi szárny között. Az északi szárnyat a keleti oldalon szépen faragott zárt erkélyekkel díszítették, az árkádós folyosó földszinti árkádjait pedig késő gótikus ablakokkal zárták be. Talán most került sor az emeleti árkádok feletti mező kifestésére, amely a címerfállal ellentétben szerencsére megmaradt. Nő és férfi páros csoportosításban különféle gesztusokat örökített meg a festő. Értelmezésük elég bonyolult, mivel nem minden esetben egyértelműek a gesztusok. A vár egyik restaurátora, Möller István a Hunyadi család eredettörténetét igyekezett belemagyarázni a falképek üzenetébe, ezzel kapcsolatban azonban számos kifogás merült fel. Minden bizonnyal idillikus udvari jelenetek megörökítéséről van szó, amilyeneket számos más, XV. századi ábrázoláson láthatunk. A korszak legnagyobb építkezése a palota külső homlokzatán került sor. Ez a Zalasd patakra tekintő homlokzatot négy hatalmas támpillérrel tagolták, amelyre kecses, címerekkel gazdagon díszített erkélyeket helyeztek és ezeket keskeny folyosóval kötötték össze. Az új látványos építmény a palota külső homlokzatának teljes hosszát kitölti és jelentős mértékben emeli a vár nyugati homlokzatának ünnepélyes jellegét. Ha e mellé számítjuk a nemrégiben befejezett Új-kaputoronyot, impozáns nyugati homlokzat tárul elénk, amely háttérbe szorítja a korábban főhomlokzatnak számító keleti oldalt.

Mátyás építkezései minden bizonnyal kitöltötték az 1480-as éveket. Ez volt a vár középkori építéstörténetének utolsó állomása. Végül felmerül a kérdés, mi értelme volt az ország távoli peremén helyezkedő vár roppant költségeket felemészítő folytonos kiépítésének, különösen, hogy sosem lakott benne a család. Az ok nehezen ragadható meg, de minden bizonnyal ebben szerepet játszott a várról kialakult közvélemény befolyásolása, amit jól tükröz Thuróczy krónikája. A szerző ugyan sosem járt Vajdahunyadon, mégis tudta, hogy ott most „nemes és nézni is gyönyörűséges vár emelkedik.”

Lupescu, Radu

A déli határvédő rendszer a XV. században*

A Magyar Királyság a XIV. század második felében egy addig ismeretlennek számító hatalommal, az oszmán állammal került szembe. Ez – kihasználva a Bizánci Birodalom és a balkáni szláv nemzetek gyengeségét – megdöbbentő gyorsasággal kezdte meghódítani a délkelet-európai és a kisázsiai térséget. Ennek a katonai előrenyomulásnak következményeként került szembe hazánk és az Oszmán Birodalom. Ahogy Perjés Géza, a neves hadtörténész írta: a „...török hódítás egy olyan jelenséget élesztett fel Közép-Európában, amelynek történelmet befolyásoló hatása a népvándorlások befejeződése után szűnt meg, és amely az egyetemes történet tanúsága szerint jobbra ott fordul elő, ahol a feudalizmus és a katonai demokrácia fokán élő népek kerültek egymással érintkezésbe. E két civilizáció összetalálkozásából ugyanis óhatatlanul következett, hogy a zsákmányra éhes barbár szomszéd kisebb-nagyobb becsapásokat hajtott végre, ami ellen a civilizált nép a határvédelem megszervezésével védekezett. A határok őrzése természetesen civilizált államok szomszédi viszonyánál is tekintetbe jött, de ez soha nem jelentett akkora terhet és soha nem gyakorolt oly nagy hatást az állami és társadalmi életre, mint a barbárok ellen megszervezett határvédelem. A barbár szomszédság ugyanis egyik oldalról állandó és igen súlyos veszélyt jelentett, másik oldalról a veszély elhárítása különös taktikát és különös csapatot kívánt meg, olyat, ami a védekező állam társadalmi és gazdasági viszonyaiból nem következett, sőt azokkal rendszerint ellentétes volt.”¹

Nagy Lajos kora

A török Nagy Lajos (1342–1382) uralkodása alatt még nem fenyegette hazánkat. Bár a királyt nyugtalanította az oszmánok balkáni térnyerése, komolyabb kereszties hadjáratot nem vezetett ellenük. XI. Gergely pápa (1370–1378) ugyan szorgalmazta az 1371-es érnomeni keresztény vereség után, hogy a magyar király támadja² meg a törököt, és Nagy Lajos hajlandó is lett volna hadjáratot indítani,³ ugyanis e csata utat nyitott a törököknek Bulgária⁴ és Havasalföld felé, ez pedig már a magyar befolyási övezetet veszélyeztette. A sajátos hatalmi konstellációk megakadályozták az oszmánok elleni összefogást⁵. Elég csak arra gondolni, hogy Velence már 1373-ban 5000 török íjászt fogadott fel, hogy legyőzze Lackfi István erdélyi vajda seregét!

Nagy Lajos ugyanekkor döntött egy török elleni balkáni akcióról ennek keretében 1375-ben indult magyar hadjárat Havasalföldre amelyben Layk⁶ vajda utódával, Raduval⁷ és az őt támogató török sereggel is összezsaptak a király csapatai. A vállalkozás eredményeképpen Lajos megfosztotta a havasalföldi vajdát a szörényi bántól és erdélyi birtokaitól. (Érdekesség, hogy Himfi Benedek temesi ispán lányát, Himfi Margitot a törökök elrabolták, majd a krétai rabszolgapiacra eladták egy Darvisio nevű velencei polgárnak⁸.) A hadjárat végül Nagy Lajos győzelmével ért véget, amit örömmel fogadott XI.

* E tanulmány bővített és javított változata a 2008. július 2-án Zalaegerszegen, a XXXV. Országos Honismereti Akadémián elhangzott azonos című előadásnak.

¹ *Perjés Géza*: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. Bp. 1999 25. old.

² 1372. május 14-én írt levelet Lajos királynak XI. Gergely, amelyben felszólította, hogy állítsa meg a törököt, mert az veszélyezteti Délkelet-Európa keresztény államait, s csak Magyarország állíthatja meg az oszmánokat. Írt a pápa a velencei dózsénak is, hogy adjon hajókat, s célja volt a keresztény uralkodókat szövetségbe tömöríteni a törökök ellen. *Kumorovitz L. Bernát*: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és „török”) háborúja. In: Századok 1983/5. 930. old.

³ Bredenscheid János királyi követ kérte a pápát, hogy mentesítse a magyar főpapokat egy esztendei tizedjövendelmük átadása alól, mert a pénzt katonai kiadásokra akarják fordítani, ezt a pápa megtiltotta, mondván: az ország és egyházi vezetői elég gazdagok, és a magyar főpapok csak támogassák az egyházat a Viscontiak ellen. A pápa emiatt egyelőre elhárította, hogy támogatást nyújtson a török ellen. *Kumorovitz*: 1983. 931. old.

⁴ Bulgária 1362-ben, az Iván Sándor (Ivan Alexander) halála utáni belháborúban három részre szakadt: a timovói „Bulgária” uralkodója: Ivan Sismán, a vidínié Ivan Sztracimir lett, Dobrudzsa Dobrotics uralma alá került.

⁵ 1375 nyarán Sienai Szent Katalin is írt Nagy Lajos király édesanyjának, Erzsébet anyakirálynénak, hogy előmozdítsa a török elleni háború megindítását. *Kumorovitz*: i. m. 937. old.

⁶ 1374/75-ig volt havasalföldi vajda, uralkodása végén vált hűtlenné a magyar királyhoz, ami Nagy Lajost meglepte, hiszen Layk szörényi bán és Fogaras hercege is volt! *Kumorovitz*: i. m. 963. old.

⁷ Szövetségese volt Nagy Lajos ellen Sismán bolgár cár és I. Murád szultán. *Kumorovitz*: i. m. 965. old.

⁸ *Kumorovitz*: i. m. 942–944. old.

A XV. századi török-ellenes végvárrendszer

- 1 Orsova
- 2 Drankó
- 3 Szentilászló
- 4 Moldova
- 5 Puzsaszán
- 6 Haram
- 7 Dombó
- 8 Keve
- 9 Galambóc
- 10 Ráma
- 11 Szendrő (Smederevo)
- 12 Tornistye
- 13 Zimony
- 14 Kölpény
- 15 Szalánkemén
- 16 Árki
- 17 Pétervárad
- 18 Ireg
- 19 Szávaszentdemeter

Gergely pápa is. A győzelem következtében a király uralkodásának hátralevő részében nem jelentkezett újra a török probléma, azonban a dél-erdélyi hágóknál felépített várak és a vidini bánóság felállítása jelezte, hogy az ország vezetése nem veszi félvállról a török veszélyt.

Zsigmond erőfeszítései

A következő években fokozódott az oszmán nyomás Délkelet-Európában. Az 1389-es rigómezei csata fordulópontot jelentett, ugyanis a törökök gyakorlatilag felszámolták Magyarország észak-balkáni befolyási övezetét, s emiatt az ország nemcsak saját területének közvetlen védelme, hanem hatalmi érdeke miatt is kénytelen volt szembeszállni az Oszmán Birodalommal. Ám sokkal nehezebb helyzetben, mint Nagy Lajos uralkodása alatt, hiszen a király halála utáni polgárháborús helyzet miatt hazánk katonailag és pénzügyileg is meggyengült. A rigómezei csatában vesztes Szerbia új uralkodója, Lazarević István (Stjepan Lazarević) valamikor 1389–90 fordulóján behódolt az új oszmán szultánnak, I. Bajazidnak⁹. A rigómezei szerb vereség hatására Zsigmond 1389-től¹⁰ számos hadjáratot indított Szerbia területére, ezek közül az 1390-es volt az első alkalom, amikor a törökökkel magyar hadak összezsaptak – és Sárói László temesi ispán vezetésével le is győzték őket. Sárói¹¹ a zsákmányolt zászlókat elküldte a királynak. A harcok a következő években is folytatódtak, s a magyar csapatok 1391–1395 folyamán számos hadjáratot vívtak a déli határok térségében. Sajnos komolyabb eredményt nem tudtak elérni, de 1395-ben sikerült elfoglalniuk Kisnikápoly erődjét Nikáppallyal szemközt, s visszahelyezték trónjára a török által elzavart havasalföldi vajdát.

⁹ Engel Pál: A török-magyar háborúk első éve, 1389–1392. In: Hadtörténelmi Közlemények, 111. 1998. 562. old.

¹⁰ E hadjáratot a király hivatalosan nem a Szerbiára nehezedő oszmán nyomás ellen indította, hanem a szerbek megrendszabályozására, s nincs is arra adat, hogy a magyar csapatok összeütköztek volna a törökökkel. Azonban a király a hadjáratban olyan területeket is elfoglalt és az országhoz csatolt, amik a Macsó bánóság területén kívül estek. Engel 1998. 563. old., 567. old.

¹¹ Sárói mellett ott volt Perényi Miklós szörényi bán is a Braničevó térségében levő vitovnicai vár közelében megívott útközében. Engel 1998. 565–566. old.

Az Oszmán Birodalom megjelenése okozta változást jól szemléltetik Engel Pál sorai: „Magyarország tehát úgyszólván egyik napról a másikra egy agresszív nagyhatalommal vált szomszédossá, azok az országok pedig, amelyek hagyományosan a magyar királyság érdekszférájába tartoztak, most hirtelen kikerültek onnan. Ez önmagában véve súlyos megrázkódtatás volt a magyar uralkodó osztály számára, mert egyszerűen kérdésessé tette azt a nagyhatalmi státust, amelyet Magyarország a 14. század folyamán a balkáni népekkel szemben élvezett. Azonban nemcsak erről volt szó. A még súlyosabb traumát az ország számára a határmenti török betörések jelentették, vagyis az, hogy az ország földjét rendszeresen sújtották idegen seregek támadásai, amire a tatárok elvonulása óta nem volt példa.”¹²

A király komoly diplomáciai tevékenységbe kezdett, hogy egyszer s mindenkorra megoldja a török-kérdést. Követői felkeresték az itáliai államok, Franciaország és a kairói mameluk szultán udvarát, hogy támogatókat szerezzenek Zsigmond hadjáratához. A nyugati seregek 1396. július végén érkeztek Budára, ahol egyesültek a magyar sereggel és a többi (havasalföldi, lengyel, cseh, itáliai, hispániai) segílysapattal. Közben Philibert de Naillac vezetésével a Johannita lovagok flottája – velencei és genovai hajókkal – a Duna torkolatához indult. I. Bajazid szultán felhagyott a Konstantinápoly ellen tervezett ostrom előkészületeivel és csapataival megindult a Duna felé. A keresztény seregek 1396 augusztusában eljutottak Orsováig, majd átkeltek a Vaskapun a folyó jobb partjára, s Vidinben egyesültek Sztracimir János vidini bolgár uralkodó seregével. Rahován keresztül értek Nikápolyba a Zsigmond vezette nemzetközi hadak, amelyekhez csatlakozott a Johannita flotta. A keresztény csapatok megkezdték a vár ostromát, de ostromgépek híján csak a kiéheztetésre gondolhattak. A város kormányzójának, Dogan bégnek viszont nem állt szándékában megadni magát, mivel elég élelmük volt. Már szeptember 10. óta tartott az ostrom, amikor megérkezett a hír, hogy Bajazid a török haddal közeledik a városhoz. 1396. szeptember 28-án a keresztény és az oszmán had megütközött egymással, azonban a nyugati lovagok miatt a nemzetközi csapatok katasztrofális vereséget szenvedtek a töröktől.¹³ A nikápolyi csata megmutatta a keresztény hatalmak, köztük Magyarország gyengeségeit, annak ellenére is, hogy a vereségben nagy szerepe volt a francia lovagok fegyvelmezatlenségének.

A vereség következtében az Oszmán Birodalom megszilárdította a helyzetét a Balkánon és véglegesen bekebelezte a Vidini Cárságot, míg Zsigmond király ráébredt, hogy sürgős változtatásokra van szükség, mert a „törökkérdés” nem fog olyan gyorsan megoldódni, mint évszázadokkal korábban a tatárkérdés.

A király 1397. szeptember 29-ére, Temesvárra országgyűlést hívott össze, amely számos hadügyi változtatást határozott el. Ahhoz ugyanis, hogy a magyar sereg eredményesen harcolhasson a törökkel szemben, növelni kellett a könnyű fegyverzetű csapatok létszámát, hogy hasonló taktikai elemeket tudjunk alkalmazni, mint az ellenség. Ennek érdekében az országgyűlés fontos katonai törvényeket hozott:

1.) A gazdagabb nemeseket egyfajta zsoldosereg kiállítására kötelezték a következők szerint: minden húsz jobbágy után egy lovas íjászt kellett kiállítaniuk és táborba vezetniük, ez volt a telekkatonaság – *militia portalis*.

2.) A magyar hadszervezet különös gondja az volt, hogy a nemesek az ország határain túl nem akartak hadakozni, de Zsigmond elfogadtatta, hogy a török veszélyre való tekintettel, a királlyal kell tartaniuk a nemeseknek, ha az külföldön vezet támadást az oszmánok ellen. Hosszú távon azonban ez nem volt alkalmazható. Annál is kevésbé, mert az európai trend is a zsoldosereg kialakulása felé hatott. Megjegyzendő, hogy a nemesi felkelés (*insurrectio*) által hadra kelt nemesek harcértéke egyre rosszabbá vált. Ennek sok oka volt, főként azonban arra vezethető vissza, hogy a magyar nemeséget is egyre inkább lekötötte birtokainak igazgatása és hivatalainak ellátása – már azoknál a nemeseknél, akik megfelelő birtokkal rendelkeztek. A szegényebb nemeseknek igazából a fegyverzet megvásárlása is gondot okozott. A telekkatonasággal az uralkodó ezt is orvosolni próbálta.

3.) A temesi ispán – *comes Temesiensis* – hatáskörének növelése.

¹² Engel Pál: Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (1387–1437). In: Századok, 128. 1994. 274 old.

¹³ A csatában többek között elesett La Trémouille-i Vilmos és Fülöp fia, Cadzand-i János Flandria tengermagya és a Német Lovagrend nagy priorja, Vienne-i János Franciaország tengermagya. Fogságba esett a nyugatiak közül Félelemnélküli János, Eu grófja, La Marche grófja, La Trémouille-i Guidó, Enguerrand de Coucy és Boucicaud (Jean le Meingre) marsall. Bajazid serege mintegy 3000 keresztény foglyot ejtett a csatában. Runciman, Steven: A kereszties hadjáratok története. Osiris Kiadó. Budapest 1999. 979 old.

A király a hadügyi reform mellett megkezdte a védelmi rendszer kiépítését, amiben komoly szerepet szánt a déli határoknál fekvő országoknak. Ezeket, mint hűbéreseit ütközőállamként kívánta felhasználni Magyarország és az Oszmán Birodalom között. A király, céljának elérése érdekében, az említett országok uralkodóit magyarországi földadományokkal is megpróbálta hazánkhöz kötni. Igaz, ugyanakkor elnézte, hogy szövetekezzenek a törökkel is. Az ütközőállamok közül a legfontosabb Lazarević István Szerbiája volt, hiszen a legtöbb oszmán támadás keresztüljött déli szomszédunk területén. Az 1389-es rigómezei csata óta István despota uralkodott Szerbiában, s egészen az 1402-es ankarai csatáig I. Bajazid szultán vazallusa volt. Számos török hadjáratban vett részt, többek között ott volt csapataival Nikápolynál és Ankaránál is. Az 1402-es ankarai török katasztrófa után kihasználta az Oszmán Birodalomban kialakult interregnumot és az annak folyamányaként kitört trónharcokat; átpártolt Zsigmondhoz. Ennek gyakorlati haszna az lett, hogy megkapta Nándorfehérvárt és a Macsói bánságot, amivel magyarországi birtokossá lett, emellett a Sárkány-rend alapítója is volt. E „szövetséggel” a király megővta a dél-magyarországi megyéket a török pusztítástól, amit még az is erősített, hogy a szerb uralkodó 1413-ban az oszmán fennhatóságot is elismerte. Lazarević egészen 1427-ben bekövetkezett haláláig Zsigmond hűségén maradt. A magyar uralkodó az 1426-os tatai szerződésben¹⁴ elismerte István despota utódjának Brankovics Györgyöt (Đurađ Branković), cserébe Magyarország visszakapta Nándorfehérvárt és a Macsói bánságot Szokol, Brodar, Dragisa, Halap, Macsó erősségeivel együtt. Mindez a király kezére is került még 1427 őszén, ám Galambócot annak szerb kapitánya¹⁵ a török kezére játszotta át. Ezért Zsigmond 1428-ban megostromolta a várat, de II. Murád szultán megjelenése miatt az ostromlók visszavonultak, ekkor az uralkodó csak nehezen jutott át a török elől a nemrég épített Szentlászlóvárba. Ebben az ostromban hősiességével tüntette ki magát Rozgonyiné Szentgyörgyi Cecília, amit Zsigmond birtokadományokkal jutalmazott. A bátor asszony a Dunáról, hajóra rakott ágyúkkal lövette a törököket!

Magyarország kapcsolata Szerbiával a későbbiekben már nem volt annyira kiegyensúlyozott, mert az erősödő török előretörés miatt az új despotára nagy nyomás nehezedett. Sajnos a Lazarević-korabeli harmonikus kapcsolat sem maradt meg. Brankovics György, mint magyar zászlósúr ugyan sokszor igényelte hazánk segítségét, hogy szerbiai birtokait megvédje, ám emiatt a törökkel is szövetekeznie kellett. Ez érthető visszatetszést keltett Magyarországon. Ennek ellenére a vazallusi rendszer még így is Szerbiával működött a legjobban.

Zsigmond politikája Boszniában alakult a legrosszabbul, ott ugyanis a politikai viszonyok is ziláltabbak voltak, mint Szerbiában vagy a Havasalföldön. Boszniában a bogumilizmus¹⁶, az I. Tvrtko király (1353–1391) és utóda, Stjepan Dabiša (1391–1395) utáni belső válság következtében a magyar királynak gyakorta katonai beavatkozásokra volt szüksége, hogy hatalmát megtarthassa. 1393-ban Stjepan Dabiša elismerte Zsigmond király fennhatóságát, de az egymással vetélkedő tartományurak¹⁷ nehezítették a budai udvar boszniai helyzetét.

Miután Osztoja király hatalmát Hervoja 1404-ben megdöntötte és II. Tvrtko Tvrtković (1404–1409, 1421–1443) került a bosnyák trónra, Zsigmond 1408-ig majd minden évben csapatokat küldött Boszniába, hogy helyreállítsa az elűzött uralkodó hatalmát. A következő években is számos hadjáratot indított,

¹⁴ A tatai szerződés szövegének magyar fordítását *Thallóczy Lajos* és *Áldásy Antal* közölte: *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára, 1198–1526.* (Bp. 1907.) című munkában.

¹⁵ Jeremiás vajda 12 000 aranyat követelt Zsigmond királytól Galambóc átadásáért. *Vészprémy László*: Zsigmond Galambócnál 1428-ban. In.: *Hadtörténelmi Közlemények* 2008/2. szám. 284. old.

¹⁶ Bulgáriában tűnt fel a bogumilizmus, amelynek a gyökerei a paulikániánus eretnokség és a manicheizmus tanából eredeztethetőek. A X. században odatelepített paulikániánusok hatására alakult ki, nevét Bogomil pópárol kapta. Itáliában patarénusoknak nevezték tagjaikat, másutt pl. boszniaiak, kutugerek. Ők *kriszianin*-nak, vagyis keresztényeknek nevezték magukat. A közép-boszniai katolikus püspökségből alakult ki az „eretnek” egyház. Első említése a XII. század végéről való, s a XIII–XV. századra az ország önálló egyháza lett. A pápák a magyar királyokkal kívánták rendezni a helyzetet, de 1319-ben XXII. János pápa elismerte, hogy a „római hit” nehéz helyzetbe került Boszniában. Ekkor már komoly befolyásuk volt a bogumiloknak az ország ügyeire. A magyarok ismétlődő támadásai sem gyengítették meg őket, s egészen a török hódításig megtartották befolyásukat. Az „egyház” az 1470-es évekre Boszniával együtt eltűnt, s a század végére már említésük is ritka. *Dr. Jakov Sirotković* (főszerkesztő): *Jugoszláv Enciklopédia* 2. Bod – Crn. Miroslav Krleža Jugoszláv Lexikográfiai Intézet, Zágráb, 1988. 11–14. old.

¹⁷ A jelentősebb tartományurak közt tartották számon Hervoja (Hrvoje Hrvatinić) nagy vajdát, mellette Pavao Radinović kenéznek és Sandalj Hranić nagy kenéznek volt döntő szava a bosnyák politikai kérdésekben. Ugyanott 136. old.

hogy befolyását fenntartsa, de 1415-ben Dobojnál Hervoja és török segédcapatai legyőzték a magyar bárókat, így Bosznia Magyarország számára elveszett. Osztója utóda fia, István – *Stjepan Ostojić* (1418–1421) – lett. Az őt követő II. Tvrtko visszaszerzett trónját magyar támogatással próbálta megtartani, ezért 1425-ben elismerte Zsigmondot hűbérurának, de a magyar király nem tudta megvédeni őt. Ellenfelei Osztója István fiát, Radivojt támogatták, és Tallóci Matkó csapatai úgy tartották meg II. Tvrtkot Boszniában, hogy ettől kezdve több fontos várban magyar helyőrség állomásozott. Ugyanakkor 1428-tól kezdve a szultánnak is adót fizetett a bosnyák király, ami előrevetítette a várható oszmán hódítást és az ebből következő magyar-török összeütközést Boszniában.

Havasalföldön 1395-ig Mircse vajda uralkodott, aki a magyar király hűbérese volt, de I. Vlad elűzte, s csak 1402-ben tudta visszaszerezni trónját. Ezután 1418-ig Zsigmond király hűségén maradt, bár 1411-ben Magyarország ellen szövetséget kötött a lengyel királlyal. Ennek dacára Havasalföld és Magyarország szövetsége 1418-ig fennállt. Mircse után Mihály lett az új vajda, majd 1420-ban II. Radu, akit 1422-ben II. Dan követett a trónon. Magyarország ezeket a vajdákat folyamatosan támogatta a török ellen. II. Dan is csak magyar segítséggel tudta megszilárdítani a hatalmát. Ennek érdekében Ozorai Pipo 1423-, 1424-, 1426-ban, míg Csáki Miklós 1425-ben vezetett hadat Havasalföldre, hogy hadakozzon Raduval és a törökkel. A helyzet akkor romlott el teljesen, amikor a törökök 1432-ben az akkori vajdát, Alexandru Aldeát hűbéresükké tették. Egy 1436-os magyar expedíció hatalomra juttatta Vlad Dracult, s ez ideiglenesen javított a helyzeten, ám uralkodása alatt a török végleg befolyása alá vonta a román féjedelemséget, amely felett már csak időnként tudott befolyásra szert tenni a magyar király.

Az útközöállamok rendszere az 1420-as évek végére gyakorlatilag zsákutcába jutott, ezért már Zsigmond korában erősíteni kellett a déli határt. Hogy mi vezetett el a hűbéres államok rendszerének összeomlásához – a török előrenyomulás mellett –, azt a kiváló történész, Deér József gondolatai jól szemléltetik: „A török megjelenésével a Balkán apró államocskái egyszerre két nagyhatalom ellentétes irányú nyomása alá kerülnek, s fejedelmek az árulás, törbeccsalás és szinleges hódolat eszközeivel próbálják önállóságuk maradványait megmenteni. A magyar és a török hatalom közt elterülő államgyűrű a maga önállósági törekvéseivel és ezt szolgáló „balkáni” politikájával sokkal több bajt okozott a magyar hatalomnak, mint akár a török közvetlen szomszédsága.”¹⁸

A király már 1399-ben a temesi ispán irányítása alá vonta Temes, Csanád, Csongrád, Arad, Krassó, Keve, Zaránd vármegyéket, továbbá a vlach területet. Ezzel a Maros és a Duna közötti rész, a védelem egyik legfontosabb szakasza került egységes irányítás alá. E vidék irányítója 1404-től Ozorai Pipo volt egészen haláláig, majd a Tallóci család kezébe került a temesi bánság vezetése. A következő fontos lépés Szörényvár Magyarországhoz csatolása és a Szörényi bánság bevonása a déli határok védelmébe. A déli határ középső és keleti részén a védelem egyik legfontosabb, közigazgatásilag is megszervezett egysége a IV. Béla idején felállított Macsói bánság volt. Ez a bánság 1403-tól 1427-ig a szerb despota fennhatósága alá tartozott, de utána visszakerült Magyarországhoz. A déli határok nyugati felén a XV. század első felében a horvát és a szlavón báni tisztséget vonták be a védelembe. E bánságokkal Zsigmond a végvárrendszer hátszögét kívánta megerősíteni, hogy így biztosítsa a várakat, ha támadás éri őket.

A végvárak alkották a védelem első vonalát. E végvári vonal a Kárpátok lábainál fekvő Szörényvártól az Adriáig ért. Zsigmond már a kezdet kezdetén királyi kézbe vette az al-dunai várakat, azokat komoly mértékben megerősítette, s újakat is épített. Erre nagy szükség is volt, hiszen a XIV. század végéig Nándorfehérvár és Szörényvár között csak Görgény, Orsova, Galambóc, Haram és Keve várak álltak. Ozorai Pipónak¹⁹ az új várak megépítésében jelentős szerep jutott. Dombó (Dubovac) vára már a XIV. század végén állhatott, míg Pipo 1424-ben építette újjá Orsovát és Szörényvárat. 1430 körül mintegy 10 új kövár állt a veszélyeztetett szakaszon, s még Sán (Saar) szigetét²⁰ is megerősítették, továbbá a Bánáthban is nagyarányú építkezéseket végeztetett, és a jelentősebb várak közötti részekre föld- és paliszád erődítményeket emeltetett²¹. E korszakban épült fel Tornystye vára Nándorfehérvártól ke-

¹⁸ Deér József: Királyság és nemzet (Tanulmányok 1930–1947) I. kötet. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő. 2005. 125–126. old.

¹⁹ Filippo Scolari, vagyis Ozorai Pipo Zsigmond király itáliai származású hadvezére volt, s mintegy 18 hadjáratot vezetett, de csak kétfőben szenvedett vereséget.

²⁰ Szörényvár térségében volt, attól délre. Hatégen 1992. 275. old.

²¹ Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Budapest, 1984. 116. old., Hatégen 1992. 274. old. és Engel Pál: Ozorai Pipo emlékezete. In: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Bp. 2003. 247–301. old.

letre, a mai Pancsova közelében. Maga Zsigmond Szentlászlóvárat építette fel Galambóccal szemközt. Ezekkel az építkezésekkel az oszmán támadásoknak leginkább kitétt Nándorfehérvár–Szörényvár szakaszon a következő jelentősebb várak álltak a Zsigmond-korban: Orsova, Miháld, Pét, Szinice, Drankó, Szentlászló, Pozsaszin, Haram, Dombó, Keve, Tornyistye. Az al-dunai szakasz mellett komoly építkezések voltak az 1403–1427 között szerb kézen lévő Nándorfehérvár várában is, ahol István despota uralkodása alatt 1,5 hektárról 15 hektárra növelték meg a vár alapterületét és azt komoly erősségé alakították át. Emellett a Szerémségben már Zsigmond uralkodása alatt számos castrum és castellum épült fel. Kijelenthető, hogy ehhez hasonló volumenű várépítések – Mátyás uralkodását leszámítva – Buda 1541-es eleseténél időszerűségeig nem történtek Magyarországon. Mátyás alatt Nándorfehérvár várában, a Szerémségben, Szlavóniában és Horvátországban is komoly építkezések folytak, amelyek nagyon hasonlóak voltak a XVI. századi, úgynevezett „hevenyészett” várépítésekhez!²²

Boszniában Jajca és Szrebernik magyar fennhatóság alatt állt, magyar őrség volt Bobovac, Dubočac, Vranduk, Toričan és még több település váraiban. Emellett az Adria partján is álltak még várak. E végvárrendszernek a legfontosabb tagjai a következők voltak a XV. század végén: Szörényvár, Orsova, Szinice, Pét, Drankó, Szentlászlóvár, Galambóc, Moldova, Pozsaszin, Haram, Dombó, Keve, Szendrő, Tornyistye, Nándorfehérvár, Zimony, Kölpény, Macsó, Szabács, Só, Tisnica, Szrebernik, Telesák, Maglaj, Bobovac, Szokol, Jajca, Jezero, Kljucs, Knin, Sejn, Klissza, Almisa. Az országot védő végvári övezet belső részét pedig a következő jelentősebb erősségek alkották – több kisebb vár mellett –: Lugos, Karánsebes, Temesvár, Pétervárad, Eszék, Dubica, Krupa, Bihács és Zengg.

A végvárrendszernek a Zsigmond-kortól kezdve hatalmas költségei voltak. Elég csak azt figyelembe venni, hogy az átlagos évi 120 000 forintos költséget a Zsigmond- és Mátyás-korszakot leszámítva (bár akkor is) csak nehezen vagy sehogy se bírta fizetni az ország, ugyanis a bevételek legalább 20%-át biztosan elvitték a déli végek, sőt V. László alatt és a Jagelló-korban az 50%-ot is elérték a költségek! E roppant teher miatt Zsigmond 1429-ben a Német Lovagrendet bízta meg a Szörényi bánság irányításával. Ekkor 134 576 forintra taksálták a lovagok által átvett 13 aldunai vár fenntartási költségeit – vagyis nem is az egész déli végvárrendszerét! E kísérlet a Német Lovagrenddel 1432-re kudarcba fulladt, így a király a Tallóci családra bízta a végeket, és 1436-ban már Tallóci Frankó lett a szörényi bán. Ezt követően Zsigmond a déli végeken a centralizációt segítette elő azzal, hogy kizárólag a Tallóci családot bízta meg a védelem irányításával. Megjegyzendő, hogy nem ez volt az első eset, amikor Zsigmond központositani akarta a déli végek irányítását. Az al-dunai várak királyi tulajdonba vétele, a bánsági és végvári haderő közös irányítása is magában hordozta ezt a törekvést, valamint a Német Lovagrenddel kötött egyezsége is ebbe az irányba mutatott. A Tallóciak a következő címeket szerezték meg: 1429-ben Matkó Nándorfehérvár kapitánya lett, a fivérek viselték Szlavónia, Horvátország és Szörény bánságát, kormányozták a kalocsai érsekséget, Csanád, Várad és Zágráb püspökségét, a vránai perjelséget, továbbá alájuk tartozott számtalan megye. Mintegy 52 várat igazgattak a déli határon, amihez még a temesvári-kevei sókamara és általuk igazgatott területeken a kamara haszna beszedése is járt. Megjegyzendő, hogy ilyen mértékű erőkoncentráció ritka volt a központi hatalom mellett. Ezzel Zsigmond olyan biztos gazdasági és katonai potenciált adott a Tallóci fivérek kezébe, amivel biztosan tudták működtetni a rájuk bízott védelmi rendszert.

Zsigmond király még 1433-ban kidolgozott egy reformjavaslatot²³, amely szerint a török ellen az egyes főurak, főpapok és vármegyék a következő haderőket kellett, hogy kiállítsák:

1.) Az Adria és Dalmácia felé a török és szövetségesei ellen 3000 lovast kellett kiállítania a királynak, a horvát bánnak, a korbáviai, cetini és segniai grófoknak. 2.) Az Una folyó felé a török ellen 2500 lovast kellett kiállítania a szlavón bánnak, a vránai perjelnek, a zágrábi püspöknek, Tahí (Tóth) Lőrincnek és a Blagay uraknak. 3.) Ozora irányába a török ellenében 16 900 lovast kellett kiállítani. A szerb despotának 8000, Bulgáriának 4000 lovast, míg a többi a pozsegai főispán, a bosnyák és a pécsi püspök, a Bothos urak, a macsó bán, Garai János, Lévai Cseh Péter, Gergelyfy János, Maróthi János, Matkó Szebernekből (Tallóci Matkó?), Wajdafy Henrik és Herkei Lóránd György állította ki. 4.) A Temesközben Szörényig 3800 lovast kellett kiállítania a kalocsai érseknek, a váradi és a csanádi püspöknek, a királynak, az oláhoknak, a kunoknak és a jászoknak, valamint Temes, Keve, Zaránd, Arad, Csanád, Torontál, Krassó és Csongrád vármegyéknek. 5.) Dalmácia, Horvátország, Szlavónia rendjeinek, Bosznia fennmaradó részeinek, Hercegovinának (Szent Száva hercegsége), Verőce, Somogy, Zala,

²² Kubinyi András: Mátyás király. Vince Kiadó. Bp. 2001. 71. old.

²³ E javaslat, amelyben az „*orde de bataille*”, magyarul a hadrend volt, kijelölte, hogy kinek melyik határszakaszt kellett védenie.

Baranya, Bács, Pozsega, Valkó, Bodrog, Szerém és Tolna vármegyéknek összesen 12 500 lovaszt kellett adnia. 6.) Erdélynek ugyancsak katonákat kellett adnia, hogy ha az Oszmán Birodalom vagy egyéb ellenség ellen szükséges volna, akkor megfelelő haderővel tudjon akár támadni és támadást elhárítani. Összesen 21 150 lovaszt kellett kiállítania a királynak, az erdélyi püspököknek, a havasalföldi és moldvai vajdáknak, az erdélyi vajdának, a székelyeknek, a szászoknak és az erdélyi nemeseknek, Bihar, Békés, Szatmár, Szaboles, Ugocea, Máramaros, Bereg, Kraszna, Külső- és Belső-Szolnok vármegyéknek.²⁴

Ezzel a rendszerrel kívánta Zsigmond megoldani Magyarország védelmét a török ellen. Ha mindegyik katonára hadba szállt volna a török ellen, akkor e területekről mintegy 60 200 lovaszt lehetett volna kiállítani. Ennyi katonával nyilvánvalóan meg lehetett volna védeni a Magyar Királyságot, de a korszakban egyszer sem jött össze ennyi katonák az oszmánok ellen. A király tervezetéből látható, hogy nemesek a magyar főurakkal, főpapokkal és a megyékkel, hanem az útközözőnának szánt déli szomszédjainak haderejével is számolt. Sajnos terveze nem valósult meg, noha 1435-ben e hadügyi kérdéseket törvényben rögzítette.

Végeredményben Ozorai Pipo, a Tallóci-fivérek és Hunyadi János tevékenységének volt köszönhető, hogy a Zsigmond által létrehozott védelmi rendszer a XV. század első felében mégis sikerrel kiállta a próbát.

Hunyadi János kora

A védelmi rendszert érzékenyen érintette Szendrő²⁵ várának 1439-es eleste, amikor az új király, Habsburg Albert már nem tudta csapataival felmenteni a törökök által ostromolt erősséget, így Brankovics György székelye II. Murád kezére került. E kudarc ellenére a védelem elég jól működött, és ezt bizonyítja Nándorfehérvár 1440-es ostroma is, hiszen a belső válság ellenére Tallóci Jován vránai perjel eredményesen verte vissza II. Murád szultán támadásait, így megmenekült a város a török hódítástól. E sikerben jelentős szerepe volt annak, hogy a Tallóci-fivérek irányították az egész védelmi vonalat.

Ebben az időszakban lépett a történelem színpadára Hunyadi János, akit fivérével, az ifjabb Jánossal együtt még Albert nevezett ki szörényi bánná, majd I. Ulászló alatt karrierje gyorsan felívelt – köszönhetően a török elleni katonai sikereinek és annak, hogy az új király egyik támasza volt.

Hunyadi János a következő években sorozatos sikereket ért el a törökökkel szemben. Ezt annak is köszönhette, hogy a gondjaira bízott végváratok rendbe rakatta és határozott katonai fellépésének eredményeként lecsökkentette a török betörések számát. 1441-ben diadalmaskodott a Száva vidékét pusztító Iszák szendrői bég felett Nándorfehérvárnál, majd amikor 1442-ben Mezd bég 17 000 fős seregével betört Erdélybe, ha nehézségek árán is, de legyőzte. Még ugyanabban az évben Sehabeddin ruméliai beglerbég vezetett II. Murád utasítására csapatokat Magyarország ellen. Elsődleges célja neki is az volt, hogy betörjön Erdélybe, hadműveletéhez becslések szerint már 80 000 fős hadsereget küldött a szultán. Hunyadi a Jalomita folyónál 1442. szeptember 6-án óriási győzelmet aratott a ruméliai beglerbég csapatai felett. Jelentős szerepe volt a sikerben a hadvezéri kvalitásainak. Ezzel újra remény gyűlt a balkáni népekben, hogy felszabadulhatnak a török uralom alól. A győzelemnek Európa-szerre híre ment és nagy lelkesedést okozott egy eljövendő török-ellenes harcra. A reakció természetes volt, hiszen ekkora török sereget az európai hatalmak hadseregei közül még senkinek sem sikerült nyílt mezei csatában legyőznie, ráadásul Sehabeddin is ottmaradt a csatatéren. E „kis” sikerek azonban nem elégitették ki Hunyadit, és most már a budai udvart sem. Ezért egy minden eddiginél nagyobb hadjáratot kezdtek tervezni, amelynek végső célja Drinápoly elfoglalása és a török kiűzése lett volna Európából.

Hunyadi úgy vélte, hogy a legjobb védekezés az, ha az ellenséget saját területén, támadó hadjáratban győzik le. Tervét Jenő pápa is támogatta, de sajnos a nyugati keresztény fejedelmek nem érezték úgy, hogy Magyarországnak komolyabb segítség kellene a török ellen. Velence és Genova támogatást ígért Ulászlónak, és 1443 elején a karamán szultán is szövetséget ajánlott Magyarországnak. A magyar király 1443. szeptember 1-én indult el Budáról, miután Jiskra biztosította arról, hogy békében marad. A lengyel-magyar csapatok Szalánkemennél egyesültek a szerb despota csapataival, majd levonultak a

²⁴ *Bárczay Oszkár*: A hadügy fejlődésének története. II. kötet. MTA. Bp. 1895. 480–484. old.

²⁵ Nándorfehérvár 1427-es átadása után, 1430 áprilisa és szeptembere között építette fel Brankovics György szerb despota, hogy ide helyezze a székhelyét. A Jészava torkolatánál felépített Szendrő (Smederevo) vára a Nándorfehérvár–Szörényvár közötti határ egyik legjelentősebb erődítménye volt, s szerb kézben is komoly szolgálatot tett Magyarország védelmében. Ezért is volt fontos a vár megsegítése Albert királynak.

déli határra. Hunyadi a sereget három részre osztotta. A fősereget saját maga vezette, Brankovics György szerb despota a másik sereget, míg Ulászló a tartalék élére állt. A magyar had október közepén Nándorfehérvárnál lépte át az országhatárt. Csapatok gyorsan elfoglalták Krusevácot, Nist és Szófiát, miközben három oszmán haderőt legyőztek, majd egészen a Szlatica-szorosig nyomultak előre. Időközben azonban a szultán békét kötött Karamániával, így seregeivel átkelhetett európai tartományába, ahol a balkáni népek már fellázadtak uralma ellen. A magyar sereg azonban nem tudott átkelni a Szlatica-hágón a gyorsan összeszedett török csapatok ellenállása és az egyre hidegebbé váló idő miatt, ezért Hunyadi belátta, hogy mindinkább kimerülő hadait célszerűbb kivonni az ellenség tartományai-ból: beleegyezett, hogy Ulászló kiadja a parancsot a visszavonulásra. A szultán két sereget is a magyar csapatok után küldött, de egyik se tudott zavart okozni a királyi hadban. Az első oszmán sereg Kászim ruméliai beglerbéggel az élen december 24-én szenvedett vereséget Hunyaditól, míg a másik Brankovics csapatait támadta meg a Kunovica-hágónál. A kialakult csatában újra veszített a török, miután Hunyadi is beavatkozott a küzdelembe. Ekkor a szultán sógora és a török fővezér is magyar fogságba esett. Ezután már nem háborgatták csapatainkat a törökök, s 1444. január végén a Hunyadi vezette had Nándorfehérvárnál elérte a magyar területet.

A hadjárat óriási siker volt. A pápa és több uralkodó is támogatott volna egy újabb hadjáratot a török ellen, ám Ulászló elfogadta a szultán békeajánlatát. A pápa legátusa, Cesarini Julián szerint e béke első-sorban Brankovics érdeke volt. Ulászló azért nem támogatta egyértelműen a török elleni hadjáratot, mert egyrészt sem Magyar-, sem Lengyelországban nem akartak igazán háborúzni, másrészt elégtelennek tartotta az előkészületeket egy hadjáratra. Ezért Ulászló még Szegeden semmisnek nyilvánította a békét arra hivatkozva, hogy Murád megszegte azt, mert nem adott vissza minden ígért várat, s Brankovics fiai továbbra is a fogságában maradtak. Végül Hunyadi János is a háború pártjára állt.

A magyar csapatok szeptemberben Orsovánál keltek át a Dunán, ám Brankovics despota fenntartotta a békét a szultánnal és nem engedte átvonulni csapatainkat, amivel nemcsak nehéz helyzetbe hozta a sereget, hanem azt is megakadályozta, hogy az albán Szkander bég csapatai segítséget nyújthassanak Hunyadinak a hadjáratban. Az előkészületek sem voltak elegendők, így csak egy 20 000 fős haderő indult el Hunyadi vezérlete alatt, ami a fele volt az 1443-asnak. Nagy szerepet kapott a hadjáratban a szövetséges flotta²⁶, amelynek az lett volna a feladata, hogy elzárja a tengerszorosokat, s ezzel az Oszmán Birodalom anatóliai és ruméliai részeit elvágya egymástól. Azonban a flotta nem volt elégséges feladatának ellátására, mert a genovaiak még segítettek is a törököt az áthajózásban. Így a szövetséges flotta nem sokat tett, hogy a szultán seregét meggátolja az Európába való átkelésben!

Ilyen körülmények között nyomult előre Hunyadi, aki Várnánál tudta meg, hogy a török seregek egyesültek és erőteljesebben tartanak feléje. Más megoldást nem talált, mint hogy meglepetésszerű támadással semmisítse meg Murád hadseregét. A döntő ütközetre november 10-én került sor Várnánál. A csata eleinte jól kezdődött a magyarok számára: a szultáni had szárnyai meginogtak, de Ulászló elhamarkodott rohama a janicsárok ellen végzetesnek bizonyult, megölték a királyt²⁷, és ezzel a magyar seregben pánik tört ki, amit Hunyadi sem tudott megakadályozni.

A csata következtében király nélkül maradt az ország, ami előrevetítette, hogy újra belső válság várható, ám az 1445-ös országgyűlésen a rendek úgy döntöttek, hogy ha tényleg elesett a csatában Ulászló, akkor V. Lászlót elismerik Magyarországnak királyának, míg az ország kormányzását hat főkapitányra²⁸ bízzák az uralkodó távollétében. Végül Hunyadi Jánost 1446-ban – korlátozott uralkodói jogkörrel – Magyarország kormányzójává (gubernátor) választották V. László kiskorúságának idejére.

1448-ban úgy látszott, hogy Hunyadi újra sikeres hadjáratot tud majd a török ellen vezetni, ezért 1447-ben arra kérte V. Miklós pápát, hogy hirdesse ki a keresztes hadjáratot. A pápa támogatta Hunyadi tervét, bár később jelezte, hogy jobb lenne, ha 1449-ben vezetne csak hadat az Oszmán Birodalom ellen. Hunyadi János azonban elszánt maradt, és 1448 tavaszán felújította szövetségét Szkander béggel, aminek célja egy újabb török elleni hadjárat volt. Megpróbálta Brankovicsot is megnyerni, noha a várnai csata óta eléggé rossz viszonyban álltak. A despota nem is akart segíteni a kormányzónak, mivel

²⁶ A szövetséges hajóhad 8 pápai, 5 velencei, 4 burgundi, 2 raguzai és 2 bizánci gályából állt. Ennek a flottának kellett volna biztosítania a Hellészpontoszt és a Boszporuszt az oszmán haddal szemben.

²⁷ Egy bizonyos Chizr Chodsa nevű, akkor öregnek számító janicsár vágta le a király fejét. *Gróf Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon*. II. kötet. Emich Gusztáv Könyvnyomdája. Pest 1852. 444. old.

²⁸ Hunyadi János, Újlaki Miklós, Rozgonyi György, Gutai Országh Mihály, Szentmiklósi Pongrác, Bebek Imre, valamint a Felvidéket uraló Jan Jiskra lett később még főkapitány.

csak a törvényes király felszólítására lett volna hajlandó hadra kelni. Hunyadi ezért megüzente Brankovicsnak, hogy ha győz, akkor hazafelé menet levágja a fejét. Részben a Boszniával és Velencével szembeni viszállya is megmagyarázhatná a despota elutasító magatartását, de a nagy veszélyt mégiscsak a török jelentette számára, ezért érthetetlen, hogy miért nem támogatta ekkor Hunyadi. Igazából kettejük személyes ellentéte lehetett a döntő abban, hogy Brankovics György semleges maradt.

Mindezek ellenére Brankovics kihirdette, hogy alattvalói támogassák a magyar sereget, ám Hunyadi úgy vonult végig hadával Szerbián, mint egy ellenséges területen. A szerb támogatás elmaradása ellenére mintegy 24 000 fős volt a magyar sereg.

Kihasználva a törökök lekötöttségét Albániában, Hunyadi Drinápoly ellen akarta vezetni a magyar sereget. A szultán azonban nem a vártnak megfelelően végezte hadmozdulatait. Ezzel Albánia mentesült a török támadástól, és a magyar csapatoknak a szerbiai útvonalon kellett haladniuk a tervezett szemben. A sereg felégette Krusevácot, majd Kursumlje felé vette útját, ahonnan Pristinába, majd Rigómezőre ért. Itt megerősített állásokban várta be a szultáni sereget. Hunyadi és Murád összecsapása szeptember 17–18-án zajlott le, az ütközetben a magyar sereg – a havasalföldi segédhadak elvonulása miatt meggyengülve – vereséget szenvedett. Ebben szerepe volt Brankovics Györgynek²⁹ is, aki felfedte a magyar haditervet Murádnak, és sajnos Szkander késésének is: csapatai a csata után érkeztek csak meg. Hunyadi óriási vereséget szenvedett és az Al-Duna irányába menekült, de Kladova térségében Brankovics György fogságába esett, aki Szendrő várába zárta. A kormányzó két hónapnyi fogság után szabadult ki egy fegyveres intervenció révén.

A belpolitikai helyzet 1450-re stabilizálódott, majd 1453-ban V. László elfoglalta a trónt, miután a cseh rendekkel közösen még 1452-ben sikerült elérni, hogy III. Frigyes adja ki Magyar- és Csehországnak. Ezzel Hunyadi lekötözt a kormányzói tisztről, és a király kinevezte országos főkapitánynak. Hunyadi hatalma végső soron megmaradt, a törökkel azonban Rigómező után jó ideig nem harcolt, amiben annak is komoly szerepe volt, hogy az 1440-es évek magyarányú hadi vállalkozásai átmenetileg kimerítették az országot, amely külső segítséget nem nagyon kapott. Azonban Murád fiának trónra lépése és első komolyabb győzelme 1453-ban megdöbbentette a világot!

II. Mehmed 1453. május 29-én elfoglalta a Bizánci Birodalom egykor szebb napokat látott fővárosát, Konstantinápolyt, és ezzel megszűnt a bizánci állam – ami ugyan az egész keresztény világot megdöbbentette, de a kezdeti felbuzduláson kívül semmi sem történt. Igaz, 1454-ben a regensburgi és a frankfurti német birodalmi gyűlés is foglalkozott a török elleni háborúval, amelyre 200 000 katonát ajánlottak fel, s terveket is kidolgoztak, de az egészből semmi nem lett. Eközben a szultán megkezdte Szerbia bekebelezését. Az ország védelmét Brankovics Szkobolyics Miklósról és Radojevics Dmitárra bízta, a Szendrőt védő Kantakuzén mellett. Még Hunyadi is megkérte, hogy segítsen neki Mehmed ellen.

Hunyadi Erdélyben levő seregeivel Havasalföldön keresztül betört Bulgáriába, majd Orsován át Szendrőig ment, így akarva megosztani a török csapatokat. A szerbiai harcok Osztrovicánál és Szendrőnél összpontosultak. Július 30-án az oszmán csapatok elfoglalták Osztrovicát, míg Szendrő ostromával Hunyadi közeledésének hírére felhagytak. Hunyadi János Szendrőnél átkelt a Dunán, Kruseváciig nyomult, ahol a törököket legyőzte és a várost elfoglalta, majd Pirotyig üldözte az oszmán hadat. A Szófiánál levő szultán közeledésének hírére Vidin felé, majd Nándorfehérvárra vonult a magyar had – és ezzel véget ért az 1454-es hadiév.

1455-ben Isza bég elfoglalta az ezüsbányáiról híres Novo Brdót s még több várost is Szerbiában. A győri országgyűlés eredménytelensége miatt Brankovics György a Bécsben levő V. László királyhoz ment segítségért, de végül 30 000 arany ellenében békét kötött Mehmeddel, elismerve a szultán fennhatóságát. Cserébe a Moravától északra levő területeit megtarthatta.

II. Mehmed következő nagyobb támadása 1456-ban érte Magyarországot. Ekkor a védelmi rendszer kulcsvárat, Nándorfehérvárt vette célba. A még 1455-ben megkezdett előkészületeik 1456 elején folytatódtak, s áprilisban megérkezett a hír Budára, hogy a török célja valószínűleg Nándorfehérvár megtámadása. V. László és Hunyadi megtették a szükséges előkészületeket a védelemre. A támadás elhárítása azonban végül Hunyadi, egy itáliai ferences szerzetesre, Kapisztrán Jánosra és Don Juan de Carvajal pápai legátusra maradt. A hadjáratban a török előbb a szerb despota székhelyét, Szendrőt ostromolta sikertelenül, majd Nándorfehérvár várát kezdte támadni – eredeti tervük szerint. Szerencsére a vár kiállta a próbát, és a védők – élükön Szilágyi Mihállyal – kitarítottak addig, amíg Hunyadi és Kapisztrán csapa-

²⁹ Lánya Mara Murád egyik neje volt, tehát rokoni szálak fűzték az Oszmán-házhoz Brankovicsot.

ta i július 14-i dunai ütközet után megérkeztek. Az ostrom ennek ellenére még egészen július 22-ig elhúzódott, amikor hősiesség után és isteni segítségnek is köszönhetően megmenekült a vár a hóditástól. Sajnos Hunyadi és Kapisztrán sem élte túl sokkal a török ostromot.

A támadások Magyarország déli határain és a szomszédos államokban az 1456-os nándorfehérvári diadal után sem maradtak abba.

Hunyadi Mátyás kora

1458-ban, amikor II. Mehmed korábbi nagy ellenfelének, Hunyadi Jánosnak a kisebbik fia, Mátyás került a magyar trónra, a szultán kihasználta³⁰, hogy az új szerb despota, Brankovics Lázár (1456–1458) meghalt és trónjáért harc kezdődött, amibe beszállt Tomaš bosnyák király is, de a küzdelemből „győztesen” a szultán került ki, akinek csapatai Mahmud nagyvezér irányításával 1458-ban elfoglalták Novo Brodot és Szendrőt, így gátolva meg Bosznia és Szerbia egyesítését. Erre válaszul Mátyás megjelent hadseregével a déli határon. Kinizsi Pálnak ekkor még sikerült visszafoglalnia Szendrőt, majd Nándorfehérvárnál szeptember-október fordulója körül legyőznie egy oszmán hadat, de 1459-ben³¹ újra támadott a szultán, végleg elfoglalva a despota székhelyét, miután a vár védői 1459. július 30-án feladták az erősséget. A bajokat tetézte, hogy elesett Galambóc, így Nándorfehérvár kivételével Szerbia az Oszmán Birodalom részévé vált, és az utóbbin kívül egyetlen, a Duna jobb partján fekvő erősség sem maradt magyar kézen, a magyar-török határon.

A következő évek török-magyar küzdelmei nem voltak jelentősek, igaz 1460-ban megint próbálkoztak Nándorfehérvárnál, de ez újra kudarcba fulladt (Mehmed 1456 után személyesen nem is próbálkozott többé a vár elfoglalásával). Azonban Havasalföldön sikerült a helyzetet a maguk javára fordítaniuk. Ugyanis IV. Vlad „Tepes” havasalföldi vajda a Mátyással kötött „szövetségi” szerződésben bízva felmondta a szultán felé az adófizetési kötelezettségét. Válaszul a török 1462-ben megfosztotta trónjától és fogságba vetette a vajdát, akinek a magyar király által is támogatott csapatai vereséget szenvedtek. A következő vajda, Radul ugyan elismerte Mátyás fennhatóságát is, de a török miatt ez már vajmi keveset számított, hiszen az 1462-es események miatt országában nőtt az oszmán befolyás.

II. Mehmed a következő évben, 1463-ban megtámadta Boszniát, miután Tomasević István³² bosnyák király 1462. június 9-én felmondta a török hűbért, s inkább a pápa és Velence felé orientálódott, illetve a még zajló mantovai kongresszustól várt segítséget. A hadjárat bevezetéseként Ali, szendrői bég betört a Temesközbe, hogy ezzel a figyelemelterelő támadással lekösse a magyar csapatokat, így segítve a szultánt Boszniai céljai elérésében. Mehmed május második felében indította meg hadjáratát, s már júniusra török kézen volt egész Bosznia, köszönhetően a gyenge ellenállásnak, hiszen például Bobovac várát annak parancsnoka, Radak harc nélkül átadta az ellenfélnek.

Mátyás eleinte nem akart a bosnyák király segítségére sietni³³, mert annak szövetségi politikájával ő sem értett egyet, viszont Bosznia stratégiai jelentősége miatt fontos volt Magyarországnak és Velencének is, így 1463. szeptember 12-én létrejött a magyar–velencei szövetség. Ennek értelmében a városállam megtámadta Moreát, míg hazánk Boszniát, sőt még II. Piusz pápa is segítséget ígért Mátyásnak.

A bosnyák állam elvesztése komoly gondot jelentett Magyarországnak, mivel így Horvátország és Szlavónia közvetlen veszélybe került, sőt Itália és a Német–Római Birodalom is könnyebben elérhetővé vált az oszmánoknak. Mátyás azonban taktikusan kivárt a magyar ellentámadással, amíg a szultán elvonult a török főereggel. A magyar csapatok 1463. szeptember 20-án 20 000 fővel támadták meg

³⁰ Az is segítette Mehmedet, hogy Magyarországon a belső problémák nem oldódtak meg egyszerre Mátyás trónra kerülésével, s emiatt az országnak időre lett volna szüksége, ahhoz, hogy eredménnyel vehesse fel a harcot a szultán ellen. Az 1459-es mantovai kongresszus is a török kérdéssel foglalkozott, de eredménnyel nem ért el. A tervek között szerepelt, hogy Karamánia és Úzun Hasszán türkmén állama is szövetségre lépne az európaiakkal a török ellen, de az egész csak terv maradt. *E. Kovács Péter: Matthias Corvinus. Officina Nova. Bp. 1990. 131. old.*

³¹ Nyilván az 1458-as támadás okán tartották Szegeden 1459. januárban az országgyűlést, amelyen számos hadügyi törvényt fogadtak el; sajnos ezeket akkor nem hajtották végre. *E. Kovács 1990. 132. old.*

³² A királyt II. Mehmed Kljucs városában fogta el, majd kivégeztette nagybátyjával, Radivojjal és a kezére került bosnyák főurakkal együtt. *Jugoszláv Enciklopédia 1988. 158. old.*

³³ Mátyás az 1463-as tolnai országgyűlésen hívta hadba a rendeket, akik a parancsot komolyan vették és már májusban Bátán (Tolna vármegye) voltak a magyar csapatok. Az országgyűlésen elfogadták, hogy a birtokos nemesek 10–20 jobbágy után 1, 20–30 jobbágy után 2 lovassal kötelesek hadba vonulni Péterváradra 1463. május 29-re. *E. Kovács 1990. 133–134. old., Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. Bp. 1915. LXXXIX. old.*

Boszniát, s kezdték meg az ország visszafoglalását. A támadás fő célja Jajca elfoglalása volt. A jelentős vár ostroma október 12-én kezdődött, és már négy nap múlva magyar kézen volt a város, azonban a citadella védői hősiiesen ellenálltak. Mátyás a vár északi oldalán felállított ágyúival és ostromgépeivel komoly károkat okozott a fellegyvár falában, de az ostromban csak az hozott áttörést, hogy István szent-szávai herceg és annak László fia elvágta a vár védőinek utánpótlását, így a 700 fős őrségből megmaradt 430 janicsár az éhség következtében december 26-án feladta az erősséget. E janicsárok majdnem mindannyian Jusuf bég vezetésével magyar szolgálatba álltak. Jajca parancsnokává Hidvégi Székely Jánost nevezte ki az ostrom után Mátyás, Bosznia élére pedig Szapolyai Imrét, mint gubernátort³⁴. Az őszi-téli hadjárat eredményeként sikerült Jajcán, Kljucson és Banja Lukán kívül még mintegy 60 erősséget megszerezni, amivel egyelőre normalizálódott a boszniai helyzet.

A sikereken fellelkesült a pápa, aki a következő évben nagyszabású keresztes hadjáratot akart az Oszmán Birodalom ellen indítani Magyarországra, Velence³⁵ és a Pápai Állam részvételével. A terv szerint hazánk Boszniában folytatja a hódításokat, Velence Moreában, míg Piusz Anconából kiindulva Albániába tör be, hogy így roppantsák össze az Oszmán Birodalom európai hatalmát. A keresztes hadjárat azonban kudarcba fulladt. A pápa Anconában meghalt, de a harcok nem maradtak el, mert II. Mehmed vissza akarta foglalni az 1463 őszi és téli elveszített új tartományát, s emiatt már 1463 végén megtette a szükséges előkészületeket az elkövetkezendő hadjáratra.

A szultán csapatai Jajca várát július 13-tól augusztus 22-ig éjjel-nappal lövették. Mátyás Bártfa városának írt oklevelében megemlíti, hogy a török ágyúzás következtében a falak szinte teljesen leomlottak, de a 30 000 fős oszmán had vereséget szenvedett³⁶.

Mátyás hosszas előkészületek után október 16-án körül a rácsai révnél kelt át seregével a Száván Boszniába. Zvorniknál volt már három nappal később, s megkezdte a város ostromát, ami még november 9-én is tartott, azonban kénytelen volt abbahagyni a hadműveletet, ugyanis nem boldogult a várral, és elterjedt, hogy Mahmud pasa felmentő sereggel közeledik. Így 1464 legkomolyabb eseménye Jajca megvédése mellett az, hogy sikerült elfoglalni Szrebernik várát, amely a szreberniki bánság központja lett.

A Boszniában kialakult helyzetre volt egyfajta válasz Mátyás részéről, hogy 1471-ben Újlaki Miklós macsói bánt szlavón bánná nevezte ki és megtette Bosznia királyának. Igaz a szlavón báni tiszttől önállósulási törekvései miatt később megfosztotta Újlakit a király, de a bosnyák királyi címet a nagyhatalmú délvidéki főúr egészen 1477-es haláláig viselte. Így a király a két boszniai bánságot és a védelmi vonal jelentős részét egységes irányítás alá vonta.

A következő évek a „fegyveres béke”³⁷ jegyében teltek el: igaz, komolyabb oszmán támadás nem érte Magyarországot, de ez nem jelentette azt, hogy ne lettek volna összefüggések. A cseh háborúkat kihasználva Ali, szendrői bég portyázó csapatai 1474-ben elpusztították Nagyváradot, emiatt és a közvélemény nyomásának engedve a király a nyugati háborúk helyett egy időre újra a török ellen fordult. Aminek meg is lett az eredménye, ugyanis 1475. január 10-én Nagy István (Ștefan cel Mare) moldvai vajda Báthori István, Magyar Balázs és lengyel csapatok segítségével Vasluinál legyőzte Szulejmán-pasa 35–40 000 fős hadseregét, s ezzel Moldva megmenekült a török hódítástól.

Az 1475–76-os szabácsi hadjárat elsődlegesen propagandisztikus célokat szolgált. A királynak mindenképpen szüksége volt egy komolyabb eredményre a törökkel szemben, hogy fő ellenfele, Frigyes német-római császár ellen fordulhasson. A hadjárat 1475 decemberében mintegy 15–20 000 fős had-

³⁴ Mátyás ideiglenesen „regni Bozne gubernator”-rá nevezte ki Szapolyai Imrét. Thallóczy 1915. CVII. old.

³⁵ Velence 1464 elején megkezdte a szövetségesek gyűjtését a török-ellenes háborúhoz. A városállam kiküldte követeit a nyugati államok udvaraiba, ahol XI. Lajos francia király 10 000 embert ígért arra az esetre, ha Piusz pápa tető alá hoz egy francia-angol békét. V. Henrik angol király 5000 fős hadat ígért Jó Fülöp burgundi herceg vezérlete alatt. Thallóczy i. m. CVIII. old.

³⁶ Az 1464-es jajcai ostrom történetét E. Kovács Péter írta meg *Jajca 1464. évi ostroma* című tanulmányában. E. Kovács Péter: Jajca 1464. évi ostroma. „Amikor a hollós nindzsák délre mentek büntetni a muzulmánt”. In: *Hausner Gábor* (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Argumentum Kiadó. h. n. 2005.

³⁷ III. Frigyes szerint Magyarország és az Oszmán Birodalom között egy titkos béke volt, amelynek értelmében Mátyás nem gördített akadályt az ellen, hogy II. Mehmed portyázó csapatai német területekre mérjenek csapásokat. E megegyezés léte nem bizonyított, de az események azt mutatják, hogy a király felhasználta a törököt a császár ellen, ugyanis 1469-től 1490-ig mintegy 10 alkalommal törtek be a keleti német tartományokba és Velence birtokaira. A titkos béke állítólag 1473-ig fennállt. Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Budapest 2001.

erővel indult az 1471-ben Nándorfehérvártól nyugatra felépített török végvár megvétele. A minden oldalról kiterjedt vizes árkokkal és mocsarakkal övezett várat Mátyás kénytelen volt hajókra rakott ágyúkkal lövetni. A vár elleni egyik rohamban lelte halálát a cseh zsoldosok vezére, František Hag, de a király is veszályba került, amikor közkatonának öltözve egy hajón megközelítette Szabács falait. Végül Mátyás visszavonulást színelte serege egy részével, s kihasználva a védők figyelmének a lankadását, a többi ottmaradt seregrésszel rohamot indított Szabács leggyengébb pontja ellen, ezután visszahívta elvonulást színelő csapatait és általános rohamot rendelt el a meglepett védők ellen. Bár komoly áldozatok árán, de 1476. február 13–14-re magyar kézre került az erősség. E győzelem jól jött Mátyásnak, ugyanis visszaállította törökverő hírnevét³⁸, s ezt ki tudta használni az Ausztria elleni harcához. Vélhetően a status quo fenntartása miatt nem erőltette Szendrő ostromát, ugyanis ausztriai törekvései miatt Mátyás nem akart háborút kiprovokálni II. Mehmed ellen. (Úgy vélte, hogy Szabács bevétele még nem bőszi fel a szultánt³⁹.)

A szabácsi győzelem után újabb rövid békeidőszak állt be a törökökkel, akik ebben az időben inkább Ausztriára támadtak. E céljukban Mátyás sem gátolta őket. A béke alkalmat adott a királynak arra, hogy végrehajtsa a védelmi rendszer átszervezését. Újlaki Miklós bosnyák király 1477-es halála után egy évvel Mátyás névleges címmé tette a macsói báni tisztelet⁴⁰. Ezzel a gyermek Újlaki Lőrinc herceget megfosztotta hatalmától, viszont rendezni kellett a macsói bántárság kérésével keletkezett helyzetet. Így a király nemcsak a védelmi vonal centrumának védelmi koncepcióját gondolta újra, hanem a teljes déli határvidékét. A reform első részeként egyesítette a horvát, dalmát és szlavón báni tiszteket 1476-ban. Az új bán Egervári László lett, az ő irányítása alá került Horvátország, Szlavónia és Észak-Bosznia (Jajcai és Szreberniki bántárság). Egervárit később hozzá hasonlóan katonák követték a báni tiszteben Magyar Balázs és a Geréb testvérek személyében, majd 1489-től újra ő viselte ezt a fontos tisztséget. A horvát-szlavón bán feladata közé tartozott a terület polgári és katonai igazgatása, a határszakasz védelme és a végvárak karbantartása.

A védelmi rendszer egységesítésének folyamatában a következő lépés az 1479-ben létrehozott „Magyarország alsó részeinek főkapitánya”⁴¹ tisztség volt. Az első főkapitány Kinizsi Pál temesi ispán lett. Az alsó részek főkapitányának irányítása alá tartoztak a temesi ispán irányította vármegyék⁴², továbbá Bács, Békés, Bihar, Bodrog, Csongrád, Pozsega, Szerém, Valkó, Zaránd megyék, illetve a Nándorfehérvári és Macsói bántárságok. Ezzel a lépéssel a védelmi rendszer legfontosabb szakasza úgy megerősödött, hogy a védelmi övezet katonai parancsnoka mintegy 15 vármegye és két bántárság minden erejét fel tudja használni az oszmánok elleni harcban. A főkapitányság székhelye – rövid időszakoktól eltekintve – mindig Temesváron, a temesi ispánok székvárosában volt. Jogosan vetődik fel azonban a kérdés, hogy miért nem a kulcsfontosságú végvár, Nándorfehérvár lett az alsó részek főkapitányának székhelye⁴³. Valószínű, hogy fokozott veszélyeztetettsége miatt nem esett rá a választás, hiszen támadás esetén egy valamivel távolabbi helyszínről könnyebben lehet irányítani a védelmet, mint akár egy várható ostromnak kitett városból. A történelem Mátyást igazolta, ugyanis az alsó részek főkapitánysága átvészelte az ország három részre szakadását is, és egészen az 1560-as évekig fennállt, amikor már Nándorfehérvár és Buda is rég török kézre került.

A védelmi rendszer harmadik és talán a támadásoknak legkevésbé kitett része a Déli- és Keleti-Kárpátok határolta Erdély volt, ahol már 1467-ben egyesítette Mátyás az erdélyi vajda és a székely ispán

³⁸ A pápák 1459–1479 között 250 000 forintot, Velence 1458-tól 1476-ig ugyanennyi pénzt adott Mátyásnak, de a köztársaság Szabács elvesztése után nem küldött több támogatást Magyarországnak. Emiatt is fontos volt Szabács elfoglalása a budai udvarnak.

³⁹ Mehmed ekkor bosszúból Magyarország szövetségesét, Moldvát támadta meg, ahol István vajdát egy csatában le is győzték, de Báthori István országbíró csapatai elől kitértek a törökök. Mátyás kihasználta a katonai helyzetet és visszahelyezte trónjára Vlad Tepes havasalföldi vajdát, akit azonban rövidesen megöltek.

⁴⁰ 1478 évi II. cikkely: A macsói bántárság székhelyén nem kell nyolczados törvényszékeket tartani. „Továbbá, hogy a macsói bántárság székhelyén ennek utáni jövőre nem kell nyolczados törvény-napokat tartani.” *Dr. Márkus Dező* (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar 1000–1526*. Bp. 1899. 229. old.

⁴¹ *Supremus capitaneus partium regni Hungariae inferiorum*

⁴² Arad, Csanád, Keve, Krassó, Temes, Torontál. Az alsó részek főkapitányának irányítása alá tartozott a szörényi bántárság is, de előfordult, hogy e tiszte az erdélyi vajda töltötte be.

⁴³ Egyes vélemények szerint Újlaki Lőrinc macsói bán tisztségének leértékelődése miatt nem jöhetett szóba Nándorfehérvár. Érdekes megvilágításba helyezi ezt a felvetést, hogy pont ebben az időszakban lett létrehozva a nándorfehérvári bántárság. *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). In: *Történelmi Szemle* 1996. 170. old.

hivatalát, ami inkább a tisztség megerősítéséről szólt, hiszen a vajda addig is jelentős hatalmi tényezőnek számított a korabeli magyar államban.

A viszonylagos békének vetett véget Ali, ruméliai beglerbég portyázása Erdélyben. Ez a támadás pont a „jó viszony” miatt mindenkit váratlanul ért. Báthori István erdélyi vajda hadba szólította a rendelkezésére álló seregeket, majd megindult Ali ellen. A támadáshoz csatlakozott Kinizsi Pál temesi ispán a királyi zsoldossereggel. Az ütközetre az Alvinchoz közeli Kenyérmezőn került sor 1479. október 13-án, miután Báthori vajda utolérte Ali menekülő csapatait. A két sereg mintegy három órán át várakozott, majd Báthori támadást indított – még mielőtt Kinizsi megérkezett volna. A küzdelemben fokozatosan felőrölték a magyar csapatok, de a török mégsem aratott győzelmet, mert az időközben megérkező Kinizsi Pál csapataival megtámadta az oszmán sereget, amely ekkor felbomlott. A győzelem különösen értékes volt, hiszen keresztény csapatok csak kevés győzelmet arattak oszmán seregek felett nyílt mezői ütközetben. A diadalban jelentős szerepe volt a nehézlövasságnak és a cseh típusú gyalogságnak. Egyúttal bebizonyosodott a déli védelmi rendszer hatékonysága, mivel a fontos győzelmet a temesi ispán és az erdélyi vajda összefogása hozta meg. Vagyis kiderült, hogy a végvárak mellett mozgó mezői hadakra épülő török elleni védelmi rendszer működőképes.

Az 1479 utáni években Kinizsi Pál szerbiai portyája és Mátyás boszniai hadjárata volt a legjelentősebb esemény a török-magyar harcokban. Mátyás uralkodásának legösszehangoltabb magyar hadjárata az Oszmán Birodalom ellen 1480-ban következett be. Ekkor a király kihasználta, hogy a szultán seregei Otrantóban és Rodoszon vannak lekötve, és három irányból indított támadást. István moldvai vajda az erdélyi hadakkal betört Havasalföldre, ahol sikerült meggyengítenie a török befolyást. Mátyás – megtorolandó Daud bosnyák pasa portyázását – Boszniára tört, s legyőzte annak csapatait, majd végigpusztította a tartományt és egészen Szarajevóig nyomult előre, ahol győztes csatát vívott. Végül számos ottani lakost erőszakkal Magyarországra, az oszmánok által elnéptelenedett falvakba telepített. Az évet Kinizsi Pál novemberi szerbiai hadjárata zárta le. A hadvezér ekkor egészen Krusevácig nyomult előre, amire Hunyadi János 1454–55-ös hadjárata óta nem volt példa. A harcokban a magyar csapatok Szendrő várába szorították vissza a törököket, és a város mellett győzelmet arattak felettük. A következő évben Kinizsi újra Szerbiába tört és sok fogollyal tért vissza Magyarországra.

Az 1480–81-es hadiévben magyar katonák nemcsak a boszniai, havasalföldi és szerbiai hadjáratokban vettek részt, hanem Otrantónál is jelen voltak, ugyanis március folyamán Mátyás 800 fővel segítette ki apósát, II. Ferdinándot.

II. Mehmed 1481-es halála után fia, II. Bajazid került az oszmán trónra, akivel Mátyás 1483-ban öt évre békét kötött. Ezzel az aktuálisan uralkodásának hátralevő részére békeállapot köszöntött be a déli határokon.

A Mátyás korabeli oszmán-magyar harcok eredményeként sikerült Magyarország déli határait megerősíteni, de a király az 1463–64-es boszniai hadjárat tapasztalata alapján belátta, hogy országa egy maga képtelen felvenni a küzdelmet a török ellen, ezért kisebb akciókkal próbálta meg elérni, hogy a status quo fennmaradjon. E politikára saját tapasztalatán kívül apja háborúinak tanulsága is rávezette, hiszen tudta: ahhoz, hogy Magyarország megvédhesse magát, szükséges az ország megerősítése. Vélhetően ez is motiválta a királyt nyugati háborúiban, amelyek eredményeként Mátyás egy erős közép-európai birodalmat akart létrehozni. Sajnos ezt éppen legnagyobb ellenfele, III. Frigyes utódai valószínűsítették meg. Magyarország addigra részben török megszállás alá került, így sokkal kedvezőtlenebb helyzetben volt kénytelen az alakuló Habsburg Birodalomba integrálódni, ezért nemzeti érdekeink gyakran háttérbe szorultak. A Habsburg Birodalomnak szerencsére sikerült feltartoztatnia az Oszmán Birodalmat, csak sajnos hazánk területén.

Bár az utókor sokszor azzal vádolja Mátyást, hogy nem lépett fel kellő erővel a török ellen és az ország erőforrásait a nyugati háborúkra fecsérelte el, azt azonban nem kerhetjük számon, a királyon, hogy utódai a Mohácsig eltelt 36 esztendőben hagyták Magyarországot összeroskadni. Ez akkor is utódai felelőssége marad, ha tudjuk, hogy az 1453 utáni évektől egy folyamatosan erősödő Oszmán Birodalom állt szemben hazánkkal.

Cseh Valentin

További irodalom: *Engel Pál:* Város és vidéke a középkorban. In: *História* 1992/1. XIV. évf. 5–8. old.; *Hóvári János:* A nikápolyi csata. Fordulópont a balkáni oszmán hódítások történetében. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. 1998. 29–34. old.; *Liptai Ervin* (főszerk.): Magyarország hadtörténete I. Zrínyi Kiadó. Bp. 1985.; *Rácz Gyula:* Hunyadi Mátyás török politikája. In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Zrínyi Kiadó. Bp. 1990. 149–200. old.; *Szakály Ferenc:* A török-magyar küzdelem szakaszai. In: *Rüzsás Lajos – Szakály Ferenc* (szerk.): *Mohács. Tanulmányok a Mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Bp. 1986. 11–57. old.

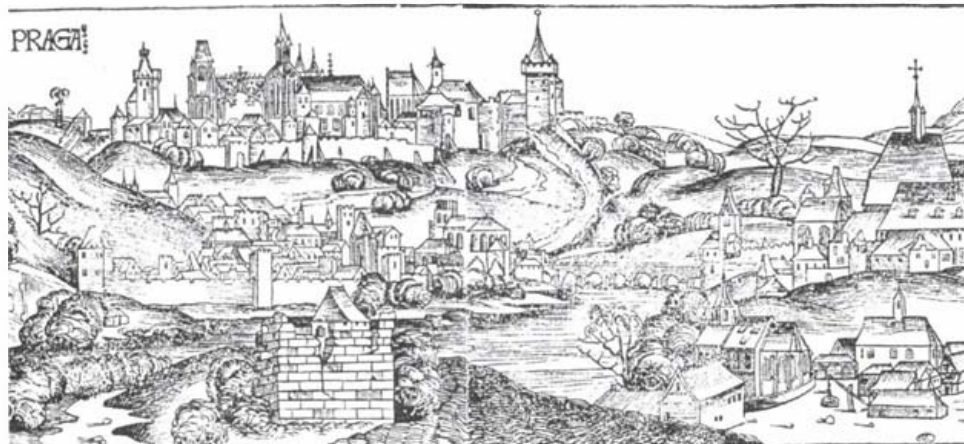
Hunyadi-kori emlékek Cseh-Morvaországban, Franciaországban és Angliában

Mátyás trónra lépésének 565. évfordulóján érdemes áttekinteni milyen emlékek maradhattak Európában a Hunyadi-dinasztia és a magyar reneszánsz korából – a középkori magyar királyság legfényesebb évszázadaiból – tőlünk nyugatra. Az ismeretebb ausztriai és itáliai emlékeken kívül is találkozhatunk a virágzó magyar reneszánsz, a hazai humanista szellemiség és művészet alkotásaival, szerte Európában. Ezek mutatják, hogy a Magyar Királyság a XIV-XVI. században nem csak gazdasági és katonai nagyhatalomként, hanem szellemi, kulturális tekintetben a kontinens élvonalába tartozott. Cseh és Morvaország területén Mátyás korának művészeti alkotásai mellett a király személyes jelentőségének emlékeivel, míg Franciaországban és Angliában a Hunyadiakat méltató irodalmi vonatkozások mellett a korszak remekműveivel is találkozhatunk, akár múzeumi termekben, akár a könyvtárak mélyén. Ezekből emelnék ki most néhányat.

Cseh- és Morvaország

Hunyadi Mátyás első személyes „kapcsolata” Csehországgal jól ismert. 1457 őszén V. László király magával vitte a 14 éves Mátyást Bécsből Prágába. A fiatal és befolyásolható király (Albert utószülött fia) akkor még nem sejtette, hogy életének utolsó állomását jelenti a cseh királyság székhelye. Bár 1453-tól, cseh királlyá koronázásától kezdve, többnyire Prágában tartózkodott, de 1457 tavaszától súlyos oka volt távollétének. Az országos felháborodás elől kellett menekülnie. Közismert történet: temesvári esküjét megszegve – mely szerint Cillei megöléséért nem áll bosszút – Budán mégis lefejeztette Hunyadi Lászlót. A nagybátyának, Cillei Ulriknak hatása alatt nevelkedett László (udvarának mulatózó, ledér életmódjáról Székely Bertalan remekműve is tanúskodik) éppen itt, Prágában, bubópestis (vagy mérgezés) áldozataként halt meg hirtelen, 17 éves korában. Halálhíre megrázó körülmények között érkezett Prágából a franciaországi Tours-ba. De hogyan kerül eléink a francia föld e nekünk is oly nevezetes városa, Szent Márton püspök egykori székhelye? E történet részletesebben inkább a francia vonatkozásokhoz kapcsolódik: V. László és VII. Károly francia király leánya eljegyzésének meghiúsulása.

De térjünk vissza a „százturnyú”városba. A cseh főváros fölé magasodó vár-negyedre tekintve néha óhatatlanul felerősödik bennünk a kíváncsiszkodás. A „Mátyás-év” idején még jobban felvetődik a kérdés: vajon hol raboskodhatott az ifjú Hunyadi Mátyás 1457 őszén és telén? Amint más kérdések is fel-

merülhetnek bennünk. Például: merre lakott és halt meg Mátyás bátyjának Hunyadi Lászlónak kivégeztetője V. László? Vagy melyik épületben élt Jagelló Ulászló, aki magyar királyként is uralkodott? Mindezekre csak részben kaphatunk választ a sokszor átalakított, de elemeiben mégiscsak igen jól megmaradt – Budánál kevesebb vihart megért – cseh királyi várban.

Ha Mátyás rabságának helyszínét kívánjuk felkeresni a Hradcsinban, Prága óvárosi oldaláról, a Staré Město-tól indulunk úti célunkhoz a vár irányába. A más magyar emlékeket is bőséggel őrző Hradcsinba a Habsburg uralkodóról elnevezett „Mátyás-kapunál” lépünk be, s a Szent Vitus Székesegyház, a Kolozsvári-testvérek Szent György szobrának másolata mellett elhaladva juthatunk tovább, a Jagelló-kori romokhoz. Éppen ezen az erősen átalakított tájékon lehetett az a királyi palota, ahol V. László is lakhatott, s itt állhatott az a lakótorony, a „Jakosztály” amelyben Mátyás raboskodott. A király halálát követően az ő „örizetét” átvevő, a cseh trónra törő Podjebrád György eljegyeztette Katalin nevű leányával, egy diplomáciai szempontból oly sajátos szerződés keretében. Ő ugyanis már királyjelöltként bánt Mátyással. Prágában 1457 decemberében Vitéz János titkos kancellár már megállapodik Podjebráddal – akkor már cseh kormányzóval – az eljegyezésen kívül, Mátyás kiadatásáról is. A következő év januárjának eseményeit – a trónra emelést – már jól ismerjük, a házasságkötésre csak 4 évvel később 1461. év májusának elején került sor Budán.

Prágában az Egyetemi Könyvtár őriz egy corvinát, eredeti aranyozott és címeres kötésben (*Thomas Aquinas: Commentaria in librum De coelo et mundo Aristotelis*). Az 1485–1490 között Firenzében készült mű Arisztotelész csillagászati munkásságáról szóló magyarázatokat tartalmaz. Egy bejegyzés alapján következtethető, hogy Zay Miklós atyja konstantinápolyi követsége idején hozhatta el magával, s ekkor kerülhetett a kódex Prágába. A prágai Nemzeti Galériában látható a neves cseh festő Mikolás Ales (1852–1913) sötét tónusú képe, Mátyás Podjebrád Györggyel való találkozását idézi. A mű 1877-ben készült.

Prágából tekintsünk ki a morvaországi városokban található Mátyás-emlékekre. A délnyugat-morvaországi Trebic-ben (Trebítsch) a Szent Márton tiszteletére szentelt templom falán egy tábla emlékeztet arra az eseményre, mely szerint „Matyáse Korvina” serege elfoglalta a várost. Trebic-től és Brno-tól kissé délre – a morva föld határánál – Znojmo városában pedig egy korszak uralkodója halálozott el, akinek nem kevés köze volt a Hunyadiakhoz: Zsigmond magyar király, német-római császár. 1478 június 28-án vonul be Brünn-be is (Brno), majd július 4-én foglalja el Olmütz (Olomouc) városát. A városháza egyik erkélyén magyar címer díszelg. A városban egy patinás épület volt a helyszíne a még 1478 évben megkötött békeszerződés ünnepélyes ratifikálásának, Mátyás magyar és Ulászló cseh király között, 1479 július 21-én. Körbe az épület kapuját faragott címerek ékesítik, láthatjuk a történelmi magyar és cseh címereket, valamint Hunyadi Mátyás hollós címerét (Gondos Béla gyűjtése). Olmützben is őriznek egy corvinát (a Bibl. Corv. szerint) a „Statni Archiv Domske” épületében, Leon Battista Alberti művét: „De re aedificatoria” címmel. A pergamen kódexen Mátyás címerét átfestették a Szapolyai-címerrel.

Franciaország

Mátyás-korából származó tárgyi emlékeket őriz a francia főváros, a Francia Nemzeti Könyvtár Corvináitól a Fegyver-múzeum halotti pajzsáig. Először a Bibliothèque Nationale de France régi épületében (Rue Richelieu 58. sz.), tegyünk látogatást. A Mazarin bíboros által létrehozott egykori palota, s Francois Mansart által kialakított Galéria – ma a Nemzeti Könyvtár keretében – lenyűgöző értékeket rejt. A világba szétszóródott, elhurcolt corvinákból jó néhányal dicsekedhet e gyűjtemény. Mátyás király nevezetes budai könyvtárának a törökidő után megmaradt és felújított példányából a párizsi Nemzeti Könyvtár ugyanis 9 corvinát, az összes kötetet tekintve 13 példányt őriz. Egy valódi corvinát őriz Besancon városa is, a Bibliothèque Municipale épületében.

A corvinák sorsa igen kalandos volt, uralkodókhöz kerültek ajándékba, többet utazók fedeztek Európában, itt-ott gyűjtemények mélyén, így Franciaországban is. Például Teleki Sámuel 1805-ben Strasbourgban bukkant rá egy „Tacitus” corvinára, de Teleki József is talált egy kötetet utazásai során. A kódexek egy részét a XVIII. században – az abszolutista uralkodókra oly jellemzően – átkötötték és francia uralkodók címereivel látták el. A közelmúltban azonban megkezdtek az eredeti, corvin-címeres kötés vizsgálatát, felújítását.

A Francia Nemzeti Könyvtár után látogassunk a Szajna tulsó, bal partján emelkedő hatalmas épület-együtteshez, az Invalidusok palotájához és dómjához. A III. Sándor hídjáról látható hatalmas épület-komplexum ad otthont a Musée de l'Armée-nek. A világ legnagyobb fegyvermúzeumának tartott kiállí-

tás hatalmas középkori és újkori, európai, valamint keleti fegyvergyűjteményt tár a látogató elé. E múzeum IV. Henrik termében (a Szajna felől tekintve a dóm jobb oldalához futó épületszárnyban) található egy gyönyörűen megmunkált aranyozott pajzs. A XV. századból, Magyarországról származó műalkotás egyik nemzeti ereklyénk, hiszen Mátyás király halotti pajzsáról van szó. A vitrin felirata magyarul: „Corvin Mátyás magyar király gyászpajzsa, XV. század vége”. Mátyás egyébként szívélyes kapcsolatban állt a Valois-házbeli XI. Lajos (uralkodott 1461–1483) francia királlyal, VII. Győztes Károly fiával, amit Budáról keltezett 1465. december 2-i levele is bizonyít. A francia király egy korábbi levelében éppen a török elleni szövetekezésre buzdította Mátyást. Mátyás válaszlevelének teljes terjedelme a Magyar Levelestár, Mátyás király levelei 1460–90. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986. Bp.) című összeállításban olvasható.

Anglia

Angliában a XVI. századtól bőséggel találunk Hunyadi Jánost magasztaló írásokat a brit történetírók, utazók részéről is. Mátyás megítélése már – érezhetően kora angol politikai szövetségeire tekintettel – nem volt ilyen kedvező és egyértelmű. A Hunyadi-család első angliai méltatásáról, az erről szóló irodalomról a Cambridge-ben élő Gömői György alaposabb tanulmányt. Cambridge-ben a Trinity College Library-ban (az MTA, Csapodi iratok szerint) egy kódexet őriznek Mátyás címerével, valamint Vitéz János egyik levelét, több magyar vonatkozású kézirattal mellett.

Oxfordban a Bodleian Library – jelentős „Libri Hungarici” kölöngygyűjteménye mellett – szintén egy corvinával dicsekedhet. Henry Lillo angol konzulként hozta a kódexet Konstantinápolyból 1608-ban. S talán kevesen tudják, hogy elsőként ebben az egyetemi városban szólt meg a nándorféhevári ükzöt, Hunyadi győzelméért a szigetországban a harangszó.

A műveltebb angolok a török elleni viaskodást, a Hunyadi-család nagy szerepét ismerték. Sir Thomas More azaz Morus Tamás a legismertebb talán azok közül, aki már a mohácsi vész utáni események hatására megjelentetett Párbeszéd a balsorsban című művében így értékeli az időszakot: „..... a Magyar Királyság mindez ideig a kereszténység nagyon biztonságos kulcsa volt. S nem kétséges, ha a török egyszer azt birtokolja, Magyarország elveszett, hiszen innen jó út nyílik a töröknek szinte az egész maradék keresztény világba”. Nem véletlen hogy Morus értékeli elsőként Magyarországot a „kereszténység védőpajzsa”-ként. Általában a történetíró angolok megállapítják az e kort idéző munkáikban a magyarok kemény és hőies harcát a törökkel, s ha más népek segítenének, sikerülne is kiűzni őket végleg az országból. Azonban az is megállapítható, hogy néhány önkéntes, csekélyszámú angol katonai egység megjelenésén túl a rendszeres ima-elrendeléseken keresztül vált ismertté Magyarország helyzete Angliában. Már jóval Mátyás után, 1566-ban, készült például a canterbury-i érsekség imaszövege, melyet hetente háromszor mondattak el a templomokban „azoknak a keresztényeknek a megmaradásáért akiket országát a török most megtámadta Magyarországon vagy másutt”.

A török európai előnyomulásával először John Foxe foglalkozott mélyebben. 1563-ban Londonban megjelent nagyméretű „Actes and Monument” című munkájában. Ennek olvasását I. Erzsébet szinte kötelezővé tette, minden templomban való elhelyezését rendelte el! Gömői szerint e korszakban e könyv népszerűsége vetekedett az anyanyelvre fordított Biblia népszerűségével! A mű III. és IV. fejezetében részletesen ismerteti a magyar kormányzó és hadvezér pályafutását. Nándorféhevár ostromát. „Magyarország kormányzója Hunyadi János volt, akinek a törökön vett győzelmei híresek” Majd Nándorféhevár védelmére térve leírja a törökök nagy veszteségeit – 40 ezer ember és számos ágyú elvesztését –, s mint megállapítja: mindez a Hunyadi vezette sereggel szembeni többszörös oszmán fölény ellenére történt! Érdekes, hogy a Dugovics-epizód leírásánál – más források legendás elemeinek átvételével – azt állítja: mielőtt az önfeláldozó vitéz elszánta volna magát a halálos ugrásra, gyors feloldozást kért „öngyilkosságáért”, éppen a közelben tartozkodó Kapisztrán Jánostól. A török zászló kitűzését megakadályozó vitéznek, Kapisztrán a feloldozást nyilvánvalóan megadta. „Igy mentette meg Belgrád városát Isten gondviselése, Hunyadi János és eme derék cseh tette” (Foxe Dugovicsot ugyanis cseh vitéznek vélte).

George Whetstone 1586-ban megjelent – Erzsébet királynénak ajánlott – művében az „Angol tükörben” ír Mahomet (Mehmed) szultán csúfos elűzetéséről Belgrádnál „ama vitéz magyar hadvezér János vajda által”.

De a XVIII századi angol „történetírás Newtonja”-ként ismert Edward Gibbon is „A Római Birodalom hanyatlás és bukása” című hatalmas munkájának több fejezetében kiemeli a magyarság oszmánellenes küzdelmeit. A nyugati királyságok, a német fejedelemségek torzsalkodásai, hiú pompakedvelése ismertetése után, leírja a magára hagyott Magyar Királyság helyzetét: „.....Magyarország és Lengyelor-

szág királysága, amelyek a latin egyház belső határait védték, volt közelebből érdekelve a török előrenyomulásának föltartásában”. Elmondja, hogy e királyságokon belüli szüntelen pártoskodások ellenére „mégis a római pápa elképzeléseit elősegítették a kor körülményei... egy hős révén akinek a neve Hunyadi János, neve már népszerű volt a keresztények között és félelmetes a töröknek...” (Gál István: Magyarország, Anglia és Amerika, II. kiad.2005. 348 old.)

Még sok angol író Hunyadi-méltatását sorolhatnánk, de vajon milyen tárgyi, művészeti emlékekkel találkozhat a turista az angol fővárosban?

A londoni Viktória és Albert Múzeum egy kis ezüst érmén felismerhetően Hunyadi ábrázolást őriz, sárkányt taposó Szent György-figura alakjában, abban a múzeumban amelynek az európai szobrászati kiállítótermében egy neves magyarországi alkotás másolatát láthatjuk a XIV századi magyarországi művészet magas színvonalának tanúságaként; a Kolozsvári Márton és György testvérek Sárkányölő Szent György szobrát. A bronz másolat jelzése szerint az eredeti XIV. század végi alkotás „Bohemian” területén a prágai várban látható. Alkotójuk jelzése a következő: „...cast by Martin and Georg of Kolozsvár (Cluj-Napoca)...” E múzeumban őrzik egy későbbi, kisméretű reneszánsz szobor-kompozíció, kinyújtott kezű nő-alakját is. A tárolóban elhelyezett leírás szerint a fába faragott szobrocska feltehetően Jacopo Sansovino (1466–1570) firenzei mester alkotása.

A British Múzeum (69. számú) pénzkiállító termében a középkori pénzek tárolóiban a „Medieval Europe” felirat alatt Szent István ezüst dénárja után I. Lajos aranyforintja mellett Mátyás pénzt is feltehetően (59. számú) tárgyként, a következő felirattal: „...gold ducat of Matthias Corvinus, king of Hungary (1458–90)”.

Csak néhány e távoli tárgyakból, hiszen a korszak tárgyi emlékeinek európai felkutatása, és rendszerezése még jócskán várja a további kutatásokat.

Dr. Messik Miklós

Mátyás király a népmesékben és a mondákban

A Mátyás-hagyomány múltja több mint ötszáz éves. Ezen idő alatt különböző műfajokban, különböző módon jelent meg. Az udvari költészet XV. századbeli alkotásai egyszerre őrzik az elit kultúra elemeit és a népszerű vándortémákon alapuló folklórvonásokat. Az udvari történetíró, Antonio Bonfini legalább annyi dicsőítést összegez, mint a XX. századi folklór. Hasonlóképpen tele van folklór motívumokkal Galeotto Marzio anekdota gyűjteménye is. A XVI. században a Jagelló kori humanista alkotások a kor társadalmi igénye szerint átfomálták a már meglévő műveket, de készültek új, Mátyást dicsőítő énekek, róla szóló históriák és egyéb prózai alkotások, főleg trufák. Ezt bizonyítja az első magyar nyelvű krónikánk, amelyben Benczédi Székely István feljegyeztetett egy tréfás beszélgetést. A reformáció korában megszilárdult a pozitív Mátyás kép, amely mindmáig uralja a népköltészetet. A Mátyás-hagyomány nem köthető egyetlen műfajhoz, bár a legismertebbek a mesék. Alakja megjelenik iskolai színjátékokban, csúfoló énekekben, mondákban, eredetmagyarázókbán, anekdotákban. Az eddigi kutatómunka a legtöbbet ez utóbbi műfajjal foglalkozott, de tudjuk, hogy a feltárt anyag figyelmen kívül hagyott számos területet, ahol még el sem kezdődött a felmérés.¹ A magyar népköltészet különleges darabját Kallós Zoltán jegyzete fel Moldvában az ifjú Mátyás királyról. A ballada a legrégebbi stílus örökítette ránk, a kérdés-felelés párbeszédével:²

*Ifjú Mátyás király fenszóval kiáltja
Ha ezt fel nem fejtéd, neked fejed veszem
Ő es elfordula sirogatni foga
Mét sirc mét keseregsz, lelkem, édes lányom?*

... ..

*Nagy hosszú almafa: nagy hosszú esztendő,
Tizenkét szép ága: tizenkét szép hónap,
Háromszáz levele: háromszáz miesnap,
Hatvanhat virága: hatvanhat vasárnap.*

¹ Kriza Ildikó: A Mátyás-hagyomány évszázadai. Bp. 2007.

² Kallós Zoltán: Balladák könyve. Bukarest 1970.

Parlando ♩ = 80

It - jú - Má - tyás ki - rály uly - tyan ál - mot lá - tott:
I - veg - ab - lak a - latt nagy hosz - szú al - ma - fa,
Nagy hosz - szú al - má - nak ti - zen - két szép á - ga,
Há - rom - száz le - ve - le, hat - van - hat ví - rág - ja.

A moldvai ballada társai nem maradtak fenn a magyar hagyományban, de ismerjük a szomszédos népeknél gyűjtött Mátyás királyról szóló balladákat.

A Mátyás-hagyomány földrajzilag elég jól körülhatárolható. A Kárpát-medence minden népénél megtalálható. A szerb és horvát hőseinek a legismertebbek elsősorban Vuk Karadžić érdemének köszönhetően. A szlovén folklórból jegyezték föl a legtöbb balladát és ott maradt fenn leginkább a barlangban hosszú álmot álmódó Mátyás alakja, aki a visszatérő hősök példáját követve vár arra a pillanatra, amikor dicsőséges fekete seregével újra megjelenhet. A bolgár adatok a törökverő hősről énekelnek, és áttételesen bizonyítják, hogy Hunyadi János fiaként Mátyásról is szólnak a folklóralkotások. Kisebbszámú publikálták az albán és román forrásokat. A kárpáti térség német ajkú lakossága (cipszer, sváb, szász, burgenlandi) elsősorban anekdotákban őrizte meg Mátyás alakját. A cseh mondák szerint ott is járt az álruhás Mátyás, hogy igazságot tegyen, a szlovák mondák szerint Mátyás tót ruhában rőtta az utakat. A kárpátaljai ruszin gyűjtések kötetnyi anyaga bizonyítja a király népszerűségét.³ Az első tudományos igényű összegzés éppen ruszin anyag alapján készült 1906-ban,⁴ amit folytatott a szlovén Grafenauer⁵ és a szlovák Komorovsky⁶ 1957-ben. A különböző kultúrájú és hagyományú etnikai csoportok között a Mátyás-hagyomány eltérő. Ugyanaz az elem szerepelhet hőseinkben és mondában. Pl. Mátyás koronázásáról a déli szlávok törtéiás énekek emlékeznek meg,⁷ míg a magyar folklór mondákban őrzi a feldobott koronáról szóló motívumot.⁸ Az ismertetőben juhászról vacsoráló Mátyás királyról elsősorban anekdoták szólnak, de a szlovák folklórból népdalok őrzik ezt a motívumot.

A folklór tudatos felfedezése és regisztrálása előtti időkből származó források egy része az írott költészetben maradt ránk, más részét a szózhagyomány őrizte meg. A felvilágosodás kori vagy ennél korábbi adatok folklór szempontú elemzése csak deduktív módon lehetséges. A Mátyás-hagyomány egészének megismerésekor a korábbi századok adatait is számba kell venni. A Mátyás-folklór nagyon gazdag, csak a főbb sajátosságokat lehet összegezni történeti és recens források alapján.

A történeti hősköről szóló alkotásokat két nagy csoportba sorolja a klasszikus folklorisztika. Az egyikben a hős valódi hős, és a hősköltészet szabályai szerint a közdelemközpontú esemény részese. Ilyenek legfőképp a hőseinek, törtéiás énekek, hősmesék, ritkábban balladákban jelennek meg. A másik nagy csoportban, ahová a tréfás mesék, anekdoták tartoznak, a történeti hős neve csak szimbolikus, éppen ezért könnyen felesterélődhet. A nemzeti hősök neve etnikus hátterű, míg a narratívumok nem köthetők egyetlen néphez, típus korokat, országot átugorva azonos motívumok jelennek meg. A Mátyás-hagyomány legnagyobb része ez utóbbiakhoz kapcsolódik. A szakemberek több ízben bizonyították, hogy Mátyás király neve szimbolikus, és hasonló motívumok a németeknél III. Frigyes nevéhez

³ Kercsa, Igor: Matjas korol Ruszinov. Nyiregyháza 2001.

⁴ Kuzelja, Zenon: Ugorskij korol Matvij Korvin v szlavjanskij usztnij szlovesznosztj. Lvov, 1906.

⁵ Grafenauer, Ivan: Slovenske ljudske pesmi o kralju Matjazju. Slovenski etnografija, 1951. 184-240.

⁶ Komorovsky, Jan: Kral Matej Korvin v l'udovej prozaickej slovesnosti. Bratislava 1957.

⁷ Szegedi Rezső: Mátyás királyvá választása a délszláv népköltészetben. Ethnographia 1916. 47-60. old.

⁸ Ujváry Zoltán: Mátyás király Gömörben. Debrecen 1990.

kapcsolódnak vagy az angoloknál Földnélküli Jánoshoz, oroszoknál Nagy Péterhez, románoknál Drakulához. Viszont nem szabad szem elől téveszteni, hogy a Mátyás-hagyomány egy része hősköltészeti elemeket őriz. Arany János Naiv eposzról írt tanulmánya óta illik azt mondani, hogy nálunk hiányzik a hősköltészet, s amíg a szerbek énekelnek Szibinyáni Jankról, a magyarok megfélemedeznek a hős Hunyadirol, pedig vannak hősköltészeti elemek is a magyar hagyományban.

Hősköltészeti elemek a Mátyás-hagyományban

Tudjuk, hogy a XVI. században volt Mátyás királyról szóló magyar nyelvű epikus költészet. Ennek elemeit vette át Göröcsöni Ambrus a Mátyás királyról szóló históriába, mely valószínű 1574 előtt született.⁹ A XVI. századi írásbeliség bizonyossága szerint jelentős volt a novellisztikus eseményábrázolás és emiatt a későbbi Mátyás-hagyomány előfordult a történelmi hős harci tetteinek dicsőítésétől, és novellisztikus témák kerültek előtérbe. De mindazok a későbbi feljegyzések, amelyek a hősköltészetből táplálkoztak, őriztek valamelyest a XVI. századi sajtóságokból. Bizonyosság ehhez Veszelszki Antal XVIII. század végén keletkezett históriája Hainburg ostromáról.¹⁰ A hősköltészet szabályai szerint az egymást segítő hősök, az apa és fiú kapcsolata, továbbá a harcok – mindig csak a dicsőséges harcok – a Mátyás-hagyomány elengedhetetlen részei. Veszelszki bizonyíthatóan ismerte Bonfini vagy Heltai krónikáját, de Szaboles viadaláról szóló ismeretei szintén befolyásolhatták az ének megírásakor.

*Szörnyen kezdé Sabatz várát lövetni
De az Angyus ritkán kezdte találni,
Király látá igen kezdé dorgolni,
Mi az oka hogy port s golyóbst veszti.*

*Rettenetes király ostroma vala
Eiyyel nappal hatod napig vitató
Király be rohana soc Török hala,
Nagy gazdaságot vártól ki hordató.*

Mátyás király hősi harcai a hódoltság korában, és később a némettel vívott harc idején éppen olyan fontosak voltak, mint Hunyadi tetteinek dicsőítése, akár szerbül, akár magyarul is hangzottak azok.¹¹ A régi dicső múlt felelevenítése a háborúk idején időszerű volt. Egy-egy ének többszöri kiadásából arra következtetünk, hogy az iránta megnyilvánuló társadalmi igény széles volt.

Szélesebb érdeklődést, közköltészeti igényt elégitette ki Göröcsöni XVI. század közepén Mátyás históriájának megírásakor.¹² Ezt bizonyítja, hogy rövid harminc év alatt – még a XVI. században – több nyomtatott szöveg és kéziratos feljegyzés keletkezett, amelyekből mára hét változat maradt. Csak feltételezhetjük, hogy a Mátyás história más történeti énekeknél népszerűbb lehetett. Fontos ezt hangsúlyozni, amikor tudjuk Tinódi Sokféle részegségről szóló énekéből, hogy már 1548-ban elfordult az érdeklődés a hősköltésztől, s nem volt divat énekelni a hőskről. Tinódi így panaszol: „Az udvarnál nem a vitéz és a bölcs, hanem a csúfalkodó esécsapok mulatnak, csácsognak arról, amit innen-onnan összeszedtek” (vagyis a szájhagyományból). Valószínű ez az oka, hogy Göröcsöni szakított a Tinódi-féle históriás ének stílussal, és a szájhagyományból vett részletekkel tette lendületessé, dívatosá versét. A Mátyás história ismertségének vannak közvetlen bizonyítékai. A XVII. századi egyházi énekek előtt olvasható „ad notam” jelzetek gyakran említik a Mátyás históriát, vagyis feltételezik, hogy a dallamot az adott közönség ismerte.¹³ A ránk maradt kéziratos énekek bizonyossága szerint a história dallama közismert volt. Göröcsöni halála után a Mátyás história hiányzó részeit megírta Bogáti Fazakas, nemcsak befejezte a művet, hanem a költészeti simításokkal gördülékennyé tette. Nincs adatunk arra, hogy milyen társadalmi körökben került előadásra Göröcsöni históriás éneke, de akár nemesi udvarban, akár iskolákban vagy másutt énekeltek, a társadalmi igényeket szolgálta, és alakította, ébren tartotta a Mátyás királyról alkotott képet, erősítette az idealizált nemzeti uralkodóról való képzetet.

A hősenek kutatói ismételen felhívják a figyelmet arra, hogy hosszú epikus művek éneklésére jó memóriájú, improvizáló képességű specialisták vállalkoztak.¹⁴ A Mátyás história nem lehetett népdal a szó mai értelme szerint; de a sokszori kiadása, és a kéziratban való terjedése közvetlen bizonyítja a folyamatosan meglévő népszerűségét. A históriás énekek előadásának dívata akkorra már rég elmúlt, mégis a XVIII. században újból és újból kiadták Göröcsöni művét. Eddig négy újabb kiadásról van tudo-

⁹ Göröcsöni Ambrus: Mátyás király históriája. Régi Magyar Költők Tára 9. XV. sz. 1990.

¹⁰ Kriza 2007. 117. old.

¹¹ Dávid András: Délszláv epikus énekek. Magyar történeti hősök. Újvidék 1978.

¹² Göröcsöni 1990.

¹³ Várjas Béla: Szombatos énekek. Régi Magyar Költők Tára XVII. sz. 5. Bp. 1970.

¹⁴ Várjas Béla: A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei. Bp. 1982.

másunk. Mátyás király hősi alakja tehát a XVIII. században bizonyíthatóan élt a széles ponyván kívül több róla szóló történet, anekdota, vele kapcsolatos egyéb mű.¹⁵ A történelem népszerűsítése feltételezhetően egyik célja volt a művelt szerzőnek. A hősi múlt felidézése, az ellenséggel mindig sikeresen megküzdő idealizált király tetteinek leírása a nemzeti öntudat formálásában játszott szerepet. A kor ígényeit tükrözi, hogy a török ellenes küzdelmek bemutatása mellett aránytalanul nagy teret kap a németek elleni harc, a hainburgi csata leírása. Részletezően és szemléletesen adja elő a XVIII. századi história ezt a harci jelenetet a végvári küzdelmek folklórára emlékeztető elemekkel:

*Gyűjteti hadait ilyen seregekben
Ameltyeket maga ver szép rendekben.
Maga a király öltözik fegyverben,
Sok ur és fő rendekkel érkezik köziben.*

*Kardot kött Mátyás – is meg indul hadával,
Száguldik a lóva Pegasus szárnyával,
Éjjel nappal mégyen sietvén dolgával,
Hogy későn járása ne légyen kárával.*

A hősköltészet iránti érdektelenség ellenére évszázadokig fennmaradt Mátyás király nevéhez kapcsolódva egy-egy töredék, amit példáz a XVII. században Zrínyi Miklós feljegyzése: „Az Isten, aki Mátyás király nevének rettenetességét rendelte, hogy meg nem meri vala verni senki mezőben, úgy annyira, hogy még a kis leányzók is köz éneklék vala akkor Mahumet császárról:

*Mikor magyar király zászlaját látá
Jó lovának száját futni bocsátá.¹⁶*

Mátyás király természetfeletti képességét idéző folklóralkotások egyike a királyválasztással kapcsolatos. A kiválasztott hős sorsa a hősköltészet szabályai szerint a természetfeletti lények kezében van, csodás módon válik a hatalom részesévé. „Az lesz a király, aki vas asztalról arany kenyeret eszik” – így szól a perzsa mítosz, így halljuk Mátyás király küldetését előre jelző mondatot. Az Isten által vezetésre kiválasztott hős a Mátyás-hagyomány szerint szintén egyszerű ember, szántó-vető paraszt, aki azonban esetenként tudatában van küldetésének.¹⁷ A földbe szúrt ostora kizöldül, vas asztalról fogyasztja reggelijét és fejére angyalok repítik a koronát, vagy éppen egy galamb jelzi kiválasztott lényét.¹⁸ Ezek a közismert elemek a csodás királyválasztásról. Az idekapcsolódó magyar mondákat főleg Kálmány Lajos gyűjtéséből ismerjük Szeged környékéről.¹⁹ Hasonló elemeket tartalmazó hősénekek elsősorban szerb nyelven maradtak meg.²⁰

A hősköltészeti elemek meglétét bizonyítja a természetfeletti erők segítése is. A Mátyás-hagyományban a táltos ló és az erős szolga kiegészítő elemként jelenik meg. Már 1854-ben Ipolyi Arnold felhívta erre a figyelmet, és azóta több újabb adat bizonyította a történeti mondákba ékelődött hősköltészeti motívumok meglétét. Ipolyi szerint egy szegedi rege szól Mátyás király Holdas lováról, mely éjjel holdként világít²¹ és így előnyt nyújt gazdájának az éjszakai csatában. A szájhagyomány szerint Mátyást nagyerejű szolgálja, Toldi segítette. A XIX. században palóc feljegyzéseket közölt 1882-ben a Pesti Hírlap, amely szerint Toldi Miklós Mátyás király katonája volt. Ezt akkor téves írásnak hitték, de tudjuk, hogy 1794-ben Dugonics András Toldi című színműve is tudatosan helyezte Toldit Mátyás udvarába. Dugonics mégis azzal érvelt, hogy Ilosvai tévedett, amikor Toldit Nagy Lajos korában élő hősnek képzelte, mint írja „ebben ellenkezik vele az egész hagyomány, mely őtet (=Toldit) Mátyás király idejére veszik. Ellenkezik véle Ráday Pál is, aki Beliusnál (=Bél Mátyás) Toldit hasonlóképpen Mátyás király udvarában virágoznak mondja. Azon kívül Nógrád vármegyeinek állítja”.²² Ezt a hitet erősítette a hagyomány szerint a korona 1790-ben Budára szállítása. Az eseményről szóló ének tud arról, hogy nagyerejű és nagyméretű. Toldinak tulajdonított fegyverek még a budai kaput díszítették, és azzal a fekete sereg katonájának állítottak emléket. A korona hazahozatala egyúttal a Mátyás korának dicsőítése volt. Mátyás király szolgáljaként szólnak Toldiról más, később gyűjtött mondák is.

A hősköltészeti kapcsolódást bizonyítja a szájhagyomány, amikor Mátyás királyt természetfeletti képességgel ruházta fel, aki Jézust fogadja fel szolgálónak, és az Istennel száll szembe híres seregével. A

¹⁵ Kriza Ildikó: Egy ismeretlen Mátyás-história a XVIII. századból. Irodalomtörténet, 1992. 607–615. old.

¹⁶ Horváth Cyrill: Középkori magyar verseink. Bp. 1921.

¹⁷ Heller Bernát: A Mátyás-mondabeli vasasztal. Ethnographia, 1908. 269. old.

¹⁸ Bálint Sándor: A szegedi táj mondavilágából. Ethnographia, 1963. 42.; Ferenczi Imre: Adatok a Mátyás-mondakörhöz. Néprajzi és Nyelvtudomány, 1968. 15–16. old.

¹⁹ Kálmány Lajos: Hagyományok. I. Szeged 1914.

²⁰ Szegedi i. m.; Dávid i. m.

²¹ Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. (Pest 1854) Bp. 1987.

²² Dugonics András: Toldi Miklós. Pest 1794. 252 old.

délszláv hősköltészet számos ilyen elemet őrzött meg. Erről rendszeresen említést tesznek a témával foglalkozó tanulmányok.²³ Különösen ismert a visszatérésre váró, barlangban alvó királyról szóló narratívum. Magyar mesében is megjelenik a varázserejű király, aki most a barlangban alszik, vár a visszatérés pillanatára, amikor fekete serege élén újra legyőzheti az ellenséget.²⁴ Természetfeletti képességéről vallanak egyéb mesék is, amelyek szerint a török fogságba jutott Mátyás király varázserejű sipjával, csodás könyvével, fordított patkójú lovával menekül meg.²⁵

A történeti hős folklór hőssé válása társadalmi szerepekben

A Mátyás-hagyomány másik jelentős csoportja a szocializált hőst állítja középpontba.²⁶ Az évszázadok óta regisztrált hagyomány e tekintetben is jelentős változáson ment át.²⁷ A legrégebb ide vonatkozó írás Galeottótól való.²⁸ Az ő anekdotái a korának írásos és szóbeli költészetében gyökereznek. A Mátyás-hagyománynak csak annyiban váltak részévé, amennyiben később magyar nyelven, közvetítők révén ismertté lettek. Ma már bizonyítható, hogy Galeotto írása a XVIII. században kalendáriumi olvasmány lett és így terjedt el széles társadalmi körökben. A Galeotto formálta Mátyás-képnek egy része a populáris irodalom közvetítésével a hagyomány részesévé vált, igazságai közmondásokban váltak ismertté. Fokozatosan lett idealizált nemzeti királlyá, olyan hőssé, aki okosságával, igazságérzetével, szegények megsegítésével vált híressé. A szóbeliség összekapcsolta a folklór elemeket és egy sajátos Mátyás-hagyományt hozott létre. A változatos szövegtípusok között bizonyos, állandó motívumkészlettel találkozunk, és így különböző folklór műfajokhoz (mondák, eredetmagyarázók, anekdoták, tréfák stb.) tartozó alkotásokat rendszerezni is lehet. A narratívumokat hasonlóságuk alapján öt nagy csoportba oszthatjuk. Az okos és igazságos király közismert alakja mellett a beugratásos tréfákat kedvelő, illetve viselkedésmintát kínáló és kalandokra alapozott helynévmagyarázók a legfontosabb.

1. **Az okos király** alakja a magyar folklórban elsősorban az *okos szolga*²⁹ és az *okos lány*³⁰ mesetípus elemeit adja elő. Az okosságpróbák két nagy csoportja a magyar hagyományban az okos paraszt és az okos lány epikumcsoportban jelennek meg. Ezek a típusok már a középkori elbeszélő-irodalomnak részei voltak, és a hozzá kapcsolódó filológiai kutatás nagyon kiterjedt.³¹ Az okos király alakjának művelődéstörténeti kapcsolatai a legjobban feltárt kérdéskörnek tekinthetők. *Binder Jenő*³², *György Lajos*³³, *Heller Bernát*³⁴, *Holló Domokos*³⁵, *Zolnai Béla*³⁶ és mások egy-egy motívum, anekdota, vagy monda alapján filológiai összefüggéseket hoztak nyilvánosságra. A híres történeti nevek mondai hőssé válásának folyamata több tanulmány tárgya.³⁷

Figyelemre méltó tény, hogy az okosságpróbák szembenállnak a hősköltészeti viadalokkal, annak helyettesítése poétikai értelemben. Tehát az okos király quasi vetélkedésre hívja a másik szereplőt, és kettejük kérdés-feleletei, feladványai, agyafűrt ötletei mutatják a hősök értékeit. A fizikai erővel szem-

²³ Kuzelja i. m.; Grafenauer 1951.; Kristic 1988.; Dávid i. m.

²⁴ Kriza 1994.

²⁵ Bálint i. m.

²⁶ Szövevény, Joseph: History and Folk Tradition in Eastern Europe. Mathias Corvinus in Mirror of Hungarian and Slavic Folklore. Journal of the Folklore Institute 1968. 68. old.

²⁷ Röhrich, Lutz: Rätselfieder. Handbuch des Volksliedes. I. München 1973.; Lüthi, Max: Volksmärchen und Volkssagen. Bern 1961.

²⁸ Galeotto, Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv (Ford.: Kardos Tibor) Bp. 1977.

²⁹ Magyar Népmesekatalógus IV. (Szerk.: Kovács Ágnes) Bp. 1984. (MNK) 921. 922.

³⁰ MNK 749, 750.

³¹ Anderson, Walter: Kaiser und Abt. Helsinki 1923.; Vries, Jean De: Die Märchen von klugen Rätselfösern. Helsinki 1928.

³² Binder Jenő: Néhány Mátyás királyról szóló trufánk, s rokonaiak. A brassói magyar királyi állami főreáliskola értesítője. 1892/93 1–24. old.; Uő.: Az okos leány. Egyetemes Philológiai Közlöny. 1893. 1–24. old.; Uő.: A czinkotai kántor és rokonsága. Mátyás király emlékkönyv. Bp. 1902. 226. old.

³³ György Lajos: Világjáró anekdoták. Bp. 1938.

³⁴ Heller Bernát: A Mátyás-mondabeli vasasztal. Ethnographia 1908. 269. old.; Uő.: Mátyás király megfejt bakkecskéi. Ethnographia 1936. 290–293. old.

³⁵ Holló Domokos: Néhány népi Mátyás-mondánk forrása. Ethn. 1937. 404–421. old.

³⁶ Zolnai Béla: Mátyás-mondáink eredete és fejlődése. Irodalomtörténet, 1920. 126–137. old.

³⁷ Moser-Rath, Elfriede: Lustige Gesellschaft. Stuttgart 1984.; Szövevény i. m.

ben a szellemi értékeket állítják előtérbe. Ez nálunk a reneszánsz irodalom hatására alakult ki. Ezen túlmenően a Mátvás-folklór eme gazdag területe bizonyítja a nemzetközi motívumok helyi adaptációit. Az okosságpróbák változatai sokfélék.

2. Beugratás próbák jelentik a Mátvás-hagyomány következő jellegzetes részét. Az a közismert monda, ami arról szól, hogy hogyan csal ki pénzt a gazdag uraktól „Megfejt bakkecskék” címmel minden határon túli népcsoportnál a magyarhoz hasonló módon található meg. Előzményei Heltai krónikájából, Göröcsöni Ambrus XVI. századi verséből is értelmezhetők.³⁸ A pénzsűkében lévő király előre megegyezik egy főúrral, hogy börtönnel fenyegetőzik, ha nem ajánlja fel önként vagyonát. A példa jól sült el, és így a király jelentős pénzhez jutott. A monda további kapcsolatai azonban a salamoni bölcseségek alkalmazását mutatják. Az az elem, amely a pénzen található királyi képmást a tréfa alapjává teszi széles nemzetközi kapcsolatrendszerbe ágyazható³⁹, és a mesékben való megjelenése tipizálható.

A beugrással való igazságtétel is jellegzetesen Mátvás király nevéhez kapcsolódik a magyar hagyományban. Az „egyszer volt Budán kutyavásár” proverbium már a XVIII. századból datálható.⁴⁰ Két különböző motívum kapcsolódásának vagyunk tanúi, amit források bonyolítanak. A kutyavásár egy állítólagos bécsi kocsi történetből fakad, amely szerint a véletlenül elszabadult kutyák miatt a kereskedőt a rendőrség kártalanította, de a szándékos csalást megbüntette. Viszont a gazdag ember megleckéztetése egy olyan igazságtétel, ami a kapzsi emberek pörüljárásával függ össze. A gazdag, aki nem akarja jószántából a szegénynek adni jószágát, mégis önként piacra viszi, amikor látja, hogy a szegényember eladott gebéivel milyen jó vásárt csinált. A mesei motívumok mellett speciálisabbak azok a beugratások, amelyeknek oktató jellege, didaktikus célkitűzése áll a középpontban. Ilyen például az urakat kapálásra készítő királyról szóló anekdota⁴¹, vagy az amikor megmagyarazza, hogy a nádznak is kell az eső.⁴² A praktikus tréfák Mátvás király személyével kapcsolatban megjelentek Galeottonál, és a magatartásrajz kialakításának jellegzetes része volt. A későbbi századokban a diák tréfák szereplője lett Mátvás, mint pl. a győri kalendárium 28 részéből tréfát űz a királynő kocsisával, aki mindenképpen jó illatú, s nem istálló szagú szeretne lenni. A jó illatot ígérő orvosság erős gyomorműködést idéz elő, és éppen ellenkező hatást vált ki. A kellemetlen szag nehéz helyzetbe hozza a kocsis, nevetségessé téve őt az adott környezetben.

A beugratásos tréfák hatását a látszólagos egyszeri esemény és az ismétlődő előadásból fakadó elentét adja.⁴³ Ezzel élt a nemzetközi folklórban Naszreddin a keleti folklór elemeit maga köré gyűjtve és Till Ullenspiegel a középkori nyugat-európai anekdoták továbbélőjeként.⁴⁴ Vannak azonban olyan narratívumok, amelynek párját nem találjuk a nemzetközi folklórban. Ilyen például a jó illatú kocsis története, vagy a budai kutyavásár.

3. Az igazságos király alakja a magyar folklórban túlnyomórészt Mátvás király nevéhez kapcsolódik. Az igazságos király, aki kritikus helyzetben igazságot oszt, aki megbünteti a hatalmi helyzetükkel visszaélőket, az antik irodalomban már ismert volt. A racionális háttér, a valóságnak megfelelő történés a feltétele az ide tartozó narratívumok életének. Formailag két csoport különül itt el. Részint közvetítőktől értesül a méltánytalanságról, és jó híre megvédésére maga siet orvosolni az igazságtalanságot.

Az áluhás király alakja, nemzetközi folklór motívum. Mátvás királyhoz kapcsolva először Heltai krónikájában jelenik meg 1575-ben, de már ő is hírt ad arról, hogy ez nem lehet valóság. Utal arra is, hogy Bonfini még úgy tudta Nagy Lajos járt áluhában, s védte meg a szegényeket az urakkal szemben. Ez a rendkívül széles körben elterjedt folklór motívum az áluhában megjelenő istenség változatos sorába illeszkedik.⁴⁵ A magyar folklórban ebbe a körbe tartozik a kolozsvári bíró esete. Számos változata ellenére úgy tűnik közvetlen társa másutt ismeretlen. Az 1700 táján keletkezett anekdota gyűjtemény „Lyrum, larum, lirissimum” Heltai nyomán közli a történetet németül. Az eddigi ismereteink szerint Streibig 1784-es német kiadásáig csak a magyar forrás állt rendelkezésre. Ebből vonjuk le azt a követ-

³⁸ Heltai Gáspár: Krónika az magyaroknak dolgairól. Bp. 1973. v. 1981.; Kardos 1955.

³⁹ MNK 922B

⁴⁰ Kis János: Kellemetes időtöltésre való elmés nyájasságok, úgymint egynehány regék Mátvás királyról. Sopron 1806. 14. old.

⁴¹ Mot. Index P 157

⁴² Mot. Index K 1812

⁴³ Moser-Rath, Elfriede i. m.

⁴⁴ György i. m.

⁴⁵ Mot. Index K 1812

keztetést, hogy Heltai anekdotája széles körben ismert lehetett. A kompillátor történetet még értelmezi is. Az ingyen dolgozató bíró királyi igazságtételéhez hozzáfűzi, hogy azóta mondják a magyarok, „Meghalt Mátyás király, nincs már igazság”. A szegények megsegítése a középkorban írásos törvény. Az ellene vétőket súlyos büntetés illette, és valószínű emiatt lehet olyan változatos az ide tartozó narratívumok sora. Az offenbányai kamarásról Fridvalszy írta még 1756-ban, hogyan kérkedik gazdagságával. Az ingyen nem közlekedő révészről a XIX. században Vörösmarty környékének lakói változatos mondákat tudnak. A temetni, keresztelni nem akaró papot a görseői források szerint Mátyás király éppúgy halállal bünteti, mint a kolozsvári bírót. A példák a szájhagyomány sokszínűségét bizonyítják.

Az áruhában járó, visszasságokat felfedő és igazságot osztó király alakja a XVI. századtól kezdve ismert, de csak a XIX. században lett igazán népszerű. Ehhez járult hozzá, hogy Jókai anekdota gyűjteménye 16 kiadást ért meg, és korábban is népszerű műfajt megannyi más anekdota gyűjtemények, tankönyvek is terjesztették. Figyelemre méltó az az adat, amely a beteg szolga segítéséről szól. Penavin Olga még különleges Mátyás-mesének tekintette⁴⁶, mert nem gondolt arra, hogy Erdélyi János verse az anekdota gyűjtemények közvetítésével került másfél száz évvel később a néphagyományba anélkül, hogy előadója olvasni tudó ember lett volna. A XIX. századi olcsó kiadványok, helyi szerzők és nyomdák ponyvai, tankönyvek írásai terjesztették az igazságos Mátyás királyról szóló történeteket.

4. A viselkedésmintát kínáló Mátyás-anekdoták újabb nagy egységet alkotnak a Mátyás-hagyományban. E témakörben legnépszerűbb a juhásznál vacsorázó Mátyás király megleckéztetése. A közös táliból étkezés rendjének szemléletes példája ez a sok változatban feljegyzett monda. A változatok közötti eltérés az elbeszélő-kultúra függvénye. Így jelentős a különbség közöttük. Vannak mesék, mesei betétek, mondák és típusvázzá egyszerűsödött, díszítés nélküli narratívumok.

A magatartásformáló epikumok visszavezethetők Galeotto írásához. Az étkezésre utaló történet olyan fontos lehetett, hogy megkülönböztetett részletességgel adta elő.⁴⁷ De akár Bonfini is említhettem volna, mert a dicső uralkodó jellemzésére ezt írja „Az emberi élvezeteket nem tagadta meg magától. Olykor szerelmeskedett, de a férjes asszonyoktól tartózkodott. Barátaival gyakran üdítette fel lelkét bor mellett”.⁴⁸

A jó és a rossz, az erkölcsös és az erkölcstelen szembeállítás megannyi Mátyás mondában megtalálható. A gáláns kalandok közül egyet tett Vörösmarty Mihály Szép Ilonka című verse. Viszont a juhásznál vacsorázó Mátyás királyról azt is mondták, hogy a juhászné kedvéért járt oly messzire, míg nem a felesége rendre nem utasította. A helytállás, a megvesztegethetetlenség, a vendég tisztelet jelképes megfogalmazása egy-egy Mátyás-monda segítségével vált ismertté, és formálta a közgondolkodást. Nem lehet az sem véletlen, hogy a győri kalendárium szerint 1749-ben, ő volt a hőse annak az anekdotának, amelyben az öreg és fiatal házások között úgy tett igazságot, hogy éjjel álmukban az öreg férfi mellé az öregasszonyt fektette. fiatal férfi mellé meg a fiatalasszonyt. A mesemotívum később része lett a Mátyás-hagyománynak. Már 1792-ben a Magyar Hirmondóban is megjelent, és később Palóczy Horváth Ádám „A tétényi lány” című színművében feldolgozta ezt a mondát.

A viselkedésminták sajátos példája szól arról, hogy „Mátyás király lopni megy”.⁴⁹ A tilosban járó áruhás király emberi magatartása, a mások neveléséhez nyújt ezzel példát. A jogtalanul szerzett pénz további sorsa látszólag egy romantikus kaland, de az ismétlések és variánsok biztonsága szerint a téma iránti érdeklődés a népköltészet didaktikus vonásait képviseli. A proverbiumok pedig alátámasztják, hogy a feltételezésnek jogos alapja van. „Olyan vagy, mint Mátyás lustája” mondja 1986-ban egy zsérei asszony unokájának, aki nem akart felkelni. De kérésre nem tudott semmit mondani, mit is jelent ez a mondat. Soha nem hallotta a Mátyás lustáiról szóló anekdotát, mégis használja a szólást.

Az idealizált Mátyás-kép tehát nem csak az okosság, igazságosság, tréfálás, hanem a viselkedésminták megadásában is megtalálható.

5. A kalandokra, élményekre alapozott narratívumok főleg helynévmagyarázókban található meg. Az Abroszka falu lakói tudni vélik, hogy Mátyás király ottjártakor abroszt terítettek a földre. Hídegkút lakói azt mondják, hogy jó hideg vízzel vendégelték meg a királyt. Bántapuszta, Királyrét, Királykút, Mátyusföld, Solymár stb. lakói különböző Mátyás-mondákat tudnak a falujukról. Az ilyenszerű

⁴⁶ Penavin Olga: Mátyás-mondák a Vajdaságból. Néprajzi Közlemények 1959. 116.

⁴⁷ Galeotto i. m. 1977. 57. old.

⁴⁸ Bonfini, Antonio: Mátyás király (Ford.: Geréb László) Bp. 1959. 340. old.

⁴⁹ MNK 952

narratívumok elsősorban a helytörténet iránti érdeklődés megindulásával szaporodtak el, de lokális jellegük miatt kevésbé lettek ismertté. A helynévmagyarázók bármennyire is szűk körben élnek, tükrözik azt a szemléletet, amelyet a Mátyás-történetek képviselnek. Az értelmiség szerepvállalása, a lokális kultúra ápolása előtérbe állította a helynévmagyarázókat, és az egészséges patriotizmus egyik mellékhatása, hogy ott is Mátyás király nyomát látják, ahol bizonyíthatóan sohasem járt. Ezen a téren van a legtöbb feltáratlan elbeszélés, itt várhatók még újabb eredmények is.

A főbb narratívátípusokat végigtekintve általánosságban elmondhatjuk, hogy Mátyás király egyaránt lehet hősköltészeti elemeket tartalmazó történetek hőse, vagy társadalmi viszonyokhoz alkalmazkodó, emberi vonásokat élére állító monda főszereplője. Az is jellemző, hogy Mátyás király passzív hős, aki úgy részese az eseményeknek, hogy csak közvetve irányítja azokat. A közösség elbeszélés-kultúrájától függően a narratívumok pontos hely és időhatározással, vagy elnagyolt körvonalazással élnek. Mindezek a stílusi elemek segíthetik, hogy a hős szerepe közvetett vagy közvetlen legyen.

A Mátyás-hagyomány négyszáz éve nyomonkísérhető. A történeti adatok bizonyítják, hogy az idealizált uralkodó képe sokféle módon rajzolódott ki. Nem csupán pozitív tulajdonságok jellemzik, de éppen ezáltal válik emberivé és hihetővé. A negatív vonások korrigálása, illetve neveltségessé tétele nélkülözhetetlen a folklórnban. A romantikus, idealizált képpel szemben a szájhagyományban sokféle a Mátyás-hagyomány, és látható, hogy az irodalom hatása ellenére az elit műveltségtől függetlenül alakította szemléletét. Az eddigi kutatások még csak kezdeti lépések a magyar Mátyás-hagyomány megismerésében. Az elkészült munkák célzatosan foglalták össze egy-egy szempont szerint a rendelkezésre álló anyagot. De egyetlen tanulmány, vagy monográfia sem tért ki a Mátyás-folklór nagy csoportjára, amelyek az emberi viselkedésmintákat, a társadalmi igazságtalanságokat, balgaságokat, vagy okosságot középpontba állító narratívumokat szólaltatja meg. Feladatunk, hogy a magyar folklór egyik legjelentősebb történeti hőséről kialakult hagyományt minél teljesebb módon vegyük számba, és az adatok történeti, művelődéstörténeti változására folklór szempontból derítsünk fényt.

Krizsa Ildikó

Kik küldtek bombákat Kiskunhalasnak 1944 karácsonyán?

Világítógyertyák gyúltak településünk egén 63 évvel ezelőtt, 1944. december 24. éjszakájának meghitt pillanataiban, majd egyórás pokol kezdődött. Bombázók támadtak a városra, és végül 9 halottat, számos sebesültet és romházat hagytak maguk után. Eddig úgy tudtuk, hogy a németek akciója volt, de a hozzáférhetővé vált adatbázisok és a legújabb hadtörténelmi kutatások a szovjetek irányába mutatnak. Pedig 1944. október 23. óta szovjet „felszabadított” terület voltunk.

A *Kiskunhalas története* 3. kötetében városunk hadtörténeti eseményeit boncolgató tanulmányom megírásánál is felfigyeltem néhány forrásra, ami arra utalt, hogy valami nincs rendben ebben az ügyben.¹ Azóta próbáltam utána menni az eseménynek, most úgy tűnik sikerrel. A hadirepülés és a hadtörténelem mozzanatainak feltárása a legutóbbi időkben rohamosan felgyorsult. Számos legenda és mítosz oszlik szét ezek hatására. Ennek köszönhető, hogy most úgy tűnik, talán, megoldódhat a több mint 64 éves tévedés. A szovjet megszállás alatt álló országban, se 1944/45 telén, se később, természetesen nem lehetett objektívan feltárni az eseményt. A hatóságok elhallgatták az adatokat, a média és a történetírók a fasisztákat vádolta a szörnyűséggel.²

¹ *l'égző István*: Kiskunhalas a második világháborúban. In: Kiskunhalas története III. kötet. Ö. Kovács József–Szakál Aurél (szerk.), Kiskunhalas Város Önkormányzata, Kiskunhalas 2005. 801–858. old.

² A korabeli sajtó és később a helytörténetírás terrorbombázásról, germán civilizálatlanságról, német támadásról cikkezett és írt. Vö: *Fekete Dezső*: Húsz év Kiskunhalas krónikájából: 1944. október 23. – 1964. december 31. Városi Tanács, Kiskunhalas 1984. *Fekete Dezső*: Négy évtized: Kiskunhalas járás krónikája 1944. okt. 12. – 1983. dec. 31. Városi-Járásai Könyvtár, Kiskunhalas 1984.; *Halasi Hírek*, 1944. december 29. 2.

Szovjetből náci bombázók

1944. december 24-én az esti órákban, amikor a katolikusok épp a szentmiséről igyekeztek haza, 8 óra környékén kezdődött el a bombázás.³ Sokan már akkor sem értették, hogy miért lehet fontos, a már a Dunántúl és Budapest védelmét megoldani is alig képes németeknek, egy alföldi agrárváros megtámadása. A sajtó azonnal a nácikra fogta az eseményt, és ez maradt meg a helytörténetírásunkban is. Az anyagi veszteségeket tekintve 306 épületet ért kisebb-nagyobb kár, melyből 23 teljesen használhatatlanná vált. 30-40 ember sebesült meg, közel 1000 személy vált hajléktalanná.⁴ Ebben az évben a karácsony Halason gyásszá lett. December 27-én az Országzászló emlékmű előtt 8 személy koporsóját ravatalozták fel ünnepélyes keretek között. A szertartáson Halász D. Sándor polgármester és Ván Benjámin református lelkész mondott búcsúbeszédet.⁵ (Később még egy személy belehalt a sérüléseibe.) A városháza mellé rövid időre kitétték szemlére a fel nem robbant bombákat vagy darabjaikat, azzal a felirattal, hogy: ezeket küldték a fasiszták Halasnak karácsonyra. Ám aztán ezek a tárgyak eltűntek, pedig, ha meglennének abból egy tűzserész megállapíthatná, hogy kik is dobták le azokat, igaz-e a németekről szóló verzió.

Lássuk azonban, amiről biztos forrásunk van, amiből kideríthető, hogy mi is történhetett valójában. Aki ismeri az ország területén zajló második világháborús hadműveleteket, az tudja, hogy 1944. decemberben a német és magyar erők fővárosi és dunántúli területekre szorultak. A német légerő közel sem volt olyan erős, mint a háború elején. Bombázói már alig voltak, pláne, ebben a térségben. Hatókörük már jócskán kiesett a magyar alföld régiójából. Míg e területen át, a szovjet 5. és 17. légi hadsereg állandóan bevetésekre indult az ellenséges erők ellen.⁶ Utóbbi haderő gépeinek ebben az időben, mivel Zomboron állomásoztak, épp Kiskunhalas felett kellett elrepülniük célpontjaik felé. Igen érdekes az is, hogy a hadijelentésekben aznap német légi bevetésekről nem esik említés, míg a szovjet források szerint 1944. december 24-én a 3. Ukrán Frontot támogató szovjet 17. légi hadsereg jelentős: 953 nappali és 136 éjszakai bevetést hajtott végre.⁷ Vagyis a Délvidékről felszálló szovjet gépek százait láthaták a halasiak akár nappal is. Ezt néhány kortanú említette annak idején nekem, hogy akkoriban nem náci gépek repültek a város légtérében. Az egyik legdöntőbb tényt viszont Horváth Gábor repüléstörténettel foglalkozó szakember adatközléséből tudom. Eszerint a kérdéses időpontban a szovjet 17. légi hadsereg, 244. bombázó hadosztályának amerikai gyártmányú Douglas A-20B és A-20G „Boston” gépeket repülő, s éjszakai bevetésekre is specializálódott 449. ezrede éppen Zombor repülőterén állomásozott, ahonnan 1944 végén több légitámadást intéztek Budapest térsége ellen. (Ismertebb éjszakai légitámadásuk volt például az 1945. január 24-i, Pápa repülőtere elleni 27 perces légitámadásuk, amelyben a budapesti légihíd több német Ju 52-es szállítógépe is megsemmisült.) Repülési útvonaluk 1944 decemberében tehát éppen keresztezte városunk légtérét. Legutolsó ilyen fővárosi akciójukra Zombor repülőteréről egyébként 1945. január 2-án került sor, mivel másnap, 1945 január 3-án áttelepültek Madocsa repülőterére. Éjszakai támadásaik során gyakran alkalmazták a célterület megvilágítására szolgáló „Sztálin gyertyákat”, ami megegyezik a szemtanúk visszaemlékezésével.⁸ Éjszaka mellettük harcoltak még a szovjet 17. légi hadsereg 262. éjszakai bombázóhadosztályának Po-2-es (kétfedelű) ezredei is, ám ezek taktikai ereje kérdésessé teszi részvételüket egy ilyen komoly pusztítást eredményező légitámadásban. Az említett körülmények tehát mind-mind a komoly éjszakai haderőt képviselő szovjet 449. bombázóezred Bostonaira tereli a figyelmet, mivel a német légierőnek ekkorra már nem is maradt olyan bombázóereje hazánk területén, ami ilyen léptékű éjszakai légitámadást még végre tudott volna hajtani.⁹

³ *Halasi Hírek*, 1944. december 29. 2.

⁴ Bács-Kiskun Megye Önkormányzatának Levéltára-Kiskunhalas, XXII. 201. Kiskunhalas Polgármesteri Hivatal iratai I. d. 461/1945. Kovács Tibor polgármester jelentése az alispánnak, 1945. március 9.

⁵ *Fekete Dezső*: Hűsz év Kiskunhalas krónikájából: 1944. október 23. – 1964. december 31. Városi Tanács, Kiskunhalas 1984.

⁶ Horváth Gábor amatőr repülés történetkutató közlése alapján.

⁷ *Véress D. Csaba*: Magyarország hadikronikája 1944–1945. Militaria Kiadó Bp. 2002.

⁸ Nagy Lajos, Darányi Mária, Bacsó Benőné, Szabó Béla, Vili Antalné kiskunhalasi lakosok és nevük elhallgatását kérő adatközlők szíves közlése alapján.

⁹ Horváth Gábor amatőr repülés történetkutató közlése alapján.

Halált hozó szentesti gyertyák

Ám nézzük, hogy miként tudósított erről a végzetes esetről a kommunisták által irányított *Halasi Hírek*, amely akaratlanul, de bizony többszörösen is elszólta magát: „*Karácsony előestéjén súlyos terroristáadás érte városunkat. A támadást megelőzőleg sok repülőgép húzott el fölöttünk, melyek valószínű, távolabb, más felé igyekeztek. A negyedórás motorzúgás után kivált egy gép a többi közül, s ejtőernyős világítógyertyákkal nappali fényt vont a város fölé. A lakosság egy része gyönyörködve szemlélte a csodás fényességet. Voltak, akik karácsonyesti tűzijátékot sejtettek a borzalmas támadás előjátékában; mások leszállóhelyet kereső szovjet repülőgépekre gondoltak. Mikor a világítógyertyák a legképrázatosabb fényt árasztották, lezúgott az első bombasorozat. Hatalmas zúgással és dörrenéssel rázkódtatta meg a levegőt.*”¹⁰ Láthatjuk, hogy a lakosságban élt a gyanú, hogy bizony „felszabadítóink” szórták meg bombákkal a települést. A nagy kötelékre és a távoli célpontokra való utalások is megerősíthetik, hogy a történelmi források és a hadijelentések tükrében egyértelműen szovjet akció történt. Nem beszélve a világítógyertyák (köznapin nyelven: *sztálingyertyák*) használatáról, ami ekkora köteléknél egyértelműen szovjet módszer volt. Felvetődhet viszont, hogy minek bombáztak volna az oroszok, hiszen 1944. október 23. óta az ő katonai megszállásuk alatt voltunk. Erre a választ adja meg helyettem egy szemléletes példával, egy hadirepülést kutató szakember, akik több cikkében is beszámol arról, hogy a szovjet bombázók általában milyen pontosan teljesítették feladataikat: „*A Debrecen kereső kötelék a Nyirbogdányi Petróleum Rt. telephelyét találta meg, és erre mért csapást. (...) A szovjet navigátorok és célkijelölők ebben az esetben is olyan jól dolgoztak, hogy a célpont környékén nyolc falura mintegy 60 bombát vetettek, míg a finomító maga jelentéktelen károkat szenvedett.*”¹¹

Karácsonyi áldozataink

Vágyis a szovjet repülők sokszor tévedésből másokat bombáztak, mint, akiket eredetileg akartak. Tehát felkészületlen pilóták miatt érte légitámadás településünket. Hiszen mi értelme volt a református temetőtől a Sóstóig terjedő térség egyes telkeit szétbombázni? Elképzelhető, hogy látható lett volna a sőtétben a vasútvonal, és ennek mentén gondoltak jó célpontokra? Erre nem tudok választ adni, de akkor miért nem a vasútállomást szórták meg? Vagy milyen stratégiai jelentősége lehetett a Tabánnak, a városi nádasoknak vagy a római katolikus temetőnek?¹² Csupa olyan kérdés, amely megerősíti, hogy bárki is bombázott, biztos, hogy nem ez a város volt az eredeti célállomása. (Hasonló a történet Kassa 1941-es bombázása kapcsán, amiről mára kiderült, hogy valóban a szovjetek támadhattak, szintén tévedésből.)¹³ Tehát, véletlenül és nem szándékosan, harcászati hiba okán lettünk áldozatok. Ami a tények ismeretében világos, az viszont megbocsáthatatlan, hogy a kommunisták hazugság-propagandájukkal, meghamisítva terjesztették el ezt az eseményt. Ezzel fedezve a szovjet hadsereg alig tartható fedhetetlenségét, de megmászva az igazságot és így meggyalázva a halottak emlékét. Természetesen nem célom az ítélkezés, inkább álljanak itt Kiskunhalas 1944 karácsonyi áldozatainak nevei és életkoruk: Bakos János 45 éves, Beke Pál 25 éves, Bucsi Gábor 44 éves, Gerner Ferencné 33 éves, Király Mihály 18 éves, Király Sándor 15 éves, Magosi Istvánné 40 éves, Mátyási János 53 éves, Nagy Erzsébet 20 éves. Béke poraikra!

Végső István

¹⁰ *Halasi Hírek*, 1944. december 29. 2.

¹¹ *Jánkfalvi Zoltán*: Halálos nászéjszakák. II. In: Aranyas, 2007. november

¹² A kiskunhalasi Thorma János Múzeum adattára: 3929. sz. térkép melléklete

¹³ Egyre kisebb a valószínűsége a német bombázásnak, ám egy szovjet vagy román véletlen támadásnak elég nagy lett a lehetősége. [http://hu.wikipedia.org/wiki/Kassa_bombázása_\(1941\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Kassa_bombázása_(1941)) (letöltés: 2008. június 4.)

ZSENGE TERMÉS

Késő gótikus és reneszánsz emlékek a siklói várban

Siklós Dél-Baranya és a Dráva-medence természeti, történeti és kulturális értékekben egyik leggazdagabb települése. Különleges jelentőségét nem csak a természeti adottságai adják, hanem a magyar történelemben betöltött szerepe is. A település a Villányi-hegység déli előterében, a Dráva-menti síkságból kiemelkedő dombot uraló vár köré épült. Nevét először a XIII. századi oklevelekben említik. A vár építése valószínűleg az 1270-es években kezdődött meg.¹

A legkorábbi vár téglalap alakú volt, végein egy-egy torony állt. A tornyok közt az emeleten középpillérsorral alátámasztott kéthajós lovagterem volt, melynek meglétét a falban lévő fáfödém gerendafészkei és a tölesérbélletes ablakok nyomai bizonyítják. Alatta lehetett a földszint, ahol tölesérbélletes ablakok és terlefedő fáfödém gerendafészkek kerültek elő.²

Gótikus emlékek a Garai család korából

Siklóst 1395-ben szerezte meg a Garai család. Garai Miklóst Zsigmond király 1402-ben nádori címmel jutalmazta. A méltóságot 1433-ig töltötte be. Ebben az időben Siklós a „nádor városa” („Civitas Palatinalis”) címet viselte.³

A Garaiak a várat új külső fallal vették körül, sőt az egész várdomb köré falat építettek. A várfalon belül újabb szárnyakat és szinteket emeltek, az udvart három oldalról körülépítették és a várat óriási várkastéllá fejlesztették. Az U-alakú emeletes várpalota homlokzatán faragott gótikus oszlopokkal alátámasztott boltozott folyosó volt, ami a vár déli szárnyán még megfigyelhető. Ugyanis itt az emeletbeosztás változatlan maradt. Ezzel szemben máshol a födémek helyét a kőkeretes ajtók és a gótikus ablakfülkék tanúsága szerint a későbbi átépítések során megváltoztatták.⁴ A kőtarban elhelyezett párkányok, épületfaragványok gazdagon díszített épületekről tanúskodnak.

A gótikus vár legjelentősebb emléke a magasba nyúló, egyhajós várkápolna. A finoman faragott kőkeretes bejárat őrizte meg a Garai család kigyós címerpajzsát. Fölötte gótikus ablak látható. A kápolna bejáratához oszlopon álló csücsíves karzatos előcsarnok kapcsolódik. A kápolna korábban csak a hajó négyzetes teréből állt, falazott alapon nyugvó oltárral. A diadalívhez csatlakozó függönyíves ablakokkal áttört, hálóboltozattal fedett szentély, melynek falbordái a padlószintig futnak le és csavart díszű oszloplábakban végződnek, későbbi bővítés.⁵ A kápolnát a Garai család kihalása előtt építették újjá. Ennek köszönhetően figyelhető meg, ahogy a szentélyen a Mátyás-kori udvari művészet pálcaműves tagolási típusa a karéjos, hajlított bordákkal alakított hálóboltozattal egyesül.⁶

A hálóboltozat késő gótikus boltozati forma, ahol a bordák a keresztboltozattal ellentétben nem egy zárókőben futnak össze a boltozat tetején, hanem emellett, vagy elhelyett más, alacsonyabban elhelyezkedő csomópontokban is találkoznak. Hálóboltozatnak nevezzük az ilyen bonyolult alaprajzú boltozatoknak azt a változatát is, ahol a boltozat bordahálója folyamatos ritmussal ismétlődik, azaz nem osztható szakaszokra.

¹ Fügedi Erik: Vár és társadalom a XIII–XIV. századi Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből. Bp. 1977. 187. old.

² Czeglédy Ilona: Siklós. Vár. TKM 96. Bp. 2007. 2. old.

³ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1894. II. 465. old.

⁴ Czeglédy i. m. 5. old.

⁵ Czeglédy i. m. 5–6. old.

⁶ Aradi Nóra szerk.: A művészet története Magyarországon. A honfoglalástól napjainkig. Bp. 1983. 132. old.

A hazai gótikus művészet legszebb emlékei közé tartoznak a hajó kegyuri fülkékét díszítő, a XV. század első feléből származó falfestmények. Az egyikben a szenvedő Szent Jób látható négy alak kíséretében, a másikban Szent László és Toulouse-i Szent Lajos alakja a fájdalmas Krisztussal és Isten bárányával. A festményeken jól megfigyelhetők a falfestészetben bekövetkezett változások, áttérés a lágy stílusról a plasztikusabb, keményebb tagolású figuraformálásra.⁷

A vár déli homlokzatán állították helyre a megmaradt csonkokból, valamint az ásatások során előkerült faragványokból a hazai gótika leggazdagabban díszített zárt erkélyét, amit keresztrózsákkal lezárt szív alakú ívekből kapcsolt fríz, szoborfülkék, fiatornyok díszítenek és Garai-címeres konzolív támaszt alá. Az erkély belső terét keresztboltozat fedti le, ami figurális vállköveken nyugszik.

A Garai család kihaltától a Perényiekig a siklósi vár birtokosaiként említett családoktól nem maradt fenn semmilyen kimondottan hozzájuk köthető építmény, felirat vagy faragvány.⁸

Reneszánsz emlékek a Perényiek idejéből

A várat 1507-ben foglalta el Perényi Imre nádor. Ezután a vár védelmi képességét fokozták, megközelítését megváltoztatták. Ekkor épült meg a barbákn, a híd és a bekötő nyakfalszoros. A várfal elé sokszögű olaszbástyákat építettek. Az egyiket a kápolna mögé, a másikat a külső fal déli sarka elé.

A legjelentősebb munkálatok 1509 és 1511 között folytak, amikor Perényi Imre nádor irányította az országot a király távollétében.⁹ Az építkezések során a várat reneszánsz várkastéllyá alakították át. Ezt bizonyítják a kőtár faragványai is. Ekkor itáliai és magyar építések és kőfaragók dolgoztak a várban. Ugyan a XVI. század elején már a magyar kőfaragók is egyre nagyobb szerepet kaptak a főúri építkezéseken. Így valószínűleg Siklóson is dolgoztak azok a magyar mesterek, akik más várak építkezéseiben is részt vettek. A neve után ítélve „Magister Paulus lapicida de Soklios” biztosan dolgozott a siklósi várban.¹⁰

A kőfaragók munkájának eredményei többek között a déli épületszárny ajtókeretei, a két- és háromszatú Perényi-cimerdíszes, kökeresztes ablakok. A toszkán „all’antica” stílus gyorsan terjedt a magyar kőfaragók körében. Azonban gyakran tapasztalhatók gótikus szellemű módosítások. Például amikor a kétszatsú reneszánsz kökeresztes ablakokat gótikus módra háromszatsúra alakították.¹¹

A kiváló mesterek a Garaiak későgótikus várkápolnáját is reneszánsz stílusúra alakították át. Ennek bizonyítéka a várkápolna karzata, a karzat pillérei és a ballusztereiből álló mellvéde. A boltozatot tartó köoszlopokra Perényi-cimeret véstek a kőfaragó mesterek. A kápolna hajójának északi falán egy 1515–1521 között mészkőből készült 2,45x3,50 méteres oratóriumablak keretelése és mellvédje található. A keretelésében Krisztus kinszenvedésének eszközei láthatók reliefekben.¹²

A kőfaragó mesterek csodálatos alkotása a szentély jobb oldalfalán függő 120x120 cm-es kőfaragvány. A kőtáblán egy angyal látható göndör hajjal, gyermekarccal, bő szoknyában. Bal kezénél egy bőségszarut tart, jobb karját pedig kinyújtja. A bőségszaru mellett a Perényi-cimer látható. Az 1. és 4. mezőben helyezkedik el a koronán sas-

⁷ Czeglédy i. m. 6. old.; Aradi i. m. 115. old.

⁸ Kovács András: A siklósi vár története. Pécs 1963. 25. old.

⁹ Kubinyi András: Opponensi vélemény G. Sándor Mária: Reneszansz Baranyában című kandidátusi értekezéséről. Művészettörténeti Értesítő. 1981. 69. old.

¹⁰ Aradi i. m. 175. old.

¹¹ Aradi i. m. 176. old.

¹² Dr. Fejes János: Siklós múltja. Siklós 1937. 136. old.; Czeglédy i. m. 8. old.

lábakon álló madártest férfi fejfel, a 2. és a 3. mezőben pedig koronás oroszlán. Alatta vésett felirat olvasható.

EMERICUS DE PERE
ABAWIVARIENSIS REG

Kiegészítve az eredeti felirat ez lehetett: Emericus de Perényi Comes Comitatus Abawivariensis, Regni Hungariae Palatinus. Magyarul: „Perényi Imre Abauj vármegye örökös főispánja, Magyarország nádora”.¹³

A kőtáblát a ferencesek temploma és kolostora közötti folyosón találták faragott felével lefelé fordítva. Perényi idejében a templom valamely fő helyén helyezkedhetett el.¹⁴

A várkapolna északi oldala mögött a korábban a balkonra kivezető kökeretes ajtó fölött faragott félköríves kötímpanon található a Perényi család címerével. Eredetileg valamely oromfal díszítését szolgálta. A Caprara és Batthyány építkezések idején kerülhetett mai helyére.¹⁵

A déli épületszárny első emeletén található az egyik legértékesebb reneszánsz emlék, a szürke mészkőből faragott Perényi-címeres kandalló. Magassága 2,19 m, szélessége 2,14 m. Párkányának profilozása megegyezik az ajtókeretek párkányával. Felső keretén 2,3 cm magas betűkből álló véseti felirat olvasható: MISIT DEUS MISERICORDIAM SUAM SUPER ME ET ERIPUIT ME DE MEDIO CATUL. LEONUM DORMIVI CONTURBATUS. (Elküldé Isten az ő kegyelmét én nekem és amíg aggodva szunnyadtam, kiragadott engem az oroszlánok kölykei közül.)

A felirat valószínűleg Perényi Pétertől vagy udvari papjától, Siklói Mihálytól származik.¹⁶

A kandallónyílás fölötti képmezőben faragott szalagos Perényi-cimer látható, ami egy koronán saslábakon álló madártestet ábrázol kiterjesztett szárnyakkal, lengő hajfonatú szakállas férfi fejfel. A Perényi-kandalló már magán viseli a reneszánsz stílus újabb áramlatának, a cinquecento puritán irányzatának lényeges jegyeit.¹⁷

Szintén Perényi Péterhez köthető a külső várfalon található vésett feliratú sarokkváder, amelynek a közepén lévő dombormű a Sárkányrend sárkányát és a Perényi-címert ábrázolja. A dombormű körüli felirat a következő: CUM FORTIS ARMATUS CUSTODIT ATRIUM SUUM, IN PACE SUNT OMNIA. QUAE HABET (Ha erős fegyveres őrzi a házat, békében vannak mindennek, amiket bír).¹⁸ A feliratú sarokkváder fölötti kisebb kővön elmosódva 1540-es évszám olvasható. A kőkváder a Perényiek idejében valószínűleg a templomajtó diszparkányának képezte részét és a várfalak későbbi javításakor építhették be mostani helyére.¹⁹

Perényi Imre és második felesége a mohácsi csata halottjait eltemető Kanizsai Dorottya életük nagy részét Siklósra töltötték. A reneszánsz nagyasszony emlékére ezért 2001-ben a déli fal mögötti várak, azaz a falszorosok közötti területet elnevezték Dorottya kertnek és megnyitották a nagyközönség számára.

Nemrégiben a várban ásásokat végeztek magyar és külföldi (főként olasz) régészek. Kutatómunkánk során Balázs Csaba, a Vár Kht. ügyvezető igazgatója a következő szavakkal jellemezte a várat: A siklói vár ma a régészek Mekkája. Kutatásaink során Ő is sok segítséggel szolgált, többek között beengedett minket a nagyközönség számára még nem látható feltárt kövek közé, és megengedte, hogy ott képeket készítsünk. Ezek is a legfrissebb ásások során kerültek elő.

Összegzőként megállapítható, hogy hazánk egyik legépebben megmaradt várában a legjelentősebb építkezésekre a XV. század elején Garai Miklós, majd a XVI. század elején Perényi Imre nádorsága idején, továbbá annak fia, Perényi Péter birtoklása alatt került sor. A várban a következő években számottevő felújítás fog történni. A tervek szerint a rekonstrukció után a vár újra régi fényében fog tündökölni, mint a Garai és a Perényi család uralma idején.

Felkészítő tanár: *Tengler Tamás*

Gertner Kinga – Magyar Enikő

¹³ *Szőnyi Ottó*: Ismeretlen siklói renaissance köemlékek. Magyar Művészet. IX. 1933. 181. oлд.

¹⁴ *Dr. Fejes* i. m. 140. oлд.

¹⁵ *Dr. Fejes* i. m. 135–136. oлд.

¹⁶ *Dr. Fejes* i. m. 135. oлд.

¹⁷ *Balogh Jolán–Dercsényi Dezső–Garas Klára–Gerevich László*: A magyarországi művészet története. Bp. 1956. 276. oлд.

¹⁸ *Dr. Fejes* i. m. 140. oлд.; *Kovács* i. m. 28. oлд.

¹⁹ *Dr. Fejes* i. m. 136.; 140. oлд

Mátyás király házassági törekvései

Mátyás első felesége (1463. május 1-étől) Podjebrád György cseh kormányzó, később cseh király lánya volt. Az ifjú Katalin 1464-ben, 15 éves korában, gyermekszülésben vesztette életét. Mátyás tehát 21 éves korára özvegygé vált, s a fiatal uralkodót ezután nem kötötte a házassági hűség, újabb diplomáciai tárgyalásokat kezdeményezhetett az európai uralkodókkal, hogy nagy múltú családból származó feleséget „szerezzen” magának. Csak 1476-ban sikerült elnyernie az aragóniai házból származó I. Ferdinánd, nápolyi király Beatrix nevű lányának a kezét.

Először IV. Kázmér lengyel király lányát akarta feleségének. Hedvig anyja révén Zsigmond császár dédunokája és Albert király unokája volt, így diplomáciai szempontból megfelelő választás lett volna. Mátyást azonban származása miatt lenézték, visszautasították a „felkapaszkodott” magyar királyt.

Az 1470-es bécsi csüсталálkozáson Mátyás III. Frigyes császárral házassági szerződést kívánt kötni, hogy feleségül vehesse Kunigunda nevű lányát. E frigy törvényesíthette volna Mátyás királyságát, egyenrangúvá tehetette volna az európai uralkodói családokkal, és nem utolsó sorban az eltulajdonított magyar területek is visszakerülhettek volna az országhoz.¹ A hozomány körül támadt nézeteltérések meghiúsították a házassági szerződést, s a hirtelen haragú Mátyás köszönés nélkül távozott a császártól. Látható, hogy a középkor folyamán a házasságkötés olyan diplomáciai kapcsolatnak számított, amellyel a valós érzelmeken kívül, sőt azokat figyelmen kívül hagyva az uralkodók saját pozíciójuk megerősítését kívánták, s ez alól Mátyás király sem volt kivétel.

Az 1464-től 1476-ig eltelt 12 év Mátyás életében – a kikoszarazások ellenére – nem telt el női kapcsolatok nélkül. Azok azonban nem számítottak törvényesnek, nem emelték uralkodói hírnevét. Janus Pannonius egyik verséből kiderül, hogy már Katalin életében sem mindig volt hűséges a király. „Böles a király, ha a harc mezején se felejt el ölelni, / Vénusz a csóknak örül, s megnyeri Mars kegyeit.”² Bonfini sem hallgatta el, hogy Mátyásnak számtalan nőgye volt, a diplomáciai tárgyalások sem kényszerítették önmegtartóztató életmódra. Nem vetette meg a női nemet, háborúk során a táborokban „anélkül hogy otthon feltűnést keltene, kiélhette vágyait.” Viszont Bonfini megemlítette azt is, hogy Mátyás férjes asszonyokkal nem kezdett ki soha. Kérdéses, hogy ez valóban így volt-e, vagy csak azért említi meg a történetíró, mert a férjes asszonyokkal folytatott viszony elítélendő volt.

1470-ben Bécsben ismerkedett meg Mátyás az alsó-ausztriai Steinból való Barbara Edelpöckkel, aki valószínűleg gazdag polgárleány volt.³ Nem származott ősi uralkodói családból, nem állt rokonságban királyi dinasztiával, Mátyás mégis beleszeretett, s több mint öt évig élt vele együtt. 1473. április 2-án fia

született tőle, akit a király boldogan vállalt, és nagyon szeretett. A király által tudatosan terjesztett Corvin-legenda alapján a fiút Corvin Jánosnak nevezték. Nem volt tehát törvényes gyermek, Mátyás ekkor még nem is gondolt trónöröklésére. Tubero leírása szerint Mátyás Borbálát „szinte mint törvényes feleségét a házában kedvére tartotta, és a tőle született gyermek miatt feleségül vette volna, ha barátai le nem beszéltek volna róla.”⁴ Vélemé-

¹ Kubinyi András: Mátyás király. Tudomány – Egyetem sorozat, Vince Kiadó Kft, 2001. 106. old.

² Ugyanott 53. old.

³ Ugyanott 107. old.

⁴ Ludovicus Tubero: Kortörténeti feljegyzések (Magyarország). Fordította, a bevezetőt és a jegyzéket írta Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. Szeged 1994.

nyem szerint ennek nem lehet sok valóságalapja, ugyanis Mátyás – ha reálisan gondolkodott – tisztán láthatta, hogy nem házasodhat rangon alul, és tovább folytatta a diplomáciai tárgyalásokat, amelyek sikeréről 1474 októberében hoztak hírt diplomatái.⁵ 1475 elején a nápolyi követek tudatták vele, hogy az Aragóniai Beatrixszal kötendő házasság egyik feltétele a király szeretőjének eltávolítása az országból. Mátyás hiába szerette gyermeke anyját, kész volt szakítani vele, még kétéves fiát is elszakította tőle.

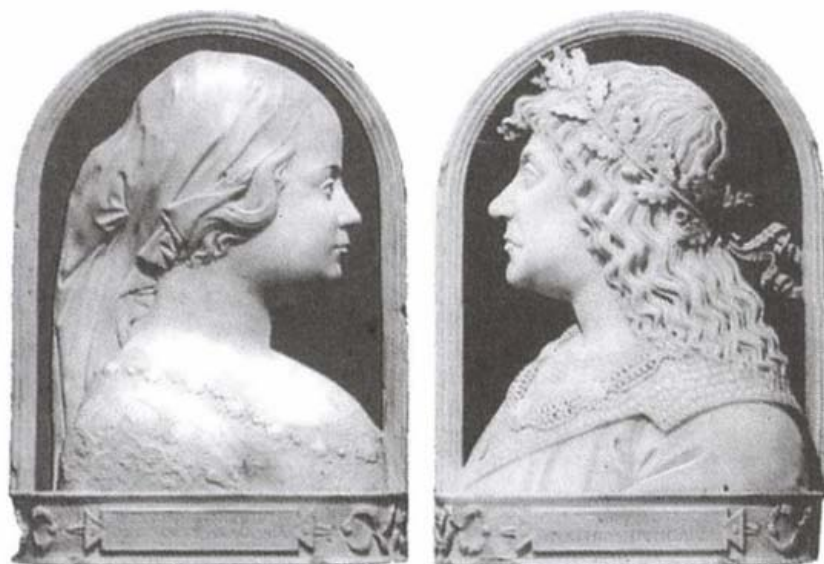
Beatrix 1476. december 10-én találkozott először leendő férjével, 12-én koronázták királynévá. A december fényűző pompával telt el a királyi udvarban, minden napra jutott valami mulatság. A menyegzőre 22-én került sor, s talán ez lehetett a legnagyobb ünnepség. Hans Seybolt bajorországi utazó részletesen leírta a király esküvőjét. A vendégsereg, az arany, ezüst étkészletek, a tizenegy fogásból álló menü, a kétakós ezüsthordó, amelyben négyféle italt tartottak, a francia muzsika, mind tekintélyt adott az eseménynek.⁶

Mátyás életmódjának változása Beatrix mellett

Heltai Gáspár a XVI. században magyarra írta Bonfini decadeseit. Bonfini és Heltai is ellenséges hangnemben írt az olasz „menyecskéről”, neki tulajdonították Mátyás közvetlenségének megszűnését, a királyi udvar átalakulását és a külpolitikai ballépéseket. Bonfini leírta Mátyás Beatrix érkezése előtti puritánabb életformáját. Ezzel éppen ellentétes az a fényűző, reneszánsz életélvezetet tükröző életforma, ami 1476 után jellemző lett Mátyásra, feleségére és a királyi udvarra. Ezt Mátyás is nagyon megszerette, pártfogolta. Értékelte a szépet, igénye volt rá. Szerette volna országában elterjeszteni, és Magyarországot második Itáliává tenni.

Beatrix az udvarban szigorú biztonsági előírásokat vezetett be. Már nem lehetett mindenféle problémával szabadon a király elé járulni. A közvélemény emiatt Mátyás és újdonsült felesége ellen fordult, új életmódját, művészetpártolását és az építkezéseket mértéktelen pazarlásnak tartották, sajnálták az újításokba fektetett pénzt.⁷

Beatrix nápolyi származásának külpolitikai hatása sem volt a legmegfelelőbb az országnak. Világossá vált a környező országok számára is, hogy Mátyás felesége kedvéért mindenben nápolyi rokonságát támogatja. Így, amikor Ferdinánd észak-itáliai terjeszkedési törekvései miatt szembekerült a Velencei Köztársasággal és a pápával, Mátyás is csaknem háborúba keveredett azzal a két nagyhatalommal,

⁵ E. Kovács Péter: Matthias Corvinus. Officina Nova, Bp. 1990. 161. old.

⁶ Ugyanott 164. old.

⁷ Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Fordította Kulcsár Péter, Balassi Kiadó, Bp. 1995. 868–869. old.

amelyek korábban Magyarországot pénzzel is támogatták.⁸ A magyar királyt tehát ifjú felesége számos rossz döntésbe sodorta. Kapcsolatuk erős maradt, azonban az évek során egyre több feszültség támadt közöttük. Házasságukat beárnyékolta, hogy frigyüket nem koronázta gyermekáldás. 1480-ra már egyértelművé vált, hogy a tizenegy évvel fiatalabb Beatrix alkalmatlan a gyermekszülésre, ezért az asszony féltékenységből mindent elkövetett, hogy Mátyás törvénytelen gyermeke Corvin János semmiképp ne kerülhessen trónra, ugyanis ő maga akart Mátyás halála után királynőként uralkodni.

Mátyás az apa szerepében

Corvin Jánost a királyi apa fiatal korától jó nevelésben részesítette, műveltségében apja nyomdokai-ban járt. Nevelője az olasz Taddeo Ugoletti volt, aki humanista szellemben nevelte a fiút, akárcsak Mátyást Vitéz János. Bizonyára katonai kiképzésben is részesült. (Mátyás halála után horvát-szlavón bánként tevékenyen harcolt a török ellen.) A király udvari humanistái is gyakran emlegették a herceget, vagy műveiket neki ajánlották, valószínűleg azért, hogy a gyermekét nagyon szerető Mátyásnak kedvezzenek.⁹

1482-től kezdett Mátyás nagy hangsúlyt helyezni fia helyzetének megerősítésére. Minden eladományozható birtokot Corvin Jánosnak juttatott, a király családjának nevet adó hunyadvári uradalmat is megkapta. Mátyás halálakor fia már nagyobb vagyonnal rendelkezett, mint Szapolyai István és Újlaki Lőrinc herceg, az ország két legtekintélyesebb birtokosa együttvéve.¹⁰ Először 1485. június elsején, Bécs elfoglalásakor nyilatkozta ki utódlási szándékait, amikor Corvin János kíséretében vonult be a városba. Amikor elkészítette fia horoszkópját (26. kép), mindenki számára közismert lett a tény, hogy „Mátyás Corvin Jánost akarja örökösének”¹¹

Ekkorra készült el Galeotto Marzio műve is, aki az irodalmi propagandában rejlő lehetőségeket kihasználva úgy írta meg könyvét, hogy Mátyás király bölcs, tréfás mondásait, tetteit elsősorban fia elé, de mindenki számára követendő példaképként állítsa. „Legyen ez számokra az utánzás tükré, hogy a példákön okulva nagy dolgok alkalmas kormányzója váljon belőled...”¹² Ez év telén Mátyás maga pedig a törvények erejével próbálta biztosítani a trónt. Az *articuli platinales* (nádori cikkelyek) megnövelte a nádor szerepét, a király helyettesévé tette, s királyválasztáskor neki juttatta az első szavazatot. S mivel a nemesekben látta fia legfőbb támogatóit, megerősítette helyzetüket a vármegyékben (1486), a még meglévő honorbirtokokat is nemesi származású bárók kezébe adta.¹³

Corvin János házassága Sforza Biancával diplomáciai úton tett lépés lett volna a herceg jövőjének biztosítására, de Beatrix testvérének, Frigyesnek a lányát szánta férje fiának. Corvin Jánost mostohaanyja, Beatrix halálosan gyűlölte, ő egészen Mátyás haláláig abban reménykedett, hogy szülhet még gyereket, vagy ő örökölheti férje trónját. Corvinnak már apja életében is sok ellenzője akadt, de csak a királyné mert szembeszállni Mátyás akaratával. Mivel próbálkozásai kudarcba fulladtak (1487. november 25-én megkötötték Milánóban a házasságot), apjához fordult, aki ekkor küldte az olasz Petrus Ransanust Mátyás udvarába.¹⁴

Beatrix rosszul politizált. Hatalmát talán akkor tudta volna megtartani, ha szövetkezik Corvin Jánossal. Mátyás halála után nem volt híve az országban, „...a magyar nép készebb magát levágnatni, mint asszony uralmát túrni maga felett...” Így Bakócz Tamás esztergomi érsek és az új király II. Jagelló Ulászló könnyedén kijátszhatta a hatalomra vágyó asszonyt. A jelentős kérdés az, hogy Mátyás halála után miért nem fia örökölte trónját, holott a király uralkodásának utolsó nyolc évében mindent igyekezett megtenni ennek biztosítása érdekében. A magyarázat az lehet, hogy talán éppen azért, mert ennyire erőltette Corvin János királyságát, egyházellenes politikát folytatott, s magára haragította a birtokaiktól megfosztott bárókat. Ezzel azt érte el, hogy az ország főurai Corvin János ellenségeivé váltak, s megakadályozták hatalomra jutását.

Szokol Zsófia–Vancsó Renáta

⁸ *Kubinyi* i. m. 112. old.

⁹ Ugyanott

¹⁰ *E. Kovács* i. m. 166. old.

¹¹ Uo. 166. old.

¹² Uo. 170. old.

¹³ Uo. 173. old.

¹⁴ *Kubinyi* i. m. 115. old.

A reneszánsz nevelés

A *reneszánsz* átfogó elnevezés, nemcsak művészettudományra, hanem mindenre kiterjed. Tudományos forradalmat, művészeti átalakulást, megújulást hozó, meghatározó kulturális mozgalom volt Európa újkori történelmének hajnalán. Művelődéstörténeti és művészettörténeti korszak is. A *humanizmus* az érett európai középkor egyik nagyhatású filozófiai irányzata, egyben a reneszánsz korstílus világi eszmei háttere volt. Lényege körülbelül úgy foglalható össze, hogy *mindennek mértéke az ember*, ami nagy fordulat volt a korábbi istenközpontúsághoz képest. A humanizmus nem járt együtt ateizmussal, de jóval nagyobb hangsúlyt helyezett az evilági létre, mint korábban. A reneszánsz bölcselői főképpen az emberről való gondolkodás, az „emberkép” értelmezése, formálása terén jeleskedtek. Híres humanista gondolkodók, nagy nevelők írták meg ekkor máig maradandó műveiket, mint például Rotterdami Erasmus.

A reneszánsz embere hitte: az emberhez méltó élet megteremtésének kulcsa az ókori klasszikus szerzők műveinek feldolgozásával foglalkozó humán tudományok („ars humanitatis”) elsajátításában rejlik. A XV. század végére ez a műveltségi anyag bekerült a városi-plébániai iskolák tananyagába is.

Az iskolák

A hagyományos plébániai iskolákban a kisgyerekek először az alapszinten kezdték meg tanulmányaikat. A latin olvasástanulással párhuzamosan folyt az írás elsajátítása. A tanárok és diákok közötti kommunikáció természetesen a diákok anyanyelvén folyt.

Az iskola második szintjén a részletes latin nyelvtan rendszeres elsajátítására került sor. Ez párosult a beszédkészség fejlesztésével: ekkorra már – az anyanyelv helyett – fokozatosan a latin lett az oktatás nyelve.

Az iskola harmadik szintjén a tanulók érdeklődésének, későbbi élethivatásának megfelelő latin nyelvű szakműveket tanulmányoztak.

Nagyobb városok iskoláiban előfordult, hogy több tanulósoportot, „osztályt” szerveztek. A legnépesebbek természetesen mindig a kezdők osztályai voltak. Abban a korban ugyanis jellemző volt, hogy valaki elemi latin nyelvű olvasás- és írástudás birtokában befejezte tanulmányait, és valamelyik céhben sajátította el a szakmát.

A XV. század végére megtörtént a klasszikus tanulmányok („studia humanitatis”) behatolása ebbe az iskolatípusba. Háromlépcsős szerkezetét nem változtatta meg, annál inkább átalakította a tananyag belső tartalmát. Középső szintjén már az új szellemű, humanista grammatikát kezdték tanítani; felső szintjén pedig az eredeti fényüket visszanyert antik klasszikus szerzők műveit tanulmányozták a diákok. Ez az átalakulás természetesen nem egyik pillanatról a másikra történt. Ekkorra alakult ki tehát Európa-szerte a humanista városi iskola, minden későbbi humán gimnázium prototípusa.

A városi plébániai iskolákkal szemben az egyetemek – a középkori skolasztikus tradíciók fegyverzetében – nehezebben engedték át falaikon a humanista eszméket.

A reneszánsz úri nevelés

A reneszánsz világlátás, emberképe, gyermekszemlélete legjobban a főúri ifjak nevelésében tükröződik. De mi is a nevelés valójában? Úgy lehetne meghatározni, hogy az a tevékenység, amivel valaki(k) úgy kíván(nak) hatni másokra, hogy azok fejlődjenek abban, amit nevelőik kívánatosnak tartanak és változnak meg abban, ami szerintük nem kívánatos. Egyes humanista szellemű nevelők a középkor zord, rigорózus gyermekképpén túllépve közvetlenebb, bensőségesebb viszonyt igyekeztek kialakítani nevelőjükkel.

Ez a törekvés először a Gonzaga örgrófok nevelője, Vittorino da Feltré (1378–1446) esetében válik gyakorlattá. Feltré szerint a gyermek igényli a derűt, a vidámságot. A félelemmel teli, rideg nevelői légkör nem kedvező. Iskolájában emberséges, szeretetteljes kapcsolatot igyekezett növendékeivel kialakítani. Neveltjei között szegény gyermekek is voltak.

A reneszánsz embereszményének megfelelő nevelés a főúri gyermekek nevelésében teljesedett ki. Nagyobb mértékű elterjedéséről nem beszélhetünk, de később – főként a reformáció hatására – sok értékes eleme szüremlett át az alacsonyabb társadalmi rétegek oktatásába, nevelésébe.

A reneszánsz több jelentős változást hozott a középkor gyermekszemléletébe. A XV. századig – de alsóbb néposztályok körében még tovább – a mai értelemben vett gyermekkor viszonylag rövid időszakra korlátozódott, kb. hat-hétszázéves korig tartott. Hétéves korig általában nem tartották igazán értékes lénynek a gyerekeket – ennek egyik oka a hatalmas arányú gyermekhalandóság. Ezután viszont gyökeresen megváltozott a helyzetük: szinte átmenet nélkül a felnőttek világába kerültek. Felnőttként kezelték és felnőtt viselkedést vártak el tőlük. A velük való foglalkozás főként az oktatásra és a felgyelmezésre (többnyire csak verésre) korlátozódott.

A humanisták írásaiban azt hangsúlyozták, hogy a gyermekkor az ártatlanság kora. A kisgyermek védelemre szorul, s a nevelés nemcsak az ismeretek átadását jelenti, hanem az erkölcsi gyarapítást is. Ezzel jelentős mértékben hozzájárultak egy újfajta gyermekszemlélet kifomálódásához.

Reneszánsz nevelés Magyarországon

Az államalapítástól kezdve a XIV. század elejéig a hivatali ügyintézés, oktatást és más értelmiségi feladatot magyar földön is kizárólag a klerikusok végezték. Az 1300-as évek elejétől kezdve elkezdődött egy magasabb szervezetségű államapparátus kialakítása.

A XV. század elején a magas rangú tisztségviselők körében tért hódított a humanista műveltség. Az új szellemű kultúrát kezdetben szűk réteg hordozta, amely elsősorban letelepedett külföldiekből állt. Mátyás uralkodása idejére vált zömében magyarrá ez a kis létszámú csoport, melynek tagjai főrangú egyházi személyiségek köréből kerültek ki. Később – a XV–XVI. század fordulóján – a humanista műveltség jobban szétterült az országban, és eljutott a városok iskoláiba is. Ennek eredményeként a literátus műveltség tartalma is kiszélesedett, humanista elemekkel gazdagodott.

Iskolák

Városi plébániai iskola minden városunkban alakult, és ezek egynémelyikében igen magas szintű oktatás folyt. A külföldi egyetemet járt iskolarektorok magukkal hozták a humanista tanulmányok klasszicizáló szellemét. Az alapvető készségek és a latin grammatika elsajátítása után – az iskola harmadik tagozatán – már klasszikus latin és görög szerzők műveit elemezték a növendékekkel.

A középkorban minden magyar egyetemalapítási kísérlet kudarcba fulladt. Nagy Lajos Pécssett (1367), Zsigmond Óbudán (1395 és 1410) Mátyás és Vitéz János Pozsonyban (1467) próbálkozott universitást létrehozni, sikertelenül. Nem az érdektelenség a kudarc oka, hanem inkább Bécs és Krakkó közelsége, ahol jobb tanári karokkal és a külföldre utazás lehetőségével, inkább vonzották a magyar diákokat.

Mátyás kora

A főúri nevelés humanisztikus átfomálódása majdnem egy évszázaddal korábban jelent meg, mint a plébániai iskolákban. A test és a szellem arányos fejlesztését célul tűző, az antik klasszikus stúdiumok fontosságát hangsúlyozó, a gyermeki teherbíró képesség szempontját figyelembe vevő reneszánsz nevelés szelleme itt hamarabb érvényesült.

Mátyás tudósai körében (Than Mór festményének rézkarc változata)

A humanista művelődés központja a XV. században Mátyás király udvara volt. A királyt neveléssel kapcsolatos kérdések is foglalkoztatták: „Ha az elme élességét a nevelésnek kellene tulajdonítani, akkor mindazok, akik gyengéd vagy finom nevelésben részesültek, szellemi képességeikkel kiválnának; a többiek pedig, akiket nem így neveltek, ily képességek nélkül szükölködnének, holott szívében ennek ellenkezőjét tapasztaljuk” – mondta a király a gondolatát továbbviszi: „Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy nagyon sok földműves vagy szegény ember, akik sohasem művelődtek, de a műveltséggel nem is tudnának mit csinálni, mégis nagyon jó és éles eszűek, mások viszont, dacára gondos és mesteri neveltetésüknek, egészen tompa elméjük.”

De a király nem csak sztereotípiákat cáfolt meg gondolataival, hanem a szülők nevelési módszereit is kritikával illeti: „S mivel mégis vágyunk gyermekeinket kiművelni, gyakran megesis, hogy tehetségeiket eltérítjük és a természetükkel ellenkező irányú tanulmányokra szorítjuk. Ezért nem éppen oktatlanul látszanak cselekedni azok, akik gyermekeiket, mihelyt eszükkel valamit felfogni képesek, az egész városban körülvezetik, és miután minden mesterséget és tanulmányt megmutattak nekik, választást engednek...”

Köztudomású, hogy Mátyás fia, Corvin János minden tekintetben kimagasló színvonalú képzésben-nevelésben részesült. Nevelője, Ugoletti sokoldalú, humanista műveltséggel vértette fel az ifjú trónvárományost. A latin és ógörög nyelven kívül beszélt németül, szlávul és olaszul is. Érdekeltek a természettudományok, foglalkozott asztrológiával és hadi tudományokkal is. A lovagi tornák párviadalában is kiválóan megállta helyét.

Az elmondottak alapján látjuk, hogy Magyarországon akárcsak a fejlettebb európai területeken egy új szemlélet hatására hatékonyabb, „gyermekbarátibb” iskolai- és nevelési rendszer kiépülése vette kezdetét.

Munkácsi Katalin Fruzsina

Felhasznált irodalom: Pukánszky Béla–Németh András: Neveléstörténet. Bp. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. 1996. – Az idézeteket saját fordításában közli *Fináczy Ernő*: A reneszánsz kori nevelés története. Könyvértékesítő Vállalat Bp. 1986. 83. old. (Reprint, 1919.) – A magyar uralkodók gyermekeinek neveltetéséről, életmódjáról összgezést nyújt *Csukovits Enikő*: Királyi gyermekek – gyermek királyok. Móra Bp. 1993.

Vetési Albert (? – †1486)

Vetési Albert Mátyás egyik legjelentősebb diplomatája, erdélyi kanonok, prépost; később nyitrai, majd veszprémi püspök. Legelőször nevét egy királyi rendeletben, 1422-ben említik, amelyben a családja ellen indítanak vizsgálatot egy erdőpusztítási panasz beérkezése miatt. Szatmári köznemesi családból, a Kaplony nemből származik; apja Vetési Jakab, Szatmár megye alispánja.

Albert tanulmányait Bécsben illetve Itáliában végezte: a bécsi egyetemen bölcsészetet és humanista tanulmányokat, míg Páduában jogi tanulmányokat folytatott, ahol a kánoni és római jog tudora lett (később több helyen viselte a „*iuris utriusque doctor*” címet). 1433-ban, tanulmányainak befejeztekor Magyarország több vezető személyiségével részt vett Rómában I. Zsigmond királyunk császárrá koronázásának ünnepségén, majd hazatért. 1446-tól már székesfehérvári főesperesként említik, 1449-től püspöki helynök.

Sokat utazott élete során, köszönhetően felkéréseinek, melyek révén követségbe kellett mennie. Első diplomácia útja során tagja volt a követségnek, amely 1452-ben pápai közbenjárást kért V. Miklóstól – az akkori pápától – a III. Frigyes gyámsága alatt lévő V. László hazaengedése érdekében, ám ő és társai kevés sikerrel jártak. Ennek ellenére itthon szívélyesen fogadták, útja után Hunyadi János kormányzó titkára lett, majd Milánóba ment a második diplomáciai misszió teljesítésére, hogy az ott hatalomra jutott Sforzákkal szoros kapcsolatokat építsen ki. 1454-ben érdemeiért birtokadományt kapott V. Lászlótól, 1456 és 1457 között az erdélyi káptalan prépostja, majd 1457-től egy éven keresztül nyitrai püspök.

Mátyás, királlyá választása után alkancellárjává nevezi ki, 1458. június 16-tól már a veszprémi püspöki címet is viseli. Ez azért volt jelentős, mert a veszprémi a legrégebben alakított magyar püspökség, ezen intézmény vezetőjének lenni mindig is külön kitüntetésnek számított. Vetési a bizalmat igyekezett meghálálni, hiszen ekkoriban kezdődnek jelentős építkezések Veszprém megyében és Sümegben, a me-

gyét és a várost Vetési élete végéig bőkezűen támogatta. Vetési Albert Mátyás király bonyolult, többféle irányú, a Nyugattal gyakran látszólagos ellentétet, a törökkel pedig látszólagos barátságot ápoló külpolitikájának hű képviselője, ezért egyfolytában utazik. Egyike azoknak, akiket Mátyás tett nagygyá, nem cenzus vagy hasonló kiváltságok, hanem tehetségük okán kerültek vezető pozícióba, és hűségük, rátermettségük, humanista műveltségük révén is alkalmasak voltak a király körüli teendők megfelelő ellátására. Mátyás 1459-ben követségen keresztül II. Pius pápához folyamodik, hogy a pápa ne III. Frigyes császárt, hanem őt támogassa a magyar királyi cím megszerzésében. 1460-ban Podjebrád cseh királyt kéri fel Mátyás és III. Frigyes közötti közvetítőnek, 1463-ban, egy újabb misszió során Velencét kéri a törökellenes harcok támogatására. Részt vett a Mátyás ellen irányuló, német-római felbujtásra létrejött cseh-lengyel támadások lezárási tárgyalásaiban, amit közöny fogad, és a háborúskodást végül Mátyás sziléziai diádala zárja le.

1474-ben a törökök betörnek Erdélybe és a pápa, Vetési közbenjárására, jelentős pénzsegélyt küld a harcokhoz. A követségből hazafelé tartva 1475-ben új utasítást kap: követtársával együtt menjenek Nápolyba, kössenek házasságot Mátyás nevében Beatrixszal, Aragóniai Ferdinánd nápolyi király lányával. Ő hozza haza a menyasszonyt, majd 1476. december 14-én királynéva koronázza Székesfehérváron, s ezzel diplomáciai tevékenysége lezárul. A koronázás során egyébként él egy, még az 1200-as években bevezetett törvény lehetőségével, és a Frigyeshez hű fehérvári püspök teendőit is elvégzi a szertartáson.

Tulajdona részét képezték Füreden és Csopakon szőlők, malmok Veszprémvizén (mai Séd-patak) és Pókaföldön, valamint a Veszprém melletti Jutason szántóföld és rét, amelyeket az oltárnak adományozott. 1476-ban felújíttatta a Szent György kápolnát, amelynek valószínűleg az oltártól vagy magát a kápolnát díszítette az úgynevezett Vetési-féle pillérfő. Megtalálható rajta Vetési cimere: egy pajzsos kiterjesztett szárnyú sas, fölötté főpapi süveg. A cimert a következő szöveg fogja közre: „IN DEO FACIEMUS VIRTVEM ALBERTVS EP(i)S(copus) W(espremiensis) MEFIERI ISSUIT 1467” (Magyarul: „Istennel győzelmet aratunk. Albert veszprémi püspök állíttatott engem 1467”)

A másik fontos tőle fennmaradt emlék a misemondó ruhája. Vörös bársony, gránátalma lombok és virágindák díszítik, hátulján egy arany kereszt található, ezen öt aranyhímzésű kép. 1486-ban halt meg, a Szent-György kápolnába temették.

A várkúton lévő felirat is megemlékezik róla: „CIVITAS UBI OLIM FONTES UBERRIMI CULTURAE GENTIS HUNGARORUM ERUPERANT. IN MEMORIAM ALBERTI DE VETÉS EX GENERE KAPLONY, EPISCOPI VESZPREMIENSIS MCDLVIII-MCDLXXXVI” (Magyarul: „Ez a város, ahol egykor bőségesen fakadtak a magyar kultúra forrásai. A Kaplony nembéli Vetési Albert veszprémi püspök emlékére. 1458–1486)

Az 1989-ben alapított veszprémi gimnáziumot róla nevezték el.

Ender Diána–Barta András–Rácz Péter

Felhasznált irodalom: *Rainer Pál és Kilián László:* Veszprém reneszánsza 2008 (Művészetek Háza Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém 2008); *Bőszéné Szatmári-Nagy Anikó:* Veszprém város története (Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Művészetek Háza, Veszprém 2008); *Rainer Pál:* Vetési Albert veszprémi püspök; Magyar Nagylexikon XVIII. Kötet (Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest 2004)

A fővárosi Mátyás-vetélkedő

A Budapesti Honismereti Társaság Hunyadi Mátyás királlyá koronázása 550 éves jubileuma alkalmából a 2007/2008-as tanévben művelődéstörténeti vetélkedőt szervezett a fővárosi középiskolák tanulóinak számára. A „Mátyás király és öröksége” című középiskolás vetélkedő azonban nem volt előzmények nélküli egyesületünk életében.

A többi megyei honismereti egyesülethez hasonlóan helyi szinten – természetesen Budapesten – társaságunk is rendszeres szervezője és kivitelezője volt a Honismereti Szövetség 1993-tól két évente tartott országos középiskolás vetélkedőinek: pld. „Emese álma”, a „Márciusi Ifjak”, a „Felkelt a Napunk”, „A tudás forrásai”, a „Hős Rákóczi népe”. Ezeknél a szövetség végezte el az országos szintű előkészítő munkát, készítette el az elődöntő feladatfüzetét, a regionális és országos döntő kérdéseinek kidolgozását, majd az országos döntő megvalósítását. Az innen eredő fővárosi tapasztalatokra és közreműködő egyesületi tagjainkra támaszkodva tudtuk első önálló fővárosi vetélkedőnket, az '56-os forradalom és szabadságharc ötvenéves jubileumáról „Budapest – 56” címmel 2006-ban sikeresen megrendezni. Igaz, ez kicsit kényszerhelyzet is volt!

Országos szervezetünk, a Honismereti Szövetség az anyagi háttér hiányában az '56-os középiskolás vetélkedőt nem tudta országos szinten meghirdetni – noha tervezte. Mivel '56 eseményei a fővárost érintették, a forradalom legfontosabb eseményei itt történtek, a Budapesti Honismereti Társaság nem térhetett ki a középiskolás vetélkedő fővárosi szintű meghirdetése és megvalósítása elől. Pályázati támogatásokra támaszkodva, a Honismereti Szövetség említett vetélkedőihez hasonló szerkezettel – az elődöntő feladatfüzettel, a fővárosi döntő a diákcsoportok személyes részvételével – történt ez meg. Egy különbség volt csupán: az elődöntő feladatfüzetét nem nyomdai úton állítottuk elő, hanem a jelentkezési lapot beküldő diákcsoportok társaságunk honlapjáról. A Budapesti Helytörténeti Portálról tölthették le. Az '56-os fővárosi vetélkedő sikere előlegezte meg a Hunyadi Mátyás jubileumhoz és a „reneszánsz évhez” kapcsolódó fővárosi középiskolás művelődéstörténeti vetélkedőnket.

A Mátyás király és öröksége elnevezésű vetélkedőnkél a Nemzeti Kulturális Alap pályázati támogatására támaszkodhattunk. Felhívását és a jelentkezési lapját 2007 decemberében és 2008 januárjában több mint 250 budapesti középiskolába (gimnáziumok, szakközépiskolák...) részben postai úton, részben költségkímélés céljából e-mailon küldtük meg. Válaszként 53, egyenként 3 fős budapesti diákcsoport jelentkezési lapja érkezett meg hozzánk.

A vetélkedő elődöntőjének feladatfüzetét egy szakmai ad hoc munkacsoport dolgozta ki, melynek létrehozói egyesületünk tagjai voltak: dr. Bogvirka Emil ny. múzeumigazgató, Gaál Károlyné ny. középiskolai tanár, Gábrriel Tibor történész, Gavlik István ny. középiskolai tanár, Karaacs Zsigmond történész, dr. Róbert Péter ny. középiskolai tanár és dr. Tóth József történész.

A feladatfüzet a tervezett 12 oldal helyett 22 A/4-es oldal terjedelmű lett. A 11 kérdéscsoportot és a javasolt irodalomjegyzéket tartalmazó feladatfüzet változatos formában – forrásidézetek, archív grafikák, fotók, rejtvények, történelmi totó stb. – mérte fel a vetélkedőre vállalkozó, egyenként háromfős fővárosi középiskolás csoportok ismeretét. Ezt a feladatfüzetet is a Budapesti Helytörténeti Portál (www.bpht.hu) híroldalán elhelyezett, pdf formátumú digitalizált anyagból tölthették le a diákok. Beadási határideje 2008. március 10. volt

Március közepén elkezdtek a 53 benyújtott feladatfüzet és mellékleteik értékelését. A feladatfüzetet értékelő, szakirányú végzettségű tagjaink feladata volt 2008. márciusa végéig a feladatfüzetek elkészítőinek megadott válaszai/szempontrendszerei figyelembe vételével a feladatfüzetek értékelése.

A fővárosi döntőbe a feladatfüzettel elérhető maximum 201 pontból a legalább 160 pontot elért diákcsoportok jutottak be. A feladatfüzetek értékelése után derült ki, hogy 24 diákcsoport vehet majd részt a fővárosi döntőn, 160 és 201 pont közötti eredményükkel.

Az elődöntő egyik hozadékaként a benyújtott plakátokból egy válogatást kiállítás formájában mutatunk be a fővárosi döntő napján és helyszínén, Budapest Főváros Levéltárában.

Március 28-án kiértesítettük (postán és e-mail-ben) az összes felkészítő tanárt diákjaik eredményeiről és a feladatfüzet helyes megoldásainak elérhetőségi helyéről. Ezeket szintén a fent említett honlap hirololdaláról tudták letölteni. A vetélkedő fővárosi döntőjébe bejutottakat ezen felül értesítettük a döntő időpontjáról, helyszínéről, a döntő előzetes feladatáról, az április 2-i Mátyás király és öröksége c. emlékülésünkről, a Városunk 2008/2. Mátyás jubileumi száma megjelenéséről és internetes elérhetőségéről – utóbbiak (emlékülés, Városunk jubileumi száma) a döntőbe jutott diákok felkészülésének szerves részét alkották és a döntő kérdései kapcsolódtak az ott elhangzott szakmai referátumokhoz ill. a Városunkban közöltekhez. Az emlékülésen elhangzott előadások jelezték, hogy Mátyás király és kora fővárosi emlékeiből mit tartottunk kiemelésre érdemesnek. Bence Zoltántól (Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztálya vezetője) Buda reneszánsz kori régészeti emlékeiről, Földesi Ferentől (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára vezetője) Mátyás budai könyvtáráról, Balázs Attilától (Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény történész-muzeológusa) Mátyás király és a XII. kerület kapcsolatáról; dr. Takács Ferentől (helytörténész) Mátyásföld létrejöttéről és nevének eredetéről hallottunk színvonalas referátumokat.

A Városunk 2008/2., Mátyás emlékszámat külön nem ismertjük, az összes korábbi Városunk számhoz hasonlóan megtekinthető a Budapesti Helytörténeti Portál (www.bpht.hu) Városunk újság menüpontjának „Az újság számai”-nál.

Az április 2-i Mátyás király és öröksége c. jubileumi emlékülésen a döntőbe jutott csapatok tagjai szinte kivétel nélkül képviselték magukat, itt kézhez vehették a kért példányszámban a Városunk 2008/2. Mátyás jubileumi számát hagyományos, nyomtatott formában.

A fővárosi vetélkedő döntőjét 2008. április 25-én (pénteken) 10 órai kezdéssel indítottuk el Budapest Főváros Levéltára földszinti konferenciatermében, ugyanott, ahol a Mátyás jubileumi emlékülésünket is tartottuk. A döntőbe jutott 24 csapatból a döntőn 22 vett részt – valamint a felkészítő tanáraik, a kísérő szülők stb.

Természetesen a fővárosi döntő előkészítésére a Budapesti Honismereti Társaság egy szakmai csoportot hívott létre, melynek tagjai közé azok az egyesületi tagok kaptak felkérést, akik szakirányú egyetemi végzettséggel rendelkeztek – többségük részt vett a feladatfüzet kérdéseinek kidolgozásában, és később a vetélkedő fővárosi döntőjén a zsűri tagjaként vagy játékvezetőként is szerepet vállaltak. Az általuk előre kidolgozott kérdéseket a döntőn vagy számítógépes kivetítéssel jelenítettük meg, és/vagy előre sokszorosított feladatlapként adtuk ki, megteremtve így az értékelés dokumentálásának lehetőségét.

Az Mátyás vetélkedőre érkezők regisztrálása 10 és 11 óra között volt, majd a diákcsapatok döntő terében az elődöntőre benyújtott Mátyás-plakátokból készült kiállítást tekinthették meg, saját alkotásaikat. Minden plakátnál feltüntettük, hogy melyik iskolából érkezett és kik voltak az alkotói. Az érkezéskor minden diákcsapat kézhez vehette sorszámát és étkezési tikkettjeit. A résztvevő diákokat kísérők a terem hátsó két sorát, a diákcsapatok a sorszámmal kijelölt helyet foglalták el. 10 órakor kezdtük el a fővárosi döntőt. Ennek lebonyolítására egy forgató is elkészült, amely részletesen tartalmazta a diákcsapatok, a két játékvezető és a hat fős szakmai zsűri feladatait, a kérdéseket stb.

A fővárosi döntő tíz feladatból állt: vetített fotók azonosítása és megtekinthetőségi helyszínük megadása, rövid életrajzaik alapján jelentős Mátyás-kori személyek beazonosítása, igaz/hamis állítások közti választás, különféle játékos rejtvények megoldása, reneszánsz kori fogalmakhoz és tisztségekhez kapcsolódó feladatok, vaktérkép kitöltése, a corvinákkal és történetükkel kapcsolatos kérdések, valamint az előzetesen megadott feladat, Mátyás budai palotájának bemutatása egy korabeli követjelentés formájában. A döntő lebonyolításához felhasználtuk a levéltár konferenciatermének technikai lehetőségeit (kivetítő ernyő, hangosítás stb.). Az egyes kérdésekre adott válaszok értékelését követően egy kivetített táblázaton a diákcsapatok tagjai folyamatosan tájékozódhattak addig elért pontszámaikról, más csapatok eredményeiről.

A vetélkedő délután 12 órakor zárult. A végső összesítések elkészítése, a könyvjutalmak és oklevelek előkészítése alatt szünetet tartottunk, miközben a zsűri tagjait, a játékvezetőket és a segítőköt a zsűri-szobában, a diákokat és felkészítő tanáraikat – 74-en voltak – a levéltár I. emeleti étkezdéjében láttuk vendégül.

A Mátyás király és öröksége című vetélkedőn első helyezést 132 ponttal a Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium csapata érte el. A felkészítő tanáruk Illyés Erika volt, a csapatot Pálffy András, Petrik Gergely és Simonkay Márton alkotta. Második lett 127 ponttal a Szilágyi Erzsébet Gimnázium csapata

(felkészítő tanár: Horváth Csaba; csapattagok: Kránicz Bence, Nagy Kristóf, Varga Dániel). Harmadiként szintén 127 pontot ért el a Balassi Bálint Nyolcévolyamos Gimnázium csapata (felkészítő tanár: Molnár Zsolt; csapattagok: Horváth Gábor, Pál Roland és Szabó Melinda), a második és harmadik helyezést csak a közvetlen kérdésekre adott válaszok döntötték el.

Mintegy félórás szünet után délután 2 és 3 óra között értékeltük a vetélkedőt és kihirdettük a csapatok helyezéseit – hátulról előre haladva. Minden diák és felkészítő tanára oklevelet kapott részvételéről és egy kötetet a Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv III. c. könyvünkéből. A negyedik helyezett diákcsoport mindhárom tagja a Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv teljes sorozatát (I-IV. kötet) vehette kézhez, valamint a Kossuth Szövetség által felajánlott könyveket. Az első három helyezett csapat minden diákja szintén a Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv teljes sorozatát kapta meg, valamint Budapest Főváros Levéltára adományát, a fővárosi levéltár kiadásában megjelent öt könyvet. Az átadott könyvjutalmak összértéke 300 000 Ft volt.

Társaságunk tagjai számára örömteli feladat volt a vetélkedő előkészítése és lebonyolítása. A Mátyás király és kora vetélkedő a résztvevő diákcsoportok tagjai számára nem Mátyás király korának és a magyar reneszánsznak a középiszkolában oktatott ismeretanyagánál jóval mélyebb szintű megismerését, valamint a főváros területéhez kapcsolható Mátyás és reneszánsz emlékek „feltárását” is lehetővé tette, erősítette hazaszeretetüket, magyarságtudatukat. A kidolgozott anyagok utóhasznosításaként több megyei szintű honismereti társaságületnek átadtuk az elődöntő feladatfüzetét és kérdéseinek megoldó lapjait, megkönnyítve saját vetélkedőik megvalósítását.

Gábor Tibor

A Balassagyarmati Honismereti Kör jubileumára emlékeztek

2008. szeptember 18-án délután zsűfőliság megtelt a város szélén álló egykori nemesi kúria, a Csillagház, a Helytörténeti Gyűjtemény barátságos épülete az ünneplő közönséggel. A Honismereti Kör megalakulásának harmincadik évfordulója alkalmából rendezett rendkívül tartalmas és bensőséges ünnepet, mint minden korábbi számos rendezvényt, a Madách Imre Városi Könyvtár szervezte. Ez a kapcsolat nem véletlen, ugyanis harminc évvel ezelőtt, 1978. szeptember 25-én *Podlipszky Ervin* könyvtárigazgató kezdeményezésére alakult meg a Balassagyarmati Honismereti Kör, amely elnökvé *Kovalcsik András*t választotta meg, aki ezt a tisztséget haláláig, 2007. február 9-ig betöltötte. A makói származású tanárember több mint négy évtizeden át Balassagyarmat kulturális életének meghatározó személyisége volt, rendkívül sokrétű tevékenységének fókuszában a hagyományápolás, a honismereti munka, a helyi hírességek kutatása állt. Harminc éven keresztül számos eredményes pályázat révén kiállításokat, országos jelentőségű megemlékezéseket, rendezvényeket szervezett főként a Balassi, Mikszáth, Madách évfordulók kapcsán, miközben kitűnő fotós, publicista is volt, de mindene fölött pedagógus, vérbeli tanár.

A jubileumi ünnepségre jelent meg a Madách Imre Városi Könyvtár kiadásában az *Emlékkönyv Kovalcsik András tiszteletére* című kiadvány, melyben a barátok, pályatársak, tisztelők és tanítványok emlékezései láttak napvilágot. Az ünnepi rendezvény programjának élén ennek a kötetnek a bemutatása állt, amit *dr. Csongrády Béla* újságíró beszámolója tárt a közönség elé, aki egyben a Honismereti Híradó legutóbbi, 29. kötetét is részletesen ismertette. Ez a sokoldalú kiadvány, melynek az eltelt harminc év alatt negyvenhat kötete jelent meg, önmagában is kellőképpen reprezentálja a Honismereti Kör kiemelkedő tevékenységét.

Amint *Vas Ágnes*nek, a Honismereti Kör titkárnak visszaemlékező összeállításából tudjuk, az eltelt három évtizedben közel 300 rendezvény zajlott a Csillagházban. 1979 óta minden évben megjelent a Balassagyarmati Honismereti Híradó, melynek a különszámokkal együtt 46 kötete látott napvilágot, összesen 1375 cikket tartalmaz, 5783 oldal terjedelemben. Az alapítástól kezdve a Madách Imre Városi Könyvtár működteti a Honismereti Kört. A könyvtár igazgatói mindig fontos feladatuknak tartották a hagyományápolást. A kör eredményes működése főképpen az anyaintézményben dolgozók együttes segítő munkájával valósult meg. Az alapító Podlipszky Ervintől *Oroszláné Mészáros Ágnes* vette át a Kör irányítását, aki évtizedeken keresztül szerkesztette a Honismereti Híradót, tervezte az emléküléseket, rendezvényeket, az emléktáblákat, kiállítást rendezett, előadást tartott, s minden erejét latba vetette,

hogy a működéshez szükséges feltételeket megteremtse. Neki köszönhető az épület felújításának kezdeményezése, a kiállítóter bővítése, a belső berendezés korszerűsítése. Nyugállományba vonulása után *Pálinskás Katalin* igazgató is fontos feladatának tekinti a kör további színvonalas működtetését. A kiadványsorozat szerkesztését pedig Vas Ágnes vette át.

Az utóbbi két évtizedben a fő mecénás Balassagyarmat Város Önkormányzata volt. A polgármesterek pártállásra való tekintet nélkül elismerték és pártolták a hagyományörző tevékenységet. Ezt jól mutatja, hogy 2003-ban Pro Urbe kitüntetést kapott a Honismereti Kör, valamint a kulturális pályázatokon is rendszeresen támogatást nyert. Szakmai kapcsolatokat elsősorban a múzeummal és a levéltárral alakítottak ki, a megyei könyvtár pedig mindig a segítők közé tartozott, s tartozik jelenleg is.

A kör megalakulása óta tagja a Honismereti Szövetségnek. Kovalecsik András néhai elnök, valamint néhányan a tagságból évtizedek óta résztvevői voltak az Országos Honismereti Akadémiáknak.

A helytörténeti tevékenység egyik fő iránya a kutatás. A Kör tagjai által gyűjtött dokumentumokat a Helytörténeti Gyűjtemény őrzi, amit digitalizálva bocsát a kutatók rendelkezésére. Előadásai fókuszában a hagyományápolás áll, változatos helyi témákkal gazdagítják a helytörténetet. A „házigazda” sorozatban helyiek és elszármazottak mutatkoznak be. Az őszi emlékülés sorozatban elsősorban Horváth Endre személyéhez és a kiemelt évfordulókhoz kapcsolódó témák szerepelnek.

A Balassagyarmati Honismereti Kör Nógrád megye egyik legrégebbi hagyományápoló civil szervezete, mely az irodalmi és történelmi múlt, az épített és természeti környezet értékek feltárására és megőrzésére alakult. Az elmúlt három évtized alatt a nyolcvanfős tagság havonta szervezett összejövetelein Balassagyarmat és Nógrád megye jeles tudósairól (Ligeti Lajos, Mikovinyi Sámuel, Nagy Iván), íróiról (Szabó Lőrinc, Mikszáth Kálmán, Komjáthy Jenő), képzőművészeiről (Szabó Vladimír, Csontváry Kosztka Tivadar), zeneszerzőiről (Rózsavölgyi Márk, Kondor Ernő) tartottak előadásokat és megemlékezéseket. Vendégül láttak sok elszármazottat, befogadták a határon túli helytörténeti kutatókat, honismerettel foglalkozókat (Csáky Károly, Puntigán József), helyet adtak a tagok kutatási eredményeirel készített beszámolóinak, idősebb helyi személyiségek, családok bemutatkozásának.

A harmincéves Honismereti Kör teljes létszámban megjelent tagságát a már említett két kiadvány bemutatását követően elsőként *Medvác Lajos* polgármester köszöntötte, aki többek között röviden ismertette a Kör harminc éves munkáját, megemlékezett az alapítókról, mindenek előtt Kovalecsik Andrásról, köszöntve a még élő alapítókat, majd utalt a városi önkormányzat mindenkorai támogatására. A Honismereti Szövetség nevében jelen sorok írója köszöntötte a Honismereti Kört, utalva az országosan is példamutató aktivitásukra, a helytörténeti gyűjtemények és honismereti körök kapcsolatának fontosságára, a hagyományörzés, az értékmérés, a közösségi szellem ápolásának jelentőségére, identitás erősítő hatására. A Balassi Bálint Megyei Könyvtár és Közművelődési Intézet képviseletében *dr. Bódi Györgyné* igazgatóasszony lírai hangvételű, irodalmi értékű köszöntője hangzott el, amit a társintézmények és magánszemélyek köszöntői és gratulációi követtek. Az ünneplés bensőséges hangulatát emelte *Pap Bence* tanuló gitáron való közreműködése.

A jubileumi ünneplés a helyi hagyományok ápolása terén elért jelentős eredmények számbavételén túl arról is tanúskodik, hogy a Balassagyarmati Honismereti Kör az eltelt három évtized alatt nemcsak Nógrád megyében, hanem országos méretekben is kiemelkedő jelentőségre tett szert, melyet a Honismereti Szövetség a legaktívabb, legeredményesebben működő körként tart számon.

Selmeczi Kovács Attila

„Legyen áldott az emléke!” Simon Ferenc Józsefné sírkőavatásán*

A magyar zenei előadóművészetnek világhíres képviselői vannak. Opera- és dalénekesek, hangszeres előadóművészek, és mellettük, velük egy sorban, egy rangban a népművészet mesterei. Közülük emelkedik ki az az énekes asszony, akinek tiszteletére, síremlékének avatása és felszentelése alkalmával itt összegyűltünk.

Nem magától értődik, hogy tanulatlan, falusi embereket, asszonyokat ilyen magas rangra emeljünk, hírességekkel egy szinten emlegessünk. Kodály Zoltán volt az, aki ebben is mintát adott számunkra.

* Elhangzott Mekényesen, 2008. október 26-án.

Tudományos írásaiban, sőt zeneműveiben is több ízben név szerint megörökített egy-egy arra érdemes népi előadót. Most már mindig fennmarad a zoboralji Kolonból való Szalai Zuza, kis tőpörödött öregasszony neve, aki a „Magas kősziklának oldalából nyílik” kezdetű dalt énekelte Kodálynak, vagy a Gömör megyei Gicczeről való Beke Istváné, akitől a Rákóczi nóta egyetlen népi változata származik. Az 1920-as években komponált nagy balladafeldolgozásaiban Kodály a kotta végére odairta: Nagy Katalintól tanultam, Szárhegyen, 1910; Vancsa Györgytől tanultam Kászonimpéren, 1912; özv. Bicsak Sándornétól tanultam Gyergyóalfaluban, 1910. Nem azt írta: tőlük gyűjtöttem, hanem azt, hogy: tanultam. A világhírű zeneszerző az iskolázatlan, isten háta mögött élő öregtől. Ez nem gesztus, vagy leereszkedés volt részéről, hanem meggyőződés, hiszen azt írta: „Egy-egy ... dal sikerült szabad előadása még öreg ember erejevesztett hangján is, oly magasrendű művészi élményt jelenthet, amelyet rendszeren csak a világvárosok koncerttermeiben szokás keresni és találni.”

Ilyen magasrendű élményben részesítette Simon Ferenc Józsefné Fazakas Ilona azokat, akik fölkeresték és merítették tudásából. Már pedig ezek ugyancsak sokan voltak. Személye – életének különös alakulása folytán – nagy tudósok egész generációit kapcsolja, fűzi össze.

Fiatalasszonyként, Lészpeden énekelte Domokos Pál Péternek az 1932-es moldvai gyűjtőúton. Domokos Pál Péter véletlenül került éppen az ő portájukra az egylovas szekérkével, és Ilona néni személyében olyan gazdag forrásra talált, hogy nem is keresett másik nótafát, csak őt kérdezgette, és balladáit, dalait fonográfra is vette. Egy év múlva, 1933-ban, már a budapesti *Ethnographia* folyóiratban látjuk az Ilona néni fényképét a Bilibók János ballada történetével és kottájával együtt.

Az 1932-es fonográfhengerek a budapesti Néprajzi Múzeumba kerültek, ahol Bartók Béla jegyezte le őket. Bartók mindig is szeretett volna eljutni Moldvába, de a háború megghiúsította terveit, így legalább hangfelvételeken keresztül ismerkedett a csángókkal. Tehát Ilona néni dalait Bartók Béla is hallotta és leköttázta.

1950-ben a kolozsvári Folklórintézet tudósai (Jagamas János, Dobó Klára, Szabó Piroska) keresték fel őt, és szép, nagy anyagot gyűjtöttek tőle. A dalok közül jónéhány hamarosan megjelent a *Moldvai csángó népdalok és népballadák* című kötetben Bukarestben.

Ilona néni 1951-ben követte korábban áttelepült családtagjait és Baranya megyébe költözött. Itt Domokos Pál Péter, Rajeczky Benjamin révén rögtön bevonták a Pátria felvételekbe, a budapesti stúdióban gramofonlemezre vették dalait. Ezek jelentek meg aztán a *Csángó népzene* három kötetében.

A későbbi időkben Várnai Ferenc, Kóka Rozália, Erdélyi Zsuzsanna nevét emlitem, akik kiadványokban is közreadták az Ilona nénitől felvett dalokat, imákat, meséket. Fontos adat még, hogy 1964-ben, a nemzetközi Népzenei Tanács budapesti kongresszusának diszhangversenyén Kodály Zoltán jelenlétében Demse Dávidnéval ketten szerepeltek nagy sikerrel. Az évek során nemcsak könyvek, hanem lemezek is megjelentek az ő énekeivel, így a népzenei mozgalom fiataljai közül is sokan vallják őt mesterrüknek.

Ilona néni sokat kesergett azon, hogy nem volt módja tanulni, pedig olyan feje volt, hogy elég volt egyszer hallania valamit, már meg is jegyezte. Azt mondogatta, magasabbra jutott volna, ha tanulhat. Vajon született tehetségével, közössége hagyományának átfogó ismeretével, előadói művészetével nem jutott-e ő nagyon is magasra? Van-e itt közöttünk olyan, aki számíthat arra, hogy halála után huszonhat évvel nagy messzeségből tisztelői, egyesületek képviselői jönnek el, hogy kifejezzék iránta érzett megbecsülésüket. Ki mondhatja el magáról, hogy az általa énekelte, hagyományozott dalokat, imákat, énekeket évtizedek múlva is fiatalok tanulják, használják, éneklék?

De még ennél is többről van szó!

Senki annyit nem tett az őket kibocsátó közösségért, a csángó népért, annak megismeréséért, mint népművészeik, köztük Simon Ferenc Józsefné Fazakas Ilona. Élő, hangzó bizonyosságát szolgáltatva annak, hogy ez a népcsoport magas esztétikai színvonalú művészre alkotásra és annak előadására képes, és annak is, hogy ez az alkotás a magyar kultúra szerves része.

Legyen áldott az emléke!

Domokos Mária

Martonfalvi Tóth Györgyre emlékeztek Kézdimartonfalván

2008. szeptember 21. nevezetes nap volt a háromszéki Martonfalva és Kézdiszék néhány környékbeli faluja – Márkosfalva, Hatolyka, Szentkatolna – számára. Ezen a napon került sor ugyanis a gyönyörű, festett kazettás mennyezetet rejtő kézdimartonfalvai református templomban ünnepi istentisztelet keretében egy régóta kívánt emléktábla leleplezésére, megkoszorúzására és megáldására. A „régóta” kifejezés viszonylagos, mert helyi szolgálatának kezdetén az egyházközség lelkipásztora, Medgyasszay László nt. úr sem volt még tudatában annak, hogy ebben a faluban született 1635-ben *Martonfalvi Tóth György*, a Debreceni Kollégium egykori rektor professzora. Személyére a Kézdimartonfalváról Budaörsre került Ambrus Andrásné Fegyver Irma hívta fel a figyelmét, a neves tudósról szóló újságcikk megküldésével. Ezt követte évekkel később, 2007-ben megvalósult látogatásom családommal, ösápám esetleges emléket keresve, amikor további dokumentumokat tudtunk átadni az Apafi Mihály fejedelem által támogatott és tőle nemességet nyert Martonfalvi Tóth Györgyről. Az emléktábla állítása ekkor már tervben volt.

Az avató istentiszteleten a kézdimartonfalvai református egyházközség ökumenikus énekkara adott ünnepi műsort. Az iskolás leánykák kedves versei mellett megemlékezés, méltatás, illetve köszöntés hangzott el a leszármazottak, a helyi katolikus gyülekezet és az első alkalommal oda látogató jánkajti testvérgyülekezet részéről. Ez utóbbi küldöttség – nt. Bulyáki Gusztáv lelkipásztor úr vezetésével – úrasztali terítőt és a nemzeti zászlóra kötött emlékszalagot ajándékozott a kézdimartonfalvai gyülekezetnek. A szépen megtervezett és méltó módon kivitelezett márvány emléktáblánál az egyházközség mellett a Martonfalvi Tóth család nevében e sorok írója és unokaöccse, Martonfalvi Tóth Ányos helyezte el a megemlékezés koszorúját. Az ünnepi istentisztelet az emléktábla megáldásával, majd a magyar és a székely himnusz éneklésével ért véget.

A Kézdimartonfalváról – minden bizonnyal nehéz körülmények közül jó képességekkel és erős akaráttal – induló későbbi tudós életművének és Apafi Mihály áldozatos, előre mutató művelődéspolitikájának újra értékelését sürgette az a tanulmány, amely a Honismeret című folyóirat 2000./2. számában jelent meg. Nagy Árpádnak – jelenleg Izsák község református lelkipásztorának – a tollából. Az emléktábla avatás után a megjelentek egy-egy füzetpárt vehettek át, amelyek sok színes kép mellett a kézdimartonfalvai református egyházközség történetét, illetve Medgyasszay nt. úr megemlékezése kíséretében az említett tanulmányt tartalmazták.

A vendégeket a református egyházközség ünnepi ebédre invitálta az önkormányzat közösségi termébe. A távolról érkezetteknek a lelkipásztor és számos vendégszerető család adott szállást és bőséges ellátást. Vezetésükkel lehetőség nyílt Kézdivásárhely, Gelence és Kovászna megtekintésére is.

Martonfalvi Tóth Attila

Emlékünnepség Egyházaskozáron

Október 18-án emlékezni jöttünk össze Egyházaskozáron a Csángómagyar Hagyományörző Egyesületes 60., a Domokos Pál Péter Közművelődési Egyesület alapításának 15. évfordulójára. Halász Péter a csángó néprajz kutatója, a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület titkára a köszöntőjében többek között ezt írta: „Megkaptam meghívótokat, és valósággal megszedültem, amikor a 60 esztendőről olvastam: két emberöltő – és mint hallom, vannak, akik még élnek az alapítók közül. Hiába, szívós fajta a csángó! És milyen sokan vannak, akik már nincsenek közöttünk, de emlékezni kell rájuk. És milyen jó, hogy vannak, akik emlékeznek.”

Ezért rendeztük meg az ünnepélyt, ahol az együttes jelenlegi és régi tagjai találkoztak egymással. Az önkormányzat által felújított helyiségünkben megnyitottuk az összegyűjtött több száz dokumentumból (fotók, oklevelek, emléklapok, újságcikkek) álló állandó kiállítást, ahol a régiek meghatottan ismerték fel önmagukat a régi fényképeken. A kiállítás megnyitása után a nemrég felújított községi könyvtárban

régi filmekből vetítettünk részleteket, köztük egy 1951 és 1953-ban a táncsoportról készített filmekből, ahol a hozzátartozók, ismerősök láthatták rég elhunyt rokonaikat, akik közül később többen megkapták a „Népművészet mestere” kitüntetést. A volt táncsoport tagjai közül még él a 96 éves Gyurka Rafi bácsi, de az ünnepélyünkön már nem tudott részt venni. A filmvetítés után a közelgő 1956-os forradalom és szabadságharc 52. évfordulója tiszteletére megkoszorúztuk a Fő téren álló Turul szobrot és a felvidékiektől kapott kopjafát, majd a tornacsarnokban került sor a meghívott együttesek műsorára. Először a kajdai egyházi kórus lépett fel, utána a Csángó Együttes majd a helyi Német Nemzetiségi Énekkar, velük hosszú idő óta veszünk részt egymás rendezvényén. Legutóbb a német együttes megalakulásának 15. évfordulóját ünnepeltük együtt. A kulturális programot a magyaregregyi „Máré” Táncegyüttes 50 fős csoportja zárta. Befejezésül közös vacsorán vettünk részt a helyi Ifjúsági Szállóban.

Nagy megtiszteltetés volt számunkra, hogy meghívásunkra eljött a Moldvai Csángómagyarok Szövetségének küldöttsége is, melyet Solomon Adrián elnök vezetett, Újvidékről Mészáros Ilonka az Újvidéki Magyar Művelődési Egyesületet képviselte, akik külön is köszöntötték az együttesünket a műsorunk előtt. A Moldvai Csángómagyarok Szövetsége azzal a céllal is érkezett Egyházaskozárra, hogy megbeszélést folytasson az együttműködés lehetőségeiről, a konkrét megállapodásra csak jövőre kerülhet sor a Szövetség és a Domokos Pál Péter Közművelődési Egyesület között, megkönnyítve ezzel egymás látogatását. Szeretettel köszöntöttük körünkben dr. Várnai Ferenc népzenekutatót, zeneszerzőt Pécsről, aki gyakran látogatta a csángó majd a német együttest is, segítve a munkájukat, s innen való gyűjtését ki is adta a „Kicsi madár jaj be fenn jársz...” című népdalgyűjteményében. Az együttest köszöntötte Weisz Péter Egyházaskozár polgármestere is.

Kegyelettel emlékeztünk elhunyt népművészeinkre: Csobán Györgyre, Dávid Illésnére, Gusa Pálra, Gyurka Rafaelnére, Jankó Mátyásnéra, Máris Györgyre, Nyisztor Mártonnéra, a szárászi Benke Jánosnéra, a Sásdon elhunyt Demse Dávidnéra. Szerencsére a 13 népművészből még hárman köztünk vannak, bár idős koruk miatt már nem tudnak eljárni az összejövetelekre, fellépésekre. Egyházaskozáron él Gyurka Mihályné és Petrics Istvánné, Szászváron özv. Bálint Péterné. Kegyelettel emlékeztünk meg a nemrég váratlanul elhunyt Albert Istvánnéról, az egyesület titkáráról, a gyermekcsoport vezetőjéről, a honismereti és népművészeti táborok szervezőjéről, s mindazokról, akik tagjai voltak az együttesnek, s már nem lehetnek közöttünk. Emlékeztünk Takács Ferencné Bodó Róza tanítónőre, az együttes első vezetőjére, aki nagy lelkesedéssel és fáradhatatlanul szervezte nem sokkal a csángómagyarok letelepedését követően az együttest nagy nehézségekkel. Ők még házaknál tartották az összejöveteleket, sokszor éjjel utánig is szöttek, fontak, énekeltek, táncoltak.

A hét végeken és ünnepnapokon gyakran jöttek Egyházaskozárra folkloristák, népdalokat, meséket, történeteket gyűjtöttek, táncokat tanultak, többek között Sebestyén Márta is többször járt nálunk. Örvendetes, hogy a csángó származású fiatalok csángó néprajzi témákból készítik szakdolgozataikat, úgy látszik, hogy a 2-3. nemzedék most fedezte fel, hogy a csángó származásukat nem kell szégyellniük.

Az eddigiek során 13 alkalommal vettünk részt országos minősítő versenyen, hol 1 bronz, 3 ezüst, 7 arany és 2 „Arany-páva” minősítést kaptunk. Fontosnak tartjuk, hogy rendszeresen megmértelessük magunkat, s kapjunk tanácsokat a további munkánkhoz az országosan elismert zsűri tagjaitól, mint Olsvai Imre vagy Várnai Ferenc.

A Domokos Pál Péter Közművelődési Egyesületet 1993. október 14-én jegyezte be a kulturális szervezetek közé a Baranya Megyei Bíróság. Ettől az időtől kezdve működik a Csángómagyar Hagyományörző Együttes az egyesületen belül, hiszen az egyesület legfontosabb célja a csángó együttes működtetése, a külföldi és belföldi kapcsolatok ápolása, helyi ünnepélyek, megemlékezések, évfordulók megszervezése, lebonyolítása.

Befejezésül idézek Jakab Józsefnének, a Komlói Múzeum Igazgatójának hozzánk küldött leveléből: „Szeretettel gratulálok a megalakulásuk 60. évfordulóját ünneplő Csángó Hagyományörző Együttes minden kedves tagjának. Tegyük még csodálatosabbá a világot, emberi léptékűbbé életünket. Isten áldja Mindannyiukat! Boldog születésnapot!”

Albert István

In memoriam Jakó Zsigmond

Szomorú hír érkezett Kolozsvárról: 2008 október 26-án 92 éves korában elhunyt Jakó Zsigmond a XX. század egyik legjelentősebb erdélyi magyar történésze, az egyetemes magyar tudományosság kiemelkedő személyisége. Jakó professzor azoknak a történészeknek a munkásságát folytatta – Szádeczky-Kardoss Lajosét, Márki Sándorét, Kelemen Lajosét –, akik a romantikus historizmus helyett modern szemléletet és módszereket honosítottak meg az erdélyi magyar történetírásban.

Jakó Zsigmond 1916. szeptember 2-án Biharfélégyházaán született, középiskolai tanulmányait a hajdúböszörményi Bocskai-főgimnáziumba végezte, egyetemi diplomáját a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem történeti nyelvtudományi karán 1939-ben szerezte. Egyetemi tanulmányait követően Bécsben, Innsbruckban és Salzburgban volt tanulmányúton. Ezekről az évekről később szívesen beszélt: szerencsésnek mondta magát, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetem egyik legjobb időszakában lehetett hallgató, amikor ott a magyar történetírásnak nagy emberei – Hajnal István, Mályusz Elemér, Domanovszky Sándor, Szentpéteri Imre, Szekfű Gyula – tanítottak akiktől a mesterséget tanulta.

A fiatal, szakmailag jól staffirozott történész – szívesen használta ezt a kifejezést – pályájának kezdete is sikeres volt: a Mályusz Elemér népiségtörténeti studiumaiból előlépett 24 éves kutató *Bihar megye a török pusztítás előtt* (Bp. 1940.) című monográfiája, doktori értekezése az egyetemes magyar történettudomány nagy nyeresége lett, az akadémiai bizottság a legnagyobb történettudományi kivitételre a Körösy Flóra-díjra méltatta.

Jakó Zsigmond csaknem hét évtizednyi alkotói munkássága során több mint másfélszáz könyvet, tudományos dolgozatot írt. Művei kivétel nélkül az erdélyi magyar történetírás rendkívüli értékei közé tartoznak, több közülük döntő módon meghatározta az erdélyi magyar história irányát és szemléletét. Kolozsvárra érkezése után három évvel megjelentette *A gyalui vártartomány urbáriumai* (Kv. 1944.) hatalmas összeírás gyűjteményét, népiségtörténeti forráskiadványok módszerességben és pontosságban mind a mai napig felülmúlhatatlan remekművét.

Évtizedes paleográfiai kutatásainak eredményeit összegzi a román és magyar nyelven megjelenő középkori latin írástörténeti munkája (*Scierea latină în evul mediu. București 1971. – Radu Manolescu társszerzővel, amely megteremtette az alapokat az erdélyi latin paleográfia korszerű oktatásához és műveléséhez.*

A diktatúra éveiben a hatalom ellehetetlenítette az erdélyi magyar népiség- és társadalomtörténeti kutatásokat, ekkor került előtérbe a művelődéstörténet. Az új körülmények között Jakó Zsigmondnak két kötete jelent meg: az *Írás, könyv, értelmiség* (Bukarest 1976.) című tanulmánygyűjteménye az erdélyi magyar művelődéstörténet kitűnő összefoglalása és a *Nagynyedi diákok 1662–1848* (Bukarest 1979. – *Juhász István* társszerzővel) című műve, a Bethlen Kollégium diákmatriculáinak feldolgozása, mely elindította a korszerű erdélyi iskolatörténeti kutatásokat.

Életének utolsó évtizedeiben elkészítette alkotói munkásságának legkiemelkedőbb művét, hatalmas forráskiadványát, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556) I–II.* (Bp. 1990.) című munkáját, az erdélyi középkortörténet páratlan értékű alkotását, amit Erdély középkori okleveles anyagának feldolgozása követett (Erdélyi Okmánytár. 1023–1300. I. Bp. 1997.; 1301–1339. II. Bp. 2004.)

Jakó Zsigmond számára meghatározó szellemi otthonot jelentett az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára, ahol 1941-től 1950-ig, annak felszámolásáig dolgozott. Kelemen Lajos főigazgató társaságában megismerte a múzeum gazdag anyagát, valamint Erdély közéleti és magánkézen lévő levéltárait. Az 1944-es esztendőben elévülhetetlen érdemeket szerzett a pusztulásra ítélt levéltári anyag megmentésében. Ezekben az esztendőben tudatosodott benne, hogy a levéltári munka nem csupán tudománymű-

velés, hanem a legnemesebb értelemben vett közösségi szolgálat is, valamint az, hogy a múlt valóságának megfelelő feltárása csakis az elsődleges forrásanyag kiaknázása által érhető el. A levéltári kutatás során szerzett elméleti, módszertani tapasztalatait később az erdélyi történeiszkepzés, kutatónevelés szolgálatába állította.

Jakó Zsigmond Kolozsváron bekapcsolódott az egyetemi oktatásba, 1941–1944-ig tanársegéd a Ferenc József-egyetemen, a háború befejezése után a Bolyai-egyetemen középkori egyetemes történetet, Magyarország történetét és a történelem segédtudományait adta elő. 1952 nyarán az „osztályharc” felerosódése idején azzal vádolták, hogy a polgári társadalom múltját dicsőíti azáltal, hogy várostörténeti kutatásokra buzdította hallgatóit, és az egyetemről elbocsájtották. Két év múlva visszatérhetett ugyan, de azzal a megszorítással, hogy előadásait csak a segédtudományok köréből tarthatta.

Egykori hallgatói tanúsíthatják – e sorok írója csak megerősíteni tudja –, hogy előadásait magas fokú tudományos igényesség, tartás, lelkiismeretesség jellemezték. Csodáltuk bátorságát, amikor a hivatalos történetírás ferdítéseit a diktatúra idején is helyel-közzel kiigazította és magyarázataihoz mindig hozzátette azt, hogy kijelentéseieért vállalja a felelőséget. Jakó Zsigmond 1981-ben nyugdíjba vonult ugyan, de egykori tanítványai pályáját később is figyelemmel kísérte, szakmailag segítette, irányította őket. A mai erdélyi magyar történészek döntő többsége egykori professzorának szakmai befolyása alatt formálódott szakemberré.

Jakó Zsigmond az Erdélyi Múzeum-Egylet megszűntetése után igen fájlalta, hogy a magyar tudományosság nélkülözötte a szervezeti keretet. (Ennek hiányát szűkebb körben többször is szóvá tette és személyes baráti tanár-diáki kapcsolatai által igyekezett egy megfoghatatlan, búvópatakhöz hasonló szellemi műhelyt létrehozni, mely alkalomadtán a felszínen is megjelenhet. Ilyen lehetőség kínálkozott az 1970-es évek második felében, amikor a politikai életben rövid enyhülés következett be. Jakó professzor irányításával ekkor megjelentek a *Művelődéstörténeti Tanulmányok* (Bukarest 1979., 1980.) két kötete, amelyek teret nyitottak a korszerű forrásfeltárásoknak, részletkutatásoknak és publikációs lehetőséget adtak 27, szakmai utánpótlást jelentő kutatónak. Az asszimilációs politikát folytató hatalom féltette erre a próbálkozásra és megtiltotta a további kötetek megjelenését.

Hitét az erdélyi magyar tudományosság feléledésében sosem vesztette el. Véleménye szerint egy hagyományokkal rendelkező, eleven tudományos közösség tevékenységét hatalmi szóval nem lehet végérvényesen megszüntetni, vagyónát el lehet kobozni, tagjainak sorait erőszakkal gyéríteni lehet, de valamennyit nem lehet kiirtani. Az erdélyi magyarságra történelmileg szállt örökség a jövő nemzedékére a szellemi teljesítményekben, a szemlélet, a módszer és a tematika alakzataiban átmenthető, és annak további megőrzése szigorú etikai parancs.

1990-ben Jakó Zsigmond az újjáalakult Erdélyi Múzeum-Egylet elnöke lett, a szervezet közgyűlésein elmondott beszédeiben kijelölte azokat az elvi és gyakorlati kérdéseket, amelyek az új erdélyi magyar tudománypolitika alapját képezik. Hangsúlyozta, hogy az erkölcsi, szellemi és anyagi javakban megfogyatkozott nemzedéknek soha nem volt nehézségek közepette vált feladatává az erdélyi magyar tudományosság újjáélesztése. Ez a küldetés azonban csak az anyaországi és az erdélyi tudomány egységének helyreállítása által valósítható meg, amit kommunista-nacionalista állampolitika szétporlasztott.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet újjászervezése mellett az erdélyi magyarság szempontjából elengedhetetlennek tartotta a Bolyai Tudományegyetem visszaállítását is, hiszen csak a magyar nyelven tanító, államilag fenntartott egyetem valósíthatja meg az erdélyi magyarság által igényelt szakemberek formálását és a folyamatos értelmiségi utánpótlást. Rendkívüli jelentőséget tulajdonított a szellemi élet folytonosságának és a nemes hagyományok átmentésének a jelenbe, amelyek közül az erdélyi tudomány iránti elkötelezettséget, önzetlenséget, a közösségi áldozatvállalást, a közéleti tisztaságot jelölte meg, még ha ezek ma korszerűtlennek minősülnek is.

Jakó Zsigmondot 1991-ben az Eötvös Lóránd-egyetem díszdoktorává avatták, 1995-ben Kemény Zsigmond-, 1996-ban Széchenyi-díjjal tüntették ki. Puritán személyisége ezeket a kitüntetések az erdélyi magyar tudományosságot ért elismerésként értékelte. Születésének nyolcvanadik évfordulójára az Erdélyi Múzeum-Egylet tisztelgő Emlékkönyvet jelentetett meg.

Jakó Zsigmondot 2008. október 31-én Kolozsváron temették. Egykori professzorunk a házsongárdi Pantheonban Apáczai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós, Kelemen Lajos, Szabó T. Attila mellett alussza örök álmát. Nyugodjon békében!

Sebestyén Kálmán

KÖNYVESPOLC

KOVÁTS DÁNIEL:

Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája

Szeptember 24-én, délután 16 órakor zsűfólásig megtelt Sátoraljaújhelyen az egykori megyeháza, ma Városi Önkormányzat nagyterme. Kováts Dánielnek a címben jelzett könyve bemutatójára voltak kíváncsiak a megjelentek. A polgármester, Szamosvölgyi Péter bevezetője után Fehér József múzeumigazgató, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke méltatta Kováts Dániel munkásságát. Ezt követően a mű szerzője beszélt arról, hogy több mint négy évtized munkája fekszik a mintegy fél-ezer oldalas kötetben, amely talán százezernyi adatot tartalmaz.

A város belterülete és külterülete, valamint közigazgatásilag három hozzátartozó település (Károlyfalva, Rudabányácska, Széphalom) helyneveit tartalmazza. Sőt ezen kívül belterületek viszonylatában a fontosabb épületekre is kitér, megemlítve a tulajdonosokat is. Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely város levéltára (Sátoraljaújhely), a Kazinczy Ferenc Múzeum (Sátoraljaújhely), a sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, a sárospataki Rákóczi Múzeum, a szerencsi Zempléni Múzeum képeslapgyűjteménye, a Magyar Országos Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár, a Hadtörténelmi Intézet térképtára gyűjteményeiben bújárokodott. Levéltári anyagot csakúgy kezébe vett, mint újságokat, folyóiratokat, kézíratos gyűjteményeket, könyvek százait.

Akik járatosak a zempléni közgyűjteményekben, nagyon gyakran találkozhattak ott Kováts Dániellel, aki amikor csak tehetett, mindig kutatott, azt követően is, hogy immáron másfél évtizede meglehetősen messze került Zempléntől: az Alföldre, Szegedre költözött. De lélekben megmaradt felföldi embernek.

Jelentős a kötet illusztrációs anyaga is (térképek, metszetek, fotók, régi képeslapok reprodukciói). Csak azt sajnálhatjuk, hogy a borító pompás színes képeihez képest a belső illusztrációk nemcsak egyszerűen szürkek, hanem sok esetben elmosódottak (főleg a térképek), és bizony igen nehezen használhatók még nagyítóval is. Persze a hatalmas kötet nyomdai előállításánál során érthető, hogy takarékoskodni akart (kényszerült) a városi önkormányzat. A takarékoság tette lehetővé, hogy a 400 példányban megjelent kötetet tucat számra vásárolják a bemutatón megjelentek, hiszen az ára mindössze 1200 Ft volt. Így lehetővé válik, hogy könyvtárakba, közgyűjteményekbe, iskolákba, az érdeklődő családok polcaira egyaránt eljusson a kötet. Én azt hiszem, rövidesen keresett ritkaság lesz.

Egy adattárát persze lehetetlen igazából ismertetni. Abba bele kell lapozni, s aztán belcselezkedezik az ember, le sem tudja tenni. Mert az utalások olyan ösvényekre is elvezetik az olvasót, ahová credetileg nem is szándékozott eljutni. Ne feledjük, hogy Kováts Dániel Balassa Ivánnal már korábban megjelentette Sárospatak helyne-

veit és topográfiáját, s önállóan az abaúji Hegyköz 18 településének helyneveit, sőt Sárospatak meg Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes-féle helynévgyűjtésének (1864) adatait is külön kötetben közölte. Sátoraljaújhely lexikonában (2001) helynévgyűjtése addigi eredményeinek legfontosabb részét szintén közzétette.

Az adattárban a nevekhez fűződő történetekre csak utal, ezeket nem részletezi, viszont a hivatkozott szakirodalomban az olvasó megtalálhatja.

A belterület neveinek ismertetése előtt a megye, a táj különböző megjelölései után a város megnevezéseinek adattárát adja. Lássuk csak: Bodrogújhely (először 1715), Csonka-Sátoraljaújhely (Trianon után), Magyar Kronstadt (1919), Magyarországi Jeruzsálem, Magyar Wittenberga, Nova villa (1307), Patakújhely (először 1579), Ronyva-menti vagy Ronyva-parti Athén, Sadarada (tréfás név), Sáros-alja (1275), Sáros-Ujhely (először 1635), Sáros-tanya, Sátoralja, Sátorelő (először 1261), Sátorhalma (Anonymus), Újhely.

Röviden elemzi a bevezetésben egyebek között a szerző az egyes korszakok jellegzetes utcaneveit. 1948-ban volt a legdrasztikusabb utcanév változtatás. Ekkor keresztelték át egyebek mellett az Apponyi utcát, a Matolay Elele utcát, a Drugeth utcát, a Dókus Gyula utcát, a Lónyay utcát, a Molnár István utcát, az Andrassy utcát, a Pálóczi utcát, a Perényi utcát, a Zárda közt, a Szemere utcát. A diktatúra politikai típusú névadását 1990 után más nevek váltották föl. De még lenne tennivaló. Dózsa György aligha érdemel utcát (közé sincs a településhez), helyette Molnár István (48-as honvédtiszt, főispán) inkább megérdemelne, nem is beszélve a még régiebb utcanévről: Óhid utca. Rákóczi Palotásainak is volt egykor utcája, s lehetne ismét! 2011-ben lesz a városi kiváltságlevelű 750. fordulója. Ennek kapcsán a kötet ismeretében érdemes lenne szíjjelenni, hogy mely régi utcanevek érdemelnek meg a fölújítást, és az utóbbi idők néhány tévedését is ki lehetne javítani. Például az 1980-as években nyitott Kopaszka utca valójában a Boglyoska oldalában húzódik.

Persze a helynévgyűjtés munkáját nem lehet befejezni. Mindig új és új adatokkal találkozhat az ember. Felütöttem én is egyik kedves könyvemet (Komáromi János: Különös utazás. Egy fiskális feljegyzései. Genius Könyvkiadó. Komáromi János munkái XVI. kötet), és olvastam a hangulatos leírásokat a legendás vasúti vendéglőről, a restiről, egy bizonyos városszéli korszmárról, a „Szörös Macskáról”, a Zsolyomkán Vinyiczai kocsmájáról.

Kováts Dániel könyve jó minta lehet a helynévgyűjtők számára. Jó lenne, ha minél többen nekilátnának. Mert sok munkával jár, de olyan értékeket lehet megmenteni, amik nagyon nagy gyorsasággal fogyatkoznak, mert a régi neveket ismerő emberek egyre halnak. Nem is beszélve azokról a szép és érdekes történetekről, amelyek egy-egy névhez, egy-egy épülethez, fához, forráshoz, dombhoz, földrajzi képződményhez kapcsolódnak. Több száz éves helyneveink igen kicsi, csonka hányadát

sikerült máig megőrizni. Valamikor az emberek sokkal jobban ismerték környezetüket. Manapság, a gépi információzítés világában ijesztően tudatlanokká kezdünk válni.

(Sátoraljaújhely, 2008.)

Csorba Csaba

EIKE VON REPGOW:

A Szász tükör

Közreadja *Blazovich László, Schmidt József*

A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára sorozat 5. köteteként, az Alapítvány és a Csongrád Megyei Levéltár kiadásában megjelent kötet nem tartozik azok közé a könyvek közé, amelyekre sokan fölfigyelnének, hiszen nem egykönnyen hozzáférhető. A név még jogtörténetész szakemberek körében sem számít nagyon ismertnek nálunk. Pedig a XII–XIII. század fordulóján mintegy fél évszázadot megért német jogtudós törvénykönyve, a Szász tükör (Sachsenspiegel) több mint fél évezreden keresztül éreztette hatását. Nemcsak a német nyelvterületen, hanem Magyarország északi részén is (Zsolnán, Késmárkon, a Szepességben), és hatással volt a XV. század első évtizedeiben megfogalmazott Budai Jogkönyvre is. Bár a Szász tükör a XIX. században is jól ismert volt a magyar jogtörténetészek között, és a szepesi joggal (Zipser Willkür) való kapcsolatáról is értekeztek (Demkó Kálmán), és vizsgálták összefüggését Buda jogkönyvével (Ofner Stadtrecht), amit 1855-ben tettek először közzé a pozsonyi evangélikus liceum professzorai, a továbbiakban azonban a magyar kutatás nem fordított kellő figyelmet erre. Bár 1959-ben eredeti nyelven közzétette Mollay Károly Buda jogkönyvét, azonban a Jogkönyv jegyzetekkel ellátott magyar fordítása csak Blazovich Lászlónak és Schmidt Józsefnek köszönhetően jelent meg, Szegeden (2001). Szintén a szegedi középkereskedelmi egyetemnek köszönhető jelen kiadvány is.

A Szász tükör címét tömören és frappánsan megmagyarázza Repgow, a következőképpen:

„Szászok tükörének”

Nevezetesség e könyv,

Mert szász jog ismerszik fel benne,

Mint ahogyan egy tükörben az asszonyok

Arcukat ismerik fel, melyet megpillantanak benne.

A tartományi jog áttekintése három könyvre oszlik, ezt követi a hűbérjog összefoglalása. A Szász tükör illusztrált középkori oldalai, színes ábrákkal rendkívül hasznosak. Mind a tartományi, mind pedig a hűbérjoghoz külön tárgymutató is készült.

Lássuk példaként, a várak dolgában milyen rendelkezéseket tartalmaz a Szász tükör. A tartományi jog II. könyvében olvashatjuk: „Ha bepanaszolnak egy várat, hogy onnan kiindulva, és a vár javára is, rablást követnek el, akkor a várúr, vagy egyik hűbérese ez alól az ereklekire tett esküvel mentesítheti a várat.”

„Ha valaki ellen azt a vádat emelik, hogy a várból kiindulva követett el erőszakot, akkor az illetőt a várúrnak kell a bíróság elé vinnie, hogy elégtételt adjon, vagy,

hogy esküvel tisztázza a várat, ha a várúr ezt nem teszi meg, akkor neki magának kell felelnie.”

„Ha egy várból lovasok jönnek ki, majd kárt okozva a nap és az éjszaka elteltével nem térnek vissza, s a rablott holmit pedig nem juttatják el sem a várba, sem a vár elé, akkor az elkövetett büntettség a vár ártatlan. Ha azonban a rablók visszatérnek a várba, és a rablott holmit a vár elé vagy a várba viszik, akkor a vár bűnös.”

„Nem szabad vásárt kialakítani egy mérföldnél közelebb egy másikhoz. Várat sem szabad építeni, sem egy várat palánkkal vagy falakkal megerősíteni, sem sáncot vagy szigeteket átépíteni, sem tornyokat emelni egy falun belül a tartomány bírójának engedélye nélkül... Bírói engedély nélkül nem szabad egyetlen olyan várat sem újra építeni, amelyet bűncselekmény miatti ítélet erejénél fogva leromboltak. Ha azonban egy várat erőszakkal rombolnak le, illetőleg szeszélyből vagy szegénység miatt hagyják tönkre menni, akkor bírói engedély nélkül újra felépíthető.”

„Valamennyi hűbéres segíthet megvédeni urának, atyafiának, hűbéresének és rokonának, sőt barátjának városait, várait, földjét és életét is urával, rokonával és hűbéresével szemben, ha erőszakkal lépőnek fel, és harcolhat értük; ezzel nem vét hűbéri kötelezettsége ellen, ha ő maga nem tulajdonít el semmit az ellenfelek vagyónából.”

A hűbérjogra vonatkozó jogszabályokból:

Vár, templom- és minden olyan hűbért, amely miatt nem kell semmilyen birodalmi szolgálatot teljesíteni, papok és asszonyok tovább adományozhatják akkor is, ha nincs hadipajzsuk, és ezekre a hűbértokokra hűbért megújítás is kérhető egy új úrtól.”

Egy várhűbért a várhűbéres nem adományozhat tovább. Ha azonban mégis megteszi, és az úrnak ez tudomására jut, akkor ítélettel megparancsolhatják neki, hogy a várhűbérét hat héten belül tegye szabaddá, és és újra vegye magához.”

„Ha egy várat erőszakkal lerombolnak, vagy az úr hagyja elpusztulni, vagy olyan gonoszított miatt rombolják le, amelyben a várhűbéres ártatlan, akkor emiatt ne vesztse el a várhűbérét.” (72. 7.)

A bevezetés részletesen elemzi a budai jogkönyv és a magyarországi jogkönyvek kapcsolatát, felsorolva, mely települések kapták meg a budai jogot. Alapvető fontosságú forrás jelent meg, és hosszú munka vár a történetészekre, hogy a középkori okleveles anyagból elemezzék, mely jogesetek megítélése vezethető vissza a Szász tükörre.

(Szeged, 2005.)

Csorba Csaba

P. BENEDEK FIDÉL

Könyvei az erdélyi ferencesekről

Az utóbbi években egymás után jelentek meg P. Benedek Fidélt egykori ferences tartományfőnök, történetíró eddig kéziratban lévő, fontos egyháztörténeti munkái az erdélyi ferences rendtartományról, kolostoraik, templomaik történetéről. Ahogy maga fogalmazott: „Oly gaz-

dag az erdélyi ferences múlt és akkora belső értéket hordog, hogy tiszteletet parancsol. Feledésben nem maradhat, sem tulajdon fia, sem az erdélyi közösség előtt." Egész életében e gazdag múltat kutatta, hogy az ne tűnjön el a feledés homályában. Életútja azonban nemcsak történetírói munkássága miatt jelentős.

Benedek Simon (Fidél a szerzetesi neve) 1907-ben született egy kis udvarhelyszéki faluban, Székelyszentléleken. Középkiskoláit Székelyudvarhelyen és Csíksomlyón végezte, s már 16 évesen csatlakozott a mikházi ferences kolostor testvéreire. 1929-ben szerzetesi fogadalmat tett, s a következő évben pappá szentelték Gyulafehérvárott. Korán felismerték kivételes tehetségét, Csíksomlyón a klerikusok magisztere lett, majd 1939-ben a rendtartomány központjába, Kolozsvárra került, ahol titkár, majd a harmadik rend igazgatója, definitor, rendi tanácsos és a Márta-kör vezetője lett. A kolozsvári egyetemen 1945-ben védte meg történelemszociológiai disszertációját.

A berendezkedő kommunista hatalom 1948-ban államosította az egyházi intézményeket, iskolákat, kolostorok nagy részét, egy év múlva pedig feloszlaltatott 15 szerzetesrendet. Csak a ferencesek működtek még egy ideig, nekik a „békepapi mozgalom” megteremtésében szántak szerepet. Ebben a válságos, veszedelmes időszakban a rend tartományfőnöke, provinciális P. Benedek Fidél volt. Mivel a ferencesek nem voltak hajlandók megalkuvásra, 1951. augusztus 20-án rajtaütésszerűen összegyűjtötték a rendtagokat, és Máriaadnára szállították őket. Összesen 122 szerzetest zsúfoltak itt össze. Arra próbálták rávenni őket, adják fel a szerzetesi életet és oszoljanak fel. Azonban a sorozatos zaklatások, fizikai és lelki terrorizálások sem tudták megtörni őket, kitarítottak szerzetesi fogadalmuk mellett, sőt megerősödött összetartozásuk. Benedek Fidél érdeme volt, hogy a radnai tartózkodást a ferences hagyományokra építve olyan jól megszervezte, hogy mindenki élete legszebb szakaszának tartotta azt. Ezért az egységes ferences közösséget a következő évben szétszórták, három helyre költöztették őket. Fidél atya számára Désen jelöltek ki kényszerlakóhelyet, ami 15 évig tartott. Ő itt sem télenkedett, rendbe hozatta a kolostort, szabadegyetemet szervezett, a kolozsvári teológia felállításán munkálkodott, harcolt a ferencesek szabadságának visszaadásáért. Ezért 1961 nyarán több szerzetes társával együtt letartóztatták, s hazaárulás vádjával ítélték el. 1964-ben amnesztiával szabadult, de vissza kellett térnie a dési kolostorba, ahol továbbra is sorozatosan zaklatták. 1967-ben innen is távoznia kellett, és egy félreeső, nem katolikus falucsukában élt, magányosan, remeteként. 1979-ben Csíkszentimrén érte a halál, az esztelneki temetőben helyezték végső nyugalomra. Személyi függetlenségét és tartományfőnöki hivatalát mindvégig megőrizte.

P. Benedek Fidél elsősorban rendje és provinciaja történetével foglalkozott. Feldolgozta a Szent Istvánról elnevezett erdélyi rendtartomány, sőt az egykori moldvai és havasalföldi ferences kolostorok történetét is. Összegyűjtötte az egykori jeles rendtársak életrajzeit, melyek közül ki kell emelni Kájoni János munkásságának bemutatását. Több Csíksomlyóval foglalkozó tanulmányt is írt.

Talán nem érdektelen áttekinteni a ferences rend magyarországi rendtartományainak vázlatos történetét, mielőtt rátérnénk az erdélyi rendtartományra.

A ferencesek magyarországi letelepedése még a rendalapító életében, 1221-ben megtörtént, s 1233 után már önálló rendtartomány született. A reneszánsz kor bizonyos lanyhulást hozott a szerzetesi fegyelemben, ami ellen a XIV. század végén az obszerváns irányzat lépett fel, sürgetve a visszatérést az eredeti ferences szellemiséghez. Az obszerváns ferencesek Boszniából érkeztek Magyarországra, és 1447-ben már önálló magyar helynökséget állítanak fel. 1517-ben már csak obszervánsok voltak az országban.

1523-ban a rendházak nagy száma miatt két rendtartományt alakítottak ki, az ország nyugati és déli részén működött a Szűz Mária-ról Nevezett Magyar Rendtartomány (máriánusok), a keleti részén az Isteni Megváltóról Nevezett Magyar Rendtartomány (salvatoriánusok). Erdély sajátos politikai helyzete tette szükségessé, hogy ott 1640-ben önálló szervezetet, kusztódiát állítsanak fel. Ebből született meg 1729-ben az önálló rendtartomány, melyet Szent Istvánról neveztek el (stefániták). A rendtartományok határa többször változott. 1661-ben a mariánusoktól levált az ország délnyugati része Zágráb székhellyel, és önálló provinciát hoztak létre. Védősztijük Szent László király lett (ladiszlaiták). 1757-ben született meg a Kapisztrán Szent Jánosról Nevezett rendtartomány a Szávától északra eső rendházakból (kapisztránusok). Az újabb nagy átrendezésre 1900-ban került sor, amikor a korábbi öt provinciából csak három maradt meg: a mariánus, a kapisztránus és a stefánita. Trianon után a stefániták Romániához kerültek. A megmaradt két magyarországi rendtartomány egyesítése római kezdeményezésre 2006-ban történt meg. Magyarok Nagyasszonyáról Nevezett Rendtartomány elnevezéssel.

*Az erdélyi ferences rendtartomány*¹ című kétkötetes kiadvány első kötete a rendtartomány 1440-1640 közötti két évszázadát öleli fel. Megtudjuk, hogy az első erdélyi őrséget (kusztódiát) a magyar helynökséggel csaknem egy időben, 1448-ban hozzák létre, a már ekkor létező öt kolostorral, melyek Székelyvásárhely (ma Marosvásárhely), Felfalu (ma Marosfelfalu), Fejéregyháza, Csíksomlyó és Tövis. A mohácsi vészig azután sorra alapítják a ferences kolostorokat Erdélyben. Az önálló fejedelemség kora a ferencesek szempontjából fokozatos gyengüléssel járt, s 1625-ben már csaknem teljesen megszűnt az erdélyi ferences rend, amikor sikerült poraiból újjáéleszteni. 1640-ben Szent István királyról elnevezett új őrségre egyesítik a kolostorokat, amelyet 1729-ben rendtartomány rangra emelnek.

A második kötetben Benedek Fidél rendtörténeti tanulmányai mellett több, a XX. századi deportálással, kényszerlakóhelyre foglalkozó írást is találunk. Ezekben a máriaradnai, dési, esztelneki kényszerlakóhelyen töltött időszokról írnak beszámolót az ott élő ferencesek. Pap Leonárd így méltatja előlíróját: *„Hogy az erdélyi Szent István rendtartomány nem vesztette el a kommunizmus-sal vívott csatáját, nagy részben P. Benedek Fidél rendtartomány-főnök érdeme. Az erdélyi ferences eszméért*

¹ P. Benedek Fidél: *Az erdélyi ferences rendtartomány I-II.* Erdélyi Ferences Rendtartomány kiadása. Kolozsvár 2002.

izig-vérig tudott küzdeni. *Neve nem halványulhat el az erdélyi ferencesek ajkán.* (...) *„Aki volt az erdélyi egyházmegye részére Márton Aron erdélyi püspök, az volt Benedek Fidél az erdélyi ferencesek részére.”*

A *Ferences kolostorok*² című tanulmánykötetben is a szerző kéziratban lévő tanulmányai válhatnak közkincsé. Az első kötetben Szárhegy, Esztelnek, Mikháza, Máriaradna, Temesvár ferences kolostorainak története bontakozik ki, de az erdélyi kolostorok mellett olvashatunk az egykori moldvai és havasalföldi ferences kolostorok történetéről is. Kevesen tudják, hogy a moldvai Bákó városa (a szerző Bakónak nevezi) a XVI. század végéig tiszta* magyar és katolikus lakosságú. 1597-ben a missziós püspöki kimutatás mintegy tizezer katolikus hitet sorol fel, amelyből 9 ezer magyar. Moldvabányán 1410–1465 között működött ferences kolostor, Bákóban 1480 körül alapítottak kolostort, ahol 1574-ig éltek magyar ferencesek. Ezt követően a kolostor a bákói missziós püspökök székhelye lett. A következő évszázad közepén válik romossá, s száz év alatt teljesen elpusztult. A bákói kolostor megszűntével maradtak árván a moldvai katolikus magyarok. A lengyel és olasz minoriták nem értették nyelvüket, s érdemben nem foglalkoztak velük. A moldvai magyarok hiába könyörgöttek magyar papokért. Az erdélyi ferencesek új kolostort szerettek volna alapítani 1712-ben, de Róma nem adta meg az engedélyt. Az erdélyi rendtartomány 1806-ban ismét foglalkozott a bákói ferences kolostor visszaszerzésének ügyével, de ismét elutasító választ kaptak Rómától. Az indoklás szerint Moldva az olasz minoriták missziós területe. A ferencesek később is próbálkoztak az elárult moldvai magyarok lelki gondozásával, de sosem kaptak rá engedélyt. A szomorú végeredmény ismert, a moldvai katolikusok nagyobb része elrománosodott, mára alig harmaduk beszéli ősei nyelvét.

A *Ferences kolostorok és templomok II.*³ című kötetben folytatódik a kéziratot hagyatékos közlése. A kötet gerincét a csíksomlyói ferences kolostor történetéről szóló nagyméretű tanulmány tölti ki, hatalmas jegyzetanyaggal. A szerző hosszasan ír a kolostor alapítási idejéről, azt több történész adatát cáfolva 1442-re teszi. A kolostor Csíkszék vallási és szellemi központja lett, és a kezdetektől fogva búcsújáró hely volt. Búcsúnapja Szent Boldogasszony ünnepe volt. 1567-től kezdődött a pünkösdi búcsújárás. Benedek Fidél 1640-ig, a ferencesek felemelkedésének idejéig írja meg Csíksomlyó történetét. E tanulmány mellett a kaplonyi kolostorról, a szászvárosi ferences templom építéstörténetéről olvashatunk, valamint a kolozsvári Szent Jakab kápolna és a csíksomlyói Szent Mihály kápolna történetéhez kapunk eddig ismeretlen adalékokat.

Benedek Fidél évekig tartó szorgos munkával gyűjtötte össze az erdélyi rendtartományra vonatkozó dokumentumokat, adatokat. Akkor nem is számíthatott megjelenésükre, de úgy gondolta, egyszer ennek is elérkezik az ideje. Milyen szerencse, hogy így cselekedett, mert az adatok, források egy része a fél évszázados diktatúra során elveszett, megsemmisült vagy ma már csak nehezen

hozzáférhető. A történettudós írásait az alaposág, a források minél gazdagabb feltárása és szemléletes képi megjelenítő erő jellemzi. Sas Péter nagy hozzáértéssel gyűjtötte össze ezeket az írásokat, s szerkesztette kötetbe. Benedek Fidél életműve anyagának további kiadása remélhetőleg folytatódik. Igen fontos, hogy minél többen megismerhessék az erdélyi ferenceseg rendíthetetlen harcosának írásait.

Udvarhelyi Nándor

DEMJÉNNÉ KOVÁCS ERNA:

Jeles nagykaposiak

Tanulmányok és életrajzi beszélgetések

Nagy örömmel vettem kézbe ezt a szép kiállítású és igen tartalmas kötetet. Tanulságos és egyben izgalmas olvasmány, hiszen húsz, regénybe illő életutat ismerhetünk meg a XVII. századtól napjainkig. A felvidéki Nagykapos megbecsült híres szülőitei, aminek egyik bizonyítéka ez a könyv, amely civil szervezetek támogatásával jelenhetett meg. Demjénné Kovács Erna így ír az előszóban: „A kötet, amit most vesz kezébe a tisztelt olvasó, jeles nagykaposiakkal készített életrajzi beszélgetéseket és elhunyt jeleinsokról szóló tanulmányokat tartalmaz. (...) Valamennyien Nagykaposhoz kötődnek születésük vagy őseik szülőföldje révén. Közülük ma már többen is a magyar művelődéstörténet nagy alakjai közé tartoznak. (...) Meglepett, hogy beszélgetéseink során mennyire ragaszkodnak szülőföldjükhöz, őseik hazájához, még annak ellenére is, hogy évtizedek óta máshol tevékenykednek, milyen nagy szeretettel, melegséggel emlékeznek a gyermekkor gondtalan, röpke éveire...”

„Nagykapos nevének említésére ma is felgyorsul a szívverésem”, vallja Doc. Ing. Albert Sándor, CSc. tanár, tankönyvszerző, a pedagógiai tudományok kandidátusa, a komáromi Selye János Egyetem rektora. Csaknem 50 éve Kassán él, de szíve Nagykaposon maradt. A feleségét is ott ismerte meg. A Magyar Polgári Párt színeiben megyei és parlamenti képviselő az Európai Tanácsban. Most már ideje nagy részét Komáromban tölti és reméli, hogy „Klapka György szavai az egyetem révén tartalommal is megteljen és valóban Komárom lesz a magyarok Mekkája.”

A város szülötte Erdélyi János, a nagy műveltségű költő, filozófus, kritikus, népdalgyűjtő. Kodály Zoltán véleménye szerint ő volt a Bartóki – Kodályi gondolat előfutára. Felfogása szerint a nép lelkét a költészetén keresztül lehet megismerni. Gazdag életművéből idézzünk fel néhányat: „Magyar Népdalok és Mondák” gyűjteménye, a „Magyar Közmondások Könyve”, a „Sárospataki Füzetek” című tudományos protestáns folyóirat elindítása, s akkor még nem beszélünk az irodalmi életben való forgolódásáról. Fia, Erdélyi Pál könyvtartudós, irodalomtörténész és egyetemi tanár, unokái közül T. Erdélyi Ilona irodalomtörténész, Erdélyi Zsuzsanna pedig Kosuth-díjas néprajztudós, mindketten Nagykapos díszpolgárai, akik anyagilag és szellemileg egyaránt támogatást nyújtottak az Erdélyi János kiállítás és múzeum létrehozásához.

A régebbi kaposiak közül való a katolikus nemesi családból származó Somló Sándor (művésznev), szí-

² P. Benedek Fidél: *Ferences kolostorok*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda 2005.

* Valójában részben (szerk.)

³ P. Benedek Fidél: *Ferences kolostorok és templomok II.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda 2008.

nész, rendező, színműri, színigazgató. A Budapesti Nemzeti Színház tagja, rendezője, 1902–1908 között igazgatója, 1907-től 1916-ig a Színiakadémia igazgatója.

Talán kevesen tudják, hogy a népszerű katolikus költő, Mécs László Nagykaposton volt plébános 1920-tól. Ebben a csendes kisvárosban érelődött költővé és egy kis szellemi központ is kialakult körülötte. A „Mécs-estek”, a „Mécs-matinék” tömegeket mozgósítottak, s a költő előadóművészként is egyre népszerűbb, a magyar nyelvterület legünnepeltebb lírikusa. A 30-as években Párizsban ünneplik, sőt verseivel franciaországi szavalókörúton is részt vett nagy sikerrel, majd Berlin, Hollandia és Belgium következett. Koholt vádak alapján 1953-ban börtönbe juttatták.

A híres fotóriporter Capa testvérpár, életét és munkáit állandó kiállítás mutatja be a városban. Robert Capa (Friedmann Endre) az ismertebb, aki sohasem felede magyar származását és anyanyelvét. 1936-tól szenvedélyes tudósításokkal hívta fel magára a figyelmet a spanyol polgárháborúról, majd Kínában a japán invázió elleni küzdelemről készített dokumentumfilmeket. Fényképezőgéppel öt háborút örökített meg, ezért írta róla az angol Picture Post, hogy „Robert Capa a világ legnagyobb háborús fényképese.”

A Szabad Európa Rádió Ambrus Márton néven sokak által ismert külpolitikai kommentátora, dr. Skultéty Csaba így vall: „Szülőhelyünk, gyerekkorunk és fiatal éveink színhelye mindannyiunk számára meghatározó. Tanulmányaim, majd aktív pályám évtizedei sokfelé elvezettek, változatlanul magamban hordom azonban mindazt, amit akkor kaptam. Ha már kissé távlati nézetben is, de különösen amikor, mint az utóbbi években, vissza-visszatérek, a tájban itthon, a nagykaposiakkal pedig szolidárisnak érzem magam.”

Keresztapja, Mécs László költő, igen nagy hatással volt rá. A nagykaposi plébánia – Mécs révén – kis kulturális központ lett, Móricz Zsigmond is eljött ide miatta. Skultéty Csaba Késmárkra került gimnáziumba, majd budapesti Közgazdasági Egyetemre. A második világháborút egyetemistaként élte át, mégis orosz hadifogoly lett. Később külügyminisztériumi ösztököt az áttelepítéseknek, majd Jósics Lajos áttelepítési kormánybiztos titkára. 1947 nyarán, látva a kommunisták hatalomátvételét, inkább a nyugati emigrációt választotta. Párizsi tanulmányok, majd München és a Szabad Európa Rádió következett, ahol 33 esztendőt töltött el. 40 év után hazatért Magyarországra, azóta mint független publicista elsősorban a külföldi magyarság ügyét szolgálja.

Szivem szerint a kötet minden szereplőjét bemutatnám, de erre nincs lehetőségem, hiszen könyvajánlót írok. Azért egy híres nagykaposiról esszen még szó, dr. Herczegh Géza nemzetközi jogászról, aki 1990–1993 között alkotmánybíró volt, 1993-tól 2003-ig pedig az ENSZ Nemzetközi Bírósgán működött Hágában. Csáládja 1635-től él a felvidéki városban. S ha arra járunk, Ferenc György szobrászművész közterti szobrát is nézzük meg, aki Assisi Szent Ferenc és Dobó István alakjának állított emléket Nagykaposton.

Köszönet illeti Demjénné Kovács Ernát, az interjúk és a tanulmányok elkészítéséért, Demján Bélát, a szerkesztőt és Michal Vaska perjeri Könyvkiadóját. Persze támogatók nélkül hiába lett volna a jó szándék, ezért róluk se feledkezzünk meg: Kassa Megye önkormányzata,

Nagykaposi Városi Hivatal, Rákóczi Szövetség–Nagykapos és Vidéke Társulás, Csemadok Nagykaposi Alapszervezete.

Zika Klára

BAI JÓZSEF:

Tanulmányok Lengyel község történetéből

A Tolna megyei helytörténetírás gazdag tárháza a Lengyel községről szóló olvasmányoknak. Elég csak a gróf Apponyi Sándor segítségével dolgozó Wosinsky Mór munkásságára, az ún. lengyeli kultúra feltárására gondolnunk. Követőjük volt Zalai Gaál István, akinek kutatásai és publikációi a nemzetközi szakirodalomba emelte Lengyelt. Bai József helytörténész több évtizedes kutatásának az eredménye a most megjelent, hiánypótló összefoglaló tanulmánykötet. Ismertek a szerző korábbi munkái, köztük pl. *A lengyeli kastély, park és Anna-forrás története* (1986), *Apponyi Sándor gróf élete és munkássága* (1989), *A Lengyel kastélypark* (TKM Kiskönyvtára 366/1989), *A Magyar Nemzeti Múzeum, gróf Apponyi Sándor Alapítványi Uradalmanak felosztása* című dolgozat (TmÖL, kéziratára 1990/12), a *Fejezetek a lengyeli Apponyiak életéből* témakörben készült munka stb. (Uo. 1993/5). Több írást a Honismeret folyóirat és más lapok, kiadványok közöltek.

Bai József, a Tolna Megyei Honismereti Egyesület alapító tagja, csöndes kitartó munkásságának összefoglalásaként vehetjük most kézbe a 30 fejezetből álló 360 oldalas, 39 oldalnyi képes melléklettel gazdagított tanulmánykötetet.

Lengyel, a Bonyhád környéki Völgyesség meghatározó települése 700 éve, 1308-ban volt olvasható először okleveles említésben. Csánki Dezső a Hunyadiak korából még *Lengyel*-ként említi történelmi földrajzában. Bai József rengeteg adattal és részlettel folytatja a gazdag szakirodalomból is merítő, de elsősorban saját gyűjtésén alapuló tanulmányainak közlését. A község kialakulásáról és a török kori időkről szóló leírás Egyed Antal, Kammerer Ernő, Kristó Gyula, Moldoványi József, Szeghalmi Gyula és mások időtálló kutatásaira épül. A XVIII. századi újratelepítéshez már a Tolna Megyei Levéltár kínált Lengyelre vonatkozó helytörténeti adatokat, a betelepítést kezdeményező Döry Lászlótól, és a községet bíró Amadé Tádé bárótól, szinte napjainkig. Az újra benépesülő Lengyel lakói először 1744-ben kötötték szerződést földesurakkal. Fél évszázad múltán az 500 főre tehető lélekszám 1910 körül megduplázódott, majd ismét csökkenni kezdett, a mai 600 főre.

Bai József részletes összefoglalást ad a település egyháztörténetéről, az épített örökségként számba vett keresztekéről, kegyesbokrokról, kápolnákról. Oktatótörténeti fejezetei a Brunszvik Teréz kezdeményezte óvoda létesítését Tolnában hamar folytató Bezerédj István törekvésével indítja a szerző. Apponyi Sándor a kastély épületében alapította az első lengyeli óvodát 1891-ben. A népiskolai oktatás gyökerei 1723-ig, a r. k. egyház tanítói munkásságáig nyúlik vissza Lengyelen. Bai József szinte teljes leltárát adja a község oktatástörténetének. Az iskolán kívüli népművelés és társasélet a 120 éve alakult Polgári Olvasó Független kezdődött. Orvoslás, alapítványi uradalom és malomipar, posta stb., a falu meg-

annyi fontos jellemzője is helyet kapott a tanulmánykötetben. A szerző bemutatja szeretet közséje világháborúk okozta veszteségeit, a tartalékosok 1914. július 26-ai bevonulásától a *Könyörgő dal katonáékért* című, helyben született vers közlésén át, a háború végéig történt eseményekig. Monográfiákban is ritkaságnak számít az a részletes kronológia, melyben a szerző a trianoni békeszerződéssel bezárólag felsorolja a községet érintő háborús történéseket. Befejezésül az elmúlt évtizedek közigazgatásáról, a gazdasági élet főszerplőiről, a kulturális- és sportéletéről olvashatunk a helytörténet tanulmánykötetében. Könyvének nagy értéke az a több mint 150 kép, melyeknek a szerző gyűjtöje, egy részének készítője is volt.

Bai József könyvéről Lengyel falunapján, az ünnepélyes bemutatáskor dr. László Péter történetstől hallhattunk elismerő értékelést. A munka alapműnek számít mindazoknak, akik az átfogó, monografikus igényű településtörténet megírásába kezdenek majd. A kötet Lengyel Önkormányzata kiadásában, a község támogatásával jelent meg.

(Séd Nyomda Kft., Szekszárd 2008.)

Kaczián János

MÓSER ZOLTÁN

Névviseletek

Magam is beugrottam Móser Zoltán új könyvsorozatába játékos címének első olvasatakor, hiszen összecseng a közismertebb „névviseletek” szóval. Aztán rájöttem, hogy ez az alliteráció nem csupán formai, a két szó tartalmilag is rokonértelmű: hiszen a névviselet és a név, amit viselünk eredeti funkciójában egyaránt azonosságunk része, mindkettő identitásunkat erősíti. A névviselet pompás darabjait nem csupán azért hordoztuk, hogy a szép leány, a szép menyecske még szebb, s a nyalka legény még nyalkább legyen. Aki azt fölvette, vállalta a táj, a település közösségével való azonosulást, aki pedig levette, elhagyta, az feladta identitásának egy darabját.

Bizony, így vagyunk a *nevekkel* is. Aki már nevelt gyermeket, tudja, milyen fontos része a kötődésnek – tudományosan: a szocializációnak –, amikor a csecsemő felismeri, hogy ha a nevet hallja, akkor *róla* van szó, akit szólítanak, az ő. De vajon a pusztá hangzson, a név hangalakján kívül tudunk-e valamit személyiségünk részét jelentő nevünkről? Tudja-e a valamikor sok, manapság egyre kevesebb Gáspár, Menyhért és Boldizsár, hogy a bibliai három királyok egyikének nevé viseli? Tudják-e a Flóriánok, mi dolguk a tüzzel, vagy az Andrások, hogy mi bajuk a farkasokkal? Pedig ennyit mindenkinek illenék tudni legalább a saját nevééről, a szülőknél pedig a gyermekükéről, hogy ne a pillanatnyi divathóbort vezesse őket a névadásban.

A magyar nép, amikor még keresztény kultúrkörben élt, elsősorban bibliai személyiségek, őszövétségi alakok, valamint szentek nevére keresztelte gyermekeit, s ennek rendje tükröződött a kalendáriumokban is. Részben ez adta az emberi élet ünnepeinek ritmusát, ezzel mérte az irástudatlanság korában a parasztember az időt, eszerint forgott az esztendő kereke. Mennyivel egyszerűbb volt megjegyezni a gazdaságilag fontos napokat, ha tudták, hogy a méheket Szent József napján kell kiengedni,

a nagyállatokat Szent Györgykor hajtják ki, és Szent Mihálykor ér véget a legeltetés. Hát még a vetőnapok! Mert ki tudná megjegyezni, hogy mikor kell vetni azt a sokféle szántóföldi és kerti veteményt, ha már gyermekként nem abban nőtt volna fel, hogy a Csizió szerint:

*„Vés Buzát Egidij,
Árpát, Zobot Benedicti,
Borsót Zaboroj,
Lencsét, ledneket Philippi,
Hagyyna magot Ambrosij”* napján, és így tovább.

Hasonlóképpen fontos szerepük volt a nemzedékek halmozódó megfigyelésén alapuló időjóslo napoknak, jeles napokhoz kötődő, időjárásra vonatkozó mondásoknak, szilveszteréji hagyomakalendáriumoknak. Ezek a legtöbb esetben korántsem voltak légbőlkapottak, és jelentős segítséget nyújtottak a gazdálkodó ember számára. „Ha fénylik Vince, tele lesz a pince!”, vagy „Ha Pál fordul köddel, ember hullik döggel!”, és hasonló mondások, mondókák.

Móser Zoltán valóságos varázslóként válogatta könyvének anyagát. Noha még csak az első és a harmadik kötet van a kezünkben, vagyis Boldogasszony, Bőjtelő, valamint Pünkösöd és Szent Iván havának névünnepeiről, szokásairól, hiedelmiről, művelődéstörténeti emlékiről olvashatunk, hallatlanul sokat megtudunk erről a gazdag szellemi világról.

Megismerjük ünnepi köszöntőink egész sorát. Hiszen ma már sokan csak „Boldog Újévet”, „Boldog Névnapot” vagy pláne „Kellemes Ünnepeket” tudnak kívánni. Hol vannak már azok a szép régi köszöntő rigmusok? Mint például az Ipolnyékről való, ma is nagyon időse-rű üjlesztendei köszöntés:

*Itt az újjév,
Újjat hozzon,
Régi jótól
Meg ne fasszon!
S ha már több jót
Nem is adhat,
Vigye el a
Régi rosszat!*

Kikhez szól elsősorban Móser Zoltán *Névviseletek* című könyve?

Minden nyílt eszű, a játékos nyelvi lelemények iránt fogékony, eleink tudását, szellemi teljesítményét értékelni tudó emberhez. Az ünnepek örömet élvezeti szerető és kíváncsi családokhoz, a sablonoktól irtózó pedagógusokhoz, s rajtuk keresztül a vidám verseket, mondókákat kedvelő gyermekekhez. Olyan iskolák közösségeihez, akik szerint a hagyomány nem kidobni való lom, hanem elődeinktől öröklött érték. Ahol a hagyományismeret tanrendjébe illesztve, vagy azon kívül örömmel készülnek egy-egy Vizkereszti játékra, Gergely-járáásra, Kiszehajtasra, Pünkösdi király, vagy királyné választásra, Szent Iván napi tüzugrásra.

Sok más érdeklődő mellett érzésem szerint elsősorban olyan pedagógusoknak készültek és készülnek a Névviseletek kötetei, akik szeretik azt, ami magyar örökség, és – Kodály Zoltán szavaival szólva – „déli harangszókor nem dobják vissza a malteroskanalat a ládába”.

Halász Péter

A 2008. évfolyam tartalomjegyzéke

Halász Péter: „A hagyományörző turizmus lehet Zala megye egyik fő húzóágazata” Beszélgetés Manninger Jenővel, a Zala Megyei Közgyűlés elnökével 3/3

Zika Klára: A magyar nemzeti kultúra szolgálatában. Beszélgetés Jankovics Marcellel 2/3

Dr. Gyimesi Endre: Zalaegerszeg Megyei Jogú Város polgármesterének köszöntője 3/5

ÉVFORDULÓK

2008: a Biblia Éve

Andrásfalvy Bertalan: A Biblia szerepe a magyar művelődéstörténetben 4/3

Harangozó Imre: „Mi a Te könnyeid gyermekei vagyunk...” A füzesmikolai búcsújárás történetéhez 4/8

Németh László: A Vizsolyi Biblia 4/6

Nyisztor Tinka: Búcsú Frumószában 4/ 27

Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna: A csepregi Boldogasszony temploma története és legendája 4/ 14

Székely Gábor: A Nyolc Boldogság, Nagy Sándor üvegablakai az egykori temesvári szemináriumból 4/ 22

Adamovits Sándor: Nyolcvan éves az Erdélyi Helikon 3/19

Bilkei Irén: A mindennapi élet Mátyás király korában 6/21

Bilkei Irén: Zala három évtizede Hunyadi Mátyás királysága idején 3/6

Borbás György: „...ha készen áll az emlék, megjön az igazának diadala...” Százötven éve született Zala (Mayer) György 3/15

Boross Zoltán dr.: A magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény 2/18

Buzás Gergely: Reneszánsz építészet Mátyás király korában 6/11

Csorba Csaba dr.: Cimerhasználat Mátyás király korában 6/17

Debreczeni-Droppán Béla: Zalainai tragédia, 1848 6/33

Halász Péter: Mátyás király Moldvában 5/3

Hárs József: Hármás tűzvész két évszázaddal ezelőtt Sopronban 5/11

K. Németh András: Száz éve született Tanka János, Aba helytörténeti krónikása 1/12

Kaczián János: Kétszázhatvan éve született Benedek Mihály, református püspök 3/1

Kiss Endre József: Erdélyi János és a sárospataki szellemiség 4/32

Kóka Rozália: A táltosgalamb (Mátyás királlyá választása) 1/3

Kóka Rozália: Mátyás király rózsát nyitó ostornyele 1/4

Lovas Krisztina M.: Április 11. Egy elfeledett nemzeti ünnep sorsa 2/13

Marx Mária: A negyven éves Göcseji Falumúzeum 3/27

Messik Miklós: Teleki Blanka elítélésének emlékezete 5/17

Monok István: Mátyás és az európai kortárs gyűjtemények 6/3

Nagy Pál: „Én, Wass Albert, Erdélyi író...” 1/8

Nagy Tamás – Romhányi András: Wekerle – a múlt kötelez 5/22

Ódor László dr.: Quo vadis, magyar egyházi oktatás 5/29

Romhányi András – Nagy Tamás: Wekerle – a múlt kötelez 5/22

Sáriné Papp Zsuzsanna: Kétszázhetvenöt éve halt meg Ráday Pál, nemzetünk nótáriusa 2/7

Sebestyén Kálmán: Százötven éve született Fadrusz János 5/20

Selmeczi Kovács Attila: Emlékezés Viski Károlyra 2/11

Srágló Lajos: Hetven éve alapították a MAORT-ot 3/22

Szabó Ferenc: Csánki Dezső, a történetíró és a Magyar Országos Levéltár korszerűsítője 1/5

Tatai Zoltán: Száz esztendeje született Molnár Gábor író 6/41

Tötös Gábor dr.: „Röpülj, lelkem, keresd meg hazámat!” Babits Mihályra emlékezve 6/30

Udvarhelyi Nándor: Egy magyarrá lett angol a reformkorból. Kétszáz éve született Paget János 3/12

Végh József: Amiről negyven éven át nem beszéltünk 5/31

Vékov Károly dr.: Mátyás király és Kolozsvár 6/23

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Deák Ferenc: A szólás szabadsága tárgyában 3/33

Dümmerth Dezső: A reneszánsz király 6/46

Erdélyi János: A magyar népdalok 4/ 35
Illyés Gyula: Mire jó egy nemzet, vagy egy évszázad tanácsai 2/24
Móricz Zsigmond: Gyalogolni jó 1/15
Szabó Lajos: Híd a néplelek felé 5/40

Bárdos Zsuzsa: Hagyományörző törekvések egy külső városrész iskolájában 2/28

Gergelyné Bodó Mária: Honismeret – diákszemmel 5/43

Halász Péter: Honismeret a napköziben. Beszélgetés Forróné Virág Zsuzsával 6/52

Halász Péter: Honismeret és ifjúsági turizmus 3/34

Kovács Lajos: A tovább élő történelem egy iskolában 1/26

Kovács Lajos: Helytörténet és tudománypedagógia az iskolában 4/37

Soós Ferenc dr.: Az iskolai kirándulások 1/16

HONISMERET ÉS TURIZMUS

Csorba Csaba: A kulturális turizmus Magyarországon 1/28

Korzenszky Richárd dr.: A vallási turizmusról 1/34

Lőrincz Katalin: A helytörténeti emlékek az idegenvezetésben 1/37

Rainer Pál: Múzeum és turizmus 1/54

S. Lackovits Emőke: Veszprém megye szakrális emlékei 1/41

Somfai Balázs: Levéltár és turizmus 1/53

Szabóné Vörös Györgyi: Könyvtár és turizmus 1/54

HAGYOMÁNY

Beké György: Kötődés, a szülőföldhöz 4/ 46

Biró Ferenc: Kazinczy Ferenc és a magyar nyelv 4/ 43

Dóra Zoltán: Gondolatok a felnémeti utca nevekről 4/ 53

Huszár János: Honismereti munka Pápán 5/63

Jókai Mária: Húsvéti népszokások a Nyitra-vidéki magyarokról 2/55

Káli Csaba: Zala megye területváltozásai a XIX–XX. században 3/40

Major Miklós: A Berettyó-felvidék 4/41

Megyeri Anna: Utcák, terek Zalaegerszegen a XIX–XX. Században 3/43

Miklós Péter: A csanádi egyházmegye alsópapsága 1848/49-ben 2/38

Németh József: Keresztury Dezső és Zalaegerszeg 3/48

Vajgt Vilmos: Huszonhét amerikai magyar népdal? 2/44

Zika Klára: A magyar rózsanemesítő. Találkozás a Magyar Örökség-díjas Márk Gergellyel 5/61

A HONISMERET FORRÁSAI

Csorba Csaba: Zempléni címerek 4/56

Frankovics György: Mos de Chantona spanyol követjelentése Szigetvár elestéré 4/55

EMLÉKHELYEK

Halász Péter: A magyar nyelv köszöntése 3/39

Molnár László: Öveges ház 3/37

Sebő József: Neves személyiségek emlékének ápolása Veszprém megyében 2/34

TERMÉS

Anton Klipp: Mayerling és Oroszvár 3/65

Balázs Lajos: Egy optimista fogolytörténet 2/64

Botlik József: Adalékok az Őrvidék (a mai Burgenland) történetéhez, III. 1/70

Carlo De Frede: Nápolyi Johanna, Endre és Nagy Lajos 4/59

Csáky Károly: A Peröcsényi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyveinek néprajzi vonatkozásai 4/84

Cseh Valentin: A déli határvédő rendszer a XV. században 6/59

Erostyák Zoltán: A maripe – rituális verekedés egy churur közösségben 1/77

Fábián Margit: „Módvázúzó” bukovinai székelyek 1/64

Fehér Tamás: Közéleti vizsgálatok a váci főtér átadási területén 1/58

Frankovics György: Szentek, szüretke, szőlőcsöszök 5/57

Galambos Gábor Végő István: Hősök és áldozatok Bácsbokodon – 1944. 3/71

Killyéni András: A kerékpár megjelenése Kolozsváron 4/76

Kovács Endre: Egy dorozslói katona feljegyzései az első világháborúból 4/68

Kriza Ildikó dr.: Mátyás király a népmesék és mondák világában 6/75

Laczkó Mihály dr.: A székelyes csángók hazatelepülése I. 5/49

Lukács Miklós: A hadifogság emlékei családjunkban 2/59

Lupescu, Radu: Vajdahunyad-vára a Hunyadiak korában 6/55

Merényi-Metzer Gábor: Götz von Berlichingen Magyarországon 1/56

Merényi-Metzer Gábor: IV. Béla király hajóskapitánya 5/47

Messik Miklós: Hunyadi-kori emlékek Cseh-Morvaországban, Franciaországban, Angliában 6/72

Molnár András: A Lendva vidék nemzetőrsége 1848-ban 3/63

Sági Norberta: Munkástelepitések Kecskeméten a XIX–XX. század fordulóján 2/68

Sebestyén Kálmán: Kik festettek elsőként Kalotaszegen? 1/63

Végső István: Kik küldtek bombákat Kiskunhalasnak 1944 karácsonyán? 6/82

Végső István – Galambos Gábor: Hősök és áldozatok Bácsbokodon – 1944. 3/71

ZSENGE TERMÉS

Halminé Bartó Anna: XII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia Eger, 2007. október 28–30. 2/72

Rohály Vanda–Szabó Éva: A siklói vár története a török hódítás végéig 2/74

Szabó Éva – Rohály Vanda: A siklói vár története a török hódítás végéig 2/74

Mihály András: A lövetei Álmos-vár és Székely Mózes udvarháza 2/76

Filotás Dániel: A törökök legjelentősebb somogyi végvára: Törökkoppány 3/74

Bodor Zsuzsanna–Jánó Ildikó: A gyimesi Rákóczi-vár 3/76

Gábor Dianna: A szászfenesi leányvár 3/78

KRÓNKA

Sylvester Lajos: Ibrahim Mütefferika, az „igénytelen, szegény szolgáló...” 1/82

Fazekas Loránd: Egy Petőfi szobor újjászületése 1/85

Székelyné Körösi Ilona: Miska bácsi levelesládája 1/87

Csáky Károly dr.: Az ipolyszalkai tájház 1/89

Kerékgyártó Mihály: Kopjafa és emléktábla Dubicsányban 1/92

Az első somogyi Prima Primissima Díj 1/93

Somfai Balázs: Tóth Dezső nyolcvan éves 2/82

Z. Urbán Aladár: Az emlékezetből (majdnem) kitörölt költő 2/82

Ruszoly Barnabás: A bagaméri zendülésre emlékeztek 2/85

Kerékgyártó Mihály: Emléktáblát avattak az egykori „Buga Jakab” Gimnáziumon 2/85

Fodor István László: Újabb jászjákóhalmi emléktáblák 2/86

Sebestyén Kálmán: A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 3/79

Blazovich László: Honismereti nap Makón 3/80

Nagy Csilla: Fiatal helytörténészek az udvardi honismereti találkozón 3/81

Kriston Vízi József: Múzeum Dombóváron, három megye határán 3/82

Csoma Gergely: Japán hölgy lett 2008-ban a Magyar Kultúra Lovagja 3/83

Dániel Erzsébet: Emlékmű készül a párkányi csata 325. évfordulójára 3/84

Halász Péter: A XXXVI. Honismereti Akadémia megnyitója 4/91

A Honismereti Akadémia kitüntetettjei 4/92

Berényi Mariann: Borbély Jolán 80 esztendő 4/98

Csorba Csaba: Csoma József ünnepség és konferencia 4/103

Koczó József: A templom újjáépítésének 150. évfordulója Perőcsényben 4/105

Eperjessy Ernő és Paládi-Kovács Attila: Székely András Bertalan Pro Ethnographica Minoritatum kitüntetése 4/106

Közhasznúsági beszámoló a Honismereti Szövetség 2007. évi tevékenységéről 4/108

Frankovics György: Mándics Mihály / Mišo Mandić köszöntése 5/67

Honismereti munkáért kitüntetett Wlassich Gyula-díjak

Bogdán Lajos 5/68

Urbán Aladár 5/69

Dukrét Géza: A XIV. Partiumi Honismereti Konferencia 5/70

Bajtai Mária: Petrovicsek és Hruzok találkozója Kecskeméten 5/72

Megszületett a honismeret honlapja: www.honismeret.hu 5/74

In memoriam

Halász Péter: In memoriam: Pusztainé dr. Madar Ilona 1/93

Szilágyi László: Kisfalusi János 2/89

Hadobás Sándor: Viktor Gyula (1933–2007) 2/90

Andrásfalvy Bertalan: Búcsú Solymos Edétől 4/106

Romhányi András: Meghalt az öreg huszár 4/107

Laczkóné dr. Szabó Klára – Kállainé Vereb Éva: Szöcs Lajos 5/75

Alabán Péter: Medve Alfonz, a domházi „parasztpolgár” 5/75

PÁLYÁZAT

Emlékezzünk a 125 éve született Babits Mihály költőre! 2/23

Halász Péter: „...egy csöppnyi tett!” A Palóc Társaság magyarságismereti diákpályázatáról 2/88

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség honismereti pályázatának díjazottai 4/98

Az 50. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat 1/94

A Magyar Kultúra Napjára – a Palóc Társaság pályázati felhívása 5/46

KÖNYVESPOLC

Ág Tibor: A kunyhók hűsége (Móser Zoltán) 1/105

Alabán Péter: Bánfalvi Lászlóné: Az ózdi könyvtárkultúra története I. 5/87

Bai József: Tanulmányok Lengyel község történetéből (Kaczián János) 6/106

Bajtai Mária: Somi Éva: Aranypor 4/114

Bakay Péter – Harangozó Imre: Vajon miért beszélt nekem annyi sok mindent nagyapó? Tankó Mónus Berta csángó pásztor emlékezései (Halász Péter) 1/109

Bartha Júlia: Hoppál Mihály (szerk.): Fehérlőfia. 3/93

Bartha Júlia: Nagykunsági néprajzi tanulmányok (Fig Márta) 1/106

Bathó Edit: Mészéskedés a Jászságban (Kókai Magdolna) 4/116

Batta György: Eszterházy János második tanúságtétele 5/81

Bándi László: Dr. Roth Mihály: Városlőd krónikája 3/87

Bánfalvi Lászlóné: Az ózdi könyvtárkultúra története I. (Alabán Péter) 5/87

Bánkúti Imre: Suba György: Adatok, iratok Kiskörös múltjából 4/115

Bencze Géza: Virág Gábor: A kishegyisi iparosság története 5/85

Bencze Géza: Takács József: Budapesti toronyórák története 1889–1909 3/92

Bihari József: Tóth József: Davaj, davaj! 5/89

Blazovich László: Kiszombor monográfiája 4/114

Botlik József: Nyugat-Magyarország sorsa, 1918–1919. (Für Lajos) 5/78

Botlik József: Orosz Ildikó (szerk.): Magyarok a Tisza-forrás környékén 5/79

Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv II. (Zika Klára) 1/99

Buzinkay Géza: A budai Toldy Ferenc Gimnázium 150 éve (Kováts Dániel) 97

Cseh Fruzsina: Ujváry Zoltán szerk.: A gömöri magyarság néprajza I., II. 2/101

Csiszár Miklós: (szerk.): A város élni akar – Veszprém, 1919–1929. (Somfai Balázs) 5/84

Csoma Gergely: Megtalált szavak. Tanárként Moldvában (Jancu Laura) 1/107

Csorba Csaba: Dél-alföldi haszonbérleti szerződések 1906–1945 2/95

Csorba Csaba: Eike von Reggow: A Szász tükör 6/105

Csorba Csaba: Kováts Dániel: Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája 6/104

Csorba Csaba: Marosi Endre: 1956 – fiadnak hagyj örökül 1/99

Dánielisz Endre: Könyvek Nagyszalonta 400. évfordulójára 2/92

Danis Ferenc: A zsidóság története és emlékei Ipolyságon (Róbert Péter) 3/92

Dél-alföldi haszonbérleti szerződések 1906–1945. (Csorba Csaba) 2/95

Demjénné Kovács Erna: Jeles nagykaposiak (Zika Klára) 6/105

„Dunának, Oltnak egy a hangja”. A bartóki modell és a közművelődés (Lanczendorfer Zsuzsanna) 1/100

Eike von Reggow: A Szász tükör (Csorba Csaba) 6/105

Eperjessy Ernő: Puszták népe a Zselicben (1900–1950) (Paládi-Kovács Attila) 2/99

F. Dobosy László: Ózdi kistérség. Lehetőségek települései. 5/86

Fábián Margit: Rudolf László: Bukovinai székely családok – Józseffelva 5/86

Fővárosi helytörténeti periodikák (Gábrriel Tibor) 1/102

Für Lajos: Botlik József: Nyugat-Magyarország sorsa, 1918–1919. 5/78

Gábrriel Tibor: Fővárosi helytörténeti periodikák 1/102

Gerendás Lajos: Székelyderzs és erődtemploma (Mezey László Miklós) 3/89

Gergelyné Bodó Mária: A pajori iskola emlékére 1907–2007. 3/91

Győri Lajos: Sipos Tünde: Elődeink öröksége képekben 3/90

Gyúsi László: Tatabánya történelmi olvasókönyve II. (Dr. Horváth Géza) 5/88

- Halász Péter:* Bakay Péter – Harangozó Imre: Vajon miért beszélt nekem annyi sok mindent nagyapó? Tankó Mónus Berta csángó pásztor emlékezései 1/109
- Halász Péter:* Mőser Zoltán: Névviseletek 6/106
- Harangozó Imre – Bakay Péter: Vajon miért beszélt nekem annyi sok mindent nagyapó? Tankó Mónus Berta csángó pásztor emlékezései (*Halász Péter*) 1/109
- Hoppál Mihály* (szerk.): Fehérlőfia. (Bartha Júlia 3/93)
- Horváth Géza dr.:* Gyűszű László: Tatabánya történelmi olvasókönyve II. 5/88
- Horváth Géza dr.:* Körömdi Géza: Tata a vizek s a malmok városa 2/103
- Horváth M. Ferenc:* Vác város levéltárának forráskiadványai 2/93
- Iancu Laura:* Csoma Gergely: Megtalált szavak. Tanárként Moldvában 1/107
- Kaczián János:* Bai József: Tanulmányok Lengyel község történetéből 6/106
- Kiss Gábor:* A településtörténet-írás újabb eredményei Zala megyében 3/85
- Kóka Rozália: Hegyen s völgyön járogatok vala... Csángómagyarok közt hegyeken innen, hegyeken túl (*Kriza Ildikó*) 2/100
- Kókai Magdolna:* Bathó Edit: Méhészkedés a Jászságban 4/116
- Kókai Magdolna:* Molnár István: Népi játékok Jászszentandrásról 3/97
- Kováts Dániel:* Buzinkay Géza: A budai Toldy Ferenc Gimnázium 150 éve 2/97
- Kováts Dániel:* Péter László: Csongrád megye irodalmi öröksége 5/77
- Kováts Dániel:* Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája (Csorba Csaba) 6/104
- Könyvek Nagyszalonta 400. évfordulójára (*Dánielisz Endre*) 2/92
- Körömdi Géza: Tata a vizek s a malmok városa (*Dr. Horváth Géza*) 2/103
- Kriza Ildikó:* Kóka Rozália: Hegyen s völgyön járogatok vala... Csángómagyarok közt hegyeken innen, hegyeken túl 2/100
- Lanczendorfer Zsuzsanna:* „Dunának, Oltnak egy a hangja” A bartóki modell és a közművelődés 1/100
- Láng József:* Volentics Gyula: Sződ község történeti monográfiája, 1255–2005. 3/88
- Lengyel Ágnes: Egy palóc pásztor öröksége (*Selmeczi Kovács Attila*) 3/94
- Marosi Endre: 1956 – fiadnak hagy örökül (*Csorba Csaba*) 1/99
- Mezey László Miklós:* Gerendás Lajos: Székelyderzs és erődtemploma 3/89
- Miskolczi Ambrus (szerk.): Rendhagyó nézetek a csángókról (*Trunchi Péter*) 4/117
- Mőser Zoltán:* Ág Tibor: A kunyhók hűsége 1/105
- Mőser Zoltán: Névviseletek (*Halász Péter*) 6/106
- Nagy Ágnes – Miskolczi László – Petercsák Tivadar (szerk.): Az egri hőstykák (*Visóczky Ilona*) 3/95
- Oláh Tamás:* ACTA Tanulmányok II/1–2. 3/96
- Orosz Ildikó: (szerk.): Magyarok a Tisza-forrás környékén (*Botlik József*) 5/79
- Paládi-Kovács Attila:* Eperjessy Ernő: Puszták népe a Zselicben (1900–1950) 2/99
- P. Benedek Fidél könyvei az erdélyi ferencesekről (*Udvarhelyi Nándor*) 6/105
- Péter László: Csongrád megye irodalmi öröksége (*Kováts Dániel*) 5/77
- Róbert Péter:* Danis Ferenc: A zsidóság története és emlékei Ipolyságon 3/92
- Róbert Péter:* Dr. Rózsa József: Adalékok a németbolyi zsidóság történetéhez 2/104
- Roth Mihály dr.: Városlőd krónikája (*Bándi László*) 3/87
- Rózsa József dr.: Adalékok a németbolyi zsidóság történetéhez (*Róbert Péter*) 104
- Rudolf László: Bukovinai székely családok – József-falva (*Fábián Margit*) 5/86
- Sebestyén Kálmán:* Szucság hét évszázada 2/95
- Selmeczi Kovács Attila:* Lengyel Ágnes: Egy palóc pásztor öröksége 3/94
- Sipos Tünde: Elődeink öröksége képekben (*Győri Lajos*) 3/90
- Somjai Balázs:* Csizsár Miklós (szerk.): A város élni akar – Veszprém, 1919–1929. 5/84
- Somi Éva: Aranypor (*Bajtai Mária*) 4/114
- Suba György: Adatok, iratok Kiskőrös múltjából (*Bánkúti Imre*) 4/115
- Szilágyi Miklós: A személyes paraszti tudás érvényessége (*Viga Gyula*) 1/100
- Szucság hét évszázada (*Sebestyén Kálmán*) 2/95
- Takács József: Budapesti toronyórák története 1889–1909. (*Bencze Géza*) 3/92
- Tari Lujza (szerk.): Pásztor zenei emlékei (*Viga Gyula*) 5/83
- Tóth József: Davaj, davaj! (*Bihari József*) 5/89
- Trunchi Péter:* Miskolczi Ambrus (szerk.): Rendhagyó nézetek a csángókról 4/117

Udvarhelyi Nándor: P. Benedek Fidél könyvei az erdélyi ferencesekről 6/105

Ujváry Zoltán (szerk.): A gömöri magyarság néprajza I., II. (*Cseh Fruzsina*) 2/101

Vác város levéltárának forráskiadványai (*Horváth M. Ferenc*) 2/93

Víg Márta: Bartha Júlia: Nagykunsági néprajzi tanulmányok 1/106

Viga Gyula: Szilágyi Miklós: A személyes paraszti tudás érvényessége 1/100

Viga Gyula: Tari Lujza (szerk.): Pásztó zenei emlékei 5/83

Virág Gábor: A kishegyesi iparosság története (Bencze Géza) 5/85

Viszóczky Ilona: Nagy Ágnes – Miskolczi László – Petercsák Tivadar (szerk.): Az egri hóstyák 3/95

Volentics Gyula: Szöd község történeti monográfiája, 1255–2005 (*Láng József*) 3/88

Zika Klára Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv II. 1/99

Zika Klára: Demjénné Kovács Erna: Jeles nagykaposiak 6/105

HÍREK

Dr. Simor Ferencné Bokody Éva a Magyar Kultúra Lovagja 1/110

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 1/111

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 2/106

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 3/99

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 4/118

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 5/107

HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR, 2008/2 1/114

HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR 5/90

Mátyás aranyforintját, akár Nagy Lajos pénzét, Szent László csatába induló alakja díszítette.

A mondabeli szegény ember ilyet talált a fazeka fenekén.

Kósa László: Megjártam a hadak útját (Móra, 1980) című könyvéből

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot ..... példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: ..... irányítószám: .....

Cím:.....

Az előfizetés díja egy évre: 1980,- Ft, fél évre: 990,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax: 327-77-61

Dátum: .....
.....
aláírás

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot ..... példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: ..... irányítószám: .....

Cím:.....

Az előfizetés díja egy évre: 1980,- Ft, fél évre: 990,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax: 327-77-61

Dátum: .....
.....
aláírás

Mátyás király alakja a képzőművészetben
(Dr. Basics Beatrix összeállítása)

Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon
c. könyvből

Mátyás 1486-os törvénykönyvének
fametszet illusztrációja

Mátyás király portréja 1485 körül

Mátyás képe a Thurocz-i krónikából, 1488.

Észak-Itáliai művész alkotása, XVI. szd. eleje

Bécsújhelyi képmás a XVII. századból

Két vár a Hunyadiak déli határvédő rendszeréből
(Cseh Valentin képei)

Galambóc vára

Szendrő vára

